

ГОДИШЊАК ФАКУЛТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ
FACULTY OF SECURITY STUDIES ANNUAL
2019

Универзитет у Београду
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Београд, Господара Вучића 50
www.fb.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Владимир Н. ЦВЕТКОВИЋ

Главни и одговорни уредник

Проф. др Светлана СТАНАРЕВИЋ

Чланови уредничког тима

Проф. др Вања РОКВИЋ

Доц. др Александра ИЛИЋ

Доц. др Владимир АЈЗЕНХАМЕР

Иван ДИМИТРИЈЕВИЋ, секретар

Редакцијски одбор

Проф. др Божидар БАНОВИЋ

Проф. др Борис КОРДИЋ

Проф. др Зоран ДРАГИШИЋ

Проф. др Слађана ЈОВИЋ

Проф. др Зоран ЈЕФТИЋ

Лектор и коректор

Бранка Тарбук

Зоран Павловић

Техничко уређење

Birograf Comp

Тираж

100 примерака

Штампа

Бирограф КОМП

Земун

ISSN 1821-150X

**ГОДИШЊАК
ФАКУЛТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ
2019**

Београд 2019

САДРЖАЈ

IN MEMORIAM: ПРОФ. ДР ИВАНА СИМОВИЋ ХИБЕР	9
Срђан Т. Кораћ ИМА ЛИ ХЕРОЈА У ДОБА ПОСТХЕРОЈСКОГ РАТОВАЊА?.....	13
Srđan T. Korać ARE THERE ANY HEROES IN THE AGE OF POST-HEROIC WARFARE?	33
Владимир Н. Цветковић БАНАЛНОСТ МОЋИ И ИДЕОЛОГИЈА УНИВЕРЗАЛИЗМА.....	35
Vladimir N. Cvetković THE BANALITY OF POWER AND THE IDEOLOGY OF UNIVERSALISM	50
Озрен Џигурски КОНЦЕПТ БЕЗБЕДНОСТИ – СИСТЕМСКИ ПРИСТУП	51
Ozren Džigurski SECURITY CONCEPT – SYSTEM APPROACH.....	66
Борис Кордић РЕГРЕСИЈА У ГРУПИ И ОРГАНИЗАЦИЈИ И КОРПОРАТИВНА БЕЗБЕДНОСТ.....	67
Boris Kordić GROUP AND ORGANIZATION REGRESSION AND CORPORATE SECURITY.....	85
Ивица Ђорђевић, Сандра Недељковић СИСТЕМ ОБНОВЕ И ПОМОЋИ - ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	87
Ivica Đorđević, Sandra Nedeljković RESTORATION AND ASSISTANCE SYSTEM - THEORETICAL BASIS AND FUNCTIONING IN THE REPUBLIC OF SERBIA	111

Бранко Ромчевић ОДГОВОРНОСТ КАО ИСКУСТВО НЕМОГУЋЕГ	113
Branko Romčević RESPONSIBILITY AS THE EXPERIENCE OF IMPOSSIBLE.....	124
Младен Јеличић ПРЕУЗИМАЊЕ ПРЕКРШАЈНОГ ГОЊЕЊА У ПРЕКРШАЈНОМ ПОСТУПКУ	125
Mladen Jeličić MISDEMEANOR PROSECUTION TAKEOVER IN MISDEMEANOR PROCEEDINGS	145
Душан Кесић КОНЦЕПТ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ У СТУДИЈАМА БЕЗБЕДНОСТИ.....	147
Dušan Kesić STRATEGIC CULTURE CONCEPT IN SECURITY STUDIES	167
Невена Станковић ОНУФОВА ТЕОРИЈА ГОВОРНИХ АКТА - ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ.....	169
Nevena Stanković ONUF'S SPEECH ACT THEORY – IMPLICATIONS ON RESEARCH IN SECURITY STUDIES.....	193
Михајло Копанја ЈЕЗИК КАО ПРЕПРЕКА ТАКТИЧКОЈ ЕФЕКТИВНОСТИ АУСТРОУГАРСКЕ ВОЈСКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	195
Mihajlo Koranja LANGUAGE AS AN OBSTACLE TO THE TACTICAL EFFECTIVENESS OF THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR	214
Виолета Тадић СТРУКТУРА ЕМОЦИОНАЛНЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ И ЛИДЕРСТВА СТУДЕНАТА ФАКУЛТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ И УЧИТЕЉСКОГ ФАКУЛТЕТА.....	215
Violeta Tadić STRUCTURE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND LEADERSHIP OF THE STUDENTS OF THE FACULTY OF SECURITY STUDIES AND THE TEACHER EDUCATION FACULTY	231
Анђелија Ђукић ПРИМЕНА АНАЛИЗЕ СОЦИЈАЛНИХ МРЕЖА У ИСТРАЖИВАЊИМА ОНЛАЈН КРИМИНАЛНИХ ФОРУМА.....	233

Anđelija Đukić THE APPLICATION OF SOCIAL NETWORK ANALYSIS ON THE RESEARCH OF ONLINE CRIMINAL FORUMS	254
Слађана Ђурчић РЕФОРМА БЕЗБЕДНОСНО-ОБАВЕШТАЈНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – ПОТРЕБА ЗА УСПОСТАВЉАЊЕМ ОБАВЕШТАЈНОГ (ПОД)СИСТЕМА.....	255
Slađana Ćurčić THE SECURITY-INTELLIGENCE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA REFORM – THE NEED TO ESTABLISH AN INTELLIGENCE (SUB)SYSTEM.....	280
Милош Томић БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ УПРАВЉАЊА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА	281
Miloš Tomić THE SECURITY ASPECTS OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT	300
Гордана Мишев УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА НА ПОЛИТИЧКЕ НЕМИРЕ И СУКОБЕ У АФРИЦИ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ЕТИОПИЈЕ.....	301
Gordana Mišev THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON POLITICAL UNRESTS AND CONFLICTS IN AFRICA: A CASE STUDY OF ETHIOPIA	317
Предраг Поповић КАПАЦИТЕТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ПОГЛЕДУ КРИВИЧНОГ ГОЂЕЊА ТЕРОРИСТА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА УЛОГУ ПОЛИЦИЈСКИХ АГЕНЦИЈА.....	319
Predrag Popović CAPACITY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN TERMS OF CRIMINAL PROSECUTION OF TERRORISTS WITH SPECIAL EMPHASIS TO THE ROLE OF POLICE AGENCIES.....	338
Наталија Живковић ПРАВНО ДЕЈСТВО СПОРАЗУМА О ПРИЗНАЊУ КРИВИЧНОГ ДЕЛА	339
Natalija Živković LEGAL EFFECTS OF THE PLEA AGREEMENT	356

ПРОФЕСОРКА ДР ИВАНА СИМОВИЋ ХИБЕР (1952-2019)

Рођење, школовање, професионални рад и крај животног пута професорке др Иване Симовић Хибер везани су за Београд. У родном граду је стекла основно, средњошколско и високо образовање и одбранила докторску дисертацију под називом: „Добровољни одустанак у кривичном праву“. Након релативно кратког „одласка“ у Нови Сад на место асистента на Правном факултету Универзитета у Новом Саду на предметима Кривично право и Кривично процесно право, враћа се у Београд и ради као саветник за научноистраживачке пројекте у Основној заједници науке Београда. Била је и научни сарадник и виши научни сарадник у Институту за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, члан Извршног одбора Скупштине града Београда задужена за ресор образовања, радила је у Институту за међународну политику и привреду, а од 2001. до 2004. године је обављала функцију помоћника министра, науке и заштите животне средине у Влади Републике Србије. На Факултету безбедности Универзитета у Београду др Ивана Симовић Хибер је изабрана у звање ванредног професора у јесен 2004. године, а у звање редовног професора 2009. године.

Њено научно интересовање је и пре доласка на Факултет безбедности, а нарочито након тога усмерено на проучавање криминолошке, виктимолошке и пенолошке материје. Научни опус професорке Симовић Хибер обухвата бројне ауторске или коауторске радове који чине 11 књига и више од 100 чланака и реферата објављених у међународним и националним часописима и зборницима. Неке од најважнијих тема које је анализирала у светлу криминолошких и виктимолошких аспеката јесу: заштита деце од злостављања и занемаривања, људска права са посебним освртом на питање *мултикултурализма и културних права, морална паника у вези с болешћу итд.* Од посебног је значаја њен рад на суштинској трансформацији предмета Виктимологија и пенологија, јер је изменила и осавременила материју научне дисциплине

виктимологије и на тај начин је осамосталила као научну дисциплину и наставни предмет. У уџбенику под називом: „Оквири виктимологије“ професорка др Ивана Симовић Хибер је поставила основе за нови научни и педагошки приступ овом предмету, и на тај начин је излагање ове материје приближила светским стандардима.

Професорка Симовић Хибер је остварила изузетне резултате у наставном и педагошком раду на Факултету безбедности Универзитета у Београду. Држала је наставу и испите из предмета Кривично право на основним академским студијама до школске 2013/14 године, а такође и на предметима основних струковних студија Кривично право са криминологијом и Виктимологија и пенологија. Била је укључена у извођење наставе и одржавање испита на специјалистичким струковним студијама Форензика које реализује Факултет безбедности заједно са Факултетом физичке хемије на предмету Правни основи форензике. У оквиру Универзитета у Београду је предавала на мастер студијама „Рачунарство у друштвеним наукама“ на предмету Cyber криминал. Предавала је на студијском програму основних академских студија Унутрашњи послови и безбедност на Правном факултету у Крагујевцу на кривичноправној групи предмета, на докторским студијама на Факултету безбедности Студије модерности – безбедносни аспекти и на магистарским студијама на Правном факултету у Љубљани.

Колеге професори и студенти су сагласни да је професорка др Ивана Симовић Хибер била добар педагог. О томе сведочи и податак да је била ментор у више од 30 дипломских радова, ментор или члан комисије у одбрани 30 специјалистичких радова, 10 магистарских или мастер радова и 4 докторске дисертације.

Професорка др Ивана Симовић Хибер је дала велики допринос у оснивању Катедре студија криминалитета на чијем је челу била од 2016. године. На тај начин је створена организациона претпоставка за промовисање научних дисциплина из области кривичних наука, јер су под окриље једне катедре обједињене различите научне дисциплине у оквиру којих се проучава кривична материја. Завређује свакако да буде истакнуто да је професорка Симовић Хибер претходно била шеф Катедре правних и економских наука (2007-2008) и шеф Катедре студија безбедности (2012-2015). Била је члан Савета и заменик председника Савета Факултета безбедности у два мандата и Председник комисије за признавање стране високошколске исправе (2006-2009). Била је дугогодишњи члан Комисије другог и трећег степена и члан Комисије за издавачку делатност Факултета безбедности.

На Универзитету у Београду је од 2009. године била члан Већа правно-економских наука, а од 2007. до 2015. године је била члан Већа групација друштвено-хуманистичких наука. У својству члана Председништва Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу професорка др Ивана Симовић Хибер је учествовала на годишњим састанцима Директоријума Међународног удружења за кривично право (*Association Internationale de Droit Pénal*).

Професорка Симовић Хибер је 2010. године добила захвалницу Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу, а наредне године и од Института за криминолошка и социолошка истраживања.

Одласком професорке др Иване Симовић Хибер Катедра студија криминалитета је остала без своје прве председнице, а наставници са Катедре, као и остале колеге и запослени на Факултету безбедности изгубили су особу која је пленила професионалношћу, обзиром и топлином. С обзиром да „рукописи не горе“, о научном доприносу професорке др Ивани Симовић Хибер сведочиће странице које је за живота написала. Судбину написаног ће имати и сећања која ће сачувати свако ко је познавао професорку др Симовић-Хибер.

Катедра Студија криминалитета

УДК 355.48(73)
COBISS.SR-ID 513526453

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.1

ИМА ЛИ ХЕРОЈА У ДОБА ПОСТХЕРОЈСКОГ РАТОВАЊА?*

Срђан Т. Кораћ*, виши научни сарадник
Институт за међународну политику и привреду, Београд

** Рад представља део пројекта „Србија у савременим међународним односима: стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, економски, правни и безбедносни аспекти” (бр. 179029), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

ИМА ЛИ ХЕРОЈА У ДОБА ПОСТХЕРОЈСКОГ РАТОВАЊА?

Сажетак: *Рад анализира проблеме који током последње две деценије ометају политичку реинтеграцију за империјалне дисциплинске рајтове које САД воде на планетарној периферији, као пример издана за теорирање теоријских поставки о реласку у изв. постхеројско доба. Аутор у својој анализи полази од претпоставке да се у САД, као водећој светској сили, одвија процес и тежко уочљив процес одавања популарности војне обавезе као дела идеала националне виталности и урбаниста модерној грађанства, те као обележја маскулинитета и простора за остварење личних животиних идентитета. Анализа се преважно одвија у научном пољу антропологије, социологије и политичких наука и уопштава теоријске позиције социјалној конструктивизма, како би се доунили теоријско-методолошки инструменти политичких наука типично примењени у изучавању међународних односа. Тежиште анализе стављено је на „најуплине” и деформације у конструкцији идеала о рајности и херојству, а које се појављују као последица међудејства човека као појединца и члана политичке заједнице, јавности и политичких одлука администрације у Вашингтону, дизајнираних сходно потребама и захтевима спровођења усвојеној дисциплинској империјалној рајтовања.*

Кључне речи: *рај, војник, херојство, постхеројско рајтовање, САД.*

Ратништво као идеал и морално вредан колективни подухват

Војна моћ као једна од основних претпоставки успешног вођења рата темељи се на обиму и квалитету материјалних ресурса и капацитета и на способностима људства. Увек је неизвесно у којој мери ће спој ова два елемента произвести делотворну борбену моћ на самом бојишту, односно у извршавању борбених операција и конкретних борбених задатака. Случајеви краха дугогодишње америчке интервенције у Вијетнаму и совјетске у Авганистану недвосмислено су војним планерима указали на важност веродостојне процене борбене делотворности ангажованих јединица за исправно разумевање како да се војна моћ преточи у успешно вођење рата. Поред степена остварљивости постављених политичких циљева ратних операција и погодности одабране стратегије, победа у бици је условљена борбеном делотворношћу ангажованих јединица – тачније, способностима и вољом да се супротстави непријатељу на организован начин. Елемент воље обухвата ниво борбеног морала, дисциплине и иницијативе у извршавању борбених задатака на бојишту; тако нпр. висок ниво борбеног морала осигурава ентузијазам, креативност у коришћењу стечених војних знања и вештина и одлучност у настојању да се оствари победа (Brathwaite, 2018: 4–7). Такође, снажна воља смањује потребан број војника и обим материјалних ресурса за успешно спровођење борбене операције.

Воља као елемент борбене делотворности и уопште војне моћи мењала се кроз историју, сходно динамици друштвених односа и модела организованости политичке заједнице. Данас је елемент воље тесно повезан са идејом да сваки здравствено способан грађанин има моралну дужност да брани домовину у случају рата. Увођење опште војне обавезе као једне од основних потпора модерног грађанства одиграло се у доба рађања нација и националних држава, па не чуди што је брзо прерасло у законску обавезу (Хауард, 1999: 137–163). Делајл Бернс (С. Delisle Burns) нас подсећа да заједничке успомене и заједнички идеали представљају основне градивне блокове нације (Бернс, 1993: 125–127), односно национализма као социјалног конструкта који, када не претходи стварању нације, засигурно настаје као инструмент политичког програма оснивања националне државе.

Идеја о ратништву као несебичном служењу заједници по цену живота присутна је у људском друштву далеко дуже од државе и војске. Усмени и писани извори и књижевна дела одвајкада су приповедањем о рату наглашавали потпуно надмоћ ума над телом и узвишених идеала

над опипљивим ужасом искуства непосредне борбе. Првобитна изворишта промишљања рата као часног колективног прегнућа налазимо у општеприсутној глорификацији рата у старој Грчкој херојског доба, где је он схватан као простор у којем се одигравају чинови појединачног јунаштва усмереног колико на потврду племенитог статуса, толико и на задобијање божанског ореола непролазне славе у колективном памћењу обликованом епском поезијом (Михалик, 1976: 92–98). Идеал мужевности прекаљене ратним подвизима обухватио је скуп врлина које су потом даље послужиле као једно од средстава педагошког усмеравања младих ка пожељном епском етосу. Епске приповести лако су се уклопиле у националистичку идеолошку наративну потку о јуначком рађању нације и сакрализовале поднете колективне жртве (углавном мушкараца). На тај начин је временом створена фигура ратника као чувара нације, и то саздана од апстрахованих обележја ратничког искуства са прескриптивном улогом уједначавања појединачних искустава у виду једног пожељног идеала о томе шта је то добар ратник.

Будући да је реч о идеализованим представама родних улога пренесеним кроз процес породичног васпитања и политичке социјализације, дуго времена није било извора о томе како су рат лично проживљавали регрути и како су тумачили проживљено у контексту целокупног (пређашњег и каснијег) животног искуства. Јувал Ноа Харари (Yuval Noah Harari) је у истраживању односа појединачне интерпретације ратног искуства, описаног у наративима обичних војника као непосредних учесника и схватања рата као социјалног конструкта у ширем контексту западне културе, дошао до увида да су ратни догађаји од доба просветитељства и романтизма – тачније од средине 18. до шездесетих година 19. века – почели да се вреднују и тумаче у оптици врхунског животног искуства (Harari, 2008). У раздобљу након Првог светског рата, читалачку публику западних земаља заплуснуо је талас ратних мемоара и романа који су први почели отворено да преиспитују ратна искуства са становишта општеприхваћених идеала мужевности и моралне амбивалентности, која је проистекла из чињенице да је највећи број мобилисаних мушкараца подржавао рат који је на крају испао далеко дужи и суровији него што је ико то могао да замисли (Bruley, 2005). Учесници оружаних борби су лично проживљено екстремно искуство у рату тумачили као угаони камен у процесу сазревања и развоја личности, односно сазнања темељних истина о себи и свету око себе (Harari, 2008: 160–196). Пролазак кроз страхоте и ужасе битке постао је за обичног војника пандан искуству изненадног религијског откривења вечне истине и духовног преображаја. Реч је о наративу који ће се током друге половине 19. века,

те потом у масовним светским ратовима 20. века, учврстити као лајтмотив култа мужевности и авантуризма помоћу мемоарске књижевности, а касније и кроз масовне производе популарне културе, посебно стереотипне сугестивне приче подстицане у холивудској филмској индустрији.

Ратна спомен-обележја разасута широм Европе јасно откривају да је смрт и даље симболички и културно кодификована као војни и јуначки израз мучеништва обавијен ореолом свете дужности (Davies, 1995). Овај процес је почео са филозофским учењима која су послужила као дубље идејно упориште током настанка национализма као модерне политичке идеологије. Пошто је рат средство којим апсолутни дух крчи себи пут кроз људску историју, чији је крајњи циљ остварење слободе, појединац мора да буде спреман да поднесе себе као жртву у служби државе, која је за Хегела отелотворење општег – рационални, самосвојни и суверени тоталитет (Хегел, 1989: 447–459). Рат јача осећај припадности заједници, који подстиче на подређивање властитих себичних циљева општим циљевима оличеним у држави као средству за реализацију слободе. Ниче је, сходно идеји о животу као вољи за моћ, рат схватао као друштвену праксу која освежава човека и цивилизацију, која је благотворнија и плодноснија за друштво него мироносна хришћанска љубав (Peery, 2009). Најугледнији енглески теоретичар уметности 19. века Џон Раскин (John Ruskin) је у говору одржаном 1865. године дипломцима Краљевске војне академије у Вулвичу величао рат зато што човекове креативне потенцијале доводи до крајњег напрезања (Ruskin, 1865). На том трагу, Макс Шелер (*Max Scheler*) у *Генију раиша и немачком раишу (Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg, 1915)* пише о рату као извору човекових моралних врлина и пољу које открива стварне вредности тако што људе кроз огромне недаће и трпљење подвргава истинској проби (Davis, 2012: 132, 136). Посматрано из угла грађанина као војника, Шелер наглашава да смрт у борби за отаџбину премошћује својим значењем контингентни чин жртвовања ка вечној сфери вредности (Sternad, 2017: 96–97).

Савремени италијански књижевник и есејиста Алесандро Барико (Alessandro Baricco) један је од ретких западних интелектуалаца са почетка 21. века који, реактуелизујући хомеровске идеале јунаштва креативно измењеним препевом *Илијаде*, говори позитивно о рату као друштвеној пракси, и то преваходно због његове, наводне, естетске стране. Барико тврди да ће људи превазићи рат тек када буду пронашли неки други начин да испоље узвишена и херојска животна осећања (Ballbona, 2018). Ипак, чини се да пораст броја оболелих од посттрауматског стресног поремећаја (ПТСП, или тзв. вијетнамски синдром), међу војницима који су учествовали у западним војним интервенцијама током последње три де-

ценије, управо оповргава емпиријску валидност идеализованих представа о грађанину као ратнику и хвалоспева рату као морално вредном колективном прегнућу (Müller et al., 2017). Такође, војни ветерани се током преласка са војног у цивилни живот суочавају са губитком друштвене повезаности, тј. унутрашњег осећаја припадности друштвеном окружењу, што штетно утиче на целокупну социјалну интеграцију током остатка животног века (Kintzle et al., 2018). Да „узвишена и херојска животна осећања” нису блиска савременом ратном искуству, сведочи и податак да је скоро две трећине америчких војних ветерана ангажованих у интервенцијама у Авганистану, Ираку и Сирији изнело став да није било вредно борити се у овим ратовима (Weinstein, 2019). Наведени став оштро отвара питање нивоа постојања воље као елемента борбене делотворности, односно уопште војне моћи, за будуће империјалне ратове САД. Америчке војне планере забринуо је податак да је између 1. октобра 2014. и 1. октобра 2015. године регрутована једва половина од планираних 177.000 особа из старосне групе између 17 и 21 године, коју чини чак 21 милион младих Американаца; мање од једног процента Американаца је у исто време било способно и вољно да ступи у војну службу (The Economist, 2015). Министарство одбране је чак било принуђено да у више наврата изврши принудну мобилизацију резервних снага и снизи стандарде за пријем у службу, како би привукло „непожељне” маргиналне групе (нпр. мигранте и осуђенике) и искористило њихов потенцијал.

Империјално дисциплинско ратовање: рат који више није хвале вредна грађанска дужност?

Премда укоренено у античкој фигури хероја као мужевног мушкарца који свој племенити статус и врлински хабитус потврђује појединачним чиновима јунаштва, схватање грађанина као ратника одступа од првобитног идеала, утолико што су његови херојски чиновни утопљени у масован и индустријализован карактер модерног ратовања. Концепт апсолутне суверености државе води слабљењу онтолошког статуса хероја, јер он више не може да постоји одвојено од државе, од потврђивања његовог статуса од стране суверене воље; херој је производ државе и често прераста у негативну фигуру због моралног зла државног руководства (Бојанић, 2012: 136–150). Емпиријска грађа о савременом рату као систематичном и организованом насиљу државе – јединог политичког субјекта који одређује ко може легитимно да убија и ко може да буде убијен, открива да увек само

мањина у једној политичкој заједници постаје окорели уживалац „дивљих радости рата” (Elias, 2000: 161–172).

У прилог томе сведоче и бројне исповести младих војника који су учествовали у војним интервенцијама у Ираку и Авганистану. Заједничко обележје тих исповести је опречно проживљено искуство са ратишта, које се читује у сталном навирању сећања како на грешке, смрт и повреде, тако и на успехе, тј. на индивидуално или колективно доживљене тренутке који су им променили животе (Cross, 2009: 874). Искуство војног или цивилног учешћа у дисциплинским ратовима САД и западне коалиције може да делује и отрежњујуће у погледу исправног разумевања стања демократије у властитој земљи. У документарном филму Мајкла Мура *Фаренхајт 11/9*, један амерички ратни ветеран изразио је дубоку разочараност елитом у Вашингтону и осећај беса и немоћи због тога што у појединим деловима САД људи живе у сличним, или чак горим условима него становништво земаља које су претрпеле војну интервенцију и безнађе грађанског рата (Мур, 2018).

Општи контекст политике регрутације војника у постиндустријским друштвима раног 21. века промењен је услед новог начина унутар политичке и међународне легитимизације рата као инструмента спољне политике САД и других западних земаља. Злоупотреба идејних поставки о међународном друштву као путу ка остварењу кантовског вечног мира на планети, заснована је на реконцептуализацији поделе света на либералан центар и „нецивилизовану” периферију (Кораћ и Стекић, 2018; Buchan, 2011). Интервенционистичка империјална политика оправдана је разлозима наводне одбране цивилизацијских тековина Запада од тзв. одметничких држава и разнородних недржавних актера који оспоравају универзалну вредност либералног поретка. Због тога ћу у овој анализи користити појам *дисциплинској райи*, који сам увео за потребе другог истраживања (Кораћ, 2018), како бих указао да се сврха ратовања у 21. веку не може више анализирати искључиво у класичном кључу клаузевицијанског схватања о сламању воље непријатељске државе у складу са конкретним политичким циљевима. Империјални рат је сада дисциплински поступак против непослушних чланова међународног друштва, подстакнут и легитимисан расуђивањем наводне моралне већине унутар империјалног центра. Дисциплинским ратом означавам планиран и организован оружани сукоб који покреће велика (или регионална) сила против асиметричног актера међународних односа ради успостављања жељеног морално-вредносног и друштвеног поретка или његове заштите од опажене онтолошке претње (исто: 421). Сврха дисциплинског рата

је кажњавање одступања од допуштеног/пожељног понашања како би се прекршилац привео „показању” и „поправио” прихватањем вредносног система казниоца.

Администрација у Вашингтону је током последњих неколико деценија увек ентузијастично заговарала политику интервенционизма, зато што су огромна премаћ САД у војној сили уз њено ефикасно глобално пројектовање, минималне сопствене жртве и одсуство патњи стварног ратног разарања услед мале вероватноће преношења сукоба на сопствено тло, омогућили да чак и неуспеси појединих прошлих интервенција (нпр. у Вијетнаму и Сомалији) никада не буду психолошка препрека обликовању јавног мњења у корист нових интервенција (Tang & Long, 2011). Ово не чуди, будући да је након укидања редовног служења војног рока у САД, пре више од четири деценије (1973), мање од једног процента становништва у војној служби. Тиме је америчка војска у потпуности професионализована и преобразена у још једну нишу на тржишту рада – занимање које се слободно бира сходно индивидуалним преференцијама – чиме је постала јавна служба са друштвеном улогом и јавном сврхом сумњивог карактера услед поразне сличности са приватним војним компанијама.

У овом раду настојаћу да одговорим на питање да ли су скорашњи слаби резултати политике регрутовања за империјалне дисциплинске ратове које воде САД на планетарној периферији, условљени постепеним преласком у тзв. постхеројско доба. Моја полазна претпоставка је да се у САД, као водећој светској сили, одвија постепени и тешко уочљив процес опадања популарности војне обавезе као дела идеала националне виталности и упоришта модерног грађанства, те као обележја маскулинитета и простора за остварење личних животних потенцијала. Аналитички ток ће се превасходно кретати у научном пољу антропологије и социологије и са теоријских позиција социјалног конструктивизма, јер ми је намера да надоместим узак домен теоријско-методолошких приступа типичних за изучавање рата као једног од основних феномена међународних односа. У средиште аналитичког поступка ставио сам „напуклине” и деформације у конструкцији идеала о ратништву и херојству, које се појављују као последица међудејства човека као појединца и члана политичке заједнице, јавности и политичких одлука администрације у Вашингтону, дизајнираних сходно потребама и захтевима спровођења успешног дисциплинског империјалног ратовања.

Војник у постхеројско доба: јунак или жртва?

Трагична искуства Вијетнамског рата, срамотног краха интервенције у Сомалији и бескрајног Рата против терора, подстакла су америчку јавност да преиспита праг друштвене прихватљивости ратних жртава. У дисциплинским империјалним ратовима вођеним након терористичког напада на САД, 11. септембра 2000. године, страдало је око 7.000 припадника Војске САД (и преко 7.800 припадника приватних војних и безбедносних компанија), док је рањено чак 53.700 (Crawford, 2018: 1, 4). Јавност је брзо изнедрила парољу „Без мртвачких врећа” (*No body bags*), што је и симболички означило да ће убудуће бити све теже политички оправдати потребу да грађани губе животе у ратовима у удаљеним подручјима за која нису никада ни чули, а посебно уколико настане пат ситуација да због оштре реакције јавног мњења мора да се обустави војна операција како би се избегле додатне жртве, што потом подрива остварење задатог војног, односно, у крајњем исходу, спољнополитичког циља (Sauer & Schörnig, 2012: 368–369).

Губици у људству и наоружању се сада посматрају као показатељи да је војна операција неуспешна, па Едвард Лутвак (Edward Luttwak) нову ситуацију у којој и војне и политичке вође невољно излажу војнике опасностима од страдања назива „постхеројским добом” (Luttwak, 1995: 122). Постхеројско ратовање прати правило максималног избегавања сопствених жртава, поштеде живота непријатељских војника и цивила сразмерном употребом оружане силе и разрешавања тензија између постизања највеће могуће делотворности војних операција и доследног поштовања правила међународног права оружаних сукоба (Kober, 2015: 99–101). Пракса међународних односа је током протекле две деценије показала да се овај концепт може повезати управо са асиметричном природом и ограниченим трајањем империјалног дисциплинског ратовања, где нису угрожени витални национални интереси, јер се интервенишуће силе ослањају првенствено на војно-технолошку надмоћ над далеко слабијим непријатељем.

Међутим, искорак у постхеројско доба не значи и потпуно напуштање родно условљених традиционалних идеала о мушкарцу као војнику, ратнику и хероју. Умберто Галимберти (Umberto Galimberti) нас подсећа да конзумирање рата посредством електронских медија успешно конструише естетске патриотске призоре, прикривајући у исто време истинско искуство хаоса и страха на бојном пољу, прошарано мирисима трулежи људских и животињских тела, крицима рањених и роптајем умирућих:

Мит о рату, а не рат, очарава позивом на храброст и хероизам; но да би очараност била делатна, мит мора да прикрије један суштински елемент рата: страхоту, коју борци не могу да признају да не би испали кукавице (Галимберти, 2018: 393).

Галимберти критикује поетични занос свог земљака Барика, напомињући да је *Илијада* еп који не говори о рату, већ о миту о рату, те указује на сакрализацију рата као друштвене праксе и снажан удар симболичке репрезентације ратног подухвата на разум, чиме се сукоб измешта из рационалности логике интереса и пребацује у раван неспутане, дионизијске разорности (исто: 397–401). Подсетимо да се, за разлику од насиља великих ратова 20. века, мотивисаних племенитом жељом за самосталном државом (код малих европских народа) или одбраном националног престижа и части (код европских сила), дионизијска разорност у дисциплинским империјалним ратовима 21. века спутава и користи у складу са инструменталном логиком капиталистичке производње – рат је посао као и сваки други, који подлеже динамици понуде и потражње на тржишту рада.

Амерички антиратни покрет прве деценије 21. века симболично је отелотворен у двозначној пароли „Подржимо трупе, а не рат” (*Support the troops, not the war*), која звучи домишљато, али огољује амбивалентан однос грађана према империјалним ратовима – грађана ухваћених у теснацу између носталгичних херојских наратива из времена Другог светског рата заснованих на слободарском прегнућу САД и очигледног изостанка племените природе разлога због којих се води Рат против терора. Тина Менаган (Tina Managhan) анализира противречност дискурса једне мајке војника погинулог у Ираку мотивисане жељом да окупи и анимира део јавности, како би утицала на америчке власти да трупе са ратишта врате у домовину позивањем на безрезервну подршку тим истим трупама. Менаганова овај, такорећи, „условни рефлекс” потврђивања оданости „обичне грађанке” војсци, ставља у контекст производње „подручја рата” (простора тзв. домаћег фронта) хиљадама километара ван дефинисаног бојишта, и то конституисањем посредством насилних образаца понашања и упоредним настојањима да се они избришу (Managhan, 2011: 458–462). Наведена противречност показује меланхоличну структуру жеље у којој приврженост изгубљеним идеалима и нестанку осећаја сврхе и места у свету обликованог имагинарним јединством са неисквареном прошлешћу, као да измиче настојањима да се признају неморални елементи ратне данашњице и драстично измени њен даљи ток.

У оквиру антрополошких студија, један број истраживача се посветио причама обичних војника и посредних учесника рата како би развргао званичне, политички пројектоване наративе, чији је циљ да ратним дешавањима придају смисао и значења која репродукују односе моћи у корист политичке елите. Приче обичних људи о ратним дешавањима чине важан сегмент наратива као конститутивног чиниоца рата, јер увек остану у сенци државних наратива сазданих на приповедању политичара, генерала и друштвене елите (Kurtz, 2001: 211–213). Због тога Керолин Нордстром (Carolyn Nordstrom) уводи идеју о антропологији слушања (*anthropology of listening*) као ваљаном приступу изучавању суштине насиља као основе ратовања и закључује да је насиље, ипак, првенствено културолошки условљено (1997: 141). И Кетерин Луц (Catherine Lutz) оповргава тачност раширеног здраворазумског уверења да рат доприноси „здрављу” нације, тако што усађивањем дисциплине и осећаја за тимски рад претвара дечаке у мушкарце припремајући ново поколење младих за живот, као и тврдње да војни издаци чувају слободу и стварају радна места у индустрији и одбрамбеном сектору (Lutz, 2007: 321).

Пракса дисциплиновања војника најјасније сведочи о културној условљености рата као друштвене праксе: да је екстремна агресивност генетски уграђена и биолошки условљена не би ни било потребе да се људи „подешавају” за убијање. Политика дисциплиновања војника управо обухвата систем поступака и техника усмерених на преображај човека у издржљиву и фино подешену „машину за убијање”, а ослоњених на маскулинизацију мушкараца и уградњу ратничких врлина у вредносни систем појединца и поделу друштвених улога у рату на „типично” мушке и женске. Велика количина енергије која се увек утроши за екстремну маскулинизацију мушкараца не би била потребна да се људи рађају природно агресивни (Enloe, 1987). Опажање насиља и рата као неутуђивог дела човекове природе је плод когнитивне пристрасности проузроковане медијским извештавањем којим се потенцира „мрачна” страна људске природе зарад веће читаности или гледаности. Искривљена перспектива друштвене стварности пренаглашава догађаје мале вероватноће, придаје им снажан емотивни набој и тако ствара светоназор о животу у времену несавладивих опасности и безбедносних ризика, а ми потом прихватамо само оне нове чињенице које се лако уклапају у тај светоназор (Paune, 2015: 24–25).

Историјски и цивилизацијски посматрано, рат је одувек био вреднован као екстремни социјални однос кроз који се учило политичко делање (у смислу учешћа у заједничком одлучивању о питањима ви-

талним за опстанак и благостање заједнице). Рат је био такмичење које садржи елементе обредне иницијације којом мушкарац постаје зрела јединка корисна својој заједници. Према таквом схватању, у рату се стичу храброст и разборитост и увежбава практиковање врлине. Дакле, и пре настанка националне државе, припадност политичкој заједници претпостављала је жртвовање живота у рату као једину друштвено прихватљиву потврду оданости тој заједници када је она витално угрожена. У модерној демократији тај обред је институционализован у виду опште војне обавезе. Клаузевизијанска чврста веза између државе, војске и друштва је развргнута – она је поново уговорна као што је била у 18. веку – а одустајање од опште војне обавезе означава губитак улоге војске у ткању националног заједништва и друштвене солидарности. Грађанин не служи војни рок као својеврстан израз онтолошке привржености припреми за рат или учешћу у рату, нити на тај начин постаје део врлинске заједнице посредством којег може да искуси субјективитет грађанства.

Данас опада култ мужевности који је, између осталог, репродукован посредством регрутације односно опште војне обавезе, тако што полако нестаје и симболички значај којим је служење војске као посебан квалитет мушког пола подупирао идентитет мушкараца и његов неприкосновени положај у друштву (Рош, 2009: 83–85). У делу *Доба њразнине*, Липовецки (Gilles Lipovetsky) анализу тренда опадања вредновања рата као насилног понашања које има артикулисан смисао везан за друштво у целини, поставља у поље тзв. постмодерног друштва, чије је једно од основних обележја напуштање колективних друштвених и политичких установа и повлачење грађана из сфере јавности у хипериндивидуализовану нарцистичку приватност, у којој се појединац бави искључиво задовољењем хедонистичких жеља (Липовецки, 2011: 235–299). Липовецки сматра да су у предмодерним друштвима кодекс части и пракса крвне освете обавезивали и мотивисали мушкараца да – било као појединац или као члан колектива – прибегава насиљу према другим појединцима или групама како би, и по цену живота, извршењем чина освете очувао статус поштованог члана заједнице којој припада. Премда означава чин приватног насиља, освета је производ друштвене логике у којој целина надвладава значај појединца као личности; појединац се кроз личну жртву (тј. одустајање од сопствених интереса да сачува здравље и живот) стапа са заједницом (исто: 238–243). Тек са настанком модерне државе и успостављањем сталног институционалног механизма за монополизацију законите примене физичке силе,

настаје поредак у којем лични живот добија вредност и елементарну заштиту. Утолико Липовецки цивилизовање понашања и одустајање од приватног насиља доводи у везу са атомизовањем појединаца, као дугорочном последицом постепеног освајања грађанских слобода и ширења логике тржишне привреде засноване на утилитарном светоназору. Појединац одустаје од освете као израза колективне солидарности и опхрван теретом личних потреба и интереса препушта држави да се стара о његовој сигурности. Повлачење из јавне сфере доводи до снижавања осећаја солидарности према конкретном туђем болу (исто: 268).

Истини за вољу, клаузевицијанска веза између државе, војске и друштва је добрим делом развргнута дубљим друштвеним променама које су изнедриле нове економске неједнакости у раном 21. веку, посебно услед деценијске глобалне рецесије. Користећи концепт империјалног друштва, Олсен (Florian Olsen) анализира како се традиционални односи геополитичке доминације, у виду освајања туђих простора, једнако могу применити и на подручје грађанства унутар државних граница (Olsen, 2011). Олсен тврди да се статус војне службе од престижне привилегије срзао на периферну одлику унутар подручја грађанства, па су тако сада „најпуноправнији” грађани – тј. они са великим резервама економског и културног капитала и они који настањују урбане географске просторе који олакшавају гомилање капитала – поштеђени терета ратовања као друштвене праксе; они су, заправо, по речима Олсена, „преквалификовани” за дужност жртвовања у рату (исто: 429). Тако су данашњи војници у САД грађани другог реда, упркос несразмерно захтевним обавезама које морају да испуне према држави. Дебора Коуен (Deborah Cowen) примећује да је добровољно ступање у војну службу заправо ојачало постојеће структурне друштвене неједнакости и оголило чињеницу да највећи број регрута долази из социјално и/или просторно маргинализованих слојева, са видљиво неповољним положајем у погледу поседовања економског и културног капитала (имовине и образовања), додатно (и можда неповратно) подривеним глобалном рецесијом 2008. године (Cowen, 2007). Основну идејну и феноменолошку потку тзв. постхеројског доба чини процес десакрализације војног позива и његовог прилагођавања цивилним вредносним опредељењима, који у крајњој линији доводи до претварања војног позива у својеврсну контракултурну делатност „одсечену” од грађанства (Coker, 2001: 92–96).

Империјални дисциплински рат посредно комодификује и комерцијализује смрт, јер је она сада претворена у својеврсну робу стављену на одмеравање у односу понуде и потражње. Смрт сада има тачну

тржишну цену у виду месечног прихода, износа будућег социјалног осигурања, те надокнаде за евентуалну трајну инвалидност војника или исплату одштете његовој породици у случају погибије на ратишту. Историја ратовања јасно сведочи о томе да смрт има и своју „вредност“, која се различито мери у зависности од политичко-социјалне перспективе политике моћи у којој се конкретно уништавање тела сагледава; тако се „вредновање“ мртвих и умирућих тела нпр. одиграва у контексту „мерења“ извојеване победе (Davies, 2005: 154).

Биолошки укоренен страх од смрти, условљен нашом самосвешћу о људској коначности, надахнуо је бројне вредне филозофске расправе, књижевна и уметничка дела. Данас, у доба масовних и дигиталних медија, страх од смрти је добио огроман подстрек жанровском и поджанровском профилисаности производа популарне културе, који циклично обрађују тему крхкости човека као појединца или читавог човечанства – било у судару са силама природе било са последицама људске ирационалности или злонамерности. Роб Ведерил (Rob Weatherill) у психоаналитичкој студији *Колајс културе* разматра савремени парадокс према којем је фантастичан напредак постиндустријских друштава у виду слободе и обиља резултирао губитком снаге унутрашњег света човека и његове власти над сопственим животом. Део тог парадокса је и губитак човекове способности да прихвати старење и смрт, што је од седамдесетих година 20. века утицало на рађање култа здравља и бриге о здравственом стању до размера хипохондарске анксиозности (Ведерил, 2005: 114–123). Ведерил сматра да човеково одбијање да схвати и прихвати реалност смрти, односно сулудо уверење да може некако њоме да овлада, води ка претварању самог живота у рационално али једнолично постојање, без снаге и виталности (исто: 120).

Због тога симболичке фигуре рањеног и мртвог војника заузимају централно место у јавним институцијама, објектима и догађајима, као извори снажних емотивних набоја који подупиру геополитичке имгинације империјалне контролне политике над планетарном периферијом. Представљање идеје о рањивости војника, на пример присутно у америчком и британском медијском извештавању о рату у Ираку и Авганистану, открива покушаје да се сугестивно конструише фигура војника, са скривеном алузијом да је сам боравак у непријатељском окружењу планетарне периферије чин јунаштва сам по себи (Woodward et al., 2009). Кроз медијско осликавање, тела рањених и погинулих војника и прича које стоје иза њих постају у потпуности видљиви, али са манипулативним мотивом да послуже као инструменти за репродуковање односа ауторитета и привржености, негујући снажне афективне

реакције у јавности које делују на јачање и оживљавање појединих обележја неолибералне милитаризоване нације (Dawney, 2018). Поједини аутори заступају тезу да власти постиндустријских демократија процес легитимизације смрти војника понекад измештају из поља патриотског жртвовања на план постпатриотског наратива, утемељеног на високој професионалној посвећености и међународним хуманитарним, односно, морално-космополитским разлозима. О томе нпр. сведоче недавно објављени налази анализе садржаја званичних умрлица данских војника ангажованих у интервенцији у Авганистану (Frisk, 2018).

Закључна разматрања

Анализа међудејства америчког грађанина као појединца и члана политичке заједнице, јавности и политичких одлука администрације у Вашингтону дизајнираних сходно потребама и захтевима спровођења успешног дисциплинског империјалног ратовања, показала је да идеал о ратништву и херојству као социјални конструкт ранијих времена трпи притиске који долазе од сложене динамике глобализованих друштвених односа у раном 21. веку, те тиме, према мом мишљењу, упућује на валидност тезе о преласку у тзв. постхеројско доба.

Регрутовање за империјалне дисциплинске ратове које воде САД током последње две деценије доспело је у видљиву кризу, исказану првенствено недовољним одзивом грађанства на конкурсе за попуну војних јединица за ангажовање у Авганистану. Такође, овоме у прилог говоре и негативни (или најблаже речено, скептични) ставови ратних ветерана скорашњих војних интервенција о сврсисходности америчких дисциплинских експедиција у контексту остваривања наводних хуманитарних и безбедносних циљева. Део објашњења за пад ентузијазма америчког грађанина да служи војску и допринесе очувању америчке улоге у свету налазимо у преображају онтолошке природе војне професије услед настанка дисциплинског ратовања. Интервенционистичка политика, заснована на компликованом споју војне и цивилне мисије упостављања мира и изградње постконфликтног друштва, променила је традиционалну улогу војника, тако да он сада више обавља задатке чији су садржај и методологија пре инхерентни раду полиције, кривичног правосуђа и казнено-поправног система. Како је дисциплински рат попримио обележја политике борбе против криминалаца, тако је и војник 21. века почео да губи везу са онтолошком природом војног позива, а посредно и са идеалом грађанина ратника, чија је света дужност да

брани домовину од напада непријатеља, те да тог непријатеља сматра равним себи и стога морално вредним поштовања.

Преображајем традиционалне улоге америчке војске у незграпан апарат за дисциплиновање побуњеника-одметника, војна обавеза је делимично изгубила ореол свете дужности као део идеала жртвовања за заједницу (нацију) подређивањем властитих себичних циљева општим циљевима, што је био сигуран доказ мушкости и простор за остварење креативних животних потенцијала. Уверење о рату као колективном подухвату који ревитализује цивилизацију, обнавља моралност и суочава човека са откровењем стварних вредности кроз трпљење страха и бруталности оружаног сукоба, чини се да полако бледи у ставовима обичних грађана и скорашњих ратних ветерана. У добу постхеројског ратовања, војни позив је само још једна комерцијална делатност изнета на тржиште рада, препуштена осцилацијама неспутане флукуације понуде и потражње. Утолико се и смрт – некада схватана као контингентни чин жртвовања у борби – денунцира као пут ка сфери непролазних вредности и сагледава у контексту односа трошкова и користи, односно бива увучена у хладноразумску утилитарну логику неолибералне парадигме примењене на индустријализоване ратне поступке.

Будући да је једно од основних обележја постхеројског ратовања избегавање сопствених жртава уз постизање највеће могуће делотворности војних операција, присуство у јавној сфери војника као сведока рата и његовог рањеног тела као најснажнијег исказа у сведочењу о страхотама ратног искуства потенцијално је опасно или, најблаже речено, „нелагодно” за војне и политичке одлучиоце. Опасност се састоји у чину проказивања стварне сврхе дисциплинског рата, односно у јасном разоткривању симулације традиционалне повезаности између државе, војске и друштва. Доказ ове нелагодности налазимо у сталним суптилним покушајима медијске манипулације представама о рањеном војнику као амбивалентној, а могло би се рећи и шизофреној фигури хероја-жртве и политички сугестивној (зло)употреби пратећих наратива. Реч је о наративном трику који настоји да наглашавањем жртвеног сегмента фигуре војника пробуди у јавности мит о преживелом јунаку, те да на тај начин, поигравањем са сентименталним асоцијацијама на снагу личног тријумфа у виду отпорности на бол, подстакне снажне позитивне емоције јавности. У постхеројско доба, војник изгледа постаје херојем самом чињеницом да се жив вратио кући.

ЛИТЕРАТУРА

- Ballbona, A. (2018). Baricco and Beauty: Cultivating a 2,800 year-old gesture. *The New Barcelona Post* 4 December. Преузето 6. августа 2019. ca <https://www.thenewbarcelonapost.com/en/baricco-and-beauty-cultivating-a-2800-year-old-gesture/>.
- Brathwaite, K. J. H. (2018). Effective in battle: conceptualizing soldiers' combat effectiveness, *Defence Studies*, 18(1), 1–18.
- Bruley, S. (2005). The Love of an Unknown Soldier: A Story of Mystery, Myth and Masculinity in World War I. *Contemporary British History*, 19(4), 459–479.
- Buchan, B. (2011). Civilized Fictions: Warfare and Civilization in Enlightenment Thought. *Alternatives: Global, Local, Political*, 36(1), 64–71.
- Coker, C. (2001). *Humane Warfare*. London & New York: Routledge.
- Cowen, D. (2007). National Soldiers and the War on Cities. *Theory & Event*, 10(2), DOI:10.1353/tae.2007.0057.
- Crawford, N. C. (2018). Human Cost of the Post-9/11 Wars: Lethality and the Need for Transparency. Watson Institute of International and Public Affairs, Brown University. Преузето 2. јула 2019. ca: <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2018/Human%20Costs%2C%20Nov%208%202018%20CoW.pdf>.
- Cross, T. (2009). Images of War. *Review of International Studies*, 35(4), 872–874.
- Davies, D. J. (2005). *A Brief History of Death*. Malden (MA): Blackwell Publishing.
- Davies, J. (1995). *The Christian Warrior in the Twentieth Century*. Lampeter: Mellen Press.
- Davis, Z. (2012). The Values of War and Peace: Max Scheler's Political Transformations. *Symposium*, 16(2), 128–149.
- Dawney, L. (2018). Figurations of Wounding: Soldiers' Bodies, Authority, and the Militarisation of Everyday Life, *Geopolitics*, DOI: 10.1080/14650045.2018.1490271, 1–18.
- Elias, N. (2000). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Malden (MA): Blackwell Publishing.
- Enloe, C. (1987). Feminist Thinking About War, Militarism and Peace. Y: B. B. Hess and M. M. Ferree (eds). *Analyzing Gender* (pp. 526–547). Newbury Park (CA): Sage.
- Frisk, K. (2018). Post-Heroic Warfare Revisited: Meaning and Legitimation of Military Losses. *Sociology*, 52(5), 898–914.

- Harari, Y. N. (2008). *The Ultimate Experience: Battlefiled Revelations and the Making of Modern War Culture, 1450–2000*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kintzle, S., Barr, N., Corletto, G., & Castro, C. A. (2018). PTSD in U.S. Veterans: The Role of Social Connectedness, Combat Experience and Discharge. *Healthcare (Basel, Switzerland)* 6:3:102, DOI:10.3390/healthcare6030102.
- Kober, A. (2015). From Heroic to Post-Heroic Warfare: Israel's Way of War in Asymmetrical Conflicts. *Armed Forces & Society*, 41(1), 96–122.
- Kurtz, D. V. (2001). *Political Anthropology: Power and Paradigms*. Cambridge (MA): Westview Press.
- Luttwak, E. (1995). Toward Post-Heroic Warfare. *Foreign Affairs*, 72(3), 109–122.
- Lutz, C. (2007). Militarization. Y: David Nugent and Joan Vincent (eds). *A Companion to the Anthropology of Politics* (pp. 318–331). Malden (MA): Blackwell Publishing.
- Managhan, T. (2011). Grieving Dead Soldiers, Disavowing Loss: Cindy Sheehan and The Im/possibility of the American Antiwar Movement. *Geopolitics*, 16(29), 438–466.
- Müller, J., Ganeshamoorthy, S., & Myers, J. (2017). Risk factors associated with posttraumatic stress disorder in US veterans: A cohort study. *PloS one* 12:7, doi:10.1371/journal.pone.0181647. Пpеузeтo ca: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0181647>
- Nordstrom, C. (1997). *A Different Kind of War Story*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Olsen, F. (2011). “Those About to Die Salute You”: Sacrifice, the War in Iraq and the Crisis of the American Imperial Society. *Geopolitics*, 16(2), 410–437.
- Payne, K. (2015). *The Psychology of Modern Conflict: Evolutionary Theory, Human Nature and a Liberal Approach to War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Peery, R. S. (2009). *Nietzsche on war*. New York: Algora Publishing.
- Ruskin, J. (1865). War Gives Birth to Art. *Lapham's Quarterly*. Пpеузeтo 1. јула 2019. ca <https://www.laphamsquarterly.org/states-war/war-gives-birth-art>.
- Sauer, F., Schörnig, N. (2012). Killer drones: The silver bullet of democratic warfare? *Security Dialogue*, 43(4), 363–380.
- Sternad, C. (2017). Max Scheler and Jan Patočka on the First World War. *Labyrinth*, 19(1), 89–106.

- Tang, S., Long, S. R. J. (2011). America's military interventionism: A social evolutionary interpretation. *European Journal of International Relations*, 18(3), 509–538.
- The Economist* (2015). Who will fight the next war?, преузето 8. августа 2019. <https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war>.
- Weinstein, A. (2019). Most Veterans Say America's Wars Are a Waste – No One's Listening to Them. *The New Republic*, 12 July. Преузето 12. јула 2019. са: <https://newrepublic.com/article/154471/veterans-say-americas-wars-waste-no-ones-listening-them>.
- Woodward, R., Winter, T. & Jenkins, K. N. (2009). Heroic anxieties: The figure of the British soldier in contemporary print media. *Journal of War & Culture Studies*, 2(2), 211–223.
- Бернс, Д. С. (1993). *Политички идеали*. Ниш: Градина.
- Бојанић, П. (2012). *Сила и облици раиџа*. Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ведерил, Р. (2005). *Колајс културе*. Београд: Клио.
- Галимберти, У. (2018). *Митови нашег времена*. Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Кораћ, С. Т. (2018) Рат у 21. веку као средство империјалне контроле планетарне периферије, *Међународни проблеми*, 70(4), 412–431.
- Кораћ, С. Т., Стекић, Н. (2018). Етичке опречности тезе о демократском миру. *Српска политичка мисао* 25:62:4, 95–117.
- Липовецки, Ж. (2011). *Доба њразнине: оиледи о савременом индивидуализму*. Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Михалик, М. (1976). *Морал и раиџ*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Мур, М. (2018). *Фаренхајџ 11/9*, <https://fahrenheit119.com/>.
- Рош, А. (2009). Култ и опадање мужевности. У: Катрин Халперн и Жан-Клод Руано-Борбалан (ур.). *Иденитиџет(и): њојединац, џруиџа, друштво*. Београд: Клио, 82-94.
- Хаурд, М. (1999). *Раиџ у европској историји*. Београд: Студентски културни центар.
- Хегел, Г. Ф. В. (1989). *Основне црџе филозофије џрава*. Сарајево: Веселин Маслеша – Светлост.

ARE THERE ANY HEROES IN THE AGE OF POST-HEROIC WARFARE?

Srđan T. Korać, Senior Research Fellow
Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Summary

The paper analyses the problems that have been undermining the US recruitment policy for the last two decades – which is aimed at providing soldiers for imperial disciplining wars waged on the planetary periphery – as a case study to test the validity of theoretical assumptions about the transition to the age of post-heroic warfare. The departing hypothesis is based on stance that the United States, being the only remained superpower, experience a gradual and less visible process of losing popular support for military conscription, which the author employs here as an ideal of national vitality and a pillar of modern citizenship, as well as a feature of masculinity and the realm for self-realisation. The analysis takes place primarily in the field of anthropology and sociology and employs theoretical positions of social constructivism to complement narrow theoretical and methodological approaches of political science which are typically applied in the study of international relations. The analysis focuses on the “cracks” and deformations in the construction of ideals of warfare and heroism, which emerge as a result of the interaction of man – both as an individual and a member of the political community – the public, and the US foreign policy decisions designed to meet the needs and requirements of successful disciplinary imperial warfare. The author concludes that theoretical assumptions about entering the age of post-heroic warfare are valid due to the recruitment crisis in the US military, the unpopularity of the military profession, the commodification of warfare and death, the transformation of war into an industrial process, and misleading media portrayals of dead and wounded soldiers.

Keywords: *war, soldier, heroism, post-heroic warfare, United States.*

УДК 355.4(497.11)"1999"
COBISS.SR-ID 513526197

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.2

БАНАЛНОСТ МОЋИ И ИДЕОЛОГИЈА УНИВЕРЗАЛИЗМА*

(Разлози, учинци и поуке напада НАТО-а
на Србију, 1999. године)

Проф. др Владимир Н. Цветковић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* Текст је део резултата рада при пројекту „Конфликти и кризе: сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Чланак представља српски превод претходно објављеног текста: Cvetković, V.N. (2019). „The Banality of Power and the Ideology of Universalism (Reasons for, Effects of and Lessons Drawn from NATO Assault on Serbia in 1999)“, In: Vuković, N. (Ed.) (2019). *David vs. Goliath: NATO War against Yugoslavia and its Implications*. Belgrade: Institute of International Politics and Economics & Faculty of Security Studies, pp. 237-250.

БАНАЛНОСТ МОЋИ И ИДЕОЛОГИЈА УНИВЕРЗАЛИЗМА (РАЗЛОЗИ, УЧИНЦИ И ПОУКЕ НАПАДА НАТО-А НА СРБИЈУ, 1999. ГОДИНЕ)

Сажетак: *Полиитичко и нагасве – војно учешће НАТО-а у сецесионистички мотивисаним сукобима у бившој Југославији (1990-1995), остваће ујамћено као јасан пример демонстрације силе, хтења и (не) способности коначног победника вишедеценијског глобалног „хладног рата“ између „слободарског“ Запада и „империјалног“ Истока. Насупрот очекивањима либералних теоретичара, као и већег дела светског јавног мњења, показало се да та победа није тријумф слободе, ниши крај историје. Напротив, као и увек у овести, реч је само о неосвојаној резултатној односа између главних актера на модерној светској сцени, који са променљивим успехом теже идеолошкој легитимизацији своје побете за доминацијом. Зато поуке које се могу извући из завршног чина разарања Југославије (вишемесечно НАТО бомбардовање Србије у 1999. години) имају очекивани призвук баналности: айсолућна сила тежи айсолућној моћи (која пак остваје принципјелно неосвојива); –„јачи тлачи“ важи увек и свуда (али са ограниченим трајањем); и најзад – оно што сви знају али не желе (не могу или неће) да кажу – једина стварна алтернатива војној претњи и/или агресији једног политичког актера јесте исто толико валидна (војна) претња/агресија другој актера. У искушењу смо да закључимо да наведене „баналности“, ујркос идеолошкој торљивости неких невладиних активиста, политичкој коректности теоретичара и реторичким фигурама политичара, оствају да важе као једине извесности, тј. правилности у принципјелно непредвидивим шоковима међудржавних односа.*

Кључне речи: *Србија, НАТО, рат, идеологија, међународна политика.*

Крај историје - двадесет година касније

Следећи хладноратовски идеолошки шаблон борбе демократије (Запад) против комунизма (Исток), већина земаља НАТО на челу са САД, које су такође изненада освануле као глобални победник у псеудо-епском сучељавању добра и зла, није се двоумила да у грађанском рату који је поделио дотадашњу мултиетничку комунистичку Југославију брзо и (о)лако идентификује „добре“ и „лоше“ момке. Тако су у духу победничке идеологије реал-либерализма¹ сви они који су били против сецесионизма означени као комунистички тоталитарци, док су сецесионисти углавном третирани као либералне демократе. Против распада Југославије били су Срби и Србија и они су стога отписани као рецидив комунизма, док су сви други народи и социјалистичке републике, које су преко ноћи постале националне државе, у новом светлу реалполитике виђени као демократе – либерали. На фону такве гностичке матрице са манихејском идеолошко-етничком структуром, они који су имали моћ означитеља (САД и ЕУ) одмах су замењивали политичке етикете намењене прокаженим утварама комунистичке прошлости (Србија/Срби) са економским и политичким санкцијама. Када то више није било довољно, уследила је употреба војних „аргументата“ и директне војне акције, које су управо тада добиле невини, данас увелико компромитовани и презрени назив „хуманитарне интервенције“.

Логика укрштања идеолошког жара и победничке занесености са интересним присвајањем нових тржишта, природних и људских ресурса, учинила је да нова врста политичких либерала на Западу² у годинама југословенског распада (1990-1995) дође у прилику да увежбава методе толико жељеног глобалног вођства. Идеолошка позадина тог прегнућа образовала је мантре попут *краја историје*

1 Реал-либерализам је неологизам позајмљен из вокабулара Хладног рата. Комунистички идеолози су још средином 60-их година прошлог века признали да стварност комунизма не одговара његовој идеји и зато су реалност својих економија назвали реал-социјализам. Стварност је неодговарајућа јер нема довољно комунизма у њој – то би био сиже теорије реал-социјализма, иначе званичне идеологије комунистичких држава источног блока. Практично на исти начин су либерални идеолози 90-их година прошлог века закључили да постојећа друштвена стварност још није задовољавајућа јер нема довољно либерализма у њој. Зато га свуда, а посебно у неразвијеним земљама треба ширити, по потреби и наметнути, и то свим расположивим економским, политичким и културним (идеолошким) средствима, укључујући и она војна. На тај начин је НАТО проширио своју делатност, постајући „не само војни савез, већ и скуп вредности попут демократије и људских права“. Речена идеолошка парола с краја XX века употребљава се и данас, премда са много мање ентузијазма и уверљивости, док је НАТО дошао у парадоксалну ситуацију да својим постојањем негира властити идеолошки легитимитет: сваки војни савез се у начелу супротставља *идеји либералној* устројства света (Кант, 1995).

2 У Европи то су готово по правилу били дојучерашњи социјалдемократи сједињени са крупним капиталом, док су у САД доминирале политичке елите са демократском реториком и републиканском војном праксом.

(Фукујама, 1992), тј. коначног тријумфа либерализма, који је од тада имао задатак да едукује недовољно сазреле државе и гради либералне политичке и економске институције у срединама које за то раније нису биле спремне (Фукујама, 2005). Нажалост, независно од обећања и можда искрених намера, глобално управљање под паролана реал-либерализма показало се само као још један у безбројном низу историјских примера драматичног раскорака између узвишених речи и стварних (не)дела, као демонстрација поражавајућег несклада између универзалистичке реторике и себичних интереса. Тако је политика коју су демонстрирале земље ЕУ, на челу са САД, својим неприкосновеним лидером, остала у сфери уобичајене геополитичке хипокризије, у којој је залагање за универзалне вредности мира и слободе, демократије и права на разлику, (п)остало само маска за реализацију партикуларних државних интереса и воље за доминацијом. Утолико је њихова „политика мира“ у распадајућој Југославији брзо напредовала од отворене политичке и полутајне војне логистике, тј. посредног наоружавања и обучавања сецесиониста (кријумчарење оружја и људи у корист милитантних група), до отворене стратешке и тактичке војне подршке свим сецесионистичким републикама и њиховим „либералним“ вођама, посебно онима у Хрватској и Босни.³

Због тога ће активно политичко и надасве – војно учешће НАТО-а у сецесионистички мотивисаним сукобима у бившој Југославији остати упамћено само као још један међу изразито бројним примерима демонстрације силе, хтења и способности победника у рату који се управо завршио (Хладни рат између САД и СССР, 1946-1989). Убрзо ће се показати да је и овде, као и увек у историји, реч само о тренутном односу снага, те да разобручена моћ никада не бива апсолутна, понајмање трајна. Зато и поуке које се данас, двадесет година након НАТО бомбардовања Србије, могу извући из свега тога, очекивано имају призив баналности: апсолутна сила тежи апсолутној моћи (која ипак остаје принципијелно неостварива), баш као што улична истина да *јачи њлачи* важи увек (али има ограничено трајање). Најзад, поука коју (готово) сви политички актери добро знају: једина стварна алтернатива војној претњи јесте исто

3 Најпознатији примери су саветодавна и војна подршка масовној акцији хрватске војске под називом „Олуја“, која је имала за последицу прогон 250.000 Срба из Хрватске – марта 1995. године, као и бомбардовање положаја Срба у Босни у више наврата током исте године. Упоредо са тим акцијама трајала је до тада невиђена избегличка криза у Европи (Цветковић, 1999), која је била готово у потпуности игнорисана у западном јавном мњењу. Нешто касније (март-мај 1999) уследио је и класичан рат, у коме је највећи војни савез у историји (НАТО), први и једини пут до сада, ратовао против једне суверене европске државе у име људских права и слобода, а за рачун интереса сецесионистичке етничке мањине (Албанци) концентрисане у аутономној покрајини Србије (Косово).

толико валидна (војна) претња.⁴ У искушењу смо да кажемо како у те три „баналности“ стаје сва мудрост међународне политике.

Наравно, последња ноторна тврдња односи се само на свет великих сила и њихове међусобне односе. Сви други регионални и локални играчи имају се прилагођавати првим двома „законитостима“ реал-политике.⁵ Такво је политичко природно стање ствари још од времена Месопотамије, Асирског и Египатског или Персијског и Римског царства, а ништа се није мењало ни у време средњовековних империја Арапа и Ромејаца, Кинеза и Монгола, Маја и Астека, Хабсбурговаца и Османлија. Исто важи и за модерне националне државе, колоније и метрополе, некадашње идеолошке блокове, све закључно са актуелним ривалитетом нове-старе велике тројке на глобалној сцени (САД, Кина, Русија). Наиме, неприкосновеној супер-сили с краја XX века – САД, у XXI веку придружиле су се преображене силе Истока: стара царска империја преображена у националну и комунистичку државу (Кина), баш као и далеко млађе некадашње царство, а сада ревитализована, не-више-комунистичка и такође национална држава – Русија. Раме уз њих стоји и новоформулисана модерна сила у синтетизованој транснационалној форми савеза либералних држава под именом Европска унија (Цветковић, 2018). Уз још две источне силе – Индија и Иран, то су главни велики играчи који ће кројити време пред нама. Свега пар деценија уназад све је изгледало сасвим другачије...

4 Након релативно кратке и показаће се само привидне владавине једне суперсиле и наднационалних институција под њеном контролом током 90-их година прошлог века, делотворне закључке по том питању – *одговор силом на силу* – прва је извукла оснажена Руска Федерација (војна акција у Абхазији/ Грузији, 2008; присаједињење Крима, 2014; војна интервенција у Сирији 2015-2017). Руски званичници су у више наврата говорили о томе да је *случај Косово*, тј. бомбардовање Србије и активна војна подршка сецесионистичким снагама у сувереној земљи, означило прекретницу у њиховом поимању односа са САД, односно НАТО-ом. Слично важи и за Кину, чија је амбасада у Београду по свему судећи намерно бомбардована 1999. као знак упозорења. Кина је дуго времена остала уздржана спрам једностраних акција САД и то је потрајало све до недавно, када је кинеска привреда дошла у позицију да се равноправно носи са до јуче неприкосновеном економском и војном силом света. Утолико смо данас у прилици да паралелно са реализацијом привредног мегапројекта Нови пут свиле пратимо и убрзану модернизацију кинеске армије и видимо јачање њеног војног присуства у Африци, Пакистану, Јужном кинеском мору итд. (Цветковић, 2018)

5 Тако је и некадашња Југославија, са своја два оснивања након великих светских ратова (1919. и 1945) и са исто толико распада уз масовно разарање (1941. и 1990), добар пример и речити историјски сведок геополитичких односа између великих сила на европској сцени. Настанак, трајање и распада Југославије више су били одраз интереса великих сила, него унутрашњих интегративних процеса међу јужним Словенима.

Изговори за рат и/или разлози за војну интервенцију на Косову

До данас је навођено мноштво различитих разлога који су својевремено подстакли САД, тј. НАТО да војно интервенише у тадашњој СРЈ, односно „скраћеној Југославији“ (Србија и Црна Гора). Још у оно време било је сасвим јасно да за вођење рата против Србије постоји неколико важних стратешких мотива: а) краткорочни циљеви који су у међувремену и реализовани – политичка и економска контрола целог Балкана и даље ширење НАТО-а ка Русији) и б) дугорочни циљеви који су иманентни свакој употреби војне силе: контрола светских ресурса и аналогно томе освајање нових, великих, а бесплатних, тј. “слободних” тржишта.⁶

С друге стране, дневни, тј. пригодни изговори за рат које су користили ондашњи главни политички лидери Запада (амерички председник Бил Клинтон и британски премијер Тони Блер) били су колико прозаични, толико и очигледно лажни. Њихова генеза је довољно речита сама по себи: најпре се начелно говорило о заштити мањинских, односно људских права у Србији, затим се проблем сузио на ексклузивну “заштиту косовских Албанаца”, да би се потом, као најучесталији и уједно најважнији разлог за интервенцију (у време кад је она већ увелико била у току), спомињала “заштита албанских избеглица”. Како је рат даље одмицао, све се чешће говорило о “обезбеђењу мира на Балкану”, да би најзад био откривен и непосредни циљ читаве акције: свргавање режима у Београду.

Наравно, у неком коначном збиру, као што то обично бива, сваки наведени разлог је уједно *и* добар *и* довољан када најмоћнији тако одлуче. Ипак, вероватно одлучујући разлог за војно делање у датом тренутку било је добро старо потврђивање престижа! Премда на први поглед представља одвише прозаичан, штавише архаичан разлог за војно деловање велике силе, тај је разлог подједнако оправдан како из тактичког, тако још више из стратешког угла, јер се односи на стварање нових и превентивно заплашивање старих савезника.

⁶ Речита иронија историје је то што је главни промотер и заговорник *слободної тржиштіа*, до кога се долази ако треба и војним средствима, свега пар деценија касније постао гласноговорник протекционизма – до те мере да води отворени царински рат са Кином, а при том прети чак и својим европским савезницима. У исти мах, за разлику од 90-их година прошлог века, САД више не могу да рачунају на безусловну подршку међународних институција при увођењу санкција непошудним „отпадничким државама“ и зато њихови данашњи кораци у том правцу углавном имају унилатералну димензију (примери Русије и Ирана).

*

Разлози за ратовање одувек су били разноврсни и бројни, али се сви могу свести на пар основних: *контрола природних ресурса* и *воља за доминацијом*. Раме уз раме са наведеним мотивима стоји традиционална (и вероватно неискорењива) *жеља за њачкањем*, све уз свагда постојећу, али ипак мање видљиву (јер није увек етички прихватљива) – *борбу за преславу*. Управо је овај последњи, из модерне реалполитичке перспективе некористан разлог за рат, по мом мишљењу био одлучујући фактор који је нагнао највећу светску силу свих времена – САД и њене (не)вољне савезнике окупљене у НАТО, да поведу прави рат (истина ниског интензитета) против мале и изоловане земље која никако није могла да им адекватно узврати, нити је у том тренутку могла да очекује било какву подршку од неке друге велике силе.

Борба за престиж САД имала је форму и значење потврђивања статуса једине (преостале) супер-силе. То је чињено чак мање силом, а више уз помоћ једне хибридне универзалистичке идеологије која се током 80-их и 90-их година прошлог века образовала као ваздушаста спој либералних и социјалдемократских садржаја без стварног везивног ткива. Назвали смо је *реал-либерализам* (Цветковић, 1999), што је можда најпримеренији израз за тај перверзни спој комунистичке вере и либералног прагматизма. Кованица реал-либерализам обзнањује парадоксално приближавање умрлих световних доктрина о спасу човечанства с једне, и победничког система неспутаних интереса (али глобално ипак у строго контролисаном поретку ствари), с друге стране. Утолико је реал-либерализам право чедо модерне декадентности: сумњива смеша неосвештених рецидива месијанизма, расизма и меркантилизма – све супротно од онога за шта се залаже и што би (наводно) желео да буде.

Новостворени легитимацијски оквир реал-либерализма, као чудновата смеша социјалистичких морализаторских парола и либералних сведених вредности (може и обрнуто), све уз отворено коришћење милитаристичких средстава, означио је коначно обелодањивање изворно шизофрене идејне позиције Модерне. Она се претходно утемељила и развијала на брижљиво негованим идеолошким разликама које су свој живот прихватале само као смрт другог. Комунизам је себе видео на гробу либерализма (у контексту капитализма) и *vice versa*, док је фашизам свој злочиначки смисао налазио у смакњућу оба. Ови пак, са своје стране, управо су у фашизму препознали своје мрачне стране, што им је давало додатну снагу да елиминишу заједничку невољу. Уследио је међусобни обрачун до краја и без предаха. Када је комунизам, притиснут

противником споља (трка у наоружању), и пре свега – изнутра (неодрживост не-рационалног система производње), коначно испустио душу, онда је и идеолошки победник морао да се промени, преобликујући се у милитантног “социјалдемократског” полутана либерализма. Тако је настао реал-либерализам. Он је ништа друго до идеолошка смеша изворних мотива економског и политичког *либерализма* (слободно тржиште, минимална држава, права човека, слобода мисли и дела итд.), *социјалдемократске* реторике посвећене друштвеним маргинама и одговорностима државе (политике идентитета, социјалне инвестиције, цивилно друштво итд), са политиком *националних интереса* победника у Хладном рату, тј. једне *државе* која реализацију својих амбиција изједначава са универзалним потребама свеколиког човечанства, тј. међународне заједнице.⁷

Дојучерашња демократија слободног света Запада неприметно се преобразила у олигархију (са неизбежним тенденцијама ка тиранији), што је заузврат легитимисало сличне поретке на Истоку, да би се данас сви заједно нашли у новом невољном загрљају. Тако је Модерна постала властита карикатура у којој се више нико не препознаје (Цветковић, 2005), али зато одлучно гура своје до краја. Бомбардовање Србије током последње године прошлог миленијума било је врхунац таквог стања ствари, речити пример и уједно најаву нових, већих невоља.

Учинци и поуке

Независно од наведених, мање-више уобичајених стратешких и тактичких разлога који мотивишу неку велику силу за војно ангажовање, мишљења смо да је идеологија лажног или прецизније – извитопереног (реал)либерализма, била главни темељ и повод НАТО напада на Србију. Речена идеологија није имала само функцију *накнадног ојравања* неких “стварних” (неизречених, скривених) разлога за одређене поступке, већ је представљала узрок и погонско средство реалполитике САД и западног „слободног света“. Она је својом „разумљивошћу“ (јер, коначно, ко може бити против одбране људских права и слобода) била мотивациони фактор који је узимао за озбиљно властиту демагогију и лицемер-

7 У том погледу нема разлике између САД (која је некада била на челу само „слободног“, а сада читавог света) и негдашњег СССР-а (који је најпре изграђивао комунизам „унутар својих граница“, да би одмах потом предводио интернационалну комунистичку револуцију). У оба случаја су *државни интереси* били замаскирани идеолошким маглама и/или универзалистичким причама о „слободи“ или „једнакости“. И док је губитник (комунизам), лако описан, вера у вредности либералног поретка нарушена је чим је победник почео да га успоставља. Данас готово нико и не спори да је у оба случаја у првом плану била само воља за доминацијом.

ство. Да ствар буде гротескнија, лажни либерализам се наметао у лику НАТО-а, који се преко ноћи из одбрамбеног војног савеза трансформисао у светског организатора мира и самозваног гаранта планетарне сигурности. Постајући глобални чувар и промотер људских права и слобода, НАТО је тако постао симбол и уједно најбизарнија институција инстант метафизике постмодерног доба. Понајвише захваљујући томе, реал-либерализам је веома брзо прозрен као још једна међу толиким другим идеолошким метанарацијама Модерне, које саме себе производе, оправдавају и најзад – разарају.

Изворно створен као одбрамбени штит спрам комунистичке пошасте, чим је она нестала, НАТО се претворио у свог побеђеног непријатеља: постао је реал-либералистичка коминтерна, која *утиерује слободу и њравду* диљем планете – свуда где се оцени да је степен “угрожавања демократије” неиздржив са становишта човечанства самог. Тако је победнички војни савез (створен за одбрану, тј. уништење СССР-а),⁸ изникао не само у *свешког полицајца*, већ и у накарадно институционализовану *свешку савесћ*, која се има (са)чувати свим расположивим средствима. На тај начин се неповратно компромитовала и последња “велика прича” Модерне, она у којој су либертетске идеје, макар и само у замислима својих родоначелника, постојале као *регулаиивни*, а не као *констииуиивни* моменат политичког, односно државног и међународног (светског) устројства. *Урушавање идеје либерализма, паралелно са њеним реал-полииичким иријумфом*, обележено је НАТО интервенцијом против Србије и то је са становишта историје вероватно најзначајнија одлика тог сукоба.

Да би дата тврдња о идеолошкој позадини НАТО интервенције против Србије била јаснија и прихватљивија, дужни смо да подсетимо да борба за светску премоћ никада није била само сукоб партикуларних модуса модерне идеологије у ликовима либерализма, комунизма или фашизма/нацизма. На тзв. појавном нивоу политике, борба за доминацијом увек је протицала у виду међусобног гложења суверених држава око реалне моћи да се влада другима. У тој борби током XX века победила је пре свега једна *држава* (САД), а мање, и то тек посредно, једна *идеолоија* (либерализам). Међутим, да би извојевана победа била легитимисана и прихваћена, она је нужно захтевала нешто другачију идеолошку потку но што је класични либерализам, укључујући ту и његове бајколике хладноратовске облике. Зато новообликована реал-либералистичка идеолошка матрица, попут Анаксагориног света хомеомерија,

8 Никако не треба заборавити да је НАТО формиран 1949. године, чак шест година *пре* оснивања свог источног пандана (Варшавски пакт, 1955).

садржи у себи понешто од сваке претходне варијанте Модерне. Зато то и није нека нова, нпр. “постмодерна” идеологија, већ је пре свега *нова йолийичка сиварности*, која се тумачи и оправдава кроз стари појмовник насумице помешаних и разбацаних вредности унутар заједничког повесног оквира.

Једна од важнијих одлика тог новог политичког доба јесте начелно одбацавање или бар максимално потискивање свега што је партикуларно, тј. *национално* – почев од националног идентитета (као културне или политичке основе државне суверености), па све до индивидуалног самопоимања чланова заједнице. Натегнуто и лажно изједначавање националног са националистичким и суверености са самодовољношћу која оправдава унутрашњи терор, имало је за последицу специфично глорификовање демократије као универзалне – општеобавезујуће вредности по себи, способне да од дрвета направи гвожђе, а ако треба – и обратно. Промовишући демократију као *систем вредности* који по дефиницији одбацује све партикуларно (читај: национално) и који уз то превазилази и свој изворни *процедурални* смисао,⁹ реал-либерализам је формирао практично празан морализаторски простор који је могуће пунити врло различитим садржајима – већ по потреби онога ко има моћ да намеће „вредности“.

Идеолошка логика реал-либерализма у конкретном случају (бомбардовање Србије 1999. године) имала је следећи ток: с обзиром да је демократија најразвијенија у најслободнијој међу свим слободним земљама, онда је нужно да САД буду предводници и „новог“ поретка – шта год да он представљао и како год га називали. Тако су САД преузеле улогу чувара “општег интереса” свеколиког човечанства! Међутим, с обзиром да носећа идеја новог поретка у начелу одбацује националну сувереност, САД су морале да своју водећу и фактички диктаторску (ако не и тиранску) улогу у међународним пословима, прикажу као неку врсту *безинтересног залагања* за свет изван партикуларних “ограничења”, тј. изван националне суверености. Све то не чуди, с обзиром да *апсолућна сувереност*, сувереност оног најјачег, не подноси постојање појединачних моћи, а још мање пристаје на поредак којим се ограничава његова доминација. Да та свеколика

⁹ У овом погледу реал-либерализам наслеђује унутарлибералну расправу о конституционалним вредностима, које ваља афирмисати независно од процедуралних ограничења која често знају да онемогуће реализацију правде. Може ли моралност циљева да оправда изостанак правилног тока предвиђених процедура за доношење одлука – то је питање које и те како има смисла за разумевање политике *унујар йолийичке заједнице*. Међутим, када и ако се питање моралности постави у контексту међународне политике, тј. односа *између йолийичких заједница*, онда је само питање тренутка када ће расправа постати разговор глувих, а *сила* пресудити ко је у праву.

надређеност свему и свима не би исувише бола очи, па тако и провоцирала могући отпор, водећа светска сила је разложно закључила да је у њеном најбољем интересу да дела по старом и више пута испробаном идеолошком обрасцу: оно што је засебно прогласити за опште, а свој проблем представити (и решавати) као светску муку.

Гледано из дате перспективе, постаје јасно зашто повесни систем реал-либерализма није смео, а можда ни могао, да има једног и јасно *уочљивог* лидера. Уместо фактички *једног* (САД), појављује се *мноштво* (НАТО) као алијанса слободоумних и за слободу свих људи орних и самопожртвованих држава. Зато, између осталог, реал-либерализам начелно није спреман да прихвати националну сувереност појединих држава – укључујући ту, парадоксално, чак и самог Победника – инаугуратора “новог светског поретка”.¹⁰ Баш због тога рат против Србије и није окончан на већ уобичајени начин – јасним разликовањем победника и пораженог. Никада пре током историје Модерне, чак ни привидно, није се догодило да се рат заврши нерешено. Неко је, макар и само привремено, *морао* да победи, док је други, по природи ствари, морао да изгуби. Уместо те диференције, која је нужна за *стварно окончање* неког рата, у „случају“ Косово на делу је било и остало некакво прелазно стање “подељене суверености” и „остварених циљева ваздушне кампање“, при чему је чак и несумњиво пораженој страни остављено довољно простора да по сопственом нахођењу тумачи свој пораз.¹¹

Долазимо до тога да Победник у рату који се *de facto* водио за и *ипројив суверености* (са већ различитим разлозима и образложењима), готово да није хтео да призна своју победу. Зашто? Одговор је једноставан: да је НАТО једноставно победио, онда би, између осталог, признао и то да је уистину водио један *рај* (а не тек безбојну, готово безазлену ваздушну кампању) и што је много важније – признао би да је поразио супарника, те да је сада дужан и да му коначно пресуди. Међутим, у привидно одлучујућем тренутку, НАТО је са СРЈ (Србијом) склопио војно-технички спо-

10 Захваљујући снажној економској кризи из 2008. године, која још увек траје, више ни сам некадашњи Победник није исти: политички земљотреси у 2016. години (избор декларисаног националисте Доналда Трампа за председника САД и референдумска одлука Велика Британије да напусти чланство у ЕУ, избегличка криза у Европи), учинили су да се радикално измени и перцепција и начин функционисања реал-либерализма. Политичка стварност савременог света је чекала доста дуго док није дошла до прага етаблиране академске јавности која је тек у двадесетим годинама XXI века почела да сумња у идеолошке мантре које су већ одавно биле избегаване чак и у речнику олигархијских елита ЕУ.

11 Наравно, стварни Победник је очекивао од побеђеног да временом „прихвати реалност“ и да сам одлучи да ампутира део свог политичког тела и простора. Када се то није десило, наступило је време нових притисака и уцена, али овог пута у новом међународном контексту који ни приближно не одговара ономе пре двадесет година.

разум, пресвукао се у мисију ОУН, основао војну базу и препустио Косово Албанцима и привременим институцијама међународне заједнице. После тога је одобрио једнострано проглашење независности Косова (2004. године сувереност више није била проблем) и до данас чини дословно све да приволи Србију да прихвати такво стање ствари. Који је стварни учинак тога видимо данас када Косово под патронатом Запада више наликује на област Газе или Либије него на европски политички простор.

Како год, укидање суверености Србије на Косову показало је тенденцију реал-либерализма да појам суверености испразни до непознавања, све то у име одржања једне једине суверености – ону коју поседују САД. Ова се пак скривала иза „међународне заједнице“, појма испражњеног од сваког садржаја, који је иначе формирала баш традиција либералне мисли почев још од времена просветитељства. Иако се позивао на општи или светски мир, нови светски поредак реал-либерализма био је све само не Кантов *федерализам слободних држава и савез мира (foedus pacificum)*, који својом универзалношћу *унапред* гарантује слободу сваке поједине државе. Уместо свега тога, наднационалне организације настале са том тежњом (ОУН и др) послужиле су само као институционална подршка за наметање једне воље и једностраних интереса једне земље и можда још по неког од њених (не)вољних савезника.

*

Поуке за Србију могу се наћи на једном (не)очекиваном месту: у старом бестселеру који се чита и после једног века од првог објављивања: *Пројаси Зайага*. С правом критикован за органицизам, а неправедно за мистицизам, Освалд Шпенглер у једном вероватно није грешио: империјализам је нужан резултат сваке цивилизације. Воља за доминацијом хвата један народ за гушу и гура га у господарску улогу коју дотични народ, тј. „његова“ политичка заједница, најчешће невољно прихвата. Када се прихвати водеће позиције, тј. када постане водећа сила свог времена, актуелни Велики Господар стиче самосвест и функционише онако како мисли да је (за њега) најбоље. При томе увек бива разапет између искрене жеље да помогне себи и лицемерне бриге за друге. Проблеми настају када његови *вазали* (засебне, мање али независне политичке јединице) почну да *умишљају* да и они могу бити господари, тј. да је њихова самосталност истог реда као и Господарева. Таквим понашањем они ризикују *одмазду*, која по правилу не изостаје. Штавише, уколико је опште окружење у тренутку одмазде у стању мира, реакција на непослушност биће још већа и страшнија (Шпенглер, 1990).

Шпенглер је луцидно приметио да су ратови у доба светског мира нека врста “приватних ратова” – страшнији од свих других јер су безоблични. Време тзв. светског мира, које никада није дуго, па чак ни реално постојеће (постоји само утисак мира), према Шпенглеру, садржи лично одрицање већине од рата, при чему оно (одрицање) фактички значи непризнату готовост мирољубиве већине да буде плен оних који се рата не одричу. За Шпенглера тежња ка општем миру, на супрот Кантовим закључцима, заправо разара државе *несиремне* за вођење рата. Оне државе које пристају на ризик рата (тј. на сопствене жртве, разарања, а можда чак и уништење), при чему нису истог реда величине као и њихов противник (дакле, државе који *нису* велике силе), *морају рачунајти* са тим да нико из њиховог суседства (и шире) неће ни прстом маћи да им помогне (Шпенглер, 1990). Штавише, све док несрећа рата погађа само оне друге, свака држава не-учесник настојаће да остане по страни и мање или више отворено ће подржавати онога који је јачи. Тако је било и биће док је држава и међународних односа.

С тим у вези ваља закључити да брига за државу и народ подразумева *ихронесис* који свакако није исто што и мешетарење, односно “сналажење” од данас до сутра. Такође, није ни пуко ишчекивање шта ће учинити други, а још мање је отворено пркошење најјачима. Разборитост у политици подразумева јасну свест о себи и другима, својим интересима, могућностима и способностима, као и деловање изван екстрема нарцизма и полтронства. Ипак, једнако важно, ако не и важније од односа према другим политичким заједницама, јесте успостављање правичности *унушар* сопствене државе. Она захтева многе ствари, између осталих стварну и формалну поделу власти, као и личну одговорност изабраних државника. То је основни услов грађанског поверења и патриотизма, без којих нема унутрашње стабилности државе. Бранити и одбранити државу може само негована правичност, изграђивана кроз институције које не зависе од било чије политичке самовоље, хира, бахатости или глупости. И док је глупост неискорењива (и као таква фактички неизбежна), бахатост и самовоља би се морале на време препознавати и политички санкционисати. За то прегнуће туђе бомбе свакако нису неопходне. Оне су само показатељ глупости која инклинира злочину.

ЛИТЕРАТУРА

- Cvetković, V. N. (2018). "Uncertain Future and Limited Time". In: Cvetković, V.N. (Ed.) *The New Silk Road: European Perspectives (Security Challenges/Risks within the Initiative 16+1)*. Belgrade: Faculty of Security Studies, 21-48.
- Cvetković, V. N. (2005). *Volja za novo – O genealogiji modernosti*. Beograd: Dereta
- Цветковић, В. Н. (1999). Реал-либерализам (или нове глобалне и локалне тираниде), *Социолошки њрепег*, 1-2/1999, 73-87.
- Cvetković, V. N. (1998). *Strah i poniženje (Jugoslovenski građanski rat i izbeglice u Srbiji)*. Beograd: IES.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. London: Penguin Books
- Fukuyama, F. (2005). *State-Building: Governance and World Order in the Twenty-first Century*. London: Profile Books.
- Шпенглер, О. (1990). *Пројаси Зайага: наурији за морфологију историје свеиа, I-IV*. Београд: Књижевне новине.

**THE BANALITY OF POWER AND THE IDEOLOGY
OF UNIVERSALISM
(REASONS FOR, EFFECTS OF AND LESSONS DRAWN
FROM NATO ASSAULT ON SERBIA IN 1999)**

Vladimir N. Cvetković, Full Professor
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

NATO's political and - above all - *military* participation in secession-motivated conflicts in former Yugoslavia (1990-1995), will be remembered as a clear example of demonstration of power, intentions and (in)capability of the victor in a decades-long global „cold war“ between the “freedom-loving” West and “totalitarian East”. Regardless of the expectations of liberal theoreticians and the majority of public opinion, it was soon revealed that the victory was no “triumph of freedom” and even less “the end of history”. On the contrary, as historically typical, it was only an unstable resultant of relations between major actors in the modern global theater, who strive to legitimize their need for domination with varying success and vocabulary. Hence the lessons to be learned from the final act of destruction of Yugoslavia (several months of NATO bombing of Serbia in 1999) have the expected tone of banality: absolute might strives for absolute power (which remains unattainable in principle); “the mighty oppress” is true always and in any place (but with a time limit); and, finally, what everyone knows but does not (or is unable or refuses) to say aloud: the only true alternative to military threat and/or aggression of a single political actor is an equally valid (military) threat/aggression by another one. We are tempted to conclude that, despite the ideological ardor of NGO activists, the political correctness of theoreticians and the rhetorical figures of speech of politicians, the “banalities” remain valid as the only certainties, i.e., regularities in the unpredictable currents of relations between states.

Keywords: *Serbia, NATO, war, ideology, international politics.*

УДК 005.934

COBISS.SR-ID 513526709

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.3

**КОНЦЕПТ БЕЗБЕДНОСТИ – СИСТЕМСКИ
ПРИСТУП
(ПРИМЕНА СИСТЕМСКИХ АРХЕТИПОВА
У УПРАВЉАЊУ РИЗИЦИМА)**

Проф. др Озрен Џигурски*
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* odzigurski@gmail.com

КОНЦЕПТ БЕЗБЕДНОСТИ – СИСТЕМСКИ ПРИСТУП (ПРИМЕНА СИСТЕМСКИХ АРХЕТИПОВА У УПРАВЉАЊУ РИЗИЦИМА)

Сажетак: Појам безбедности се у раду разматра са аспекта корпоративне, организационе, пословне или људске безбедности. У том смислу, у концептуалном погледу, безбедности систем може се посматрати као комплексни систем, чије су варијабле променљиве у времену, где се у његовом проучавању може применити методологија која припада области Системске динамике. Овај приступ је погодан с обзиром да омогућава реалну операционализацију концепта безбедности. У раду се разматрају аспекти концепта безбедности који произилазе из системског приступа, као што су онтологије и системски архетипови у домену безбедности. Ово представља генерални приступ, који полази од изабране системског архетипа као генеричке форме, који се затим мапира на архетип за одговарајућу примену. Применом специјализованог софтвера за симулацију система генерише се инстанца модела, тј. одговарајући математички и симулациони модел. На основу резултата симулација могу се одредити оптималне одлуке за управљање ризицима у реалном времену. Примена системског приступа, заснованог на системским архетиповима, приказана је на примеру управљања ризицима.

Кључне речи: безбедност, ризици, архетип, системска динамика, компјутерска симулација.

Увод

Појам безбедности који се у раду разматра, највећу примену има у области корпоративне, организационе, пословне и људске безбедности, а у мањој мери се односи на националну или интернационалну безбедност, мада је могуће у даљим истраживањима овај приступ проширити и применити и на ове области. Приступ који је у раду примењен односи се на операционализацију концепта безбедности у домену управљања ризицима. У том смислу, у концептуалном погледу, безбедносни систем може се посматрати као комплексни систем чије су варијабле променљиве у времену, па се у том циљу може применити методологија која припада области Системске динамике (System Dynamics – SD). Овај приступ је подобан с обзиром да омогућава реалну имплементацију, тј. операционализацију концепта безбедности. У раду се разматрају аспекти концепта безбедности који произилазе из Системског приступа (Systems Thinking – ST), као што су онтологије и системски архетипови у домену безбедности.

Архетипови као концепт који се односи на Системски приступ анализи сложених система, развијен је средином осамдесетих година двадесетог века, у покушају да се опише понашање ових система, као и да се сазнања о њиховом функционисању и структури приказују на лакши и ефикаснији начин. Системски архетипови представљају скуп системских структура које производе уобичајене обрасце понашања у многим и различитим областима (Braun, 2002).

Један од најважнијих и потенцијално најснажнијих увида који потичу из системског приступа је да се одређени обрасци и структуре у системима понављају изнова и изнова. Ови обрасци, као *системски архетипови* или *јенеричке структуре*, омогућавају да се препознају структуре и функције у комплексним организационим системима, тј. они се могу универзално препознати у многим сложеним системима.

У постојећој литератури нема довољно референци за примену Системског приступа и системских архетипова у области безбедности и управљању ризицима. Већина актуелних приступа анализи ризика заснована је на акцидентним догађајима и не садржи на одговарајући начин динамичку комплексност и нелинеарне интеракције које карактеришу сложене системе. У неколико радова предлаже се скуп системских архетипова који анализирају уобичајене безбедносне недостатке у организацијама, тј. динамику понашања организација која често доводи до акцидентата (Marais, 2006).

Приликом конкретне примене сви системски архетипови се реализују помоћу елемената који припадају основним компонентама за анализу понашања сложених динамичких система применом методологије из области Системске динамике. Ово представља генерални приступ, који полази од изабраног системског архетипа као генеричке форме, а затим се мапира на архетип за одговарајућу примену. На основу тога, даље се реализује логички концепт система у виду узрочно-последичног дијаграма који приказује ентитете и релације у систему. На основу претходног, применом специјализованог софтвера за симулацију система генерише се инстанца модела, тј. одговарајући математички и симулациони модел. Вишеструким извршавањем симулационог модела, са различитим варијацијама параметара у моделу, може се вршити анализа понашања система за различите облике и узроке безбедносних угрожавања. На основу резултата симулација могу се, затим, одредити оптималне управне и оперативне одлуке за управљање ризицима у реалном времену.

Примена Системског приступа, заснованог на системским архетиповима и методологији из области Системске динамике, приказана је на примеру управљања ризицима.

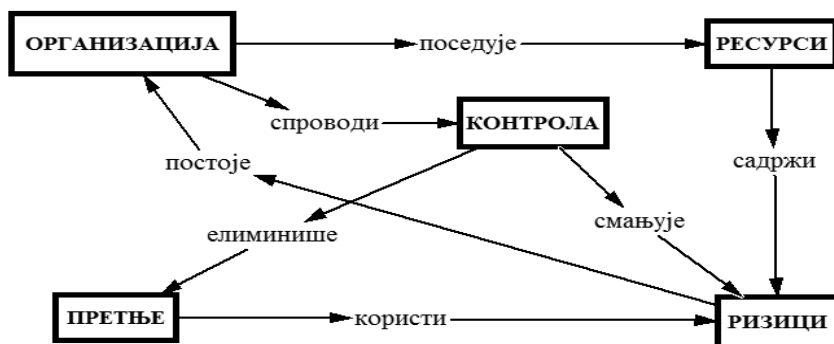
Концепт безбедности – онтолошки приступ

Појам концепта се може у општем смислу дефинисати као скуп апстрактних идеја или општих појмова у мишљењу, који се односе на одређену категорију или домен људских активности. У општем случају, концепти се проучавају у више различитих дисциплина, као што су: лингвистика, психологија, филозофија, као и у многим другим научним и стручним областима. Ово доприноси формирању логичке и менталне структуре концепта, кроз изградњу одговарајућег категоријалног апарата. На тај начин омогућава се и интердисциплинарни приступ изучавању безбедности, што доприноси бољем разумевању ове области, нарочито када је у питању апстрактни део промишљања и објашњења појма безбедности, или када се бавимо језичким конструкцијама, тумачењима и правилностима у употреби термина *безбедности*.

За формирање концепта безбедности могуће је, поред осталог, користити и онтолошки приступ. Онтологија припада грани метафизике која се бави општим својствима постојања и представља скуп концепата, категорија и ентитета у одређеној области или домену и приказује

фундаменталне особине, као и релације међу њима. У општем смислу онтолошка безбедност се односи на осећај постојања сигурности и стабилности у животима људи (Giddens, 1991). Поред тога, у оквиру онтолошке безбедности претпоставља се да постоји позитиван аспект у односу на животе људи, њихово постојање у глобалним и локалним околностима и у будућности.

Са аспекта безбедности, у системском приступу, онтологија садржи пет основних класа/структура: организација, ресурси, ризици, угрожавање и контрола, или у проширеном облику: организација/власник, ресурси, рањивости/слабости/ризици, угрожавања/претње, контрола/противмере (Hercog, 2007). Ове класе су фундаменталне у области система безбедности и могу се даље разложити на ниже нивое и компоненте. Релације између онтолошких класа уобичајено се приказују у виду специјалног графа, тј. графикана знања - *Knowledge Graph* (Singhal, 2012). Слика 1 приказује основне онтолошке класе и релације у домену безбедности.

Слика 1. Основне онтолошке класе и релације у домену безбедности – *Knowledge Graph*

Системски архетипови у домену безбедности

У општем смислу архетип је савршен пример или модел нечега и представља наслеђени образац мишљења произашао из претходног искуства из свих могућих извора. Архетип може бити: исказ, образац понашања, прототип, изворни облик или главни модел који други искази, обрасци понашања и објекти могу да копирају, опонашају или интегрису. Генерално, архетип се може дефинисати као „оригинални модел”, чији сви остали изведени појмови, објекти или концепти могу бити само деривати, копирани, узорковани или опонашани (Stevens, 2006).

Архетипови као концепт који се односи на Системски приступ за анализу сложених система, развијени су средином осамдесетих година двадесетог века, у покушају да се опише понашање ових система, као и да се сазнања о њиховом функционисању и структури приказују на лакши и ефикаснији начин. Системски архетипови представљају скуп системских структура које производе уобичајене обрасце понашања у многим различитим областима. Ова категорија архетипова може да обједињује дисциплине које су често изучаване као одвојене области – психологија, економија, биологија, урбанизам, технологија, државни системи, безбедност итд., јер се њихова структура може универзално препознати у многим сложеним системима.

Један од најважнијих и потенцијално најснажнијих увида који потичу из системског приступа је да се одређени обрасци и структуре у системима понављају изнова и изнова. Ови обрасци, као *системски архетипови* или *генеричке структуре*, омогућавају да се препознају структуре и функције у комплексним организационим системима.

Постојећа литература описује десет различитих системских архетипова, што је приказано у изворној литератури из ове области (Senge, 1990). То су релативно једноставне, генеричке структуре са повратном спрегом (*feedback*), које се понављају у различитим облицима и размерама кроз многе друштвене, еколошке, техничке и друге системе. Системски архетипови садрже основне структуре повратних информација које приказују експоненцијални раст или опадање, достизање или осцилације задатог циља, генеричке структуре раста, прекорачења и функционални колапс, детерминистички хаос итд. Поред тога, постоје и сложеније структуре системских архетипова који се налазе у основи многих проблема и система управљања. Многи од ових система управљања садрже проблеме у вези са кашњењем при доношењу стратешких управљачких одлука.

Системске архетипове могуће је применити и у области безбедности, и то посебно у домену управљања ризицима. Као средства за анализу ризика, системски архетипови се могу користити за препознавање начина на који ризици могу настати у сложеним социо-техничким системима. Поред тога, као средства за анализу и истраживање акцидентата, архетипови се могу користити за развој динамичких модела који описују системске и организационе факторе који доприносе појави акцидентата. Ови модели могу помоћи да се донесу оптималне одлуке везане за безбедност и управљање ризицима, како би функционисање система било могуће довести на задовољавајући ниво безбедности.

Од укупно десет генеричких системских архетипова могуће је предложити иницијални скуп од шест архетипова, који могу да моделирају општа динамичка организациона понашања која уобичајено доводе до повећања ризика (Wolstenholme, 2003). На основу тога, могуће је затим одређени архетип користити као основу за проширени модел за доношење ефикасних одлука у домену управљања ризицима.

За анализу у оквиру овог рада усвојен је системски архетип који је изворно назван *Shifting the burden (to intervener)*, што се у слободном преводу може дефинисати као: *Преношење/уребацавање проблема (на извршиоца)*.

Генерички облик овог системског архетипа, као његов мапирани облик за примену у домену безбедности приказан је на слици 2.

Слика 2. Системски архетипови за примену у домену безбедности.

На горњем дијаграму (слика 2а), може се уочити да варијабла **Проблемски симптом** (*Problem symptom*) има више могућих начина деловања, односно решавања. Једним током акције, **Симптоматско решење** (*Symptomatic solution*) има очигледну временску предност извршавања над **Фундаменталним решењем** (*Fundamental solution*), због постојећих кашњења у доношењу стратегијских – фундаменталних одлука. Као резултат, симптоматски проблеми претежно утичу на примену симптоматског решења. Примена симптоматског решења умањује симптоматске проблеме, који затим смањују потребу за проналажењем новог фундаменталног решења.

Како то обично није задовољавајуће, вишеструка примена симптоматског решења често, временом, утиче на развој ненамерних, тј. **Споредних ефеката** (*Side effects*), који онемогућавају ефикасно коришћење постојећих фундаменталних решења. Интеракције између проблемских симптома, симптоматских решења, споредних ефеката и фундаменталних решења формирају дестабилизирајући процес, који прави извор проблема временом чини још тежим за решавање. Из тог разлога, неопходно је приступити доношењу нових облика фундаменталних и симптоматских решења. Међутим, често се акценат ставља на изналажење нових симптоматских решења, због привремених побољшања, иако је улагање у фундаментално решење много бољи избор од потраге за новим симптоматским решењима.

У сагласности са онтолошким приступом, приказаним на Слици 1, извршено је мапирање генеричког архетипа (слика 2а), на системски архетип за примену у домену безбедности (слика 2б). Даља примена и развој овог архетипа може се вршити помоћу методологије из области Системске динамике. Средства из ове области представљају основни алат за конкретну примену системских архетипова. У наставку је приказана примена системског архетипа из домена безбедности на проблем управљања ризицима, коришћењем методологије Системске динамике.

Примена Системске динамике на област управљања ризицима

Приликом конкретне примене сви системски архетипови могу се реализовати помоћу блокова система који чине: стабилизирајући процеси, дестабилизирајући процеси и процеси кашњења у систему. Овоме треба додати и нелинеарности у систему које неповољно утичу на директно и пропорционално извршавање управљачких функција. Истовремено, наведени блокови представљају основне компоненте за анализу понашања сложених динамичких система применом методологије из области Системске динамике.

Област Системске динамике генерално припада концепту Системског приступа, који представља оквир, структуру знања и средстава који је развијан и примењиван у последњих педесет година. Системски концепт или *Systems Thinking*, представља холистички приступ анализи система који се односи на начине на које компоненте система међусобно функционишу, у оквиру неког сложеног система, и како комплетан

систем функционише у току времена. Може се сматрати да је Системски концепт когнитивни процес за анализу и разумевање функционисања сложених система било које врсте.

Системска динамика (SD) је методологија која се користи да би се анализило како се системи мењају у току времена. Шездесетих година прошлог века развијена је техника SD моделирања за решавање дугорочних, постојећих, динамичких проблема (Forrester, 1961). Данас, SD се примењује за решавање различитих пословних политика и стратешких проблема (Sternan, 2002). Типична SD студија фокусира се на разумевање начина на који делују компоненте система, како и зашто се генеришу проблеми у динамици функционисања и како политике, стратешке и оперативне одлуке утичу на перформансе система.

SD приступ омогућава анализу разних система, феномена и појава, интеграцијом квантитативних и квалитативних варијабли које имају утицај и одређују понашање ових система, и то из перспективе сложених система. Системска динамика, у општем, може се дефинисати као компјутерска и нумеричка симулација континуалних, нелинеарних система са повратном спрегом, са нагласком на ендогену тачку гледишта (Simonović, 2011).

Концепт повратне спреге (*feedback*) је централни за SD приступ. То значи, да постоји затворени узрочно-последични ланац – петља, тако да последично стање има утицај на узрочне варијабле. Повратна спрега може бити позитивна или негативна. Позитивна спрега тежи да интензивира или појача неку појаву у систему. Негативна спрега се супротставља променама, тако да има улогу стабилизирања и уравнотежења у систему.

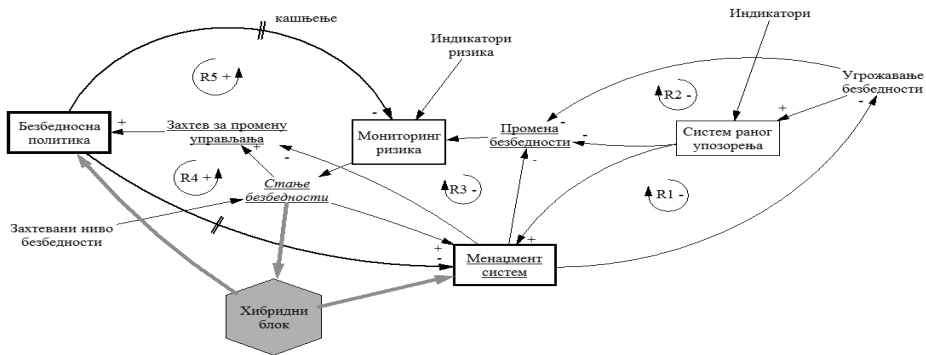
Други фундаментални концепт SD се односи на појам **складишта** (*stock*) и **тока** (*flow*), као што је приказано на слици 3. *Stock* варијабле представљају неку врсту акумулације и приказују стање система у току времена. *Flow* варијабле представљају брзину промене, односно оне повећавају или смањују *stock* варијабле у току неког временског интервала. *Stock* варијабле могу бити мењане само помоћу *flow* варијабли, тако да у ствари, *flow* варијабле врше управљање понашањем или стањем система. *Flow* варијабле могу бити улазног или излазног смера.

Слика 3. Графички приказ основних елемената Системске динамике – *Stock* и *Flow*.

За потребе компјутерске симулације неопходно је формирати модел система који се жели истраживати. Критични део поступка представља формирање математичког модела на основу описа система, пошто грешке и непрецизности у овој фази имају доминантан утицај на резултате у даљем процесу симулације. Да би се то поједноставило, развијена су посебна софтверска средства (на пример *Vensim*), која на основу визуелне представе компонентни и релација у систему, интерно генеришу математички модел и затим и сам симулациони модел. Овај симулациони софтвер омогућава директно формирање симулационог модела на бази узрочно-последичног дијаграма (*Causal Loop Diagram - CLD*), који путем визуелизације приказује како се различите варијабле система налазе у међусобном односу у систему.

Концепт Системске динамике може се примењивати у многим областима безбедности. Једна таква специјална област је корпоративна безбедност, где примена SD долази нарочито до изражаја у домену управљања ризицима. У наставку, приказан је узрочно-последични дијаграм – CLD, SD модела за управљања ризицима (слика 4). Овај дијаграм креиран је на основу системског генеричког и одговарајућег мапираног архетипа за примену у домену безбедности.

Слика 4. Узрочно-последични дијаграм – CLD, SD модела за управљања ризицима.

На основу анализе, применом метода Системске динамике и одговарајућег софтверског алата [*Vensim*], може се уочити да су контролно-управљачке петље R4 (Безбедносна политика – менаџмент систем – Захтев за промену управљања – Безбедносна политика) и R5 (Безбедносна политика – Мониторинг ризика – Стање безбедности – Захтев за промену управљања – Безбедносна политика), узрочници нестабилности

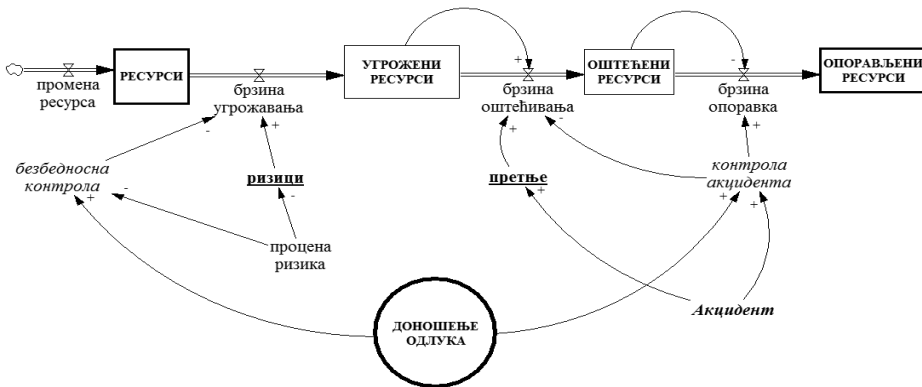
функционисања система управљања. Главни разлог за то су кашњења у доношењу одговарајућих управних политика и одлука, као и неусклађеност у динамици примена и извршавања контролних и управљачких активности. Даљом анализом, може се закључити да се стабилизација функционисања система управљања може постићи додавањем једног новог функционалног блока – хибридног блока, креирањем међуинституционалног нивоа безбедности. Блок хибридне безбедности, као и одговарајуће управљачке релације, приказани су сивом бојом на слици 4.

Улога хибридног блока је да омогући изградњу функционалнијег система безбедности усаглашавањем формалних управних одлука и оперативних управљачких функција, чиме се омогућава ефикасно управљање ризицима. На тај начин, постиже се усклађивање рада формалног сектора који креира безбедносну политику и оперативног сектора који остварује управљање ризицима у реалном времену. Сектор хибридног блока би требало да садржи два дела: истраживачко-развојни и извршни део. Истраживачко-развојни део би требало да ради на изналажењу модела за доношење одлука и система комуникација који ће на бази анализе стања безбедности и уочених промена индикатора ризика омогућити ефикасно управљање. Извршни део се састоји из разних комуникационих модула неопходних за синхронизацију активности у реалном времену између формалних и оперативних актера у домену управљања ризицима.

Битне компоненте за управљање и мониторинг ризицима представља *Систем раној ујозорења*, који је неопходан за генерисање података у сврху управљања у ванредним ситуацијама. У оквиру реализованог CLD дијаграма приказан је и овај функционални блок, као и његове релације са осталим компонентама у оквиру система управљања ризицима (слика 4).

На основу приказаног CLD дијаграма, специјализовани софтвер за симулацију система формира одговарајући математички и симулациони модел. Вишеструким извршавањем симулационог модела, са различитим варијацијама параметара у моделу, може се вршити анализа понашања система за различите облике и узроке угрожавања. На основу резултата симулација могу се, затим, одредити оптималне управне и оперативне одлуке за управљање ризицима у реалном времену.

Применом симулационог софтвера могу се генерисати различите варијанте симулационих модела, са различитим варијацијама параметара система. Једна инстанца модела за управљање ризицима приказана је на слици 5.

Слика 5. Симулациони модел за управљање ризицима

Конкретан пример једне варијанте симулационог модела, као и детаљни резултати извршавања симулационог модела за управљање ризицима у систему корпоративне безбедности приказани су у литератури (Цигурски, 2018). У том примеру симулације, на корпоративни систем је деловао акцидент облика импулсног дејства на објекте и људе и то у дужем трајању. Затим се анализом, на основу добијених резултата симулација, у сврху ублажавања последица акцидента, доношењем одлука могу применити одговарајуће оперативне и формалне контроле у циљу стабилизације система и смањења ризика.

Закључак

У раду је приказан генерални приступ операционализацији у домену управљања ризицима. Овај приступ полази од онтолошког концепта безбедности, који затим води даље до одређивања системских архетипова који су релевантни за примену у области безбедности. Реализација, тј. операционализација селектованог архетипа за примену у области управљања ризицима, приликом конкретне примене, врши се применом методологије и помоћу средстава која се односе на анализу понашања сложених динамичких система из области Системске динамике.

Ово представља генерални приступ који полази од изабраног системског архетипа као генеричке форме, који се затим мапира на архетип за одговарајућу примену. На основу тога, даље се реализује логички концепт система у виду узрочно-последичног дијаграма који приказује ентитете и релације у систему. На основу претходног, применом специјали-

зованог софтвера за симулацију система генерише се инстанца модела, тј. одговарајући математички и симулациони модел. Вишеструким извршавањем симулационог модела, са различитим варијацијама параметара у моделу, може се вршити анализа понашања система за различите облике и узроке безбедносних угрожавања. На основу резултата симулација могу се затим одредити оптималне управне и оперативне одлуке за управљање ризицима у реалном времену.

Овакав приступ, на основу генерисаног модела који произилази из примењене методологије, омогућава детаљну структурну анализу проблема који постоје у неком систему за управљање ризицима. Поред тога, иста методологија омогућава и синтезу унапређеног модела и система управљања у којем би се елиминисали или умањили постојећи ризици. На тај начин, може се демонстрирати значај Системског приступа који води преко системских архетипова до конкретне примене методологије Системске динамике система, као битних средстава за анализу и синтезу система управљања ризицима.

ЛИТЕРАТУРА

- Braun, W. (2002). *The System Archetypes*. Доступно на: https://www.albany.edu/faculty/gpr/PAD724/724WebArticles/sys_archetypes.pdf
- Forrester, J. W. (1961). *Industrial Dynamics*. Portland, OR: Productivity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.
- Herzog, A., Shahmehri, N. C. & Duma, C. (2007). An Ontology of Information Security, *International Journal of Information Security and Privacy*, 1(4), 1-23.
- Marais, K., Leveson N. G. (2006). Archetypes for Organizational Safety. *Safety Science*, 44(7), 565-582.
- Senge, P. M. (1990). *The Fifth Discipline: The Art & Practice of the Learning Organization*. New York: Doubleday Business.
- Simonović, S. (2011). *Systems Approach to Management of Disasters*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Singhal, A. (2012). *Introducing the Knowledge Graph: Things, Not Strings*. *Google Official Blog*. Доступно на: <https://www.blog.google/products/search/introducing-knowledge-graph-things-not/> (приступљено 3. јула 2019).
- Sterman, J. D. (2002). System Dynamics: Systems Thinking and Modelling for a Complex World. *Proceedings of the ESD Internal Symposium*. Cambridge: MIT.
- Stevens, A. (2006). *The Archetypes*. In: Papadopoulos, R. K. (Ed.). (2006). *The Handbook of Jungian Psychology: Theory, Practice and Applications*. Psychology Press, 74-93.
- Vensim, Ventant Systems, Inc. (2015). Доступно на: www.vensim.com
- Wolstenholme, E. F. (2003). Toward the Definition and Use of a Core Set of Archetypal Structures in System Dynamics. *System Dynamics Review*, 19(1), 7-26.
- Џигурски, О. (2018). „Системско-структурни приступ у анализи и решавању безбедносних проблема корпорација: системски концепт.“ У: Кековић, З., Димитријевић, Р. И. и Шекарић, Н. (Прир.) (2018). *Корпоративна безбедност – Хресјомајија*. Београд: Факултет безбедности, 253-276.

SECURITY CONCEPT – SYSTEM APPROACH (SYSTEM ARCHETYPES IMPLEMENTATION IN RISK MANAGEMENT)

Ozren Džigurski, Associate Professor
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

The security concept in this paper is considered from the aspect of corporate, organizational, business or human security. In this sense, in conceptual terms, a security system can be viewed as a complex system the variables of which are time-varying and to this end, methodology belonging to the field of System Dynamics can be implemented. This approach is adequate given that it enables the real operationalization of the security concept. The paper discusses the aspects of security concept derived from the systems approach, such as ontologies and system archetypes in the domain of security. This is the general approach that starts from the chosen system archetype as a generic form that is then mapped to the archetype for the specific, appropriate implementation. By applying the specialized system simulation software, an instance of the model, that is, a corresponding mathematical and simulation model is then generated. Based on the results of the simulations, optimal decisions for real-time risk management can be determined. The implementation of the systems approach, based on system archetypes, is presented on the example of risk management.

Keywords: *security, risks, archetype, system dynamics, computer simulation.*

УДК 316.4.063.5
005.334:334.72
COBISS.SR-ID 513526965

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.4

РЕГРЕСИЈА У ГРУПИ И ОРГАНИЗАЦИЈИ И КОРПОРАТИВНА БЕЗБЕДНОСТ

Проф. др Борис Кордић*
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* kordic@fb.bg.ac.rs

РЕГРЕСИЈА У ГРУПИ И ОРГАНИЗАЦИЈИ И КОРПОРАТИВНА БЕЗБЕДНОСТ

Сажетак: У овом раду се разматра појава регресије у іруји и орїанізації уиоїребом Бионове теорије о ірујама, која разликује два облика функционисања ірује: као радне ірује и као ірује основне іреїїосїавке. Ефекти регресије у ірујама и орїанізаціјама на корпоративну безбедност су веома неїаїивни и стїоїа је познавање ове појаве важно за іравовремено іреїїознавање и сїречавање њеної развоја, као и за инїтервенисање у поновно улаїање у функционисање радне ірује. Ширим разматрањем сїецифичности и конїекста у којем је настала Бионова теорија, те основних посїавки теорије, дошли смо до индикатїора који разликују наведене облике функционисања ірује, а то су: сарадња, одржавање конїакта са реалношћу, оївореност у изношењу мишљења, моїиваціја усмерена на осїварење задаїка. Уколико су набројани индикатїори ірисуйни имамо посла са функционисањем радне ірује, а уколико нису постоїої сумња на дејсїво ірује основне іреїїосїавке.

Кључне речи: регресија у іруји, сарадња у іруји, радна іруја, іруја основне іреїїосїавке.

Увод

Корпоративна безбедност се појављује као основни облик безбедности у XXI веку, у тој мери да се може очекивати да ће све што треба да знамо, што се питамо, чега се плашимо или планирамо о безбедности, бити присутно у области корпоративне безбедности (Walby & Lippert, 2014). Доступност литературе из корпоративне безбедности није у складу са значајем који дата област има, а посебно недостаје литература уџбеничког типа, што указује на недостатак систематизације. Последица тога је да су и дефиниције корпоративне безбедности сувише опширне и нејасне. Једна од дефиниција истиче да се ради о практичном сектору који пружа услуге унутрашње безбедности и функционише у оквиру јавних или приватних предузећа како би се заштитила вредна имовина (Brooks, 2013).

У последњој фази развоја корпоративне безбедности, названој „ера тоталне заштите имовине“, проширило се поље деловања корпоративне безбедности, тако да било која акција која може бити штетна по организацију и захтева праћење постаје предмет пажње (Dalton, 2003). У овом раду желимо да укажемо на значај људских ресурса за корпоративну безбедност, са фокусом на групној динамици и појави регресије у групи и организацији.

Значајан допринос разумевању групне динамике дала је социјална психологија, а посебну визуру разумевања несвесне динамике пружају психоаналитичка тумачења. То ће представљати теоријски оквир за приступ разумевању појаве регресије у групама и организацијама. У којој мери су емоције значајне у групној динамици, говори тумачење појаве „експлозије управљања ризицима“ раширеним анксиозностима услед неспособности да се носимо са неизвесностима (Power, 2007). Ово је до те мере присутно да се корпоративне несреће посматрају као знак губитка контроле у свету. Чињеница јесте да живимо у времену промена које захтева стално прилагођавање и уноси осећање нестабилности. Компаније излазе на крај са променама све већом употребом тимског рада и сарадње. Запослени данас, према неким извештајима, проводе 50% више времена у сарадњи него пре двадесет година (Cross, Rebele, & Grant, 2016).

За сарадњу и рад у тиму од посебног значаја је могућност слободног изражавања свог мишљења. Истраживања показују да се само 3 од 10 запослених изражено слажу са тврдњом да се њихова мишљења уважавају на послу (Gallup, 2017). Прорачун је направљен за ситуацију у којој би 6 од 10 запослених имали изражено слагање, према којем би то било праћено 27% мањим напуштањем посла, 40% смањењем инцидената на пољу сигурности и 12% повећањем у продуктивности. Да би запосле-

ни могли да слободно исказују своје мишљење, неопходно је да постоји квалитет психолошке сигурности на радном месту (Edmondson, 2018). То значи да група којој запослени припадају прихвата грешке, упућује критике, али, пре свега, тражи искрено саопштавање мишљења.

Психолошка сигурност на радном месту је квалитет групе а не појединца, јер појединци се често руководе међуљудским страховима у свом понашању. Један од јачих социјалних мотива је потреба да се прикажемо у бољем светлу, а отворено изношење мишљења може да нас учини рањивим на критику и повећава шансе да се покажемо као некомпетентни и да се осетимо одбачено. Међутим, иако суздржавање од изношења мишљења помаже што се тиче личне сигурности, оно ипак води осећању незадовољства и смањује радни учинак, тако да је ефекат ћутања ризичан за групу и организацију у целини (Edmondson, 2018).

Дакле, за успешно функционисање људи у организацији, од досад наведених квалитета људског капитала потребни су: сарадња, тимски рад, те психолошка сигурност на радном месту која омогућава слободно изражавање мишљења. Специфичан угао гледања на групну динамику који желимо да истакнемо је перспектива групе као целине, а не групе као збира појединаца. Приликом разматрања међусобног утицаја између групе и појединца, нас занимају облици групне динамике који су независни од индивидуалних карактеристика чланова, већ показују утицај на све и кроз све чланове групе.

Друга специфичност нашег приступа произилази из психоаналитичких тумачења и индиректног утицаја концепта менталног здравља на посматрање групне динамике. У том смислу се може разликовати зрело и, условно речено, незрело функционисање групе и организације. Настојаћемо да избегнемо овакав начин посматрања у даљем тексту, али је неопходно на почетку разјаснити и ову врсту теоријског ослонца ради историјске перспективе у развоју теорија групне динамике, као и ради честе употребе појма *зрелости* групног функционисања у литератури. Феномен регресије у групи и организацији спада у *незрело* функционисање групе.

Прва тумачења регресије у групи и организацији

Роџер Шапиро (Roger L. Shapiro) у свом тексту *Психоаналитичке теорије групе и организација* наводи да је „психоанализа дала јединствени допринос теорији група захваљујући својој способности да концептуализује несвесне процесе код чланова групе, као и концептуализацији активације, појаве, и последица регресије у групи“ (Shapiro, 1991, p. 760).

Прво психоаналитичко тумачење групе и групне регресије налазимо у Фројдовом делу *Психологија групе и анализа еја* (Freud, 1921). Вероватно је интересовање за групну регресију било подстакнуто претечама социјалне психологије присутним у етно-психологији, а посебно у психологији масе, чији је најзначајнији представник Густав ле Бон (Gustave Le Bon). Интерес је тада био усмерен на тумачење абнормалног понашања иначе нормалних људи под утицајем масе. Објашњења су се тражила у феноменима сугестије, имитације и менталне заразе (Kordić, 2017).

Фројд је проширио употребу структуралног модела психе (ид, его, суперего) са разумевања индивидуе на разумевање групе (Schneider, 2015). Стога је његов приступ психоаналитичком разумевању социјалних појава водио порицању разлике између индивидуе и групе, те сужавању истраживачког поља на несвесно појединца (Szykierski, 2010). Основно тумачење које је Фројд понудио о динамици групе је да се она заснива на либидиналним везама које постоје међу људима и међусобној идентификацији чланова који имају сличан однос према вођи. Део либидиналних веза је усмерен са чланова групе на вођу, тако да се вођа позиционира (интројектује) у его идеалу сваког члана (вертикалне везе), а део либидиналних веза је усмерен на остале чланове групе, тако да долази до међусобне идентификације у егу (хоризонталне везе) (Freud, 1921). Идентификација са вођом се одвија кроз механизам уношења (интројекције) лика вође у психу појединца. Део психе у којем се процес идентификације одвија Фројд је испочетка називао *ејо идеал*, да би га касније назвао *суперејо*. Стога се овај процес прецизније назива *суперејо идентификација*. Према оваквом тумачењу, чланови групе имају једнак однос према вођи и осталим члановима групе. Њихова различитост не долази до изражаја, па се губи и њихова индивидуалност. Група се види као побољшана и ојачана индивидуа (Szykierski, 2010). Ово је опис функционисања појединаца у маси налик приступу психологије масе, према којој појединац губи критичку свест у маси и постаје сугестиван на поруке које шаљу вођа и остали чланови групе.

Психоаналитичка концептуализација зрелог групног функционисања се појавила касније. Историјски гледано, интересантно је да су се дате концептуализације појавиле засноване на искуствима повезаним са Првим и Другим светским ратом. Аустријски аутор, психоаналитичар Ернест Крис (Ernst Kris) се бавио проблемима ратне пропаганде и припада *ејо школи психоанализе*, а британски психоаналитичар Вилфред Бион (Wilfred Bion) *школи објективних односа* унутар психоанализе (Kris, 1943; Bion, 1961). Крис (1943) је први приказао два различита

нивоа групног функционисања, регресивни и зрели, претпостављајући да у стварности постоји континуум између ова два облика и различити степени изражености датих нивоа.

У регресивном нивоу функционисања, група у потпуности прати комуникацију вође, а индивидуалне разлике не долазе до изражаја. Вођа се прихвата као его идеал и долази до идентификације у суперегу. У зрелом нивоу функционисања индивидуалне разлике долазе до изражаја. Порука вође је драж која изазива различите реакције код индивидуа. Различите реакције отварају могућност критике и неслагања. Идентификација се одвија у егу, јер се критичар може идентификовати са оним кога критикује. Ако повежемо ову теорију са савременим достигнућима у социјалној психологији, можемо рећи да зрели ниво функционисања групе омогућава појаву психолошке сигурности на радном месту, о којој смо претходно писали.

Бион (1961), слично Крису, разликује два нивоа групног функционисања: зрели и регресивни ниво. Приступ изучавању групног функционисања који Бион гради се може разумети у контексту историјског развоја психоаналитичке мисли и теорије, али у себи има и другачије елементе. Због значаја који Бион има за теорију групног функционисања посебно ћемо приказати специфичности његовог приступа, а затим и његову теорију према којој се зрели и регресивни ниво разликују као радна група и група основне претпоставке.

Специфичности Бионовог приступа изучавању групног функционисања

Сам Бион је приметио да је Фројд отворио нове могућности истраживања људске психе, захваљујући томе што је престао да проучава човека као изолованог појединца, већ се усредредио на проучавање односа између двоје људи који се развија у психоаналитичкој ситуацији, посебно кроз феномен трансфера (преноса). Истраживање се преклапало са психотерапијом, јер су код Фројда долазили људи који су тражили помоћ због немогућности да сами изађу на крај са људском патњом или нису нашли помоћ нигде другде.

Теорија објектних односа Меланије Клајн (Melanie Klein), као измена и допуна Фројдове теорије, продубила је објашњење међусобних утицаја људи једних на друге, психолошким механизмима који су активни од најранијег периода људског развоја, као што је нпр. пројективна

идентификација. Пре него што је постао психијатар и психоаналитичар, Бион је прошао искуство ратовања у Првом светском рату као официр тенкиста. Његово специфично искуство је допринело заузимању другачије позиције у проучавању групе, иако му је клајнијанска перспектива омогућила да препозна снажан утицај несвесних фантазија како на свесне идеје појединца, тако и на социјално понашање.

Бион (1961) сам позиционира своје размишљање као другачије у односу на постојеће психоаналитичке теорије, зато што полази од интерперсоналног социјалног аспекта наспрам дотадашњем интрапсихичком психолошком аспекту. Он јасно каже да га занима група као предмет истраживања, а не индивидуа у групи и посматра човека као члана групе, чак и када то није на први поглед видљиво. Појединац је увек члан групе, или, другим речима, политичко биће (зоон политикон). Бион говори о суштинској *групиљивости* (енгл. groupishness) као неутуђивом квалитету човека као животиње стада. Због свеprisутне карактеристике да је човек животиња групе, нема потребе да се постулира инстинкт стада као објашњење посебних понашања.

Бион каже да је индивидуа, као животиња групе, у рату како са групом тако и са оним аспектима своје личности који чине његову *групиљивост* (Bion, 1961: 168). Он сматра да не постоји основ за закључивање да група представља више од збира њених чланова. Сакупљање појединаца је неопходно само ако желимо да учинимо видљивим одређене појаве, као што је трансферни однос, или да омогућимо члановима групе да буду очевици појава у групи на којима се заснивају интерпретације у раду са групом. Иначе, сједињавање групе на одређеном месту и у одређено време нема никаквог значаја за настанак групних појава, само за њихову демонстрацију и истраживање. Стога и привидна разлика између психологије групе и психологије индивидуе представља илузију подржану чињеницом да група истиче појаве које делују страно посматрачима који нису навикли да употребљавају групе у свом раду.

Мелцер разликује три периода Бионовог рада са групама, а сви су приказани у монографији *Искуства у групицама и остали радови* (Meltzer, 1978). „Претходни осврт“ представља период његовог рада као војног психијатра у Другом светском рату, „Искусства у групама“ период када је радио као цивилни психијатар након рата, а „Накнадни осврт“ представља његова размишљања као психоаналитичара. Мелцер (1981) указује на значај војног искуства код Биона, карактеришући његов начин одговарања на директна питања у групи као „војну тактику“, тако што одговор креће супротно од очекиваног правца, кроз широки лук, као кад се непријатељу

приближавамо страга, правећи досетке на само питање, да би на крају нашао место лаког пробоја оклопа језика којим је питање формулисано. Значај ратног искуства за Биона је видљив кроз публикације које је објавио, а представљају запис о сећањима из рата или коментаре на дата сећања. Дате публикације се објашњавају потребом за историзацијом трауме (Brown, 2007), а само искуство рата се посматра као врело будућих Бионових теоријских достигнућа (Szykierski, 2010).

Допринос Биона разумевању групне динамике је настао случајно, захваљујући томе што је био ангажован као војни психијатар у време Другог светског рата. Почетком 1942. постављен је у Одбор за селекцију Ратне канцеларије (Szykierski, 2008). Посебност Бионовог ангажмана се огледала у употреби властитог искуства из Првог светског рата и тражењу решења за проблеме које је требало решавати. Његова решења најчешће нису добро прихваћена и поред позитивних исхода примењених процедура. Први период Бионовог рада са групама, према Мелцеровој класификацији, поклапа се са три пројекта у којима је Блон био активан. Први је именоване кандидата за позицију официра, други селекција кандидата за тренинг за официре, а трећи је тзв. Нортфилд експеримент.

У првом пројекту Блон је у процедуру, која је тражила препоруке официра јединице, додао и препоруке изведене из чина у јединици и досијеа. На основу ове промене порастао је број препорука за 1500%, негирајући тадашње уверење да постоји мањак вредних кандидата (Szykierski, 2008). У Савету Армије политички ешелон је посматрао пројекат као субверзиван, док га је војни ешелон одобравао због практичне користи.

Други пројекат је био повезан са развојем ефикасне процедуре за избор официра међу предложеним кандидатима. Дотадашња селекција је користила вредновање радног учинка на војним задацима, интервјуе и различите тестове. Блон је предложио процедуру која омогућава посматрање актуелног понашања кандидата који су стављени у ситуацију да се носе са групним задацима без формалног вођства (Trist, 1985). Блон (1946) објашњава да је циљ овакве процедуре ставити кандидате у ситуацију сличну ратној стварности, у којој нису они као појединци у жижи пажње већ група у целини. На тај начин личне амбиције за успехом и страхови од неуспеха бивају мање важни од одговора на питање да ли кандидат може бити пријатељ свом пријатељу тако да буде непријатељ свом непријатељу. После успеха овог пројекта очекивало се да ће Блон бити именован за водитеља пројекта, међутим, послат је у Центар за истраживања и обуку, након чега је тражио премештај за Нортфилд (Harrison, 2000).

Психијатријска војна болница Нортфилд, близу Бирмингама, настала је преузимањем Холимур психијатријске болнице у ратне сврхе, прво 1939. у службу Хитне медицинске службе, а коначан назив је добила преласком у службу Ратне канцеларије априла 1942, због растућег броја психијатријских случајева (Harrison, 2000). Суштина приступа војне психијатрије је да се што више војника врати у службу у што краћем времену, и стога се пружање помоћи одвијало близу линије фронта. Међутим, замка коју војна психијатрија уводи је да војника који пати претвори у „болесника“ и на тај начин га ставља на размеђе две организационе културе, војног система који их одбацује као неспособне и медицинског система који их прихвата као болесне.

Бион и Рикман (John Rickman) су увели начин рада са групом који се показао успешан. Уместо да нагласак ставе на појединца у групи, они су нагласак ставили на групу у целини. Усмеравањем посматрања на појединца психијатар се ангажује у решавању неуротичних проблема и пружа сугестивне интервенције праћене подршком, док остали чланови групе учествују у катарзи захваљујући јавном признању. С друге стране, усмеравање посматрања на групу доводи до стицања знања и искуства о факторима који доприносе добром групном духу (Bion, 1961).

Уобичајени психијатријски начин рада је да се хоспитализовани пацијенти укључе у радну терапију која им окупира време, што наликује нивоу обданишта, како примећује Бион (1946). Промена коју је увео Бион састојала се у томе да се пред војнике постави захтев да се организују у групе око оних задатака око којих су се сами сложили. То је доводило у жижу пажње тензије које су настајале у сусрету са препрекама остварењу задатка. Усмеравањем војника на спољашњу реалност, пажња се удаљавала од беде присутне у унутрашњој реалности и помагала војницима да изађу из изолације и укључе се у истраживање себе. Захваљујући томе они су се снабдели искуством и знањем потребним за реинтеграцију у социјалне оквире, били они војни или цивилни (Szykierski, 2008).

Бион је третирао хоспитализоване војнике као особе способне да прихвате одговорност за свој живот и смрт. На тај начин је изашао из замке, с једне стране, војног модела који подстиче регресију на активну и дечју послушност, и с друге стране, медицинског модела који подстиче регресију на пасивно, бебеће слагање (Szykierski, 2008). Трист (1985) је то исказао рекавши да је Бион инсистирао на војној команди без медицинске контроле. Међутим, такав метод рада је учинио психијатра непотребним, јер су групним радом могли управљати људи различитих професија,

а дијада пацијент-доктор и концепти болести и лечења нису били потребни. Да ли због тих или неких других разлога, рад Биона и Рикмана прекинут је након шест недеља. Бион (1961) се касније присећа да су га пацијенти упозоравали на озбиљне покушаје саботирања њиховог приступа.

Суштина Бионовог приступа је у питајућем ставу и техници посматрања понашања индивиде у оквиру групе. На тај начин се долази до информација које нису под утицајем приче пацијената или очекивања особља. Биону је усмеравање пажње на социјалне односе омогућило да види, с једне стране, однос система према војнику као објекту манипулације, и с друге стране, однос војника према систему као објекту пројекције. Захваљујући питајућем ставу Бион није прихватао да решава проблеме за групу, већ је инсистирао на истраживању од стране групе, захтевајући да се том послу приступи са научном озбиљношћу (Bion, 1961). Зикиерски (Szykierski, 2008) се пита да ли Бионов питајући став, камен темељац теорије и технике развијене касније на Тависток клиници, и даље представља превелику претњу, као да је незамисливо да довођење у сумњу или постављање питања може бити довољна интервенција да се група мотивише на решавање проблема. Сам Бион (1961) је приметио да се из искуства са групама најбоље види ужас са којим се питајући став посматра.

Радна група и групе основне претпоставке

Бион је поставио критеријум на основу којег се посматра функционисање групе. Он каже да је група дефинисана задатком који је држи на окупу до његовог извршења. Таква група се назива *радна група*. Каже се да радна група функционише на зрелом нивоу зато што ради на задатку, има добар однос према реалности, а комуникација међу члановима је логична и јасна (Shapiro, 1991). Функционисање групе се заснива на свесно мотивисаном понашању усмереном на остварење задатка у реалности. Биона, пре свега, занима функционисање групе у целини, односно мисаона активност људи у групи. Да би група радила потребна је добровољна сарадња и одређени ниво софистицираних вештина који омогућава рационалан приступ близак научном (Bion, 1961). Ако све иде како треба, радна група функционише на зрелом или софистицираном нивоу.

Међутим, ниједна група не функционише искључиво на свесном нивоу, јер је несвесно увек укључено у функционисање појединаца и група. Биону је клајнијанска перспектива омогућила да препозна сна-

жан утицај несвесне фантазије на свесне идеје и социјално понашање (Szykierski, 2010). Он претпоставља да појединац користи примитивне облике психичког функционисања у групи, што је последица тешкоћа са којима се одрастао човек сусреће када треба да оствари контакт са емотивним животом групе којој припада. Бион каже да је та тешкоћа упоредива са сложенешћу ситуације пред којом се налази беба када треба да успостави контакт са телом мајке (Bion, 1961). Немогућност да се носи са емотивним животом групе доводи човека до регресије, у оквиру које се јавља веровање да група постоји као нешто различито од скупа индивидуа, тј. активира се фантазија да група постоји као организам идентичан индивидуи, односно мајци, гледано из перспективе бебе.

Наспрам софистицираном нивоу функционисања постоји и примитивни ниво функционисања, који Бион назива *функционисање у складу са основним њрећйосћавкама*. Реч је о душевним активностима са снажним емотивним набојем, које ометају, преусмеравају, а некад и помажу активности радне групе (Bion, 1961). Дате активности се објашњавају несвесним механизмима који се покрећу код чланова групе и доводе до понашања које не води рачуна о реалности, логици и времену, већ је усмерено несвесним жељама и фантазијама. Доима се да је група окупљена из сасвим другог разлога него што је остварење постављеног задатка у реалности. Чланови групе су често уједињени прикривеним претпоставкама заснованим на несвесним фантазијама (Shapiro, 1991). Бион је препознао три опште категорије основних претпоставки: зависност, борба/бежање, упаривање. Оне представљају манифестацију инстинктуалних жеља и нагона везаних за приврженост, агресивност и сексуалност (Erich, 2001).

Учешће у активностима основне претпоставке је неизбежно, тренутно и инстинктивно, оно не захтева никакво искуство, учење или развој. Свака особа има „валенцију“ као способност за тренутну невољну комбинацију са другим особама приликом активирања у складу са основном претпоставком (Bion, 1961). Валенца или афинитет појединца за одређену основну претпоставку је аспект индивидуе који тражи и покреће чланство у групи (Shapiro, 1991).

Оба нивоа функционисања, примитивни и софистицирани, важни су за развој. Функција радне групе је рационално сналажење са задацима у реалности, док је функција групе основне претпоставке несвесна одбрамбена активност која управља анксиозностима како не би нарушиле однос према реалности (Szykierski, 2010). Употребом основне претпоставке рационализују се искуства која провоцирају анксиозност.

Кад доминира основна претпоставка зависност, група се окупља да би била подржана од вође од којег зависи у погледу материјалне и духовне исхране и заштите. Кад доминира основна претпоставка борба/бежање, убеђивањем да постоји непријатељ рационализују се осећања беса и мржње. Кад доминира основна претпоставка упаривање, такво понашање се рационализује потребом за репродукцијом кроз сексуалност.

Посматрајући функционисање радне групе, Бион је уочио да главна група издваја специјализовану радну групу која има задатак да ради на основним претпоставкама како исте не би ометале рад главне групе. Функција специјализоване радне групе је да спречи изражавање основне претпоставке без медијације разложности (Szykierski, 2010). Главна и специјализована радна група имају обрнут правац акције. Радна група преводи мисли и осећања у понашања прилагођена реалности. Претварање основних претпоставки у понашања би било опасно, и стога је задатак специјализоване радне групе обрнут, активности се преводe у појмове карактеристичне за менталитет основне претпоставке. Примери специјализованих радних група у свету су: црква (зависност – јачање религијских уверења), војска (борба/бежање – јачање силе), аристократија (упаривање – јачање наде у рођење наследника).

Вођство у групама: основне претпоставке

Могло би се рећи да су промене у понашању код чланова групе, које се крећу из радне мотивације у мотивацију која произилази из основне претпоставке, повезане са карактеристикама вођства (Shapiro, 1991). Функција вођства у радној групи је одређивање задатка. Он може бити јасно и прецизно постављен, а некад је имплицитан, подразумевајући. С обзиром да у свакој радној групи делују и основне претпоставке, дата ситуација се одражава на појединце и долази до изражаја у сукобу ставова према вођама радне групе и вођама групе основне претпоставке.

Бион се није сложио са Фројдовим гледањем на вођство и истакао је да Фројд није јасно показао опасности које леже у појави вођства (Bion, 1961). Бион каже да вођа радне групе бар носи заслугу што има контакт са спољашњом реалношћу, док се тако нешто не може рећи за вођу групе основне претпоставке. Није сматрао да особеност појединца постоји одвојено од његове/њене позиције у групи (Szykierski, 2010), него да вођу држе иста „веровања“ као и остале чланове групе, јер су

ставови вође и ставови чланова групе подједнако последица деловања основне претпоставке. Објашњавајући разлику између свог и Фројдовога гледишта, Бјон каже да је Фројд у тумачењу појаве поистовећивања чланова са вођом користио само појам интројекције (уношења, односно преузимања особина вође као властитих), док он то посматра и кроз процес пројективне идентификације (где члан групе прво пројектује или преноси на вођу одређене властите особине да би се накнадно са њима поистоветио).

Механизам пројективне идентификације се може применити и шире, не само за разумевање односа чланова групе према вођи, већ и за разумевање динамике различитих улога које се јављају у групи, па и вође групе основне претпоставке. Чланство у групи иначе делује на слабљење граница личности међу члановима, тако да се особине личности лако приписују другим члановима групе. Механизам пројекције јача тенденцију код изабраног појединца да прихвати улогу која му се додељује, а накнадне пројекције утичу на учвршћивање позиције појединца у да тој улози. Тако долази до појаве вође групе основне претпоставке. Вођа такве групе може довести своје понашање унутар улоге до екстрема, са учешћем веома снажних емоција и остављајући утисак бизарног и нестварног (Shapiro, 1991).

На радне групе позитивно делује када се динамика придавања вођства члану групе односи на тренутног вођу, јер онда он у својој радној улози добија и подршку која долази од групе основне претпоставке. Међутим, ако је динамика групе таква да води у регресију, онда се појављује вођа основне претпоставке у другој личности и вођу радне групе оставља немоћног да води групу ка постављеним циљевима. Чланови групе са ентузијазмом прихватају новог вођу, али такав вођа нема контакт са реалношћу и не може водити групу никаквом конструктивном решењу. Он само учествује, заједно са осталим члановима групе, у понашању које проистиче из дејства основне претпоставке.

Ефекти регресије у групи и организацији на корпоративну безбедност

Из претходне дискусије произилази да је за корпоративну безбедност важно да постоји функционисање у оквиру организације засновано на сарадњи, одржавању контакта са реалношћу, мотивацији која проистиче првенствено из домена радне групе, а подржана је и мотивацијом групе основне претпоставке. При том подразумевамо да су улоге пра-

вилно расподељене и да се сваки појединац адекватно понаша унутар своје радне улоге. За руководиоце људским ресурсима, гледано из угла корпоративне безбедности, важно је да пажњу, пре свега, усмеравају на групну динамику и индикаторе функционисања групе. При том треба мењати угао гледања због сложености организације, јер се може посматрати унутаргрупно функционисање и међугрупно функционисање. Основни индикатори функционисања су сарадња, одржавање контакта са реалношћу, отвореност у изношењу мишљења, мотивација усмерена на остварење задатка.

Када руководиоци људским ресурсима уоче пад по набројаним критеријумима, може се претпоставити да је дошло до дејства основне претпоставке која нарушава функционисање радне групе. Последице такве промене се директно одражавају на безбедносну културу организације и видљиве су у свим њеним компонентама (Станаревић, Гачић и Јаковљевић, 2012). Ако посматрамо појединачно компоненте безбедносне културе (култура информисања, култура поверења, култура пријављивања, култура учења и култура прилагођавања; према Milanović i Radovanović, 2015), можемо да претпоставимо да ће процеси прикупљања и анализе података релевантних за безбедности бити заустављени или искривљени, пријављивање непотпуно, могућност непромишљеног деловања и неоправданог преузимања ризика повећана, учење на грешкама прекинуто, а прилагођавање преусмерено на понашање у складу са основном претпоставком уз губитак контакта са реалношћу. Даље последице се могу манифестовати у одливу информација, слабљењу међугрупне сарадње, паду продуктивности, паду свести о безбедности и слично.

Озбиљност последица на организациону и безбедносну културу, те укупно функционисање организације, услед регресије у групи и организацији, налаже озбиљне мере предострожности усмерене на праћење унутаргрупне и међугрупне динамике. При том треба имати у виду да и мониторингом социјалних појава управљају они исти људи који могу да се нађу под негативним утицајем основне претпоставке. Стога је уобичајена пракса да организације користе спољне саветнике у решавању проблема у вези са људским ресурсима. Спољни саветници нису под утицајем групне динамике у организацији, долазе са јасним задатком и поседују компетенције потребне за саветодавни рад. Иако су релативно заштићени од дејства основне претпоставке присутне у групама у организацији, и саветници постају објект пројективне идентификације уласком у организацију. Њихов задатак није ни лак ни једноставан, али је често неопходан у подстицању позитивних промена у организацији.

Закључак

Корпоративна безбедност, широко схваћена, усмерена је на било коју акцију која може бити одговор на штету која може настати по организацију/корпорацију. Кад се помињу људски ресурси као фактор корпоративне безбедности, често се о њима говори у оквиру појмова организационе и безбедносне културе, или, гледано из угла појединца, кроз пожељне особине личности и изградњу свести о безбедности. Посматрано из аспекта међуљудских односа, важна је изградња психолошке сигурности на радном месту и културе отвореног изражавања мишљења. У овом раду смо усмерили пажњу на појаву регресије у групи и организацији. Употребом Бионове теорије о групама увели смо разликовање два функционисања групе, као радне групе и као групе основне претпоставке. Издвојили смо индикаторе који разликују ове облике функционисања, а то су: сарадња, одржавање контакта са реалношћу, отвореност у изношењу мишљења, мотивација усмерена на остварење задатка. Уколико су набројани индикатори присутни, имамо посла са функционисањем радне групе, а уколико нису постоји сумња на дејство групе основне претпоставке. Ефекти регресије у групама и организацијама на корпоративну безбедност су веома негативни и стога је познавање ове појаве важно за правовремено препознавање и спречавање њеног развоја, као и за интервенисање у поновно улагање у функционисање радне групе.

ЛИТЕРАТУРА

- Bion, W. R. (1946). 'The leaderless group project'. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 10(3), 77-81.
- Bion, W. R. (1961). *Experiences in Groups and Other Papers*. London: Tavistock.
- Brooks, D. (2013). Corporate Security: Using Knowledge Categorization to Define a Practicing Body of Knowledge. *Asian Journal of Criminology*, 8(2), 89-101.
- Cross, R., Rebele, R., & Grant, A. (2016). Collaborative Overload. *Harvard Business Review*, 94(1), 74-79.
- Dalton, D. (2003). *Rethinking Corporate Security in the Post 9/11 Era*. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Edmondson, A. C. (2018). *The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc.
- Erlich, H. S. (2001). The Elusive Subject and the Psychoanalytic Study of Organizations. *Organizational & Social Dynamics*, 1(2), 199-211.
- Freud, S. (1921). *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. London: Hogarth.
- Gallup. (2012). *State of the American Workplace Report*. Washington: Gallup.
- Gallup. (2017). *State of the American Workplace Report*. Washington: Gallup.
- Harrison, T. (2000) *Bion, Rickman, Foulkes and the Northfield Experiments: Advancing on a Different Front*. London: Jessica Kingsley.
- Kordić, B. (2017). *Uvod u socijalnu psihologiju*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Kris, E. (1943). Some problems of war propaganda: a note on propaganda new and old. In *The Selected Papers of Ernst Kris* (1975) (pp. 433-450). New Haven, Conn.: Yale. Univ. Press.
- Meltzer, D. (1978). *The Kleinian Development*. London: Karnac.
- Meltzer, D. (1981). Memorial meeting for Dr. Wilfred Bion held by the British Psycho-Analytical Society on 20 February 1980. *International Review of Psycho-Analysis*, 8, 3-14.
- Milanović, Z. i Radovanović, R. (2015). Informaciono-bezbednosna kultura – imperativ savremenog društva. *Nauka, bezbednost, policija*, 20, 45-65.
- Power, M. (2007). *Organized Uncertainty: Designing a World of Risk Management*. Oxford: Oxford University Press.
- Schneider, J. A. (2015). Bion's Thinking about Groups: A Study of Influence and Originality. *Psychoanalytic Quarterly*, 84(2), 415-440.
- Shapiro, R. L. (1991). Psychoanalytic Theory of Groups and Organizations. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 39, 759-781.

- Станаревић, С., Гачић, Ј. и Јаковљевић, В. (2012). Интегрисање концепта safety и security културе у корпоративну безбедност. *Годишњак Факултета безбедности*, 2012, 147-163.
- Szykierski, D. (2008). The Northfield Experiment and the Enigma of Psychiatry without Psychiatrists. *Organizational & Social Dynamics*, 8(1), 38-62.
- Szykierski, D. (2010). Shaping the Group Relations' Discourse: Bion's Position regarding Freud's View on Groups. *Organizational & Social Dynamics*, 10(1), 56-78.
- Szykierski, D. (2010). The Traumatic Roots of Containment: The Evolution of Bion's Metapsychology. *Psychoanalytic Quarterly*, 79(4), 935-968.
- Trist, E. (1985). Working with Bion in the 1940s: the group decade. In M. Pines (Ed.), *Bion and Group Psychotherapy* (pp. 1-46). London: Tavistock/Routledge.
- Walby, K., & Lippert, R. K. (2014). Introduction: Governing Every Person, Place, and Thing – Critical Studies of Corporate Security. In K. Walby & R. K. Lippert (Eds.), *Corporate Security in the 21st Century: Theory and Practice in International Perspective* (pp. 1-13). Hampshire: Palgrave Macmillan.

GROUP AND ORGANIZATION REGRESSION AND CORPORATE SECURITY

Boris Kordić, Full Professor
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

This paper examines the occurrence of a group and organization regression by using Bion's group theory that distinguishes two forms of group functioning, as a work group and as a basic assumption group. The effects of a group and organization regression on corporate security are very negative and, therefore, knowledge of this phenomenon is important for the timely recognition and prevention of its development, as well as for intervention in reinvestment in the functioning of the working group. By looking more closely at the specificity and context in which Bion's theory originated, and the basic tenets of the theory, we came to indicators that differentiate between these forms of group functioning, namely: cooperation, maintaining contact with reality, openness in speaking up opinions, task motivation. If the listed indicators are present, we are dealing with the functioning of the working group, and if there is a doubt that the basic assumptions group is active.

Keywords: *group regression, group cooperation, working group, basic assumption group.*

УДК 355.58
504.1
627.14(497.11)"2014"
COBISS.SR-ID 513528501

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.5

СИСТЕМ ОБНОВЕ И ПОМОЋИ - ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Проф. др Ивица Ђорђевић*
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Сандра Недељковић**, мастер политикологије
Канцеларија за управљање јавним улагањима

* djivica@gmail.com

** sandra.nedeljkovic@obnova.gov.rs

СИСТЕМ ОБНОВЕ И ПОМОЋИ - ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Сажетак: Систем обнове и помоћи је синџирма која најбоље описује целину процеса суочавања са последицама елементарних и других невоља. Ефикасна обнова подразумева бројне елементе и одговарајућу припрему, која обухвата обуку свих потенцијалних актера у процесу пружања помоћи при збрињавању жртава, као и планирање неопходних активности и средстава потребних у процесу реконструкције оштећених и изградње нових објеката. Учесалости и размере елементарних и других невоља са катарстрофалним последицама,¹ које превазилазе капацитете националних држава, условили су изградњу међународног система за пружање помоћи. Међународна стратегија за смањење ризика од катастрофа и одговарајуће активности ОУН доприносе промоцији методологије настале на ранијим искуствима. Успостављање међународног механизма за пружање помоћи иакође доприноси ефикасности при реакцији на догађаје са елементима катастрофа. Ситуација у Републици Србије након мајских поплава 2014. године потврђује значај успостављања институционалних механизма за ефикасно суочавање са елементарним и другим невољама. С обзиром да национални систем за реаовање у ванредним ситуацијама није био у стању да самостално реши проблем, захваљујући помоћи међународних организација и држава које су послале своје специјализоване снаге Република Србија је успела да се избори са последицама поплава. Управо због тога овај текс указује на значај конструисаног рада и припрема, како би заједница била у стању не само да се суочи са последицама, већ и да предуреди настајање догађаја који могу да изазову катастрофалне последице.

Кључне речи: систем, обнова, помоћ, невоље, мајске поплаве

¹ У циљу рационализације текста, уместо формулације елементарне и друге невоље са катарстрофалним последицама, користићемо реч катастрофа.

Увод

Опште обележје елементарних и других непогода је да поред људског страдања изазивају и велика материјална разарања (Clement, 1989). Овакви догађаји уносе изразит стрес у људске системе и структуре, јер су у њихово одвијање укључене снаге веће од оних са којима се систем и структуре обично носе. Обим штете је, по правилу, у корелацији са развијеношћу простора и улагањима у систем заштите од догађаја који су изазвали разарања. Сиромашнији региони мање улажу у превенцију, те су самим тим и рањивији у односу на потенцијалне ризике. Фондови за реаговање у условима ванредних ситуација су ограничени и захтевају рационалан однос према исказаним потребама. Треба ускладити краткорочне активности усмерене ка решавању тренутних проблема на погођеном подручју са дугорочним циљевима подизања отпорности у односу на потенцијалне ризике. Усклађивање наведеног циља захтева свеобухватан приступ, који подразумева одређене активности пре догађаја, тренутно реаговање у току и/или непосредно након догађаја, као и дугорочну обнову погођеног подручја.

Теоријске основе

Кроз своју историју човечанство је често било суочено са природним и техничким непогодама (катастрофама) које су за последицу имале велики број жртава и значајна разарања материјалних добара. Катастрофе, које обично доводе до ванредних ситуација, дешавају се у свим деловима света, како у слабо насељеним руралним тако и густо насељеним урбаним регионима, као и у околностима које укључују природне, али и људским деловањем условљене опасности. Релативна учесталост и размере катастрофа наметнули су потребу за систематичним приступом како би се последице непогода свеле на минимум.

Логично је да су најдаље у суочавању са елементарним и другим непогодама отишла најразвијенија друштва. Финансијски потенцијал и материјално-техничка база омогућили су развијеним земљама да изграде најбоље системе за реаговање у ванредним ситуацијама. Сложеност процеса условљава потребу за изградњом модела поступања, односно изучавања процеса у циљу извлачења општих законитости како би се што боље припремили за могуће догађаје са катастрофалним последицама. Припрема подразумева одређену инфраструктуру и оспособљавање кадрова који су ангажовани у процесу суочавања са последицама елементарних и других непогода.

Систем обнове и помоћи

Систем обнове и помоћи (ОиП) је синтагма која је искоришћена у процесу креирања мастер курса на Факултету безбедности (ФБ, 2017), са идејом да се укаже на сложеност процеса обнове и чињеницу да је она тешко одвојива од осталих фаза у процесу суочавања са последицама елементарних и других непогода. У доступној литератури на енглеском језику користе се појмови попут: *Disaster Recovery, Reconstruction, Restoration, Rebuilding, Sustainable Disaster Recovery, Disaster resistance, Hazard mitigation* (UNISDR, 2009; ОЕБС, 2004), који у зависности од контекста објашњавају неки од аспеката процеса ОиП.

Суштина је да се у односу на исту појаву некада користе другачији појмови као синоними, како би се објаснило одвијање процеса након догађаја који је изазвао ванредну ситуацију.² Сматрамо да је синтагма ОиП прихватљива, јер одражава праву природу активности предузетих у процесу суочавања са последицама елементарних и других непогода. Елементи система ОиП инволвирани су у све фазе управљања ванредним ситуацијама. За нас је битно да укажемо на повезаност фаза и преклапања која постоје у току суочавања са последицама елементарних и других непогода. Наиме, ефикасна и одржива обнова зависи, између осталог, и од квалитета планова, односно процене потенцијалних ризика и претњи. Након што је дошло до елементарне или друге непогоде неопходно је хитно збрињавање жртава и предузимање поступака којима ће се последице катастрофе свести на што мању меру, при томе имајући у виду касније активности. У последњој фази долази до нормализације живота на погођеном простору, уз поштовање принципа да се обнова предузима под императивом - изградити боље, односно сигурније.

На различит приступ процесу обнове након елементарних и других непогода са катастрофалним последицама, указује и чињеница да поједини аутори ограничавају период обнове само на фазу након стабилизације ситуације, односно након ургентног збрињавања угрожених и стављања под контролу процеса који су изазвали догађај (Lindell, 2013: 812). Међутим, Kates и Pijawka (1977) предлажу четворофазни модел процеса обнове који чине: период хитних интервенција; период поправки, период замене уништених објеката и период реконструкције. Фаза реконструкције по овим ауторима подразумева и развојну компоненту, која представља прилику за побољшање услова у односу на стање пре догађаја (Alexander, 1999: 445).

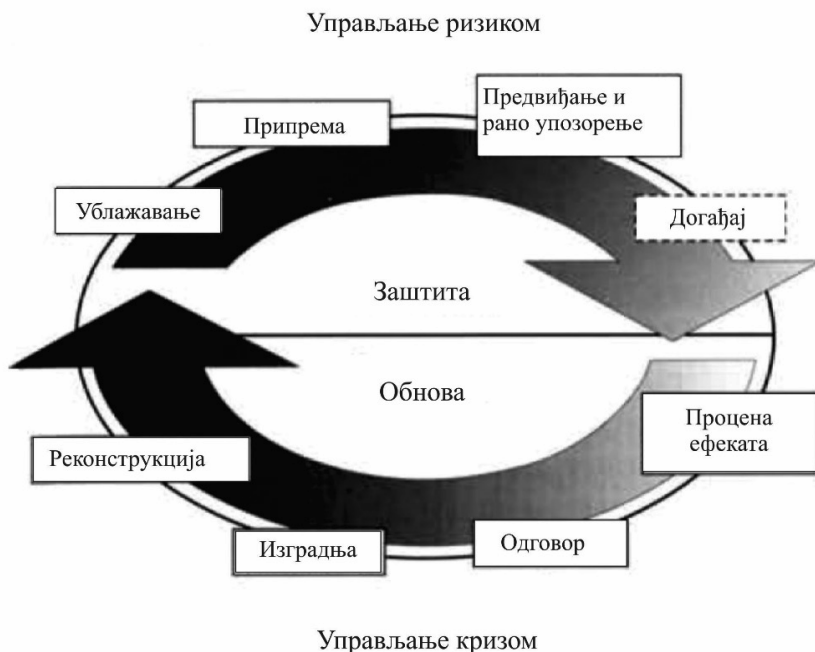
² Разлике у приступу истом проблему могу да се објасне, између осталог, и друштвеним контекстом из кога потичу аутори. За ширу расправу на ову тему препоручујемо читање књиге под насловом: *What is a Disaster? Perspectives on the Question* (Quarantelli, 1998).

Међународна стратегија за смањење ризика од катастрофа (*International Strategy for Disaster Reduction – ISDR*) одређује обнову након катастрофе као процес који обухвата: „одлуке и радње предузете након катастрофе с циљем враћања услова живота погођене заједнице на ниво пре катастрофе или њиховог побољшања, истовремено охрабрујући и олакшавајући неопходне активности ради смањења ризика од катастрофа“. На приступ изложен у ISDR надовезује се *Биро за превенцију и опоравак криза* (Bureau for Crisis Prevention and Recovery – BCPR) развојног програма ОУН (United Nations Development Programme – UNDP), који каже да успешна обнова подразумева изградњу националних капацитета и постојање одговарајућих механизма у функцији процеса обнове који треба да допринесу јачању заједнице и утврђивању узрока рањивости због којих су друштва подложна катастрофама (UNDP & EC, 2011: 11).

За свеобухватан приступ процесу обнове након елементарних и других непогода треба имати у виду да је реч о ширем процесу од самог враћања у стање пре догађаја. Не ради се само о поновној изградњи објеката, већ преобликовању физичког, социјалног, економског и природног окружења. Наиме, свеобухватно објашњење процеса обнове након елементарних и других непогода треба да укључи бројне изазове с којима се људи суочавају и катастрофалне последице догађаја по људе као индивидуе и чланове заједнице (породице, неформалне групе, привредне организације, локалне заједнице, државе), као и на природни амбијент. При анализи процеса обнове треба имати у виду да појединци, групе и институције могу бити погођени различитим интензитетом ефеката изазваних елементарним и другим непогодама, те зато процес обнове није нужно линеаран и није само технички изазов већ има и значајну социјалну димензију. Зато можемо рећи да је обнова процес у коме се спроводе друштвене и економске активности које се не ограничавају само на поправке или замену физичких објеката оштећених током катастрофа, већ подразумевају, поред обнове привредних активности, и успостављање (одржање) социјалне стабилности заједнице путем циљаних програма (Nakagawa & Shaw, 2004). Ови програми подразумевају дугорочне развојне активности, чија је сврха да ојачају укупне капацитете и способности државе да ефикасно управља свим врстама ванредних ситуација и да омогуће прелаз од помоћи кроз опоравак до одрживог развоја.

Аналитички оквир

Обнова је део процеса суочавања са последицама елементарних и других непогода. У доступној литератури елементи обнове су приказани као део процеса управљања катастрофама, почев од припрема за суочавање са последицама могућих догађаја, преко прве реакције на догађај, до реконструкције и нових планова (Слика 1). Контрола и смањење ризика је примарни циљ у фази припреме, која се одвија пре потенцијалног догађаја који може да доведе до катастрофе. У том процесу предузимају се мере које треба да смање вероватноћу реализације ризика, односно, уколико до њега дође да минимизирају штету. Припреме подразумевају поуздан модел предвиђања и на бази њега систем раног упозорења. Од тренутка испољавања догађаја почиње суочавање са његовим последицама. У првом кораку врши се процена последица и предузимају хитне мере како би се спасило угрожено становништво и умањиле материјалне штете. Након хитног одговора приступа се процесу реконструкције погођеног подручја, што подразумева поправку оштећених објеката и изградњу нових тамо где је поправка нерационална због степена оштећења (Possekел, 1999: 178).

Слика 1: Циклус суочавања са последицама елементарних и других непогода
Извор: преузето и прилагођено из: Wilhite et al., 2005. p.140.

У току припрема за суочавање са последицама елементарних и других непогода треба имати на уму да је реч о мултидимензионалном процесу, који поред социјалног има економске, еколошке али и политичке аспекте (Platt, 1999). У датом контексту свеобухватан приступ проблему подразумева креирање модела и планирање уз коришћење социолошких, психолошких, политиколошких и метода економских наука. Израда квалитетних планова за спровођење процеса обнове подразумева идентификацију конкретних активности неопходних за успешно суочавање са последицама елементарних и других непогода. Поред постојања свести о значају планирања и потреби да се постојећи планови континуирано ажурирају у односу на актуелну ситуацију, неопходно је прилагођавање институционалних односа и система управљања ванредним ситуацијама у односу на промене амбијента. Анализа појединачних, групних и међунационалних односа у контексту институционалног амбијента представља полазну основу при процени ризика. За употребну вредност планова, познавање културолошког профила становништва и његовог односа према ризику, односно интересу заједнице, скоро је подједнако важно као и познавање институционалних механизма за управљање ванредним ситуацијама.

Процес планирања периода обнове подразумева одређене кадровске и институционалне капацитете који омогућавају приступ базиран на стратегији дугорочног решавања проблема у односу на потенцијалне ризике. Контрола ризика је могућа уколико у планове обнове уграђујемо претходна искуства у односу на локалне специфичности, тако да ситуацију након догађаја користимо као прилику за примену строжих грађевинских стандарда, измештање (дислоцирање) елемената критичне инфраструктуре и просторно усмеравање будућег развоја.

Након догађаја систем обнове и помоћи се активира у две фазе³. Најпре кроз краткорочне мере, где је примарна компонента помоћи у циљу збрињавања становништва са погођеног подручја. Циљ је да се путем предузетих мера и активности спасавају људски животи и умање материјалне последице догађаја. Међутим, већ у првом суочавању са последицама догађаја води се рачуна, где год је то могуће, и о дугорочним аспектима процеса. Циљ је да се избегне дуплирање операција у другој фази обнове, због чега се евакуација угроженог становништва спроводи на локацијама које нису обухваћене плановима за изградњу нових објеката. Након потраге и спасавања, односно збрињавања угроженог становништва и престанка непосредне опасности, приступа се дугорочној

3 Шире о фазном функционисању система обнове и помоћи у књизи *Living with the Unexpected Linking Disaster Recovery to Sustainable Development in Montserrat* (Possekel, 1999).

фази обнове, која подразумева обнављање физичких, социјалних, еколошких и економских елемената на погођеном подручју. У првом плану је враћање оперативне способности јавних предузећа и инфраструктурних објеката, како би се на системском нивоу створиле претпоставке за процес обнове. Затим се приступа идентификацији оштећених објеката (домова и привредних субјеката) и процени да ли степен њиховог оштећења дозвољава поправку или је неопходно рушење и изградња нових објеката. Приликом процене степена оштећења врши се и процена локације – да ли је целисходно обнављати објекат и који је ниво ризика, односно вероватноће, да се понови исти сценарио. У складу са извршеним проценама приступа се уређењу погођеног простора уз примену свих техника контроле ризика, што подразумева и свеобухватну анализу ранијих догађаја који су доводили до ванредних ситуација на погођеном подручју.

Након елементарних и других непогода настају штете великог обима и њихова санација захтева предузимање обимних радова. С обзиром да је најчешће реч о крупним инвестиционим подухватима неопходан је мултисекторски приступ, како би ограничени фондови били што рационалније искористићени. Некада је неопходна поновна процена ризика у односу на уочене недостатке у претходним проценама. Одвијање процеса зависи и од политичке воље, па зато увек треба да се води рачуна о пропратним ефектима и наглашавању постојећих друштвених проблема у условима ванредних ситуација, што захтева професионалан однос и избацивање субјективних елемената при доношењу одлука. При санацији терена и изградњи нових објеката, где год је то могуће, треба се руководити принципом: *изградимо боље и квалитетније уредимо простор*.

Суочавање са последицама елементарних и других непогода

Суочавање са догађајем и његовим последицама је велики психолошки стрес за све који живе на погођеном простору. Грађани се могу суочити са губитком најближих сродника и познаника из непосредног окружења, а нису ретке ни ситуације са великим бројем повређених. У таквим околностима код људи се јавља и осећај кривице у односу на њихову улогу током догађаја, најчешће постављају себи питање да ли су могли да предузму нешто како би спасили људе који су страдали. Исти проблем се јавља и код професионалаца који учествују у процесу спасавања и због тога је неопходна стручна – психолошка помоћ, како би се превазишла криза и омогућило функционисање у датим околностима.

У контексту психосоцијалних последица неопходно је што пре предузети кораке који ће грађанима погођеног подручја показати да систем функционише и да неко брине о њима. Није рационално очекивати оптималан број психолога за подршку у условима елементарних и других непогода, зато до изражаја долазе постојеће социјалне мреже, као и рад верских и непрофитних организација. Дobar пример је деловање организације Црвеног крста⁴ чије присуство на терену, поред практичних ефеката у виду спасавања и збрињавања повређених, обухвата и психолошку прву помоћ.

Паралелно са збрињавањем становништва ради се на ревитализацији јавне инфраструктуре, која је неопходна како за нормализацију живота, тако и за успостављање канала за достављање помоћи. Неопходно је оспособљавање путне инфраструктуре, енергетских мрежа, водоводних инсталација, канализационе мреже. У случају поплава ради се на предузимању мера како би се омогућило одводњавање и отклонили фактори који могу да покрену клизишта. Такође, у зависности од процене да ли постоји опасност од нових поплавних таласа, ради се на ојачавању насипа или поправци оштећених делова. Истовремено се ради на уклањању остатака од последица непогода, као што је опасан отпад, лешеви животиња, шут или наноси муља. Примарно је спречити испуштање штетних материја у животну средину, посебно оних које могу да доведу до контаминације воде за пиће. Врши се контрола ситуације око градских депонија, складишта опасних материја унутар производних погона и предузећа за прераду хемијског и других отпада.

Не мање важно је успостављање финансијских сервиса, како би становништво могло да користи сопствена средства или дознаке од пријатеља и родбине. Поред практичних ефеката, враћањем функционалности финансијског система постиже се и психолошки ефекат код становништва, коме се показује да постоји систем који је у стању да отклања последице елементарних и других непогода.

Што је пре могуће треба предузети неопходне мере како би се покренули привредни процеси на погођеном подручју. Наиме, ефекти елементарних и других непогода се манифестују кроз престанак пословања или су услови за његово одвијање крајње отежани. Имајући у виду чињеницу да су погођеном становништву потребна додатна средства како би се надокнадила изгубљена и поправила оштећена добра, неопходно је омогућити нормализацију у функционисању привреде. Може

4 Првени крст је међународна хуманитарна организација која делује преко својих националних чланица. Универзални карактер хуманитарног рада обезбеђен је преко Међународне федерације друштвава Црвеног крста и Црвеног полумесеца.

се догодити да власници капитала, уколико процене да ће прекид у процесу производње дуго трајати, дислоцирају своје производне погоне на друга подручја и тако оставе без радних места локално становништво. Економски ефекти прекида привредних активности се не ограничавају само на погођено подручје, читав ланац у процесу производње, од коопераната, преко транспортера до крајњих купаца, трпи због застоја. У крајњем, и државни буџет остаје без дела прихода који се уплаћује у виду пореза и такси.

За ефикасност система обнове битно је обезбедити координационе тимове састављене од експерата, руководилаца јавних служби и представника власти. За адекватно и брзо реаговање некада је неопходан ауторитет властодржаца и моћ коју имају у систему по том основу.

Елементи међународног система обнове и помоћи

Размере и учесталост елементарних и других непогода са катастрофалним последицама могу да доведу до масовних миграција становништва. Патње погођених и могући притисак на земље из окружења са последицама по регионалну али и геополитичку стабилност, намећу потребу за међународним организовањем са циљем пружања помоћи у случају елементарних и других непогода великих размера. Нема јединствених образаца за суочавање са последицама, то је сложен, понекад хаотичан, али увек комплексан процес. Сваки случај представља ситуацију за себе, профил опасности зависи од карактеристике региона, нивоа рањивости, развоја тока догађаја, система управљања, као и од културних, економских и политичких карактеристика простора. Сваки од наведених елемената утиче на ефикасност у суочавању са последицама елементарних и других непогода и на интеракцију земље са међународним агенцијама за управљање катастрофама и партнерским организацијама (Corpora, 2015, р. XXIII).

На глобалном нивоу учињени су одређени напори како би се успоставио међународни систем за реаговање у условима елементарних и других непогода када национални системи нису у стању да се изборе са последицама. Препоруке у документима који су усвојени у Хјогу и Сендају усмерене су, пре свега, ка малим и неразвијеним земљама које нису у стању да саме решавају проблеме, односно немају капацитете да самостално изграде систем реаговања у ванредним ситуацијама. У фокусу конференције из Хјога била је редукација ризика, а идеја је да се

из ранијих искустава извуку законитости које могу на угроженим подручјима да допринесу смањењу нивоа ризика (UNISDR, 2007). Резултат конференције одржане у Сендају су препоруке за подизање ефикасности одговора на догађаје који погађају велики број становника и изазивају обимна материјална разарања (UNISDR, 2015).

У циљу операционализације закључака из Хјога и Сендаја, мандатом Генералне скупштине УН-а успостављена је Глобална платформа за смањење ризика од катастрофа (The Global Platform for Disaster Risk Reduction - GPDRR). GPDRR је међународни форум који се одржава сваке друге године, уз учешће међународних организација укључених у процес смањења ризика од катастрофа. Форуму присуствују представници националних влада, међународних организација, невладине организације, научне и академске институције и приватни сектор (UNDRR, 2019). Циљеви рада форума су:

- оцењивање напретка постигнутог у имплементацији Хјога и Сендај оквира за деловање;
- повећање свести о смањењу ризика од катастрофа;
- размена искустава и лекција из добре праксе;
- идентификација недостатака и препоручивање циљаних акција за њихово отклањање.

У процесу суочавања са катастрофама на међународном нивоу препознају се и следећи актери:

- погођена популација
- локалне структуре на погођеном подручју
- владе погођених земаља
- владе других земаља које се активно укључују у пружање помоћи
- међународне организације
- међународне финансијске институције
- регионалне организације и удружења
- непрофитне организације
- приватне пословне организације
- локални, регионални и остали донатори (Corpora, 2015, p.14).

Наведени списак и бројност укључених актера указују на висок степен сложености у функционисању међународног система за реаговање у условима природних и других непогода.

Функционисање система обнове и помоћи Републике Србије након мајских поплава 2014. године

Маја 2014. године, Републику Србију погодиле су поплаве у размерама које нису забележене у претходних 120 година. Ова елементарна непогода угрозила је животе, здравље и имовину у 119 општина у централној и западној Србији. Најтежу последицу поплава представља губитак 56 људских живота. Након процене штете, на основу међународне методологије (Post Disaster Need Assessment – PDNA) (UNDP, 2019), утврђено је да укупна штета од поплава износи €1,7 милијарди или више од 4,5% БДП-а. Рударско-енергетски сектор је претрпео највише штете (32% од укупне), потом стамбени, пољопривредни и трговински сектор (око 15% по сектору од укупне штете) (Уједињене нације, Европска унија и Светска банка, 2014: 16-19). У септембру исте године, источни део Србије (три општине Борског округа) такође је погођен поплавама.

Искуства из мајских поплава

Влада Републике Србије је у току мајских поплава, на седници која је одржана 22. маја 2014. године, усвојила Уредбу о оснивању Канцеларије за помоћ и обнову поплавлених подручја (*Службени гласник РС*, бр. 55/2014). Делокруг рада Канцеларије дефинисан је чланом 2 Уредбе, према коме Канцеларија обавља послове за потребе Владе, а који се односе на: координацију, праћење и извештавање у вези са хуманитарном помоћи која је упућена угроженима; израду мерила, критеријума и процедура за расподелу помоћи; израду периодичних и крајњих извештаја о додељеној помоћи; координацију и припрему делимичних и јединственог извештаја о процени штете; координацију припреме, спровођења и праћења плана санације; координацију извештавања о спровођењу планова санације; координацију, праћење и извештавање у вези са поступцима јавних набавки и остало. Такође, Канцеларија остварује сарадњу са свим државним органима, органима територијалне аутономије и локалне самоуправе, јавним предузећима, јавним агенцијама, установама и организацијама у области обнове поплавлених подручја.

Након утврђивања одговорне институције која ће бити задужена за обнову, Народна скупштина Републике Србије 18. јула 2014. године донела је Закон о отклањању последица поплава у Републици Србији (*Службени гласник РС*, бр. 75/2014, у даљем тексту: Закон), као специјални закон, са престанком важења истеком једне године. Законом о измени Закона

о отклањању последица поплава у Републици Србији, који је Народна скупштина Републике Србије усвојила 16. јула 2015, рок истека је продужен до 31. децембра 2015. године, када је процес обнове у РС и завршен.

Законом се уређује отклањање последица поплава, односно активирања клизишта на подручју погођеном поплавама у Републици Србији, које су наступиле у мају 2014. (члан 1 Закона). Списак општина и градова за отклањање последица предлаже Комисија за утврђивање штете од елементарних непогода, а усваја Влада Републике Србије. Рок за пријаву штете је 8 дана од дана ступања на снагу Закона, док се све штете пријављене пре доношења Закона сматрају благовременим (члан 44 Закона о отклањању последица поплава у Републици Србији).

Законом је мандат Канцеларије нешто измењен у односу на Уредбу, према чему Канцеларија поред послова из Уредбе припрема акт о начину верификације штета садржаних у извештајима о процени штета јединица локалне самоуправе, јавних предузећа и других облика организовања, чији је оснивач Република Србија. Извештај о процењеној укупној штети објављује на својој интернет страници, организује, координира и припрема државне програме обнове и остале послове прописане Законом (члан 4 став 3).

Начин спровођења обнове регулисан је чланом 2 Закона и врши се у складу са државним програмима обнове које доноси Влада, на предлог Канцеларије. Сходно члану 3, државни програм обнове садржи следеће елементе: област и територију на којој се спроводе мере; анализу затеченог стања и настале штете; мере, критеријуме, начин, обим, редослед, рокове и одговорне органе у поступку спровођења мера, процену потребних финансијских средстава и изворе финансирања. Програми обнове израђују се на основу извештаја и налаза органа државне управе, стручних мишљења других органа и служби, јавних предузећа и других субјеката, надлежних органа јединица локалне самоуправе (члан 3 став 3 Закона). У циљу превазилажења недостатка системских решења, Државни програм обнове Влада Републике Србије формализује усвајањем 15 уредби⁵.

5 Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених породичних стамбених објеката (*Службени гласник РС*, бр. 77/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове порушених породичних стамбених објеката (*Службени гласник РС*, бр. 77/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове јавних објеката у сектору образовања (*Службени гласник РС*, бр. 100/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове телекомуникационе инфраструктуре на поплавленим подручјима (*Службени гласник РС*, бр. 95/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених електроенергетских објеката за пренос електричне енергије (*Службени гласник РС*, бр. 95/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених електроенергетских објеката за производњу електричне енергије и набавке угља за потребе термоелектрана (*Службени гласник РС*, бр. 112/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених електроенергетских објеката за дистрибуцију електричне енергије (*Службени гласник РС*, бр. 95/2014); Уредба о утврђивању

Законом о отклањању последица поплава се, такође, дефинишу финансијски извори, који се обезбеђују из: буџета, донација; прилога и поклона; примања од задуживања; примања од продаје финансијске имовине; средстава јавних предузећа и других облика организовања чији је оснивач Република Србија, аутономна покрајина, односно јединица локалне самоуправе (члан 5 став 1 Закона). Закон је дефинисао и да уговоре о донацији, финансијској и другој помоћи упућеној Републици Србији, у име и за рачун Републике Србије закључује Канцеларија, чиме се обезбеђује јединствено праћење свих прилива донација на једном месту (члан 5 став 3 Закона). Такође, у складу са овим законом, не плаћају се таксе, нити било какве накнаде за услуге републичких, покрајинских органа и органа јединица локалне самоуправе, а који се односе на поднеске, радње и издавање документације.

С обзиром да је штета након поплава 2014. године износила преко милијарду ЕУР, императив Владе у процесу обнове је био да се средства прикупљена за ове сврхе троше на јаван, праведан и сврсисходан начин. Као први корак провере тачности података о процени штета, Канцеларији је Законом поверен посао верификације подзаконским акти-ма (Уредба о начину верификације штета садржаних у извештајима о процени штета јединица локалне самоуправе и других облика организовања чији је оснивач Република Србија – *Службени гласник РС*, бр. 84/2014), одређујући верификацију као стручни поступак којим се контролише исправност и тачност процене оштећења, а који врши комисија коју образује директор Канцеларије. Поступак верификације обавља се увидом у документацију и изласком на терен. Извештаји верификационе комисије се јавно објављују, а уколико постоје основи, о налазу се обавештава и надлежно јавно тужилаштво. Канцеларија је од 9. августа 2014. године до 31. децембра 2015. извршила верификацију укупно 16.848 објеката. У ситуацијама где постоји сумња да је при процени штете извршено кривично дело, Канцеларија је поднела кривичне пријаве

Државног програма обнове оштећених водних објеката за уређење водотока, водних објеката за заштиту од поплава, ерозије и бујица и водних објеката за одводњавање (*Службени гласник РС*, бр. 86/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове у сектору саобраћаја (*Службени гласник РС*, бр. 86/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове пољопривредним произвођачима на поплављеним подручјима за набавку минералног ђубрива (*Службени гласник РС*, бр. 103/2014); Уредба о утврђивању Државног програма помоћи регистрованом пољопривредном газдинству и породичном пољопривредном газдинству за обнову сточног фонда на поплављеном подручју (*Службени гласник РС*, бр. 103/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених објеката рудне производње и снабдевања (*Службени гласник РС*, бр. 112/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове за кориснике оштећених и порушених породичних стамбених објеката (*Службени гласник РС*, бр. 116/2014); Уредба о утврђивању Државног програма обнове привредне делатности на поплављеном подручју (*Службени гласник РС*, бр. 144/2014) и Уредба о утврђивању Државног програма обнове у сектору здравства (*Службени гласник РС*, бр. 4/2015).

надлежном тужилаштву. Укупно је у поступку верификације поднето 659 кривичних пријава, сходно Извештају Канцеларије за период 2014-2015 (КПОПП, 2015).

За транспарентност поступака од значаја је и Уредба о начину извештавања о свим приливима и одливима средстава намењених за отклањање последица поплава (*Службени гласник РС*, бр. 105/2014). Све извештаје о потрошеним средствима и додели помоћи грађанима Канцеларија обједињује, извештава и објављује на својој интернет страници: obnova.gov.rs. Овим законским решењем успоставља се јасан систем контроле утрошка финансијских средстава, кроз јасне процедуре.

Законом се уређују и питања плаћања и јавних набавки. Канцеларија образује и води електронску базу података о одобреним и реализованим плаћањима из средстава намењених отклањању последица поплава, кроз Регистар плаћања (члан 9 Закона). Законом је поступак јавних набавки поједностављен због хитности обнове, при чему се за набавке добара, услуга и радова у процесу обнове примењује отворени поступак (члан 32 Закона о јавним набавкама), а не одредбе Закона о јавним набавкама, које се односе на план набавки, претходно обавештење, начин доказивања обавезних и додатних услова за учешће у поступку јавне набавке, рокове за подношење понуда и рокове за одлучивање Републичке комисије за заштиту права у поступцима јавних набавки (члан 12 став 4). Рокови за спровођење набавки су скраћени (члан 14), тако да рок за одлучивање о захтеву за заштиту права понуђача Републичке комисије за заштиту права износи пет дана, а три дана за жалбу против закључка наручиоца. Извештај о реализацији набавки спроведених према овом закону објављује се на интернет страницама Канцеларије и корисника јавних средстава који је спровео поступак набавке (члан 17).

Поглавље III Закона уређује поступак доделе помоћи физичким и правним лицима која пријављују штету надлежном органу јединице локалне самоуправе, према месту настанка штете (члан 40). Чланом 42 предвиђено је да се поступак за доделу помоћи води у складу са одредбама закона којим се уређује општи управни поступак, при чему, као поверени посао, поступак води надлежни орган јединице локалне самоуправе. Сви подаци о додељеној помоћи и о примаоцима помоћи представљају јавне податке и Канцеларија их објављује на својој интернет страници (члан 43).

Због високог износа на који је штета процењена (1,7 милијарди ЕУР), одржана је Донаторска конференција у Бриселу, у јулу 2014. године, на којој су најављене билатералне донације у висини од 26,8 милиона евра.

Солидарност након мајских поплава је била на високом нивоу. Велики број институција, предузећа, домаћих и међународних организација, појединачно из земље и иностранства, као и страних влада, уплатио је помоћ на наменски донаторски рачун. Канцеларија је успела током 2014. и 2015. године да подигне висину донација на 29,1 милиона евра. Бесповратна средства која је Канцеларија прикупила укупно су износила 220,7 милиона евра, од чега РСД 5,1 милијарди прикупљених на наменском рачуну Владе Србије, 26 милиона ЕУР билатерални донатори, 62 милиона ЕУР Фонд солидарности Европске уније, 30 милиона ЕУР средстава ИПА 2012, 60 милиона ЕУР средстава ИПА 2014 (КПОПП, 2017). У свом извештају, на страни 12, Канцеларија је дала табеларни преглед билатералних донација по земљама, као и степен њихове реализације на дан 31. мај 2015. године (КПОПП, 2015).

Нова законска решења

Након спроведеног процеса обнове и стечених искустава, Канцеларија је израдила нови правни оквир обнове, који представља функционално системско решење. Закон о обнови након елементарне и друге непогоде (*Службени гласник РС*, бр. 112/2015) сада уређује поступак обнове услед сваког нежељеног догађаја у свега 37 чланова. Закон се активира када Влада прогласи елементарну и другу непогоду (члан 5), која је дефинисана као догађај узрокован дејством природних сила или људском активношћу, који прекида нормално одвијање живота појединца и локалне заједнице и проузрокује материјалну штету већу од 10% буџета јединице локалне самоуправе.

У Закон је уграђен четврти приоритет Сендај оквира за смањење ризика 2015-2030 Уједињених нација, који даје препоруке за поступак опоравка и обнове. Поред примене принципа који се односе на равноправност грађана, заштиту рањивих група и јавност процеса, посебна пажња је посвећена начелу изградње бољег. Кроз процес обнове треба градити објекте и инфраструктуру који ће на системском нивоу друштво у целини чинити отпорнијим на будуће елементарне и друге непогоде (члан 10).

Квалитативна разлика новог у односу на стари Закон је обавезивање на предузимање мера ради смањења ризика од елементарних и других непогода (члан 2). Такође се регулише ко има право на помоћ и под којим условима. За привредне субјекте су постављени и посебни услови, који

подразумевају да штета угрожава даљи опстанак привредног субјекта и да је настала од ризика који не осигуравају субјекти који се баве осигурањем имовине (члан 28).

Мере и критеријуме за пружање помоћи, односно мере, критеријуме и поступак за обнову и санирање последица елементарних и других непогода утврђује Влада државним програмима обнове, које доноси на предлог Канцеларије за управљање јавним улагањима⁶. Новим законом је задржана обавеза о поштовању прописаних процедура и јавности поступања, односно извештавања јавности о предузетим активностима.

Закључак

Фаза обнове након елементарних и других непогода је најмање у видуокругу планера и служби које се баве ванредним ситуацијама. Углавном је акценат стављен на прву фазу хитне реакције у циљу спасавања људских живота и материјалних добара, односно умањења ефеката елементарних и других непогода. Изложена анализа би требало да укаже на значај фазе обнове у процесу отклањања последица елементарних и других непогода. Кроз процес обнове и помоћи нормализује се живот грађана на нивоу домаћинства, достиже неопходан ниво функционалности јавног сектора (здравства, образовања, водовода, канализације) и покрећу привредне активности са циљем подизања нивоа отпорности на сличне догађаје у будућности.

Отклањање последица елементарних и других непогода захтева мултисекторски и вишефазни приступ, кроз координацију активности свих актера укључених у процес. Зато је неопходно да се у структури координационог тела нађу представници свих релевантних организација (јавно-комуналних и приватних предузећа), уз обавезно учешће високих представника власти, који захваљујући ауторитету својих функција доприносе ефикасности у функционисању система.

Ситуација са мајским поплавама 2014. године потврђује значај постојања добро институционално утемељеног система обнове и помоћи. Због системских недостатака Влада Републике Србије је морала да примени *ad hoc* решења. Међутим, захваљујући примени методологије ISDR и формирању Канцеларије за обнову и помоћ, као оперативног тела, у међувремену је успостављен систем, који је у релативно кратком року

⁶ Канцеларија за управљање јавним улагањима је правни следбеник Канцеларије за помоћ и обнову поплавлених подручја (више о Канцеларији на: www.obnova.gov.rs).

успео да нормализује ситуацију на погођеним подручјима. У пракси се показало колико је значајно постојање специјализованих организација (домаћих и међународних) за суочавање са последицама елементарних и других непогода великих размера. Захваљујући помоћи у људству, техници и финансијским средствима живот на погођеном подручју је нормализован. У међувремену су предузети кораци да се уочени институционални недостаци отклоне, што је, у највећој мери, постигнуто усвајањем нових законских решења и њиховом операционализацијом.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, D. (1999). *Natural Disaster*. Dordrecht/Boston/London: Cluwer Academic Publishers.
- Clement C. F. (1989). The Characteristics of Risks of Major Disasters, *Proceedings of the Royal Society of London. Series A, Mathematical and Physical Sciences*, Vol. 424, No. 1867 (Aug. 8, 1989), 439-459.
- Coppola, D.P. (2015). *Introduction to International Disaster Management*. Oxford: Elsevier.
- Lindell, M.K. (2013). „Recovery and reconstruction after disaster“. In: Bobrowsky, P. (Ed.). *Encyclopedia of Natural Hazards* (pp. 812-824). Heidelberg: Springer.
- Nakagawa, Y. and Shaw, R. (2004). Social Capital: A Missing Link to Disaster Recovery. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 22(1), 5-34.
- Platt, H. R. (1999). *Disasters and Democracy: The Politics Of Extreme Natural Events*. Washington: Island Press.
- Possekkel, A.K. (1999). *Living with the Unexpected Linking Disaster Recovery to Sustainable Development in Montserrat*. Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag.
- UNDP (2019): *Post-disaster needs assessments*, United Nations Development Programme. Преузето 10. јула 2019, са <https://www.undp.org/content/undp/en/home/2030-agenda-for-sustainable-development/planet/disaster-risk-reduction-and-recovery/post-disaster-needs-assessments.html>
- UNDP & EC (2011). *Methodological guide for post-disaster recovery planning processes, Guidelines and actions for national, regional and local governments*. Ecuador: United Nations Development Program & European Commission.
- UNDRR (2019) *The Global Platform for Disaster Risk Reduction. The UN Office for Disaster Risk Reduction*. Преузето 10. јула 2019. са <https://www.unisdr.org/we/coordinate/global-platform>
- UNISDR (2007). *Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the Resilience of Nations and Communities to Disasters*. Geneva: United Nations International Strategy for Disaster Reduction. Преузето 10. јула 2019. са <https://www.unisdr.org/we/inform/publications/1037>
- UNISDR (2009). *Terminologija Smanjenje rizika od katastrofa*, Ženeva: Međunarodna strategija za smanjenje rizika od katastrofa.
- UNISDR (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015 – 2030*. Geneva: United Nations International Strategy for Disaster Reduction.

- Преузето 10. јула 2019. са https://www.unisdr.org/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf
- Quarantelli, L. E. (1998). *What is a Disaster? Perspectives on the Question*. London: Routledge.
- Wilhite A. D., Botterill L., & Monnik K. (2005). „National Drought Policy: Lessons Learned from Australia, South Africa, and the United States“. In: Wilhite, A. D. (Eds.) (2005). *Drought and Water Crises - Science, Technology, and Management Issues* (pp. 137-172). Boca Raton: Taylor & Francis Group.
- ФБ (2017). *Master академске студије у управљања ризицима од елементарних и других непогода – програм*. Београд: Факултет безбедности. Преузето 18. новембра 2019. са <http://fb.bg.ac.rs/studije/master-studije/studije-upravljanja-rizicima-od-elementarnih-i-drugih-nepogoda/>
- КПОПП (2015). *Извештај о раду Канцеларије за помоћ и обнову поплавлених подручја за период мај 2014 – мај 2015*. Београд: Канцеларија за помоћ и обнову поплавлених подручја. Преузето 14. октобра 2019. са http://www.obnova.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Zakljucak_Godisnji-izvestaj-o-radu-KPOPP_maj-2014_maj-2015.pdf
- КПОПП (2017). *Инфограф*. 11.05. Београд: Канцеларија за помоћ и обнову поплавлених подручја. Преузето 14. октобра, 2019, са <http://www.obnova.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Kancelarija-za-romoc-poplavljenih-podrucja-infograf-11-05-2017-srb-02.pdf>
- ОЕБС (2004). *ENGLESKO-SRPSKI REČNIK TERMINOLOGIJE U OBLASTI UPRAVLJANJA OTPADOM*, Beograd Misija OEBS u Srbiji i Crnoj Gori.
- Уједињене нације, Европска унија и Светска банка (2014). *Појаве у Србији 2014*. Београд. Преузето 16. новембра 2019. са <http://www.obnova.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Izvestaj-o-proceni-potreba-za-oporavak-i-obnovu-posledica-poplava.pdf>

Закони и уредбе

- Закон о отклањању последица поплава у Републици Србији, *Службени гласник РС*, бр. 55 (2014).
- Уредба о оснивању Канцеларије за помоћ и обнову поплавлених подручја, *Службени гласник РС*, бр. 112 (2015).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених породичних стамбених објеката, *Службени гласник РС*, бр. 77 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове порушених породичних стамбених објеката, *Службени гласник РС*, бр. 77 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове јавних објеката у сектору образовања, *Службени гласник РС*, бр. 100 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове телекомуникационе инфраструктуре на поплавленим подручјима, *Службени гласник РС*, бр. 95 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених електроенергетских објеката за пренос електричне енергије, *Службени гласник РС*, бр. 95 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених електроенергетских објеката за производњу електричне енергије и набавке угља за потребе термоелектрана, *Службени гласник РС*, бр. 112 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених електроенергетских објеката за дистрибуцију електричне енергије, *Службени гласник РС*, бр. 95 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених водних објеката за уређење водотока, водних објеката за заштиту од поплава, ерозије и бујица и водних објеката за одводњавање, *Службени гласник РС*, бр. 86 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове у сектору саобраћаја, *Службени гласник РС*, бр. 86 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове пољопривредним произвођачима на поплавленим подручјима за набавку минералног ђубрива, *Службени гласник РС*, бр. 103 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма помоћи регистрованом пољопривредном газдинству и породичном пољопривредном газдинству за обнову сточног фонда на поплавленим подручјима, *Службени гласник РС*, бр. 103 (2014).
- Уредба о утврђивању Државног програма обнове оштећених објеката рудне производње и снабдевања, *Службени гласник РС*, бр. 112 (2014).

Уредба о утврђивању Државног програма обнове за кориснике оштећених и порушених породичних стамбених објеката, *Службени гласник РС*, бр. 116 (2014).

Уредба о утврђивању Државног програма обнове привредне делатности на поплављеном подручју, *Службени гласник РС*, бр. 144 (2014).

Уредба о утврђивању државног програма обнове у сектору здравства, *Службени гласник РС*, бр. 4 (2015).

RESTORATION AND ASSISTANCE SYSTEM - THEORETICAL BASIS AND FUNCTIONING IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Ivica Đorđević, Associate Professor
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Sandra Nedeljković, MA in Political Sciences
Public Investment Management Office

Summary

The system of reconstruction and assistance is the syntagm that best describes the process of addressing the consequences of natural and other disasters. Effective reconstruction involves adequate preparation, which includes training all potential actors in the process of assisting with the care for victims, as well as planning the necessary activities and resources needed in the process of reconstruction of the damaged and construction of new facilities. The frequency and magnitude of natural disasters with catastrophic consequences that exceed the capacity of nation-states led to the creation of an international assistance system. The International Disaster Reduction Strategy and the corresponding UN activities contribute to the promotion of the methodology gained from previous experiences. The establishment of an international relief mechanism also contributes to efficiency in responding to events with disaster elements.

The state of affairs in the Republic of Serbia in the aftermath of the floods in May 2014 confirms the importance of the existence of institutionalized mechanisms for efficient addressing natural and other disasters. Given that the national system for responding in states of emergency was not capable of finding the solution to the problem on its own, the Republic of Serbia

managed to cope with the situation after the floods thanks to the aid from international organizations and states that sent their teams of specialists. It is exactly because of this fact that the paper points to the importance of continuous work and preparations so that the community will be able not only to respond to challenges but also to preempt the emergence of events that may have catastrophic consequences.

Keywords: *system, recovery, aid, disasters, May floods.*

УДК 1Milorad Belančić

343.222

COBISS.SR-ID 513525941

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.6

ОДГОВОРНОСТ КАО ИСКУСТВО НЕМОГУЋЕГ**

Проф. др Бранко Ромчевић*

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

** Излагање са филозофског скупа „Деконструкција на делу: Филозофско наслеђе Милорада Беланчића“, одржаног 5. децембра 2018, у организацији Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду и Трећег програма Радио Београда.

* romcevic@fb.bg.ac.rs

ОДГОВОРНОСТ КАО ИСКУСТВО НЕМОГУЋЕГ

Сажетак: Овај текст посвећен је епистемолошком резу у делу Милорада Беланчића. Најверодостојније сведочанство о томе затичемо у разговору што га је Беланчић водио 1992. године са Жаком Деридом, који је и сам у том тренутку пролазио кроз трансформацију теоријске позиције. Тај се разговор одиграо у понешто необичним, турбулентним околностима (у Београду, на дан почетка рата у Босни), које су донекле диктирале његов тематски оквир, већ одређен питањем одговорности. Том је питању Дерида посветио низ радова током осамдесетих година, да би с почетка деведесетих кренуо да истражује концепцију немогуће одговорности. Дерида немогућом одговорношћу назива сваку ситуацију у којој се субјект налази пред противречним заповестима. Беланчић, који је до тог времена своју позицију заснивао на рикеровској херменеутици, проналази да је концепција немогуће одговорности, разјашњена управо кроз разговор с Деридом, кадра да артикулише мишљење рата и насиља. Али, док Дерида немогућом одговорношћу назива својеврсно прекомерје могућности (вишак императива), Беланчић тим изразом означава најпре дефицит и, чак, тоталну немогућност одговорности.

Кључне речи: одговорности, групо, немогуће, без.

Шести април 1992. године у Београду је освануо као дан у коме ћемо се 51. пут сетити истог датума из 1941. године. Завршио се, међутим, с неким новим белезима. Онај историјски одсудан сви знамо: тог дана почео је рат у Босни. У Београду је, навече, предавање одржао Жак Дерида (Jacques Derrida). Ако се узму у обзир подневни догађаји из Сарајева, предавање је имало невероватан наслов: *Давајти смрт: њајне евројске одговорности*.

А затим, поткрај тог дана, многи је престонички гледалац могао на Студију Б видети и чути Дерида како уживо разговара с неколицином овдашњих теоретичара. Због драматичних вести које су стизале из Сарајева, та емисија је нагло прекинута. Један од оних који су тада с Деридом укрстили мишљење био је Милорад Беланчић. Своја питања и Деридине одговоре он је шест година касније (1998) објавио у књизи *Евроја на Балкану* („Деструкција или деконструкција“). Верујем да је тај интервју остао непознат америчким и француским, иначе брижним и педантним, чуварима Деридиног дела, као што им је, уосталом, ван обзора остао целокупан Деридин шести април 1992. Ни сам Дерида није се, ако се не варам, доцније бавио својом београдском епизодом, мада се једном приликом, у предговору за наше издање (2001) *Полијтика њријајшељсјива*, на њу осврнуо: „Овај поздрав упућујем својим пријатељима из Београда, српским, босанским, словеначким, односно, хрватским пријатељима, с којима сам се сусрео у Београду, оног дана када је затворен сарајевски аеродром“ (Derida, 2001: 10).

И то је све, узредно подсећање, без речи о запањујућој коинциденцији теме и догађаја, о хаотичном телевизијском гостовању, нити о разговору за који, по свему судећи, није ни знао да је у међувремену званично публикован. Дакле, без икаквог, свог имена достојног рада жалости, без евокација интендираних да спрече отицање трауматског алтеритета, какве је с почетка овог века Дерида нештедимице упражњавао различним поводима.

Беланчићев разговор с Деридом је кратак, у књизи *Евроја на Балкану* на њега отпада свега пет страница. Међутим, његов значај надилази његов обим, највише због тога што се одиграо у фази која је била преломна, не само за Дерида, него и за Беланчића. Што се Дериде тиче, уобичајено је да се то доба сагледава као зора његове позније филозофије, за коју је карактеристично интензивније бављење тзв. етичко-политичким темама. Сматра се да тај период отпочиње крајем осамдесетих, са списом *Сила закона* (који је на српски, иначе, превео Беланчић). Међутим, главне књиге тог периода, *Марксове сабласји* (1993) и *Полијике њријајшељ-*

сћава (1994), у време када се води овај разговор још увек нису написане и Деридин, условно речено, нов концептуални пејзаж, релативно је сведен (на пример, нема појмова сабласти, сабласног или месижанства, који ће неколико година доцније постати незаобилазни).

С друге стране, Милорад Беланчић у том тренутку иза себе има три књиге, у којима се Деридини радови помињу, али спорадично. За њега су до тог доба били важнији Пол Рикер (Paul Ricoeur) и Владимир Јанкелевич (Vladimir Jankélévitch) а знатно више Маркс (Karl Marx), и то на један начин који се чак данас доима актуелнијим него у оно доба. Наиме, 1984. или 1985. то је деловало као „о не, још један марксиста“, али сад Беланчићева оновременска повезивања Маркса и Ничеа (Friedrich Nietzsche), те Маркса и Фукоа (Michel Foucault), изгледају свеже и отргнуто из схема било ког државно-бирокуратског марксизма, на које смо често, и неправедно, склони да редукујемо сво ондашње потезање Маркса. Због неких потоњих разврставања, попут оног које је предузео Слободан Жуњић, мислим да треба указати да је Беланчић тада имао велике резерве према тзв. постмодерни. У поговору за овдашње издање (1988) Лиотарове *La condition postmoderne* (1979), он вели како је дискурс о метанарацијама и сумњи у метанарације (што је по Лиотару *prima facie* симптом постмодерне), и сам једна гломазна метанарација.¹ Беланчић ће тај став према Лиотару касније модификовати, кад сам израз *la condition postmoderne* стане да разумева не као *постмодерно сћање*, па чак ни као *постмодерни услов*, него као *постмодерну условности* (чему би и Лиотар, вероватно, дао за право кад, на пример, каже да је неко дело, било које дело, најпре постмодерно, па тек потом модерно).

Било како му драго, Беланчић с почетка деведесетих стоји под својеврсном принудом да мисли насиље које га окружује, не налазећи, међутим, могућност да то уради уз помоћ филозофија из којих се дотад напајао – нити марксистичке критике идеологије, нити Рикерове херменеутике. О овој другој он, додуше, 1991. објављује исцрпну студију, али та књига – *Сирајтеије тумачења*² – делује више као круна неких ранијих фасцинација и као завршетак једног доба, неголи као освајање позиције с које ново мишљење треба да започне.

Дакле, с пролећа 1992. Дерида још увек не располаже терминологијом довољно развијеном да подробније артикулише трансформацију у правцу етичко-политичког поља коју је већ предузео, а Беланчић, ужаснут разарањем које не само што већ годину дана траје, него у том часу до-

1 Belančić, 1988.

2 Belančić, 1991.

бија и нов замах – трага за појмовним склоповима кроз чије би седиментације и деседиментације, локације и дислокације, разабрао могућност мишљења силе, насиља, рата, сукоба, то јест свега онога што ће у једном тренутку сам означити као *ајокалийтйички ноктјурно*.

И проналази их у Деридиној књижици *L'autre cap* (Други правац) из 1991. године, добивши одједном прилику и да Дерида лично, а јавно, приупита понешто о концепцији за којом ће, у годинама што су затим дошле, често посезати. У питању је концепција *немојуће одговорности*, односно, *одговорности као искуства немојуће*. У *L'autre cap*, Дерида вели да таква одговорност наступа сваки пут кад се неко нађе интерпрелиран контрадикторним императивима, и то тако да контрадикцију не може да разреши нити преко начела противречности, односно непротивречности, нити кроз захват спекулативне дијалектике, односно, спекулативне синтезе. То је, у неку руку, екстензија, и то готово механичка, на тзв. домен практичног (или практичког), Деридиних теза о неодлучивом и неодлучивостима, зачетих три деценије раније, у његовом Уводу за Хусерлово (Edmund Husserl) *Порекло теомејрије*, а нашироко разматраних крајем шездесетих и почетком седамдесетих, у текстовима књига *Marges* и *Dissémination*.

Сада, у *L'autre cap*, Дерида утврђује како се свако ко брине о европском културном идентитету налази под двојаком заповешћу, јер овај, по њему, не сме да се:

...распе у провинцијску прашину, у мноштво ограђених језика и малих, љубоморних и непреводивих национализама. Не може и не треба да се одустане од веома прометних места, широких авенија превођења и комуницирања, дакле од присуства у медијима. Међутим, с друге стране, он (онај који брине о европском идентитету) не може и не треба да прихвати престоницу неке централистичке власти... Ни монопол ни осипање, дакле. Наравно, ту постоји једна апорија и ми не треба да је од себе кријемо. Усудићу се да сугеришем да морал, политика и одговорност, *ако ипак нешто уопштије постоји*, могу да пођу једино од искуства апорије. Када пролаз постоји, када неко раније знање указује пут, одлука је донета, то јест нема шта да се одлучује: нема одговорности, већ само чисте савести спроводимо одређени програм. (Derida, 1995: 22 и 23)

По Дерида би, тако, био апсурд да се говори о нечему што се данас, и не само данас, без и најмањег сустезања или недоумице, са свих страна безбрижно оглашава, а то је *decision making process*. Дерида сходно, пак: или је одлука, или је процес. Ако је процес, онда ту нема шта да се размишља и измишља, треба мирне душе или савести спровести неки

програм и не чинити ништа више. А ако је одлука, онда треба мислити и инвенционисати, јер одлука се увек тиче оног немогућег, оног непрорачунљивог и процесом неухватљивог, а за шта се нужно сноси и подноси одговорност. Одлука је, како каже Кјеркегор (Søren Kirkegaard), ког Дерида у *Сили закона* наводи, *и́ренуи́ак лудоси́и*, односно, тренутак дезорганизације и стратешке опкладе, око чијег исхода не постоје, и не могу постојати, никакве гаранције. Али подвучимо: постоји или, радије, *дои́ађа се* одговорност.

У интервјуу с Беланчићем, Дерида ту мисао варира и адаптира, па каже:

Тако, на пример, ако имамо сукоб између права на самоопредељење, о коме говорите, и с друге стране, потребе за неким општим, универзалним поретком заједнице, у том случају треба, са што мање насиља, изнаћи неко ново решење. (Belančić, 1998: 153)

Шестог априла 1992. то, ипак, звучи понешто испразно или напросто недовољно. Међутим, тај пасаж се наставља речима које у оно време можда нису биле сензационалне и интригантне – поготово за телевизијске гледаоце који ишчекују вести о почетним тренуцима једног рата у који је њихова заједница умешана – али су биле, и остале, и те како важне:

Човек треба да седне и разговара с другим како би се нашло ново решење, нов облик *заједничке одлуке*. А то не може да буде неки *и́рей-ходно уи́врђени йолийиички йро́йрам*... Наша баштина нам не нуди готове схеме, рецепте за решавање проблема... Филозоф јесте неко ко *зна, йамийи башийину*, неко ко је у стању да је користи, али он, уједно, зна да не може *једносйавно да ре́йродукује сйаре схеме*. (Ibid.; курзив је мој)

Е, сад, ово се унеколико наслања на *L'autre cap*, у којој Дерида рекреира Хусерлову фигуру филозофа као функционера човечанства, с тим што у разговору с Беланчићем помиње и, по мени злосрећну и застрашујућу, фигуру интелектуалца. Шта нам, елем, овај цитат говори? Пре свега то да би филозоф, као зналац, требало да буде адресат немогуће одговорности (не и једини, но свакако један од). А затим, да одлука чијем догађању филозоф треба да помогне мора да буде *заједничка*, а то ће рећи таква да из њеног доношења ниједна страна не сме да изађе као поражена, јер то би било само примирје а не мир. Филозоф, као функционер човечанства, или неког његовог дела, налази се, према томе, укљештен између прошлог и будућег; он треба да актуелизује и афирмише оно немогуће и непознато „сад“ и све оно што ће након њега доћи; он познаје традицију и одговара јој, али управо као таквој, као традицији, дакле, тако што не сме да допусти не појаву, него легитимност решења

припадног традицији а не том прешном и немогућем „сад“, захтевајући новост и инвенцију као одговор на немир или трауму, само новост и инвенцију прихватљиве за све заинтересоване, или чак зараћене, стране. И то, поновимо Деридине речи, *без иретиходно утврђеної йолийичкої йроїрама*, што не може а да не значи: с осмишљавањем нове, сасвим нове политике, односно, с напуштањем политике која је до сукоба довела, с напуштањем, рецимо, меморандумских идеја и циљева. Можда у тим ставовима и њиховим консеквенцама треба тражити и разлоге због чега сви ми који данас живимо на простору знаном, још увек, под именом Југославије, осећамо да смо у већој мери делови или функције неког лабавог примирја, неголи „практиканти“ мира.

Милорад Беланчић је концепцију *немоїуће одїоворносїи*, то јест *одїоворносїи йред немоїућим*, растумачио као „извесну отвореност/одговорност за разлику или другост, за једну другу одговорност, а тиме, зашто да не, и друго од одговорности“.³ Друго од одговорности? Управо тако. Јер, класичан концепт одговорности подразумева да се одговара за оно што је могуће и познато, а уколико се одговара за немогуће, за друго и пред другим, онда другост захвата и одговорност, односно, алтеризује је. То је већ нека друкчија одговорност, или друго од одговорности, то јест, друга страна Деридиног мишљења по коме је једино немогућа одговорност кадра да понесе име одговорности. Иако Беланчић није узео у обзир Левинаса (Emmanuel Lévinas), ово све иде на ту страну, ка *меонїолошкој* етици, у којој се одговорност на помало чудан начин превладава, кроз суперлативизацију и прекомерје, доводећи одговорног субјекта у једном тренутку дотле да постане талац другог.⁴

Ту немогућу и апоретичну одговорност Беланчић од друге половине деведесетих назива „отвореном одговорношћу или одговорношћу за оно отворено“. У то време он је помиње углавном кроз критику рата, описујући, у најкраћем, рат као радикалну не-одговорност за оно отворено, односно, рат као снажење политике идентитета све до њеног постајања програмом елиминације другог. О томе сведоче бројни текстови сабрани у књигама *Европа на Балкану* и *Одїођена демокрайїија* (2003).

Но, најзанимљивијим се чини оно што као да је прихватањем такве концепције одговорности било судбински одређено да се одигра, а то је сусрет с Константиновићевом *Философијом йаланке*. Као што се зна,

3 (Belančić, 1998: 33). Беланчић ове речи записује с краја текста “Платон, Србија и европске вредности”, у коме разматра Платонову разлику између неслоге (*стасис*) и рата (*полемос*), преносећи је посредством низа историјских извора на однос Срба према Србима, те Срба према Турцима.

4 За ове ставове упућујем на Lévinas 1974, посебно на пето поглавље (*Subjectivité et Infini*), стр. 206-266.

основно начело паланке, по Константиновићу, јесте начело затварања. Самим тим, паланка одбија и немогућу одговорност, односно, одговорност за оно отворено које њу, међутим, са свих страна прогони и опкољава. Беланчићева бројна читања Константиновића организују се око те поставке, и тамо где Константиновић проговара о жељи, увек већ-немогућој и неизводљивој, за апсолутним затварањем и успостављањем тоталног реда и прегледности, Беланчић се редовно надовезује интерпретацијом по којој је то истовремено и жеља да се живи без одговорности. Па уколико константиновићевски описана паланка – по њему, подсетимо, немогућа у свету – треба да се разуме као место без поезије и *poiesis*-а, Беланчић би рекао да се самим тим, тим замишљеним лишавањем себе сваке другости и отворености, паланка мора разумети и као место без етике. Цела би се Беланчићева *Генеалогија паланке* (Belančić, 2004) могла прочитати као извесно дописивање и уметање немогуће одговорности на свим оним позицијама на којима Константиновић утврђује рад, ефективни или пројектовани, начела затварања. То је Беланчићу омогућило и да десет година касније, у књизи *Ми, ја ми* (Belančić, 2014), цео комплекс тзв. српског становишта, препознат као савремени изданак духа паланке, растумачи као агонално одбијање и одбацивање одговорности и етике.

За крај, вратимо се Беланчићевом разговору с Деридом. Морамо имати у виду да га Дерида није ауторизовао и да би стога на све примедбе које би му се за оно што је ту објављено под његовим именом могле испоставити, требало ставити знак питања. Међутим, ако претпоставимо да је цео ток разговора верно пренет, а у Беланчића око тих ствари нема разлога да сумњамо, Дерида је, изгледа, промакла једна замало пацитница. Наиме, Беланчић је пред њим развио једно тумачење немогуће одговорности које донекле одудара од оног какво је он промовисао. У склопу једног питања, он Дерида каже:

Постоји, дакле, у структури одговорности нешто тако као немогуће. Претпостављам да сте под тиме мислили на нешто крајње, гранично, дакле, на оно немогуће које би било некакав остатак који се добија онда када се прође пут могућег. Наравно, ту се сада поставља питање шта је с том одговорношћу која је потпуно испражњена од могућег. (Belančić, 1998, 153-154)

Дерида у свом одговору каже да одговорност свакако не значи да човек треба да се паралише пред оним немогућим, али се не осврће на једну благу, мада далекосежну, преинаку коју је Беланчић направио. Тиме што је поменуо одговорност испражњену од могућег, Беланчић одступа

од Дерида: Деридино немогуће настаје, подсетимо се, не као пражњење него као преплављивање хоризонта оног могућег, тиме што се један императив, и то противречан, додаје, а не тако што се неки већ постојећи изузима. Тиме је Беланчић, испрва можда и нехотице, приближио Дерида с почетка деведесетих, Дерида из средине седамдесетих. Јер, иако се ради о вишку могућности, то је нарушавање равнотеже које, у коначном, укида оно могуће, тако да Беланчић свакако не греши, прикључујући ту Деридину медитацију на један неопажени ток, ток предлога „без“. О њему је Дерида први пут проговорио 1976. године, у есеју „Pas“ (у: Derrida, 1986), посвећеном Бланшоу (Maurice Blanchot) и синтагмама какве су одмор-без-одмора или вода-без-воде, да би две године потом све то доспело у нешто стандардније филозофско окружење, у тексту „Le 'sans' de la coupure pure“ („Оно 'без' чистог реза“, укљученом у *Истини у сликарству*), у коме оно „без“ означава одсеченост сврховитости од сврхе (у Кантовом појму сврховитости без сврхе).⁵ Сада би, тако, испало да је немогућа одговорност – заправо *одговорности без одговорности*, односно, одговорност лишена својих стандардних ликова одговарања пред могућим и за могуће: ти су ликови, по Дерида, препуштени праву а не етици, док би етици припадало само оно немогуће.

Беланчић ће то без управити и на Дерида, непосредно након његове смрти, у тексту „Дерида без Дерида“. Ту је већ реч о једном радикалном и иреверзибилном без, након чијег наступа се поставља питање опстанка као над-живљавања:

Без сумње, смрт није (сасвим) безусловљена; али је, ипак, *безусловна*. И то је њена апорија. Она је сусрет немогућег са немогућим. Или, још прецизније: сусрет немогућег-које-постаје-могуће са немогућим-које-заувек-остаје-немогуће. Сусрет који се ничим неће условити, смекшати, разводнити. Сем ако то није наше осећање одговорности које је, као такво, могуће само пред *немогућим*, пред једном вртоглавом слободом која нестаје. (Belančić, 2005: 6)

Одговорност пред смрћу као крајња могућност немогуће одговорности? Да, баш тако. И то не само због вртоглавог нестанка слободе, него због тога што, будући тачка апсолутне не-познатости, она је и тренутак апсолутне другости. По Левинасу, у томе се крије добра вест: ако је релација према смрти релација према апсолутно другом, онда се наступом смрти усамљеност не потврђује, него уништава. Али, да вас не лажем, није ми тешко да замислим и знатно боље вести од те.

5 О томе опширније у: Romčević, 2018: 185-188.

ЛИТЕРАТУРА

- Belančić, M. (1988). Pogovor. Liotarovo shvatanje postmoderne. u: Liotar, Ž.-F. *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Svetovi.
- Belančić, M. (1991). *Strategije tumačenja (Rikerovo shvatanje hermeneutike)*. Novi Sad: Svetovi.
- Belančić, M. (1998). *Evropa na Balkanu*. Beograd: Radio B92 i Beogradski krug.
- Belančić, M. (2004). *Genealogija palanke (Osnovni pojmovi)*. Beograd: Narodna knjiga.
- Belančić, M. (2005). *Razlozi za dekonstrukciju*. Beograd: Krug.
- Belančić, M. (2014). *Mi, pa mi (ili: o srpskom stanovištu)*. Beograd: Otkrovenje.
- Derida, Ž. (1995). *Drugi pravac*. Beograd: Lapis, prev. S. Stojanović.
- Derida, Ž. (2001). *Politike prijateljstva*. Beograd: Beogradski krug, prev. I. Milenković.
- Derrida, J. (1986). *Parages*. Paris: Galilée.
- Lévinas, E. (1974). *Autrement qu'être (ou au-dela de l'essence)*. Le Haye: Martinus Nijhoff.
- Romčević, B. (2018). *Preokret i premeštanje (jedno moguće putovanje kroz dekonstrukciju)*. Novi Sad: Mediterran.

RESPONSIBILITY AS THE EXPERIENCE OF IMPOSSIBLE

Branko Romčević, Associate Professor
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

In this paper, I am trying to identify and explore the epistemological break in the work of Serbian philosopher Milorad Belančić. The most confident testimony can be found in Belančić's 1992 interview with Jacques Derrida, who was, at that time, undergoing some alterations in his own work. The encounter was held under quite unusual circumstances (on a local TV station, at the very beginning of the war in Bosnia), which influenced its thematic frame, already marked by the question of responsibility. In the earlier decade, Derrida dedicated a few of his texts to that question, resulting (at the beginning of the nineties) with the conception of impossible responsibility. According to him, impossible responsibility happens when the subject is confronted with contradictory imperatives. Belančić, founding, till that time, his theoretical position on Ricoeur's hermeneutics, finds that Derrida's conception of impossible responsibility is a perfect tool for his own thinking of war and violence. But, while Derrida is trying to encompass certain surplus of possibilities (surplus of imperatives), Belančić – using the same expression of impossible responsibility – is rather targeting some deficit or, even, the total impossibility of responsibility.

Keywords: *responsibility, other, impossible, without.*

УДК 343.11

COBISS.SR-ID 513528757

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.7

ПРЕУЗИМАЊЕ ПРЕКРШАЈНОГ ГОЊЕЊА У ПРЕКРШАЈНОМ ПОСТУПКУ

Др Младен Јеличић*, судија
Прекршајни суд у Шапцу

* mladen.jelicic.kaishin@gmail.com

ПРЕУЗИМАЊЕ ПРЕКРШАЈНОГ ГОЊЕЊА У ПРЕКРШАЈНОМ ПОСТУПКУ

Сажетак: Аутор разматра инстинктивни преузимања прекршајној гоњења у прекршајном поступку. Након уводних напомена разматрају се у општим цртама карактеристике овлашћених тужилаца у прекршајном поступку: јавној тужиоца, овлашћеној особи и оштећеној. Аутор је анализирао различите начине преузимања прекршајној гоњења од стране наведених овлашћених тужилаца. При томе је указано на поједина несврсно законска решења, нејасноће и празнине у законском тексту. Проглашење законодавца, по мишљењу аутора, могу бити коришћени сходном применом Закона о кривичном поступку, који ову материју детаљније регулише. Међутим, овој активности се мора јасно присвојити, имајући у виду суштинске карактеристике појединих решења у Закону о прекршајима, које се односе на разматрани инстинктивни. У раду је указано и на примену начела помоћи некој страници у односу на оштећеној као овлашћеној тужиоца. Аутор је ставља да би изменама Закона о прекршајима требало инстинктивно преузимања прекршајној гоњења детаљније регулисати.

Кључне речи: прекршајни поступак, овлашћени тужилац, преузимање прекршајној гоњења, сходна примена Закона о кривичном поступку, начело помоћи некој страници.

Уводне напомене

Главни процесни субјекти у прекршајном поступку су: суд, овлашћени тужилац и окривљени. Без обзира на интерактивност ових субјеката у току прекршајног поступка, њихов положај мора бити јасно одређен и утемељен на прецизној разграничености прекршајнопроцесних функција пресуђења, оптужбе и одбране. У доктрини кривичнопроцесног права се истиче да начело одељености кривичнопроцесних функција (начело монофункционалности) значи да је сваки кривичнопроцесни субјект носилац само једне, законом одређене функције у кривичном поступку (Бановић, 2008: 68). Под процесном функцијом подразумева се скуп одређених процесних радњи које су везане за одређеног прекршајно-процесног субјекта (Митровић, 2014: 173). Положај једног процесног субјекта не може се посматрати изоловано у односу на друге процесне субјекте. Степен права и обавеза које процесни субјекти имају у току поступка детерминисан је законском регулативом њиховог положаја и карактеристикама поступка. Ова два фактора одређују делокруг процесних радњи које процесни субјекти могу да предузимају. Процесни субјекти у прекршајном поступку могу да предузимају само радње које су утемељене у Закону о прекршајима¹ и Законнику о кривичном поступку,² који се по одредби члана 99. ЗОП сходно примењује у прекршајном поступку. Прекршајни поступак је по својој структури једноставнији од кривичног, али чињеница да је као основно начело прекршајног поступка предвиђена сходна примена ЗКП, указује да све процесне ситуације које ЗОП није регулисао, или их је непотпуно регулисао, морају бити превазиђене и протумачене сходном применом одредаба ЗКП (Јеличић, 2017: 590).

Закон о прекршајима не познаје појам „овлашћени тужилац“. Одредбом члана 88. ЗОП прописано је оптужно начело, које предвиђа да се прекршајни поступак покрене и води на основу захтева овлашћеног органа или оштећеног или прекршајног налога, у складу са овим законом. Зато се под појмом „овлашћени тужилац“ у прекршајном поступку подразумевају сви правни субјекти који могу поднети захтев за покретање прекршајног поступка и издаваоци прекршајних налога који имају одређене ингеренције у случају подношења захтева за судско одлучивање о издатом прекршајном налогу (Јеличић, 2018а: 150).

Статус овлашћеног тужиоца у прекршајном поступку није непромењива категорија. У одређеним ситуацијама могућа је промена овлашћеног тужиоца у прекршајном поступку, применом института пре-

1 Закон о прекршајима - ЗОП („Сл. гласник РС“, бр. 65/13 и 13/16)

2 Законик о кривичном поступку - ЗКП („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/19)

узимања прекршајног гоњења. Да би се разумела суштина супституције овлашћених тужилаца у прекршајном поступку, потребно је указати на основне карактеристике сваког од овлашћених тужилаца.

Основне карактеристике овлашћених тужилаца у прекршајном поступку

Прекршајни поступак је специфична врста казног поступка и из законских одредаба произилази да се може покренути и водити по два основа.³ Први се односи на подношење захтева за покретање прекршајног поступка, што је најчешће у пракси. Други основ за покретање прекршајног поступка темељи се на поднетом захтеву за судско одлучивање о издатој прекршајној налогу.⁴

Својство овлашћеног тужиоца у прекршајном поступку може имати више процесних субјеката. Примарна надлежност за гоњење учинилаца прекршаја припада јавном тужиоцу. По слову ЗОП, јавни тужилац предузима мере ради откривања, проналажења и прибављања потребних доказа за гоњење учинилаца прекршаја и успешно вођење прекршајног поступка пред судом, подноси захтев за покретање прекршајног поступка, жалбу или ванредна правна средства против одлука суда и предузима друге радње на које је овлашћен ЗОП-ом и посебним прописима.⁵ Ингеренције јавног тужиоца протежу се не само на иницирање прекршајног поступка, већ и на период пре подношења захтева за покретање прекршајног поступка. Та фаза би се, по узору на некадашња решења у кривичнопроцесном законодавству, могла назвати *йреййпрекршајним йосйууком*, чиме се имплицира да је реч о радњама које су предузете пре доношења решења о покретању прекршајног поступка од стране прекршајног суда (Јеличић, 2018б: 55). Сваки јавни тужилац и његов заменик овлашћени су за покретање и вођење прекршајног поступка без обзира на територију за коју су месно надлежни у кривичном поступку (Делић и Бајовић, 2018: 181).

Јавни тужилац је стварно надлежан да поступа у прекршајном поступку уколико је поднео захтев за покретање прекршајног поступка.⁶ Ова процесна радња квалификује јавног тужиоца као главног тужиоца без обзира да ли је захтев поднео и оштећени или други надлежан орган.

³ Члан 167. ЗОП

⁴ Чланом 168. став 1. и 2. ЗОП предвиђено је да се прекршајни налог издаје када је за прекршај законом или другим прописом од прекршајних санкција предвиђена само новчана казна у фиксном износу. За ове прекршаје не може се поднети захтев за покретање прекршајног поступка.

⁵ Члан 127. став 2. ЗОП

⁶ Члан 127. став 3. ЗОП

Битна карактеристика положаја јавног тужиоца у прекршајном поступку јесте универзализација функције прекршајног гоњења. Јавни тужилац може поднети захтев за покретање прекршајног поступка за сваки прекршај, док ово овлашћење немају други овлашћени тужиоци. Иако законодавац наглашава његов значај као овлашћеног подносиоца захтева за покретање прекршајног поступка и могуће странке, јавни тужилац у пракси ретко подноси такав захтев (Вуковић, 2015: 152).

Значајно обележје положаја јавног тужиоца је доминантност начела опортунитета прекршајног гоњења. Закон о прекршајима ниједном одредбом не обавезује јавног тужиоца да покрене или преузме прекршајно гоњење. Зато се у односу на јавног тужиоца у прекршајном поступку не примењује начело легалитета. Од воље јавног тужиоца зависи да ли ће узети учешће у прекршајном поступку, што указује на закључак да је начело опортунитета прекршајног гоњења доминантно начело у односу на јавног тужиоца као процесног субјекта. Јавни тужилац у сваком поједином случају цени да ли је целисходно покренути поступак, за чије су покретање испуњене све правне и стварне претпоставке одређене у закону (Васиљевић, 1981: 122).

У пракси се као овлашћени тужиоци најчешће појављају овлашћени органи за подношење захтева за покретање прекршајног поступка. Сходно одредби члана 179. став 2. ЗОП, то су органи управе, овлашћени инспектори и други органи и организације које врше јавна овлашћења. У цитираној одредби законодавац неоправдано у овлашћене органе сврстава и јавног тужиоца, иако у члану 127. посебно издваја јавног тужиоца као странку у поступку, а у члану 128. друге органе овлашћене за подношење захтева.⁷

Наведени субјекти својство овлашћеног тужиоца имају на основу функционалне надлежности, односно, функционалности овлашћења. Вршење јавних овлашћења у чију надлежност спада непосредно извршење или надзор над извршењем прописа у којима су прекршаји предвиђени, услов је који опредељује кредибилитет функције овлашћеног тужиоца. Уколико захтев за покретање прекршајног поступка поднесе орган, али за прекршај који не спада у делокруг његових надлежности, такав захтев се одбацује на основу члана 184. став 2. тачка 5. ЗОП, јер је поднет од неовлашћеног органа (на пример, када би Министарство финансија – Пореска управа поднело захтев за покретање прекршајног поступка за прекршај из Закона о безбедности саобраћаја на путевима). Када је за подношење

⁷ Ова недоследност законодавца узроковала је поједина проблематична решења у ЗОП-у, о чему ће више речи бити у наставку.

захтева за покретање прекршајног поступка надлежан други орган, он има сва права која има и јавни тужилац као странка у поступку, осим оних која припадају јавном тужиоцу, као државном органу.⁸

Напоследку, својство овлашћеног тужиоца у прекршајном поступку може имати оштећени. Оштећени је лице чије је какво лично или имовинско право повређено или угрожено прекршајем.⁹ Оправдана су и примењива на прекршајни поступак схватања у теорији кривично-процесног права којима се указује да потпунија дефиниција оштећеног гласи да је у питању физичко или правно лице чије је неко лично или имовинско право извршењем кривичног дела повређено или угрожено, посредно или непосредно (Јекић, 2003: 89).¹⁰ Одредбе члана 180. став 1. и 2. ЗОП прописују да је оштећени овлашћен да поднесе захтев за покретање прекршајног поступка увек, осим ако законом није одређено да је за покретање прекршајног поступка искључиво овлашћен орган из члана 179. став 2. овог закона, а оштећени који је поднео захтев за покретање прекршајног поступка има положај странке у поступку.

Оштећени у прекршајном поступку може бити: изворни, секундарни, супсидијарни и паралелни тужилац.

Оштећени има статус изворног тужиоца у прекршајном поступку у случају испуњености два кумулативно предвиђена услова: 1) постојање повреде или угрожавања неког личног или имовинског права и 2) овлашћење да покрене поступак. Примера ради, Врховни касациони суд је на седници Грађанског одељења, одржаној 6. 12. 2016. године, заузео правни став да је ускраћивањем адекватног одговора тражиоцу информације по Закону о слободном приступу информацијама од јавног значаја¹¹ учињена повреда личног права, а да је тражилац информација оштећени и увек овлашћен да поднесе захтев за покретање прекршајног поступка, без условљавања претходним доказивањем повреде каквог личног или имовинског права. Прекршајни апелациони суд је на седници свих судија 1. 7. 2019. године заузео правно схватање¹² да су удружење грађана и правно лице као тражилац информација увек овлашћени да поднесу захтев за покретање прекршајног поступка по Закону о слободном приступу информацијама од јавног значаја и нису условљени доказивањем својства оштећеног у смислу одредбе члана 126. став 1. ЗОП.

8 Члан 128. став 1. ЗОП.

9 Члан 126. став 1. ЗОП.

10 Наведени аутор истиче да законска дефиниција не разликује пасивног субјекта кривичног дела, односно жртву од оштећеног као процесног субјекта.

11 Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја („Сл. гласник РС“, бр. 120/04, 54/07, 104/09 и 36/10)

12 Образложење правног схватања Прекршајног апелационог суда доступно је на: <http://pkap.sud.rs/prekrsajni-apelacioni-sud-sednica-2019-07-01-ps.html> (Приступљено 30. 9. 2019. године).

О положају оштећеног као секундарног, супсидијарног и паралелног тужиоца ће бити речи у наставку, јер ово својство оштећени стиче преузимањем прекршајног гоњења.

Преузимање прекршајног гоњења – супституција овлашћеног тужиоца

Начело супституције овлашћеног тужиоца значи да на место једног овлашћеног тужиоца може доћи други. Сви овлашћени тужиоци у одређеним случајевима могу преузети прекршајно гоњење. Примена овог начела одређена је на првом месту законским овлашћењима процесних субјеката, а у једном случају прописаном прекршајном санкцијом за прекршај.

Преузимање прекршајног гоњења од сйране јавног тужиоца

Јавни тужилац може преузети прекршајно гоњење на основу своје процесне функције и овлашћења која му припадају. Поред тога, ЗОП регулише и један специфичан случај. Наиме, прописаност затворске казне за прекршај детерминише овлашћење јавног тужиоца да преузме гоњење од надлежног органа. Надлежни орган који је поднео захтев за покретање прекршајног поступка за прекршај за који је прописана казна затвора, дужан је да о томе обавести надлежног јавног тужиоца, који ће одлучити о преузимању гоњења.¹³ Надлежни јавни тужилац ће о својој одлуци писаним путем обавестити надлежни орган.¹⁴

С обзиром да је јавни тужилац доминантан тужилац у прекршајном поступку, има овлашћење да преузме прекршајно гоњење од овлашћеног органа или оштећеног као тужиоца, подношењем захтева за покретање прекршајног поступка. Своју стварну надлежност јавни тужилац успоставља преузимањем наведене радње, сходно одредби члана 127. став 3. ЗОП. У складу с наведеним је одредба члана 62. ЗКП, која прописује да у поступку који се води по оптужби оштећеног као тужиоца, јавни тужилац има право да до завршетка главног претреса преузме кривично гоњење и заступање оптужбе. У доктрини кривичнопроцесног права се објашњава да јавни тужилац, без обзира што је првобитно сматрао да нема услова за кривично гоњење, те је тиме, односно својим непокретањем кривичног поступка или одустајањем од кривичног гоњења које

¹³ Члан 128. став 3. ЗОП.

¹⁴ Члан 128. став 4. ЗОП.

је започео, омогућио оштећеном да стекне својство супсидијарног тужиоца, увек може поново да се активира у таквом кривичном поступку и преузме кривично гоњење и заступање оптужбе (Шкулић, 2011: 297). Имајући у виду да ово право јавни тужилац има у кривичном поступку, њиме се може користити и у прекршајном поступку.

Преузимање прекршајног гоњења од сйране секундарног тужиоца - овлашћеног органа или ошћећеног

Уколико су захтев за покретање прекршајног поступка, поред јавног тужиоца као примарног овлашћеног тужиоца, поднели оштећени или други овлашћени орган, ови процесни субјекти су секундарни тужиоци. Активација њиховог захтева за покретање прекршајног поступка и стицање својства овлашћеног тужиоца условљено је одустанком јавног тужиоца од свог захтева. Одредбом члана 127. став 4. ЗОП, прописано је да ако је јавни тужилац први поднео захтев за покретање прекршајног поступка, поступак ће се водити по његовом захтеву, а наставити по захтеву оштећеног или другог органа надлежног за подношење захтева за покретање поступка ако јавни тужилац одустане од захтева.¹⁵

Битна претпоставка за примену овог члана јесте идентичност животног догађаја који је предмет захтева за покретање прекршајног поступка јавног тужиоца и секундарног тужиоца. Ако се ради о различитим животним догађајима и различитим прекршајима за које се окривљени терети по поднетим захтевима за покретање прекршајног поступка јавног тужиоца и секундарног тужиоца, тада би се водили одвојени прекршајни поступци. Затим, ставом 5. предвиђено је да јавни тужилац, ако одустане од захтева за покретање прекршајног поступка, дужан је да у року од осам дана обавести о томе оштећеног или друго лице овлашћено за покретање поступка, како би наставили поступак. Ако је оштећени или други овлашћени орган за покретање прекршајног поступка већ поднео захтев за покретање поступка, поступак ће се наставити по том захтеву, што предвиђа став 6. наведеног члана. На овај начин, законодавац је предвидео постојање секундарног тужиоца и паралелног захтева за покретање прекршајног поступка у поступку против истог окривљеног, без претераног удубљивања у сврсисходност и могуће последице оваквог решења.

Пре свега, потребно је разликовати две ситуације до којих може доћи у пракси.

¹⁵ Језичким тумачењем нормe долази се до закључка да је у питању ситуација када јавни тужилац први поднесе захтев за покретање прекршајног поступка, а након њега захтев поднесу оштећени или други орган надлежан за подношење захтева.

1) У првом случају, по захтеву за покретање прекршајног поступка јавног тужиоца се формира предмет и покреће прекршајни поступак. Након тога, секундарни тужилац подноси свој захтев за покретање прекршајног поступка који се прилаже списима већ формираног предмета по захтеву јавног тужиоца. Законодавац занемарује да захтев секундарног тужиоца може имати одређене аномалије (на пример, није наведено време или место извршења прекршаја или из чињеничног описа прекршаја не произилази његова правна квалификација) и да се по таквом захтеву не може водити прекршајни поступак.¹⁶ Суд може поступити на два начина у овој ситуацији. По првом, захтев оштећеног или другог овлашћеног органа, поднет када је већ покренут прекршајни поступак по захтеву јавног тужиоца, не може бити предмет испитивања од стране суда. То би значило да суд, услед аномалија у захтеву за покретање прекршајног поступка, мора да донесе ослобађајућу пресуду или обустави прекршајни поступак. Друго решење је да суд испита захтев секундарног тужиоца и тек по извршеној допуни захтева и отклањању недостатака, уколико је за тим било потребе, прихвати захтев као паралелни оптужни акт. Ово решење није прихватљиво када захтев за покретање прекршајног поступка има суштинске аномалије које су разлог за његово одбацивање применом одредбе члана 184. ЗОП (на пример, радња описана у захтеву није прекршај већ кривично дело, постоје основи који искључују одговорност за прекршај окривљеног итд.), односно, када секундарни тужилац не поступи по налогу суда да уреди захтев. Законодавац је превидео да када се покрене прекршајни поступак по захтеву јавног тужиоца више није могућ повратак у претходно стање и да за процесне одлуке поводом неваљаног захтева секундарног тужиоца нема законског основа. Из наведеног произилази закључак да суд мора донети мериторну одлуку поводом захтева секундарног тужиоца који се активира након одустанка јавног тужиоца.

2) У другом случају, након покретања прекршајног поступка по захтеву јавног тужиоца, по захтеву секундарног тужиоца формира се други предмет. У пракси су могуће ситуације да судија којем је предмет додељен у рад нема сазнања да је поводом истог догађаја по захтеву јавног тужиоца покренут прекршајни поступак.¹⁷ Окривљени се не обавештава

16 Одредба члана 183. став 1. ЗОП прописује да кад надлежни суд прими захтев за покретање прекршајног поступка, испитаће да ли постоје услови за покретање прекршајног поступка и одлучити о даљем току поступка.

17 Одредбом члана 49. став 1. Судског пословника („Сл. гласник РС“, бр. 110/09, 70/11, 19/12, 89/13, 96/15, 104/15, 113/15, 113/15, 39/16, 56/16, 77/16, 16/18, 78/18 и 43/19) прописано је да се у циљу обезбеђивања подједнаке оптерећености свих судија у суду, новопримљени предмети најпре разврставају по хитности, врсти поступка, односно правној области, а затим распоређују према

о покретању прекршајног поступка, па се тек приликом његовог саслушања може открити да се против њега воде два истовремена поступка. У овој ситуацији једино решење је спајање прекршајних поступака, применом члана 106. став 1. тачка 1. ЗОП. Прекршајно гоњење се наставља по захтеву јавног тужиоца, у предмету у којем је прво покренут прекршајни поступак, док захтев секундарног тужиоца „мирује“ и активира се у случају одустанка јавног тужиоца.

Највећа аномалија у законском тексту односи се на дуплирање овлашћених тужилаца са својством државног органа. Окривљени би морао да се „брани“ прво од захтева јавног тужиоца, па затим од захтева овлашћеног органа. Тиме се окривљени ставља у неповољан положај, нарушава се његово право на одбрану, угрожава процесна равноправност странака и једнакост оружја као битни елементи права на правично суђење, предвиђени у члану 6. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода¹⁸ и члану 32. став 1. Устава.¹⁹ Постојеће законско решење је прихватљиво само у односу на оштећеног као секундарног тужиоца.

Обавеза обавештавања о одустанку од прекршајног гоњења или неокретању прекршајног процесу до прекршајног пријави оштећеног

Законодавац је прописао дужност, али није предвидео санкцију за јавног тужиоца који оштећеног или друго лице овлашћено за покретање прекршајног поступка не обавести о одустајању од захтева за покретање прекршајног поступка. Потребно је указати да се у ЗОП-у, поред оштећеног, помиње лице овлашћено за покретање прекршајног поступка, а не и други орган овлашћен за подношење захтева. У ову категорију улазе законски заступници,²⁰ старатељи²¹ и наследници оштећеног, као и правни следбеник правног лица које је престало да постоји у току поступка а имало је својство оштећеног.²² Оправдано је што јавни

астрономском рачунању времена пријема, методом случајног одређивања судије, у складу са утврђеним годишњим распоредом послова.

18 Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода – ЕКЉП (Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима - „Сл. лист Србије и Црне Горе - Међународни уговори“, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 - исправка и „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 12/10 и 10/15).

19 Устав Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 98/06).

20 У случају да оштећени нема процесну способност – навршених 16 година живота.

21 На пример, ако је оштећени лице лишено пословне способности.

22 Основ за овакво резонување је одредба члана 57. став 1. и 2. ЗКП, која се мора применити у овом случају.

тужилац преваходно обавештава оштећеног и наведена лица о одустајању од захтева за покретање прекршајног поступка, а нема обавезу да информише други орган овлашћен да поднесе захтев за покретање прекршајног поступка за прекршај поводом којег је одустао јавни тужилац. У супротном, два државна органа би учествовала у прекршајном поступку против окривљеног, чиме би дошло до дуплирања тужилаца са својством државних органа, о чему је већ било речи.²³

Идентична ситуација је предвиђена и чланом 128. став 2. ЗОП, где је прописано да ће надлежни орган писаним путем обавестити оштећеног да ли је поднео захтев за покретање прекршајног поступка. Ни у овом случају није предвиђена санкција за нечињење надлежног органа. Нејасно је зашто законодавац није предвидео обавезу надлежног органа да обавести и друга лица овлашћена за покретање поступка, када такву обавезу има јавни тужилац.

Одредбом члана 180. став 6. ЗОП регулисана је обавеза овлашћеног органа да у року од осам дана од дана поднете прекршајне пријаве писмено обавести оштећеног како је поступио са прекршајном пријавом. С обзиром да је чланом 179. став 2. ЗОП јавни тужилац сврстан у овлашћене органе, ова обавеза важи и за њега. Смисао наведених одредаба је да се оштећеном омогући да преузме прекршајно гоњење.

Рокови за преузимање прекршајног гоњења

Закон о прекршајима не регулише на адекватан начин питање рокова за преузимање прекршајног гоњења. Сем дужности овлашћеног органа (и јавног тужиоца) да у року од осам дана обавести оштећеног како је поступио са прекршајном пријавом и дужности јавног тужиоца да у року од осам дана од одустајања од захтева обавести о томе оштећеног или друго лице овлашћено за покретање поступка како би могли наставити поступак, законодавац није прописао рокове у којима се прекршајно гоњење може преузети. Ово питање је значајно јер суд доноси решење

Наведена одредба предвиђа да ако оштећени умре у току рока за давање изјаве о преузимању кривичног гоњења или за подношење предлога за кривично гоњење, односно у току поступка, његов брачни друг, лице са којим живи у ванбрачној или каквој другој трајној заједници живота, деца, родитељи, усвојеници, усвојитељи, браћа, сестре и законски заступник, могу у року од три месеца после његове смрти дати изјаву да преузимају гоњење или поднети предлог, односно дати изјаву да остају при предлогу. Одредбе става 1. овог члана сходно се примењују и на правног следбеника правног лица које је престало да постоји.

²³ Примера ради, уколико јавни тужилац одустане од захтева за покретање прекршајног поступка који је поднео за прекршај из Закона о јавном реду и миру („Сл. гласник РС“, бр. 6/16), о својој одлуци ће обавестити оштећено физичко лице а не надлежну полицијску управу Министарства унутрашњих послова која има овлашћење да подноси захтев за исти прекршај, што у пракси најчешће и чини.

о обустави прекршајног поступка када је овлашћени подносилац захтева одустао од захтева пре правноснажности одлуке.²⁴ Међутим, када постоји могућност преузимања прекршајног гоњења, суд не би смео да обуставља прекршајни поступак док се супсидијарни тужилац не изјасни да ли ће наставити прекршајно гоњење.

Основ за овакав закључак произилази из одредаба ЗКП које се морају сходно применити у погледу рокова у којима оштећени може преузети прекршајно гоњење, јер ЗОП ове ситуације није регулисао. С друге стране, ЗКП на више места предвиђа субјективне и објективне рокове у којима оштећени може преузети гоњење. Одредба члана 51. став 1. ЗКП прописује да ако јавни тужилац за кривично дело за које се гони по службеној дужности одбаци кривичну пријаву, обустави истрагу или одустане од кривичног гоњења до потврђивања оптужнице, дужан је да у року од осам дана о томе обавести оштећеног и да га поучи да може да поднесе приговор непосредно вишем јавном тужиоцу. Ставом 2. истог члана предвиђено је да оштећени има право да поднесе приговор у року од осам дана од дана када је примио обавештење и поуку. Ако оштећени није обавештен, може да поднесе приговор у року од три месеца. Чланом 52. став 2. ЗКП прописано је да је оштећени дужан да се одмах или у року од осам дана од дана када је примио обавештење да јавни тужилац одустаје од оптужбе, а након потврђивања оптужбе, изјасни хоће ли да преузме кривично гоњење и заступа оптужбу, а ако није обавештен – у року од три месеца од дана када је јавни тужилац изјавио да одустаје од оптужбе. Од значаја је и одредба члана 52. став 3. ЗКП, у којој је прецизирано да у случају да се оштећени не изјасни у наведеним роковима или изјави да не жели да преузме кривично гоњење, суд доноси решење о обустави поступка, односно пресуду којом се оптужба одбија. У случају да јавни тужилац није упутио никакво обавештење, оштећеном је на располагању рок од три месеца од дана када је јавни тужилац одустао од гоњења, а ствар је оштећеног да ли ће проверавати како је и када јавни тужилац поступио (Илић et al., 2014: 218).

Јавни тужилац мора да обавести оштећеног о његовим правима,²⁵ а у случају да у наведеним роковима он не преузме прекршајно гоњење, прекршајни поступак се мора обуставити. Као разлог за увођење апсолутног рока од три месеца који истиче без обзира на то да ли је оштеће-

²⁴ Члан 248. став 1. тачка 8 ЗОП.

²⁵ Иако ЗОП у каталогу права која припадају оштећеном (члан 126. став 3) не спомиње обавештавање о одустанку јавног тужиоца и могућности да преузме прекршајно гоњење, ЗКП доста прецизније регулише ово питање. Одредбом члана 50. став 1. тачка 5. ЗКП прописано је да оштећени има право да буде обавештен о одбацивању кривичне пријаве или о одустанку јавног тужиоца од кривичног гоњења, а тачком 7. да има право да буде поучен о могућности да преузме кривично гоњење и заступа оптужбу.

ни обавештен, наводи се да је оштећени некад непознат или да суд нема могућности да га обавести, да он сам треба да се интересује за ток поступка да би могао да користи своје право и да окривљени не треба да остане неограничено у неизвесности о исходу поступка (Васиљевић и Грубач, 2014: 139).

Модалитетни преузимања прекршајног гоњења од стране јавног тужиоца и овлашћеног органа

Постоји више начина за преузимање прекршајног гоњења у зависности од тога који процесни субјект преузима гоњење и у ком тренутку.

Јавни тужилац преузима прекршајно гоњење подношењем захтева за покретање прекршајног гоњења без обзира да ли преузима гоњење за прекршај за који се може изрећи казна затвора, по обавештењу овлашћеног органа или за неки други прекршај. Захтев за покретање прекршајног поступка који је поднео надлежни орган има предност у односу на захтев оштећеног, уколико су оба поднета у исто време. Одредба члана 180. став 4. ЗОП прописује да ако је захтев за покретање поступка поднео овлашћени орган пре него што је по захтеву оштећеног отпочео поступак, поступаће се по захтеву за покретање поступка надлежног органа.

Ради се о једној од варијабила института преузимања прекршајног гоњења. Овлашћени орган подношењем захтева за покретање прекршајног поступка на одређени начин „преузима“ прекршајно гоњење од оштећеног, који је такође поднео захтев с намером да стекне својство овлашћеног тужиоца. Захтев овлашћеног органа има предност само уколико није покренут прекршајни поступак по захтеву оштећеног. Већ је указано да је законодавац без оправданог разлога јавног тужиоца сврстао у овлашћене органе који подносе захтев за покретање прекршајног поступка. Језичким тумачењем цитиране одредбе могло би се закључити да захтев оштећеног по којем је покренут прекршајни поступак има предност и у односу на захтев јавног тужиоца. Међутим, овакво тумачење није оправдано, јер је јавни тужилац доминантан тужилац у прекршајном поступку и може да преузме прекршајно гоњење од других овлашћених тужилаца.

*Модалитетни преузимања прекршајног гоњења
од стране оштећеног*

Оштећени може да преузме прекршајно гоњење на више начина: подношењем захтева за покретање прекршајног поступка и писменом или усменом изјавом да преузима гоњење.

Нејасна је намера законодавца који прописује да се прекршајна пријава оштећеног поднета надлежном органу сматра захтевом за покретање прекршајног поступка ако овлашћени орган сам не иницира покретање прекршајног поступка. У доктрини се правилно указује да прекршајна пријава формално не испуњава услове да се сматра захтевом за покретање прекршајног поступка, јер не садржи податке који се захтевају по члану 181. ЗОП. С друге стране, прекршајна пријава је поднета надлежном органу, а захтев за покретање прекршајног поступка подноси се суду, па се поставља питање како ће се суд у овом случају уопште упознати са прекршајном пријавом да би по њој могао поступати као по захтеву за покретање прекршајног поступка (Делић и Бајовић, 2018: 244, 245).

Законски текст изазива још недоумица. Језичким тумачењем цитиране одредбе члана 180. став 7. ЗОП, долази се до закључка да оштећени не може да преузме прекршајно гоњење од другог овлашћеног органа већ само од јавног тужиоца. Овакво становиште није прихватљиво, па би се законска одредба морала шире тумачити имајући у виду став 3. истог члана, по којем оштећени може поднети захтев за покретање прекршајног поступка уколико то не учини овлашћени орган и став 6. који, као што је већ наведено, прописује обавезу овлашћеног органа да у року од осам дана од дана поднете прекршајне пријаве писмено обавести оштећеног како је поступио са прекршајном пријавом. Из ових разлога, оштећени може преузети гоњење и од надлежног, тј. овлашћеног органа.²⁶ С обзиром да постоји обавеза овлашћеног органа да писмено обавести оштећеног како је поступио са прекршајном пријавом, аналогном применом одредаба ЗОП и ЗКП које се односе на јавног тужиоца, закључује се да постоји обавеза овлашћеног органа да обавести оштећеног и о одустајању од прекршајног гоњења.

Преузимање прекршајног гоњења од оштећеног (или другог овлашћеног лица) подношењем захтева за покретање прекршајног поступка најчешћи је вид преузимања прекршајног гоњења. При томе, ЗОП предвиђа посебне одредбе које се односе на садржину захтева за покретање прекр-

²⁶ Законодавац користи термине овлашћени орган и надлежни орган без икаквог правила, чиме непотребно уноси конфузију у законски текст.

шајног поступка физичког лица као оштећеног.²⁷ Значајно је указати да физичко лице у својству оштећеног може поднети захтев за покретање прекршајног поступка надлежном суду и усмено на записник.²⁸

Оштећени може преузети прекршајно гоњење и усменом изјавом пред судом, уколико је присутан на претресу на којем јавни тужилац одустане од захтева. С обзиром да ЗОП не регулише ову ситуацију, неопходно је применити одредбе ЗКП. Ако јавни тужилац на претресу одустане од прекршајног гоњења, суд ће питати оштећеног да ли преузима прекршајно гоњење.²⁹ Оштећени који се усмено изјасни да преузима прекршајно гоњење може остати при захтеву јавног тужиоца или га променити, односно поднети свој захтев.

Међутим, процесна неактивност оштећеног има за последицу обустављање прекршајног поступка, јер се сматра да он не жели да преузме прекршајно гоњење. Пре свега, оштећени који је упознат са поступком дужан је да одмах по извршеној промени пребивалишта или адресе стана о томе обавести суд.³⁰ На претрес се сходно одредби члана 239. став 2. ЗОП позива и оштећени. Одредба члана 52. став 4. ЗКП предвиђа да ће се сматрати да оштећени неће да настави гоњење ако није присутан на главном претресу а уредно је позван или му се позив није могао уручити због непријављивања суду промене адресе пребивалишта или боравишта. За примену ове одредбе ЗКП у прекршајном поступку неопходно је да је оштећени уредно позван и да је у позиву поучен о последицама недоласка. Затим, да није приступио на претрес и није оправдао свој изостанак. Уколико оштећени није обавестио суд о промени пребивалишта или боравишта, иако се о овој обавези поучава приликом саслушања, таквим поступком је показао незаинтересованост за исход прекршајног поступка. У свим наведеним ситуацијама прекршајни суд би морао да примени цитирану одредбу ЗКП.

Оштећени преузима прекршајно гоњење писменом изјавом када не подноси свој захтев за покретање прекршајног поступка већ остаје при захтеву јавног тужиоца који је одустао од прекршајног гоњења.

Напошетку, оштећени може имати својство паралелног тужиоца, у ситуацији када јавни тужилац или други овлашћени орган одустане од гоњења у односу на одређени прекршај (у случају стицаја прекршаја) или у односу на одређеног окривљеног (у случају саизвршилаштва или неког од облика саучесништва). Тада би оштећени, у складу с наведеним

27 Члан 181. став 4, 5. и 6. ЗОП

28 Члан 181. став 7. ЗОП

29 Члан 52. став 1. ЗКП, видети и члан 180. став 7. ЗОП.

30 Члан 165. став 1. ЗОП. Исту обавезу прописује и одредба члана 55. ЗКП.

одредбама, могао да преузме прекршајно гоњење у односу на одређени прекршај или одређеног окривљеног. У овој ситуацији постоје два овлашћена тужиоца у прекршајном поступку која имају статус паралелних овлашћених тужилаца.

Потребно је указати и да овлашћени орган који је издао прекршајни налог против којег је поднет захтев за судско одлучивање, има својство овлашћеног тужиоца. У случају да одустане од издатог прекршајног налога у току прекршајног поступка, на његово место, по аналогiji с напред наведеним, може ступити оштећени.

Преузимање прекршајног гоњења од оштећеног и начело помоћи неугој странци

Постоји разлика у процесном положају овлашћених тужилаца у прекршајном поступку. Јавни тужилац има највећа овлашћења, што је последица његовог уставног и законског положаја. Овлашћени орган за подношење захтева за покретање прекршајног поступка је ускраћен за права која припадају јавном тужиоцу као државном органу, док оштећени као тужилац поседује најмањи степен овлашћења. Међутим, процесни положај оштећеног као тужиоца је специфичан и по томе што се у односу на њега примењује начело помоћи неугој странци.

Суштина овог начела огледа се у обавези суда да правне субјекте, у односу на које примењује начело, поучи о могућностима предузимања процесних радњи којима остварују своју процесну функцију у поступку, али на начин да тиме сачува своју непристрасност. (Јеличић, 2018в: 233). У доктрини се указује да је неприхватљиво да се ово начело односи на јавног тужиоца или друге органе који обављају функцију прекршајне оптужбе, јер је у њиховој надлежности да откривају и гоне учиниоце прекршаја (Ђоровић, 2015: 85). С друге стране, јединствено је мишљење да се примена овог начела односи на оштећеног који је путем преузимања прекршајног гоњења стекао својство овлашћеног тужиоца, уколико нема пуномоћника. У односу на њега примена начела помоћи неугој странци манифестује се кроз давање поука о положају, правима и дужностима овлашћеног тужиоца, као странке у поступку. Суд ће оштећеног који има право да преузме прекршајно гоњење поучити о начину преузимања гоњења и роковима у којима треба то да учини, о стандардима које мора да испуњава оптужни акт, али и о суштини процесне улоге у коју ступа: терету доказивања и дужности

обезбеђивања доказа чије је извођење предложено, уз указивање на изузетке, када суд може прибавити доказе ако то оштећени као тужилац не може учинити. У односу на овог процесног субјекта, помоћ неугој странци се испољава и у указивању на карактеристике прекршајног поступка, као адверзијалног поступка, и процесног положаја окривљеног, како би оштећени као подносилац захтева у потпуности разумео свој процесни положај у прекршајном поступку (Јеличић, 2018в: 234). У духу анализираних начела је да суд обавести оштећеног да је јавни тужилац или други овлашћени орган одустао од прекршајног гоњења и поучи га о праву да преузме гоњење, начину и роковима у којима то може учинити. Ово је посебно значајно јер ЗОП не прописује рокове у којима оштећени може преузети гоњење већ то чини ЗКП, који се сходно примењује у прекршајном поступку. На овом месту треба указати на битну разлику у погледу процесних субјеката који су дужни да обавесте оштећеног о одустанку овлашћеног тужиоца од гоњења у кривичном и прекршајном поступку. Док у прекршајном поступку ову обавезу приоритетно имају јавни тужилац и у одређеним случајевима овлашћени орган, у кривичном поступку, до потврђивања оптужнице јавни тужилац обавештава оштећеног, а након потврђивања оптужнице то је дужност суда. Потврђивање оптужнице у кривичном поступку може се уподобити доношењу решења о покретању прекршајног поступка. Примена члана 52. став 1. ЗКП у прекршајном поступку намеће прекршајном суду обавезу да обавести оштећеног о одустанку јавног тужиоца или другог овлашћеног органа од прекршајног гоњења. Оваквим поступањем суд примењује начело помоћи неугој странци у односу на оштећеног као овлашћеног тужиоца, који нема пуномоћника.

Закључак

На основу изнетог може се закључити да је законодавац испољио прилично немаран однос према институту супституције овлашћеног тужиоца у прекршајном поступку. Непрецизност законских одредаба, бројне празнине и несврсисходност појединих решења на која је у раду указано, додатно урушавају ионако крхку конструкцију прекршајног поступка. Плурализам процесних субјеката у прекршајном поступку и њихова интерактивност, као неопходан услов за стицање својства овлашћеног тужиоца преузимањем прекршајног гоњења, јесу чиниоци који захтевају да се законски текст много детаљније уреди.

До решења појединих спорних питања могуће је доћи применом ЗКП, који се сходно примењује у прекршајном поступку. Међутим, у овој активности се мора бити опрезан, јер постоји разлика у положају, правима и обавезама појединих процесних субјеката у кривичном и прекршајном поступку. При оваквом стању ствари, у циљу отклањања постојећих аномалија, најцелисходније решење је измена ЗОП-а и прецизније регулисање овог института.

ЛИТЕРАТУРА

- Бановић, Б. (2008). *Кривично процесно право*. Београд: Факултет безбедности и Службени гласник.
- Васиљевић, Т. (1981). *Систем кривичног процесног права СФРЈ*. Београд: Савремена администрација.
- Васиљевић, Т. & Грубач М. (2014). *Коментар Закона о кривичном процесу*. Београд: Пројурис.
- Вуковић, И. (2015). *Прекршајно право*. Београд: Правни факултет.
- Делић, Н., & Бајовић, В., (2018). *Прекршајно право*. Београд: Правни факултет.
- Илић, Г. П., Мајић, М., Бељански, С. & Трешњев, А. (2015). *Коментар Закона о кривичном процесу*. Београд: Службени гласник.
- Јекић, З. (2003). *Кривично процесно право*. Београд: Графичко предузеће „Димитрије Давидовић“.
- Јеличић, М. (2017). „Терет и предмет доказивања у прекршајном поступку и сходна примена Закона о кривичном поступку“. У: *Реформски процеси и појавље 23 (једину дана после) – кривичноправни аспекти*. Златибор – Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и Интермекс, 588-598.
- Јеличић, М. (2018а). Чињенична идентификација прекршаја. *НБП, Журнал за криминалистику и право*, 23(2), 147-166.
- Јеличић, М. (2018б). Прекршајна правна функција полиције. *Безбедност*, 60(1), 48-67.
- Јеличић, М., (2018в). Начело помоћи неукој странци у прекршајном поступку. *Правни записи*, 9(2), 223-238.
- Митровић, Љ. (2014). *Прекршајно право*. Бања Лука: Паневропски универзитет „Апеирон“.
- Ђоровић, Е. (2015). *Прекршајно право ауторизована предавања*. Нови Пазар: Државни универзитет у Новом Пазару.
- Шкулић, М. (2011). *Коментар Закона о кривичном процесу*. Београд: Правни факултет и Службени гласник.

MISDEMEANOR PROSECUTION TAKEOVER IN MISDEMEANOR PROCEEDINGS

Mladen Jeličić, Judge
Misdemeanor Court in Šabac

Summary

The author considers the institute of the takeover of misdemeanor prosecution in misdemeanor proceedings. Following the introductory remarks, the characteristics of the authorized prosecutors in the misdemeanor procedure are discussed in general terms: the public prosecutor, the authorized body and the injured party. The author has analyzed the various ways of taking over the misdemeanor prosecution by the mentioned authorized prosecutors. Some irrelevant legal solutions, inaccuracies and gaps in the legal text were pointed out. In the author's opinion, the legislator's omissions may be corrected by the appropriate application of the Criminal Procedure Code, which regulates this matter in more detail. However, this activity must be approached with care regarding the essential characteristics of the particular offenses in the Law on Misdemeanors related to the institute under consideration. The paper also points to the application of the principle of the help to a party that requires legal assistance in relation to the injured party as an authorized prosecutor. It is the author's view that the amendments to the Law on Misdemeanors should regulate the institute of takeover in misdemeanor prosecutions in more detail.

Keywords: *misdemeanor proceedings, authorized prosecutor, the takeover of misdemeanor prosecutions, related application of the Code of Criminal Procedure, the principle of the help to a party which requires legal assistance.*

УДК 351.78:008
COBISS.SR-ID 513529013

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.8

КОНЦЕПТ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ У СТУДИЈАМА БЕЗБЕДНОСТИ

Душан Кесић*, студент докторских студија
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* dusankesic9@gmail.com

КОНЦЕПТ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ У СТУДИЈАМА БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак: Концепт стратешке културе настао је крајем 80-их година 20. века. Аутор који је унео овај концепт у науку међународних односа, Дек Снајдер, употребио је концепт стратешке културе како би интерпретирао совјетску нуклеарну доктрину у периоду Хладног рата. Концептуализација стратешке културе се одвијала доминантно у два теоријска оквира студија безбедности, реализму и социјалном конструктивизму. Управо зато, циљ овог рада јесте приказ начина концептуализације стратешке културе у студијама безбедности, тачније, у оквиру школа реализма и социјалног конструктивизма. Реализација овог циља подразумева покушај да се прикажу најрелевантнији налази аутора који су у својим радовима темељизовали концепт стратешке културе. Приказ концептуализације подељен је на три генерације аутора, док радови аутора прве и треће генерације, Колина Греја и Алисера Џонсона представљају „језгро“ методолошких сорања у вези са концептом стратешке културе. Суштинску концептну стратешку културу чини полазиште да национална култура представља темељ који обликује и тради јединствен приступ савременој полицији, заснован на културално унемељеном поимању рата и употребе силе.

Кључне речи: стратешка култура, национална култура, реализам, социјални конструктивизам.

Увод

Мирољубиво окончање Хладног рата и успон хегемона у потпуности је уздрмао претпоставке реалиста о равнотежи моћи као фундаменталном обрасцу међународне политике. Наиме, неореализам почива на схватању да безбедност представља примарни циљ у стању анархичног међународног система. Само уколико је опстанак обезбеђен, државе могу тежити и другим циљевима, као што су мир, профит и моћ. Поред тога, кључна претпоставка Кенета Волца гласи: „Структура међународне политике је стална, обрасци се враћају, а догађаји бескрајно понављају“ (Waltz, 1979: 66 -79). Враћање истог, у виду успостављања равнотеже моћи, фундаментални је образац међународне политике према неореализму.³¹ Поред мирољубивог окончања Хладног рата, неореализам није могао да објасни нити предвиди расформирање Варшавског пакта и амбивалентно спољнополитичко деловање Народне Републике Кине током овог периода.

Крајем 80-их година 20. века, паралелно са утемељењем неореализма, у оквирима реалистичког приступа развијен је концепт стратешке културе, као одговор на акултуралну и аисторијску перспективу неореализма. Концепт стратешке културе развио је Џек Снајдер (*Jack L. Snyder*), за потребе интерпретирања совјетске нуклеарне доктрине. Снајдер посматра историју, традицију, културу и филозофију једне нације као фундаменталне факторе у изградњи и формирању специфичног приступа питањима рата и употребе силе.

Поред представника реализма, преглед становишта о концепту стратешке културе обухватиће и представнике социјалног конструктивизма. Овај теоријски приступ доживљава свој убрзани развој по окончању Хладног рата. Истина о друштвеној стварности за конструктивисте не садржи само једно, универзално и непроменљиво знање, већ постоји више могућих перспектива интерпретације стварности, у чијој основи су идеје, као матрица кроз коју не само да посматрамо свет око себе, него га и стварамо. (Enloe & Zalewski, 1995: 299). Социјални конструктивисти међународне односе тумаче са преваходно идеалистичког, уместо ма-

31 Појам политичке структуре Волц (Kenneth Waltz) дефинише на основу три принципа: принцип организације, принцип спецификације функција и принцип дистрибуције моћи (Waltz, 1979: 88). Како међународна политика нема јасно дефинисан поредак и организацију, њен принцип организације је анархија. Јединице система се разликују према способностима (моћи), али не и према функцији. Све државе извршавају сличне задатке и теже сличним циљевима (1979: 89-96). Иако су способности (моћи) којима државе располажу њихова карактеристика, дистрибуција моћи међу јединицама није, она је системски концепт (1979: 97-98). На основу наведених критеријума, он утврђује да је међународни систем анархичан, али и да су све државе функционално сличне (примарно теже опстанку).

теријалистичог аспекта и истичу да друштвена стварност не представља објективну категорију (Weber, 2010).

Александар Вент (*Alexander Wendt*) је идентификовао две основне карактеристике социјалног конструктивизма: 1. структура људских односа одређена је првенствено заједничком идејом, а не материјалним факторима; 2. идентитет и интереси актера нису одређени природом појаве, него су изграђени на тој заједничкој идеји (Wendt, 1999: 1). Дакле, неореалистичком материјализму социјални конструктивизам супротставља идеје и идентитете друштвених актера, као кључни елемент у изградњи природе анархије и међународне политике.

Конструктивистичка перспектива стратешке културе према Џонстону (*Alastair Ian Johnston*) подразумева супротстављање аисторијским и тзв. „објективним“ варијаблама, у виду материјалних капацитета и технологије. Оне уживају секундарни значај, јер бивају интерпретиране кроз „сочива“ стратешке културе, што значи да су стратешки избори мање зависни од промене у објективном стратешком окружењу, будући да историјски укоренење стратешке преференције одређују одговор на ове варијабле (Johnston, 1995).

Циљ овог рада представља покушај приказа најзначајнијих налаза аутора, представника школа реализма и социјалног конструктивизма, који су у својим радовима тематизовали концепт стратешке културе. Концептуализација стратешке културе биће представљена кроз приказ три генерације истраживача, које је дефинисао Алистер Џонстон. Прва генерација се јавља крајем 80-их година и представља покушај да се објасни зашто Американци и Совјети имају другачију стратегију у „нуклеарном добу“. Наведене разлике су објашњене дубоко укоренењем историјским искуством, политичком културом, географијом и другим варијаблама. Друга генерација настаје средином 80-их година, такође фокусирана на суперсиле, али из грамшијевске перспективе. Овај приступ препознаје могућност несклада стратешко-културалног дискурса и оперативних доктрина, јер дискурс бива злоупотребљен од стране елите како би ојачао хегемонију владајуће елите и њен ауторитет да дефинише оперативне доктрине. Трећа генерација настаје средином 90-их и представља строжи концептуални и методолошки приступ, са фокусом на зависну варијаблу (стратешко понашање), како би се успоставио поуздан и исправан начин за тестирање утицаја стратешке културе (Johnston, 1995).

Неколико радова аутора прве и треће генерације, Колина Греја (*Colin S. Grey*) и Алистера Џонстона, представља срж спорења у вези са методолошким приступом концепту стратешке културе. Греј тежи да укаже на

културни контекст понашања, док Џонстон концепту приступа позитивистички, са циљем да успостави јасну узрочно-последичну везу између културних претпоставки и понашања. На трагу ових методолошких спорења развијала се критика аутора прве и треће генерације аутора.

Настанак концепта стратешке културе

Иако је култура дуго времена оспоравана као потенцијално корисна перспектива за анализу стратешког размишљања и деловања, крајем 70-их година уследило је њено увођење у науку међународних односа. Препознавање значаја културне димензије међународних односа резултат је потребе да се реалистичким акултуралним и аисторијским објашњењима придода историјска и културна перспектива. Управо се концепт стратешке културе јавља као форма имплементације културе у проучавање међународних односа. Овај концепт претпоставља да специфичне карактеристике националне културе једне државе воде јединственом приступу спољној политици, заснованом на културално утемељеном поимању рата. Дакле, национална култура представља извориште на чијем темељу се гради и развија стратешка култура као приступ спољнополитичким питањима.

Како истиче Хофстед (*Geert Hofstede*), национална култура представља „ментално програмирање: образац мишљења, осећања и деловања које свака особа стекне у детињству и примењује кроз читав живот“ (Hofstede, 2001: 23). Према Јанићијевићу „национална култура се може дефинисати као скуп претпоставки, веровања и вредности које деле припадници једне националне заједнице и који битно одређују њихово разумевање света, као и понашање у њему“ (Јанићијевић, 2004: 14). Наведена одређења националне културе указују да специфична историја, култура, митологија и филозофија једне нације чине основу за разумевање света и деловање у њему. На основу сличних размишљања, теоретичари међународних односа претпоставили су да специфичности националне културе граде јединствену стратешку културу, као визију и праксу спољне политике. Дакле, национална култура обликује „перцептуална сочива“ кроз која се опажа природа међународних односа.

Концепт стратешке културе у науку међународних односа увео је Џек Снајдер, представник неокласичног реализма.³² Примена концеп-

³² Неокласични реализам представља правац који је настао на основама неореализма, али настоји да превазиђе недостатак Волцове теорије међународне политике, која у потпуности занемарује спољне политике држава. У прецизирању истраживачког фокуса неокласичног реализма, Џефри Таљаферо истиче:

та стратешке културе везује се за Снајдеров покушај интерпретирања совјетске нуклеарне доктрине. Он сматра да овај концепт превазилази недостатке тада актуелних и доминантних теоријских приступа и парадигми, преваходно неореализма и његових кључних концепата. Наиме, Снајдер критикује схватање теоретичара да постоји „природна логика која је инхерентна оружју за масовно уништење“, а која постаје јасна сваком ко размотри питање употребе овог оружја. Погрешно је схватање да слична ограничења која оружје за масовно уништење намеће Совјетима и Американцима подразумевају и да ће совјетска доктрина бити истоветна америчкој (Snyder, 1977: 6-7). Насупрот томе, Снајдерова главна претпоставка јесте да ни америчке ни совјетске доктрине нису лишене културолошког утицаја. Оне су развијене у различитим историјским, организационим и политичким контекстима, у одговору на различита ситуациона и технолошка ограничења. Према томе, Снајдер сматра да је корисно сагледати совјетско стратешко размишљање као својеврсну „стратешку културу“. Као резултат процеса социјализације, скуп општих веровања, ставова и образаца понашања, узимајући у обзир и нуклеарну стратегију, достигао је стање полутрајности, што га смешта на ниво „културалног“ уместо на саму политику.

Ставови се могу променити као последица промене у технологији или међународном окружењу. Ипак, нови проблеми не бивају процењени објективно, већ радије кроз „перцептуална сочива“ стратешке културе (Snyder, 1977). Снајдер указује на утицај националне културе на обликовање ставова и веровања у односу на питања која се тичу чак и употребе силе у спољној политици. Тачније, национална култура представља идеациону основу анализе спољнополитичких процеса и догађаја. Управо на овом нивоу Снајдер идентификује концепт стратешке културе, као *ставове у погледу примене силе*. Када ставови у погледу примене силе, креирани посредством националне културе, достигну стање релативне трајности, они добијају оквир у виду стратешке културе.

Према томе, Снајдер указује да идентификовање историјских и организационих фактора развоја омогућава да се путем приступа стратешке културе објасни порекло и трајна виталност ставова и понашања, која би у супротном могла бити сагледана од стране америчких посматрача као „загонентна, задрта или чудна“ (Snyder, 1977).³³ Интелектуална историја

„Неокласични реализам тежи да објасни зашто различите државе (или чак иста држава у различитим временским периодима) предузимају специфичне стратегије у међународној арили“ (Taliaferro, 2000: 133-134).

33 Кључна разлика међу стратешким културама ове две стране почива на значају који придају унилатералној, у односу на кооперативну, стратегију ограничавања штете. Надмоћ совјетске мисли по овом питању показује склоност ка унилатералном приступу ограничавања штете путем неограниченог контранапада (Snyder, 1977).

совјетске стратешке мисли и осећај за политички и организациони контекст одбрамбеног одлучивања, пружају основу за разматрање совјетских ставова по питању нуклеарног наоружања (Snyder, 1977). У погледу одређења концепта стратешке културе, Снајдер наводи да „стратешка култура може бити дефинисана као укупан скуп идеја, условљених емоционалних одговора и образаца уобичајеног понашања, које су чланови националне стратешке заједнице акумулирали кроз обуку или имитацију и које деле међусобно у односу на нуклеарну стратегију“. Дакле, фокус је на целини ставова и схватања који наводе и ограничавају мисао о стратешким питањима, утичу на начин њиховог формулисања и постављају дискурс и концептуалне параметре стратешке дебате. Совјетска стратешка мисао формулисана је кроз сучељавање са јединственим проблемима у специфичном окружењу, стога ће и совјетска стратешка култура садржати одређене елементе који се могу посматрати као јединствени (Snyder, 1977: 9).

Снајдер сматра да сагледавање свих фактора који су утицали на развој једне нације, тачније, који одређују њен културни и историјски идентитет, омогућава идентификовање стратешке културе, као перспективе са које нација приступа спољнополитичким питањима. Дакле, овај концепт узима у обзир специфичну историју, традицију, религију и филозофију као кључне факторе који одређују приступ спољној политици у смислу питања рата, сарадње и употребе силе.

Прва генерација концептуализације

Аутор који је захваљујући својим академским радовима заузео кључну позицију у разради и одбрани приступа прве генерације у концептуализацији стратешке културе јесте Колин Греј (Colin S. Gray). Поред Снајдера, Греј се убраја у ред главних представника прве генерације, а његова теза да „стратешка култура пружа контекст за разумевање, пре него за објашњење узрочности“, представља фундаменталну претпоставку прве генерације (Gray, 1999b: 49). Управо се ова теза јавља као кључна тачка спорења Греја и Џонстона. Наиме, Греј сматра да овај концепт даје контекст, оквир за разумевање одређеног понашања, али не и објашњење узрочно-последичне везе стратешке културе и понашања. У монографији „Нуклеарна стратегија и национални стил“ (*Nuclear strategy and national style*) он одређује концепт наводећи следеће: „стратешка култура се састоји од социјално конструисаних и пренетих претпоставки, навика, традиције, и преферираних метода деловања – то јесте, понашања

– који су мање или више специфични за одређену географски засновану безбедносну заједницу“ (Gray, 1986: 28). Грејево поимање стратешке културе аналогно је Снајдеровом, наиме, он сматра да корен стратешке културе представљају специфична национална култура и традиција друштвене заједнице.

Специфичности националне културе, историје и образаца понашања не морају нужно водити према успостављању искључиво једне стратешке културе. Напротив, Греј сматра да једна заједница не мора бити монолитна, већ може имати неколико стратешких култура. Стратешка култура ће се вероватно испољити кроз стратешко понашање, мада не у механицистичком или детерминистичком смислу. Свака особа која руководи стратегијом може у мањој или већој мери интернализovati одређену културу или више њих. Поред тога, стратешка култура обезбеђује контекст за догађаје и понашање, контекст значења не само „изван“ или „тамо негде“, већ оквир веровања, карактера и навика, чији интегрални део чине људи (Gray, 1999a: 28). Греј учава да једна нација може имати неколико стратешких култура, не нужно и искључиво само једну, доминантну. Такође, утицај стратешке културе на понашање није могуће сагледати кроз призму детерминистичко-механицистичког приступа.

Поред Снајдера и Греја, неопходно је поменути и Керија Лонгхрста (*Kerry Longhurst*), који одређује стратешку културу као „карактеристичан скуп веровања, ставова и пракси у односу на употребу силе, који су неговани од стране колектива и настају постепено током времена, кроз јединствен историјски процес. Стратешка култура је постојана током времена, настојећи да надмаши еру свог првобитног постанка, иако није стална или статична карактеристика“. Тако да ставови, вредности или праксе употребе силе чине стратешку културу једне нације (Longhurst, 2018: 17).³⁴ Налик Снајдеру и Греју, Лонгхрст истиче да се стратешка култура формира кроз историјско искуство развоја колектива, као и да има битан утицај на формулисање спољне (безбедносне) политике једне државе.

Према Лонгхрсту стратешка култура обухвата три елемента. Прво, постоје дубљи, основни елементи, који се називају *темељним* (*foundational elements*) и своје порекло воде из првобитне или формативне фазе. Те темељни елементи укључују основна веровања у односу на употребу силе,

34 Када је реч о променама стратешке културе, Лонгхрст разликује две врсте, „фино подешавање“ (*fine-tuning*) и „фундаменталне“ промене. Прва врста се чешће дешава и подразумева да се стратешка култура у новим ситуацијама фино подешава или прилагођава кроз преправљена становишта безбедносне политике, како би се подударала са темељним вредностима. Када је реч о фундаменталним променама, оне су много већи феномен, дешавају се када су последице неких догађаја толико снажне да анулирају постојећу стратешку културу и утичу на формулисање нових темељних вредности, што води формулисању нових политика и праксе (Longhurst, 2018: 18).

чине срж стратешке културе и веома су отпорни на промене. Проширење ових темељних елемената јесу видљиве манифестације стратешке културе, у виду дуготрајних политика и пракси, које се односе и примењују у односу на суштину стратешке културе, а према спољашњем окружењу, обезбеђујући канале значења и примене. Ови аспекти стратешке културе се називају *регулативним праксама* (*regulatory practices*), и оне су мање отпорне на промене. Средишњи елемент између претходно поменутих два јесу *стајановишта безбедносне политике* (*security policy standpoints*). Реч је о тренутним, широко прихваћеним интерпретацијама о томе како темељне вредности промовисати кроз политику, на начин да одреде преференције у погледу избора адекватне политике (Longhurst, 2018: 17).

Друга генерација концептуализације

Утемељивач приступа друге генерације у концептуализацији стратешке културе је Бредли Клејн (*Bradley S. Klein*). У истраживању које је спровео, Клејн се фокусира на проучавање реторике елите, јер сматра да она има за циљ легитимацију војних активности држава. Према његовом становишту, стратешка култура укључује „разноврсне приступе насиљу и начине на који државе могу легитимисати употребу насиља против наводних непријатеља ... истраживање стратешке културе је истраживање културне хегемоније организованог државног насиља“ (Klein, 1988: 135). Дакле, Клејн сматра да је стратешка култура наметнута од стране владајуће елите, и као таква рефлектује њихове интересе у погледу спољнополитичких активности.

Према Клејну, постоје две јасне поенте у концепту стратешке културе. Прва поента је „историзовати оно што је имплицитно садржано у реалистичким теоријама хегемоније“, а друга, „учинити опипљивом политичку продукцију хегемоније артикулисану на теоретском нивоу по Грамшијској концепцији хегемоније“ (Klein, 1988: 136). Такође, Клејн истиче да је неопходно „третирати војну стратегију као културну праксу“. Аутор доводи стратешку културу у непосредну везу са војном стратегијом, али наглашава да је стратешка култура више од тога. Она није заснована искључиво на технолошкој инфраструктури и војном сектору, већ преваходно на „политичким идеологијама јавног дискурса које помажу у одређивању ситуација као достојних за војно учешће“. Наведено значи да стратешка култура умногоме зависи од геополитичког положаја одређене државе и њених односа са савезницима и противницима (1998: 136). Према његовом схватању, стратешка култура укључује војну

стратегију, чија примена зависи од доминантног идеолошког дискурса наметнутог од стране владајуће елите. Његово становиште у потпуности занемарује приступ аутора прве генерације, који наглашавају да стратешка култура настаје као резултат историјског процеса, артикулацијом вредности и норми једне друштвене заједнице.

Клејн сматра да стратешка култура настаје из мреже међународних пракси, како политичких тако и економских, које ограничавају опсег активности једне државе. Ова ограничења утврђују оквир у којем доносиоци одлука дефинишу спољну политику (Klein, 1988). Дакле, стратешка култура не произлази само из доминантног идеолошког дискурса владајуће елите, већ је одређена, тачније ограничена међународним праксама и обрасцима понашања који се сматрају прихватљивим.

Поред Клејна, у ред аутора друге генерације сврстава се и Едвард Лок (*Edward Lock*). Лок у свом раду полази од детаљне анализе Клејновог становишта, наводећи да нас Клејнова концепција стратешке културе усмерава да се запитамо како стратешка култура служи да конституише одређено стратешко понашање као смислено, али и како стратешко понашање служи да конституише идентитет безбедносних заједница. Стратешко понашање се према Клејну схвата као место на којем стратешка култура делује, али и место на којем се производи. Импликације овог разумевања односа између културе и понашања су значајне. Лок даље наводи да „уместо да узимамо здраво за готово, наизглед природно постојање безбедносних заједница (посебно држава) и питамо се како атрибут одређене заједнице (њена стратешка култура) утиче на њено понашање, говоримо у корист испитивања стратешких пракси које служе да конституишу заједнице и односе између њих“. Такав приступ нуди практичне користи у смислу већег уважавања политике стратегије и поседује већи критички потенцијал од постојећих приступа (Lock, 2010: 4). Према Локовом схватању, стратешко понашање би требало да буде центар интересовања и проучавања аутора који се баве стратешком културом, јер оно не само да представља исход стратешке културе, већ истовремено системом повратне спреге гради стратешку културу.

У анализи становишта аутора прве и треће генерације, Лок увиђа недостатке који га опредељују за приступ друге генерације. Према његовом схватању, главна мана је занемаривање начина на који се стратешка култура производи. Иако је становиште Бредлија Клејна запостављено, представља потенцијално решење за мањкавости доминантних приступа. Лок одређује концепт на начин да „стратешка култура обликује политички процес кроз који политички или војни лидери доносе одлуке

о употреби војне силе у датој ситуацији“ (Lock, 2010: 19). Политичке и војне елите се постављају као носиоци стратешке културе, посредством које легитимизују употребу силе у односу на конкретну ситуацију.

Друга генерација концептуализације стратешке културе, представљена у раду Бредлија Клејна, према Локовом мишљењу пружа велике могућности за објашњење начина конституисања стратешке културе. Овај приступ се дистанцира од трагања за коренима стратешке културе и идентитета једне заједнице и окреће према анализи пракси које утичу на изградњу социјалних структура. Тачније, стратешка култура не остаје заувек у облику формираном у развојном периоду заједнице, већ се мења и као таква константно делује на чланове заједнице. Стога, уместо схватања да заједнице „природно“ поседују стратешку културу, треба истражити начин на који праксе везане за употребу војне силе служе реконституисању колективних идентитета и разумевању значења и употребе стратегије (Lock, 2010).

Суштински, аутори других праваца су погрешно подразумевали постојање природне, стабилне и јединствене безбедносне заједнице која поседује јединствену стратешку културу. Такав приступ игнорише конструисану природу колективних идентитета и стратешке културе, игноришући везу ова два феномена. Друга генерација указује на то да постојање дуготрајних образаца у стратешком понашању мора бити истражено, а не само подразумевано (Lock, 2010).

Укратко, теорија стратешке културе друге генерације нас позива да размотримо два општа питања. Прво, како то да одређено схватање колективног идентитета заједнице, однос према другим заједницама и употреба војне силе бивају артикулисани, док друга схватања не? Друго, које последице произлазе из артикулације одређеног разумевања ових централних питања? Стратешка култура треба да се фокусира на анализирање како одређена друштвена структура (стратешка култура) обликује садржај и значење стратешког дискурса, као и које импликације произлазе из примене тог посебног дискурса (Lock, 2010). Дакле, аналогно Клејну, Лок изједначава значај дискурса и праксе у истраживању стратешке културе.

Трета генерација концептуализације

Аутор који је поделио концептуализацију стратешке културе на три генерације, Алистер Џонстон, у монографији „Културни реализам: Стратешка култура и велика стратегија у кинеској историји“ (*Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*), из 1995. године, применио је концепт стратешке културе у анализи кинеске стратегије током владавине династије Минг. Иако не посвећује довољно пажње питању извора стратешке културе, Џонстон наводи да она води порекло од филозофске мисли и писаног као и искуственог наслеђа (Johnston, 1995a: 29). Начин идентификовања стратешке културе Кине потврђује Џонстоново ослањање на писану традицију. Он одређује стратешку културу наводећи следеће:

„сјајна култура је инкорпорисани ‘систем симбола’ (нпр. аргументација, стратегије, језици, анаболије, метафоре) који делује на успостављање свейрусних и дуотрајних сјајних преференција формулисањем концепта улоге и ефикасности војне силе у међдржавним политичким питањима и обавија ове концепције са таквом аутоматичношћу да сјајне преференције изгледају јединствено реалистичне и ефикасне“.

Конкретно, стратешка култура као систем симбола састоји се од основних претпоставки о уређености стратешког окружења, то јесте, о улози рата у људским односима (било да је то неприродно или неизбежно), о природи противника и претњи коју он представља (нула сума или варијабилна сума) и о ефикасности употребе силе (способност контроле исхода, елиминисања претње и услови под којима је корисно применити силу). Заједно ова три елемента чине централну парадигму стратешке културе (1995a: 33-47).³⁵ Наведена три елемента уједно представљају кључне варијабле у истраживању стратешке културе према Џонстоновом становишту.

У академском раду из 1995. године „Размишљање о стратешкој култури“ (*Thinking about strategic culture*), Џонстон поново наглашава изворе стратешке културе. Наиме, различите државе имају различите доминантне стратешке преференције које су укорењене у раним или изворним искуствима државе и под утицајем су филозофских, политич-

³⁵ Везано за корист концепта стратешке културе, Џонстон истиче да би се кроз адекватну примену анализе стратешке културе могло помоћи креаторима политике да успоставе исправније и емпатичније разумевање тога како различити актери опажају „игру“ у међународној политици. Лоше спроведена анализа може појачати стереотипе у вези са предиспозицијама других држава и затворити политичке алтернативе као непримерене за суочавање са одређеном стратешком културом (Johnston, 1995a: 63-64).

ких, културних и когнитивних карактеристика државе и њених елита (Johnston, 1995b: 34). Проблем који Џонстон идентификује у концептуализацији стратешке културе јесте укључивање готово свих елемената, од технологије и географије до идеологије и образаца понашања у „аморфни концепт стратешке културе“, чак иако те варијабле могу бити одвојена објашњења за стратешке одлуке. То је оставило мало простора за нестратешка културална објашњења понашања. Као резултат тога, у истраживању је преовладао механицистичко-детерминистички приступ, који је водио закључку да постоје сасвим јасне и једноставне разлике у стратешким културама различитих држава. Један од проблема јесте и питање извора стратешке културе, наиме, нејасно је на које изворе треба обратити пажњу, као и које аналитичке методе би требало користити да би се откриле дубље структуре стратешке мисли од симболичких до инструменталних елемената, затим како се стратешка култура преноси кроз време и како утиче на понашање (1995b: 38).

Као кључну ствар Џонстон истиче потребу за конструисањем строжег одређења концепта стратешке културе, које јасно спецификује обим и садржај, објекат анализе, историјски период из којег је изведен и методе за извођење стратешке културе из ових објеката (Johnston, 1995b: 39). Стратешка култура јесте „систем симбола“, односно идеја и веровања две врсте. Прва врста обухвата „основне претпоставке“ о уређењу стратешког окружења, односно, улози рата у људској цивилизацији, природи непријатеља и ефективности употребе силе. Друга обухвата идеје и веровања на „оперативном нивоу“, у вези са питањем: „које су стратешке опције најефективније за суочавање са претњама из окружења“. Ниво преференција по питању акција представља почетак непосредног деловања стратешке културе на понашање (1995b: 43-44). Претпоставке о спољнополитичком окружењу, засноване на поимању рата, других држава и употреби силе, чине темељ конструисања и примене стратегије у односу на окружење, догађај или ситуацију. Џонстон сматра да је предност ове генерације избегавање детерминизма прве генерације (Johnston, 1995b). Закључује да у литератури постоје различита поимања стратешке културе, према једном „историјски и културално укоренени концепти циљева и средстава ратовања ограничавају стратешке изборе одлучујућих елита, како тврде прва и трећа генерација, или не ограничавају, како тврди друга генерација“ (Johnston, 1995b: 43). Приступ треће генерације, оличен у Џонстоновом становишту, настоји да применом позитивистичког приступа раздвоји стратешку културу и стратешко понашање, са циљем да укаже на непосредну и недвосмислену узрочно-последичну везу.

Дебата Греј – Џонстон

Као што је већ наведено, неколико радова Колина Греја и Алистера Џонстона, представника прве и треће генерације, реализма и социјалног конструктивизма, познато је у академској литератури као „Дебата Греј – Џонстон“. Ова дебата превасходно представља спорење у вези са методолошким приступом у истраживању стратешке културе. Греј као кључну Џонстонову грешку истиче раздвајање културе и понашања, као независне и зависне варијабле, како би указао на утицај прве на другу. Његов позитивистички приступ, којим настоји да укаже како културни контекст утиче или не утиче на област деловања, има смисла. Греј истиче да са методолошког гледишта Џонстон није начинио грешку, ипак, стратешка култура није „тамо негде“ већ са нама, тако да „ми, наше институције и понашање смо контекст“ (Gray, 1999b: 53). Како Греј наводи, Џонстон је критиковао његов приступ као детерминистички, а узрок види у томе што је он комбиновао стратешке идеје и понашање у мери да је његово становиште таутологија и немогуће за емпиријско тестирање (Gray, 1999b). Греј се противи Џонстоновом раздвајању стратешке културе и понашања, будући да култура као таква није феномен који је могуће посматрати и проучавати кроз призму позитивистичког приступа. Наиме, утицај културе није могуће сагледати у механицистичко-детерминистичком смислу, који би подразумевао да одређени скуп вредности, претпоставки и норми непосредно условљава одређене обрасце понашања у спољној политици.

Дакле, Грејев методолошки приступ концепту стратешке културе супротставља се Џонстоновој тези о непосредној узрочно-последичној вези стратешке културе и понашања. Према Греју, исправнија је теза да култура обликује процес дефинисања стратегије и њеног испуњења, без обзира колико је стварни избор сродан апстрактним и идеализованим културним преференцијама (Gray, 1999b). Греј сматра да је свако понашање одређено културом, тачније, има одређени културни контекст који треба разумети. Како наводи, суштину спорења и његове дебате са Џонстоном чини питање за шта је потребан, односно која је суштина концепта стратешке културе? Џонстон је више фокусиран на објашњење неког понашања кроз призму стратешке културе и на тој основи формулисане узрочно-последичне везе културе и понашања, док Греј акценат ставља на контекст, разумевање онога што неко понашање значи у датом културном контексту (Gray, 1999b). Разлике у методолошком приступу стратешкој култури воде и различитим циљевима које аутори постављају, па тако позитивистички приступ омогућава Џонстону

да успостави узрочно-последичну везу између стратешке културе и понашања. Са друге стране, Грејов историјски приступ дијаметрално је супротан позитивизму Џонстона – стратешка култура даје контекст за понашање, које не мора нужно представљати рефлексију вредности и норми стратешке културе.

Према Џонстону, грешка аутора прве генерације јесте схватање о постојању једне, трајне и доминантне стратешке културе у оквиру друштва. Пре ће бити да бројни „инпути“ продукују неколико стратешких култура, које могу бити и контрадикторне. Осим тога, аутори прве генерације нису разматрали могућност раздвајања стратешке културе и понашања (Johnston, 1995b). Џонстон сматра да постоји једносмерна и непосредна узрочна веза од стратешке културе, као независне варијабле, у односу на понашање, као зависне варијабле. У приступу треће генерације, којој и сам припада, Џонстон истиче тежњу ка ригорозној али и еклектичној концептуализацији, чиме срж ове школе чини покушај да се доношење стратешких одлука (понашање) посматра као зависна варијабла (Johnston, 1995b). Суштина дебате међу ауторима прве и треће генерације теоретичара стратешке културе јесте питање да ли референти објект изучавања треба да буде коришћен за „разумевање“ или за „објашњење“ стратешког понашања држава у безбедносним и одбрамбеним односима. Џонстон посматра стратешку културу као потенцијално важну независну варијаблу за објашњење понашања као идеационог миљеа који ограничава изборе у понашању. За разлику од њега, Грејево становиште узима „културу као контекст“, који обухвата и прожима понашање политичких актера (Meyer, 2005).

Дакле, језгро дебате Греја и Џонстона јесте питање улоге понашања у концепту стратешке културе, тачније, да ли оно треба бити посматрано као део концепта или изоловано у односу на концепт стратешке културе. Греј сматра да готово свако понашање произлази из културе и стога је несумњиво контекстуализовано, а акценат би требало да буде на разумевању самог контекста у коме понашање настаје и добија своју форму. Са друге стране, Џонстон раздваја понашање од концепта стратешке културе, коју посматра као независну варијаблу, са циљем да измери њену узрочну моћ у односу на понашање једне државе, које узима као зависну варијаблу. Утицај стратешке културе на понашање одвија се на начин да она одређује ограничен или рангирани скуп стратешких преференција. Предност оваквог методолошког приступа, Џонстон објашњава чињеницом да овај приступ пружа могућности научне провере или доказивања утицаја стратешке културе на понашање. Утврђивање узрочно-последичне везе ових феномена омогућава и предикцију

спољнополитичког понашања држава. Са друге стране, главни недостатак прве генерације састоји се управо у недостатку научне верификације претпоставки у вези са утицајем стратешке културе на понашање. Култура је контекст сваког понашања, али не и узрок, стога је успостављање узрочне везе ових феномена тешко, јер су и они природно неодвојиви.

На основу дебате Греја и Џонстона али и приказаних становишта аутора три генерације у концептуализацији стратешке културе, могуће је идентификовати неке од сличности и разлика међу њиховим становиштима, које су приказане у табели 1.

Табела 1. Карактеристике становишта аутора три генерације у концептуализацији стратешке културе

Генерације	Прва	Друга	Трећа
Теоријски приступ	Реализам и социјални конструктивизам	Социјални конструктивизам	Социјални конструктивизам
Аутори	Џек Снајдер, Колин Греј, Кери Лонгхрст	Бредли Клејн, Едвард Лок	Алистер Џонстон
Извори стратешке културе	Историја, култура, географија, технологија итд.	Политички дискурс елите и спољнополитичка пракса	Историја, култура, филозофија, традиција, итд.
Варијабле	Идеационе и материјалне	Идеационе и материјалне	Идеационе

(Извор: аутор)

У датој табели аутори су сврстани према генерацијама којима припадају и теоријском приступу, а затим су наведени извори стратешке културе и варијабле које су они идентификовали у својим становиштима. На основу приказане табеле увиђа се сличност прве и треће генерације у погледу извора стратешке културе, док друга генерација у потпуности занемарује дате факторе (историју, културу, филозофију, итд.). Осим тога, питање варијабли које омогућавају идентификовање и дефинисање стратешке културе остаје кључна тачка спорења између аутора три генерације. Иако прва и трећа генерација придају значај сличним идеационим варијаблама, приступ треће генерације не препознаје материјалне варијабле. Са друге стране, приступ друге генерације идеационе факторе идентификује у политичком дискурсу друштвених елита, што чини есенцијалну карактеристику овог приступа и кључну разлику у односу на идеационе факторе које идентификују аутори прве и треће генерације.

Закључак

На основу приказаних становишта аутора који су тематизовали концепт стратешке културе, утврђена је сличност у погледу тога да овај концепт у основи почива на националној култури одређене нације. Национална култура, у складу са својим специфичностима (историја, традиција, филозофија, религија, географија, итд), гради стратешку културу као својеврстан приступ спољној политици. Тачније, стратешка култура, као приступ спољној политици, јавља се као исход културално утемељеног поимања рата и употребе силе. Одговор на дата питања формира „перцептуална сочива“, кроз која се стратешке реалности опажају. Услед тога се идентична стратешка реалност опажа на различит начин, који проистиче и из карактеристика стратешке културе. Дакле, национална култура дефинише оквир развоја стратешке културе, рефлектујући културни образац нације на спољнополитички аспект државног деловања.

Како стратешка култура има своје корене у историјском и културном наслеђу једне нације, ове дубоко укорењене карактеристике одређују перцепцију неког догађаја или ситуације, али и поступање, тиме дајући јединствену карактеристику спољнополитичком деловању једне државе. У односу на ово схватање, заједничко за ауторе прве и треће генерације, дијаметрално супротно стоје становишта аутора друге генерације, који у потпуности занемарују историјске и културне претпоставке развоја стратешке културе. Стратешка култура, према њиховом схватању, артикулисана је идеолошким дискурсом владајуће елите, која има за циљ да легитимизује примену силе. Са друге стране, фундаментална несаслађаност и спорење у вези са концептом стратешке културе подразумева методолошко питање посматрања стратешке културе као независне варијабле и понашања као зависне варијабле. Представници прве генерације заговарају приступ који негира могућност проучавања стратешке културе у позитивистичком маниру. За њих, покушаји да се утврди јасна и непосредна узрочно-последична веза између стратешке културе и понашања нису оствариви. Култура даје контекст, оквир за одређено понашање, али не представља и његов непосредни узрок, и према томе циљ примене концепта јесте „разумевање“ одређеног понашања у оквиру културалног контекста. Са друге стране, позитивистички приступ треће генерације настоји да „објасни“ спољнополитичко деловање кроз призму стратешке културе, успостављањем јасне узрочно-последичне везе културе и понашања.

Културална димензија међународних односа дуго времена је била под сенком акултурално и аисторијски утемељених приступа. Концепт стратешке културе увео је у науку међународних односа перспективу анализе спољнополитичког деловања засновану на темељу историјског и културног идентитета нација. На тај начин је подручје стратегије спољнополитичког деловања идентификовано као иманентна карактеристика националне културе.

ЛИТЕРАТУРА

- Enloe, C. & Zalewski, M. (1995). „Questions of Identity in International Relations“. In: Booth, K.& Smith, S. (Eds). *International Relations Theory Today*. Polity Press, 279-305.
- Gray, C. S. (1999a). *Modern strategy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, C. S. (1999b). Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back. *Review of international studies*, 25(1), 49-69.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. New York: Sage publications.
- Janićijević, N. (2013). *Organizaciona kultura i menadžment*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Johnston, A. I. (1995a). *Cultural realism: Strategic culture and grand strategy in Chinese history*. Princeton: Princeton University Press.
- Johnston, A. I. (1995b). Thinking about strategic culture. *International security*, 19(4), 32-64.
- Klein, B. S. (1988). Hegemony and strategic culture: American power projection and alliance defence politics. *Review of international studies*, 14(2), 133-148.
- Lock, E. (2010). Refining strategic culture: return of the second generation. *Review of International Studies*, 36(3), 685-708.
- Longhurst, K. (2018). *Germany and the use of force*. Manchester: Manchester University Press.
- Meyer, C. O. (2005). Convergence towards a European strategic culture? A constructivist framework for explaining changing norms. *European journal of international relations*, 11(4), 523-549.
- Snyder, J. L. (1977). *The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations (Vol. 2154, No. AF)*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Taliaferro, J. W. (2000). Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revised. *International Security*, 25(3), 128-161.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company
- Weber, C. (2010). *International Relations Theory: a Critical Introduction*. London: Routledge.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

STRATEGIC CULTURE CONCEPT IN SECURITY STUDIES

Dušan Kesić, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

The concept of strategic culture emerged in the late 1980s. The author who founded this concept in security studies, Jack Snyder, used the concept of strategic culture for interpretation of Soviet nuclear doctrine in the Cold War period. The conceptualization of strategic culture has played a dominant role in two theoretical approaches to the study of security, realism and social constructivism. The aim of this paper is to show the way of conceptualization of strategic culture in security studies, more precisely, within the realism and social constructivism schools. The realization of this goal implies the attempt to present the most relevant findings of the authors who have discussed the concept of strategic culture in their works. The conceptualisation view is divided into three generations of authors, while the works of the first and third generation authors, Colin Gray and Alistair Johnston, represent the “core” of methodological disputes regarding the concept of strategic culture. The essence of the concept of strategic culture is that national culture is a foundation that embodies and builds a unique approach to foreign policy, based on a culturally understanding of war and the use of force.

Keywords: *strategic culture, national culture, realism, social constructivism.*

УДК 351.78Onuf
COBISS.SR-ID 513529269

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.9

ОНУФОВА ТЕОРИЈА ГОВОРНИХ АКТА - ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ

Невена Станковић*, студенткиња докторских студија
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* stankovicnevena649@gmail.com

ОНУФОВА ТЕОРИЈА ГОВОРНИХ АКТА - ИМПЛИКАЦИЈЕ НА ИСТРАЖИВАЊА У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак: У истраживачком фокусу овога рада налази се теорија говорних аката једног од најутицајнијих представника социјалног конструктивизма - Николаса Онуфа (Nicholas Oupf). Након приказа најзначајнијих Онуфових ставова у вези са правилима, као кључним појмом његове теоријске мисли (укључујући и ставања правила проистеклих из њих), аутор указује на улогу и значај перформативног језика у домену међународних односа, али и друштвених односа генерално. Централни део рада посвећен је теорији говорних аката као инклузивном сећу катеорија правила (инструктивних, директивних и комисивних), импликацијама овако изведених правила на агентуру и уоченој сирези са латалношћу међународног поретка. Најослеику, аутор износи закључке о предностима и моућностима примене Онуфове теорије говорних аката, превасходно као аналитичког оквира за истраживања у области безбедности, као и о уоченим недостацима, уз суестиије у правцу њиховог оиклањања. Закључује се да је пошеницијални допринос Онуфовой промишљања о овој проблематици на пољу безбедности, али и међународних односа, изузетно значајан, али да је за већу експланаторну примену његових ставова неопходна даља теоријска разрада и редиовање.

Кључне речи: Онуф, теорија говорних аката, правила, аналитички оквир, истраживања у области безбедности.

Уводна разматрања

Полазећи од одређења самог конструктивистичког правца у области међународних односа, а имајући у виду његову комплексност, препли-тање крајње различитих теоријских полазишта и идеја различитих ау-тора, у академској заједници отворено је питање да ли се у том случају уопште може говорити о теорији као таквој. Чини се најпримереније рећи да је реч о метатеорији, или пак, о широком спектру теоријске мис-ли различитих аутора у настојању да надоместе уочене недостатке прет-ходно доминантних теоријских праваца, превасходно комбиновањем препознатих предности сваког од њих. Или, како то Онуф илустративно објашњава, реч је о „начину проучавања друштвених односа – било које врсте друштвених односа“ (Onuf, 2013: 3). „Позајмљујући“ теоријске по-ставке и појмове из различитих начина проучавања друштва, конструк-тивизам, напослетку, није и сам теорија. „Он не нуди опште објашњење онога што људи чине, зашто се друштва разликују, како се свет мења. Уместо тога, конструктивизам чини изводљивим теоретисање о ствари-ма које изгледају неповезане зато што су појмови и претпоставке који се уобичајено употребљавају у говору о таквим стварима такође неповеза-ни“ (2013: 3). У том смислу, постоје основе за тврдњу да конструктиви-зам не само да није теорија међународних односа, него није ни теорија било које врсте друштвених односа. То је разматрање различитих тео-ријских промишљања која се баве проучавањем друштвених појава, са фокусом на међународне односе (Ковачевић, 2016: 77). Друкчије речено, реч је о метатеорији која, можда, може осветлити логичке, онтолошке или епистемолошке проблеме различитих теорија. Неоспорно је да тео-ретисање о стварима које су наизглед неповезане и испитивање могућих веза међу појмовима који се користе у различитим наукама може бити занимљиво и отворити нова виђења проблема, односно произвести не-очекивана сазнања (2016: 77).

Онуфово поимање правила

Суштина конструктивистичког приступа оличена је у тези да су, уз материјалне чиниоце, једнако важан аспект међународних односа и идеациони чиниоци, чиме се доводе у питање поставке доминантних теоријских струја (превасходно реалистичких, али и либералних), које су дуго времена у теорији биле уврежене и сматране непобитнима. При-мењено на поље међународних односа, реч је о друштвено конструи-

саној стварности, која постоји не само као споља дата стварност материјалних предмета, него и у облику заједничких идеја, правила, норми и институција (Ковачевић, 2016: 37).

И док инсистирање на улози и значају идеационих чинилаца представља својеврсну заједничку нит у промишљањима свих социјалконструктивиста, међу њима су приметно изражена различита (можда чак негде и дијаметрално супротна) поимања улоге и значаја конкретног чиниоца коме се даје примат, односно релативна тежина која се идејама, правилима, нормама, праксама и сличним „конструктима“ придаје, али и садржај који се под њима подразумева. Тако, за разлику од Онуфа по коме су правила пресудна, централни појам у приступу Александра Вента (*Alexander Wendt*) представљају идеје, док су код Фридриха Крадохвила (*Friedrich Kratochwil*) то норме, у знатно ширем значењу од онога које Онуф подразумева под правилима.

Конструктивистички приступ Николаса Онуфа полази од претпоставке да људи креирају друштво, као и да друштво креира људе. Реч је о континуираном, двосмерном процесу. У циљу разумевања овог процеса, неопходно је поћи од средине, негде између људи и друштва, што Онуф чини увођењем трећег елемента – *јавила*. Правила су, према његовом мишљењу, спона између људи и друштва. Друштвена правила (укључујући и правна правила) омогућавају овај процес путем којег људи и друштво конституишу једни друге, континуирано и реципрочно. Премда је овакво полазиште начелно заједничко конструктивистичким промишљањима у целини, особеност Онуфовог схватања се огледа у фокусирању на правила, и то правила која полазе из ума и генерисана су путем релација међу партнерима (Onuf, 2013: 8). На овакав начин одређена, правила у крајњем резултирају међународним друштвом, насталим узајамном конституцијом држава као суверених партнера. „Креирањем, поштовањем и говорењем о правилима, људи конституишу многоструке структуре друштва“, док истовремено „путем тих правила друштво конституише људе као агенте“ (2013: 6-7).

Јасно је из наведеног да се правила о којима Онуф говори никако не могу свести на правила/норме о којима, примера ради, говори Вент. Вент говори о њима искључиво у контексту институција, истичући да су институције сачињене од правила и норми који су „идеационе појаве или заједнички ментални модели“ (Вент, 2014: 85), дакле ништа више до ментални склопови или конструкције. Према Онуфу, међутим, правила су тврдње које људима налажу шта би требало да чине (Onuf, 2013: 4). Оно што се налаже заправо представља својеврсни стандард понашања који се од људи у конкретним ситуацијама очекује. Чињеница да

би нешто требало да чинимо наводи нас да поступамо по очекиваном стандарду. Уколико не поступамо у складу са оним што правила налажу, можемо очекивати последице настале дејством неког другог правила, онда када други људи поступају по правилу које те последице производи. Начини на које се људи управљају према правилима, било да их поштују, крше, односно праве, мењају или поништавају, уобичајено се називају *йраксом* (деловањем) (2013: 4).

У свом капиталном делу *World of our making*, Онуф нашироко пише о правилима, како би био сигуран да читаоци под тим термином неће подразумевати искључиво правна правила или закон. Марта Финемор (*Martha Finnemore*) поставља питање да ли правне норме, као врста, оперишу другачије од било које друге врсте норми, сугеришући притом одричан одговор (Wiener, 2017: 120, цитирано према Finnemore, 2001: 701). То је управо тачка са које Онуф у свом разматрању полази. Како су правна правила формално успостављена, своје важење остварују позивањем на закон као свој извор, те су подржана од стране других правних правила која спецификују последице њиховог кршења, јасно је да се ниједно друштво не ослања у потпуности и искључиво на таква правила. Штавише, постоје друштва за која је та врста правила непозната категорија. Дискусија по питању да ли је међународно право право у наведеном смислу речи, производи концептуална извртања која су збиља непотребна уколико се не захтева да се под правилом сматра само оно које је формално установљено, прихваћено или спроведено (што Онуф не чини). Значајнија је чињеница да се друштва ослањају и на друге врсте правила, што нарочито важи за међународну заједницу.

Након овако уопштено представљеног погледа на правила, Онуф даље разрађује своје ставове, полазећи од претпоставке да је целокупно људско понашање одређено правилима синтаксе и логике (која утичу на когнитивне способности), а што коначно утиче на све ступњеве индивидуалног и колективног понашања, укључујући и такозвано “међународно понашање” (Puchala & Kegley, 1989, X). Формулисање теорије о међународним односима је стога најприкладније учинити на основу ових фундаменталних правила, објашњавањем њихових извора и елаборацијом њихових импликација на људску праксу (1989: X)¹.

1 Како Онуф истиче, поласком од правила неминовно се долази до схеме односа која се једино може одредити као правило (једнина), односно стање правила (conditions of rule) (Onuf, 2013: 7). Стање правила представља други кључни појам његовог конструктивизма, а како и сам верује, друго кључно обележје политичког друштва (након правила (множина)) (Onuf, 1989: 22). Парадигма политичког друштва заправо повезује condition sine qua non друштва - доступност, односно неизбежност правила и политике - истрајност асиметричних друштвених односа, одређених као стање правила (1989: 22). Онуфово бављење правилима заправо представља третман друштвених односа уопште, док бављење правилом сужава фокус на међународне односе. Како правило или стање правила није најнепосредније у вези са темом овога рада, у наставку ће интересовање бити усмерено искључиво на Онуфово поимање правила проистеклих из говорних аката.

Упутно је на самом почетку, а у вези са појмом *правила* (множина), указати на Онуфов особен став о њиховој истовремено регулативној и конститутивној функцији. Управо уважавање могућности да једно правило истовремено буде и регулативно и конститутивно, представља новину у теоријским промишљањима о правилима у области међународних односа и један од најзначајнијих доприноса Онуфовог бављења овом проблематиком. Онуф је прилично јасан у својој критици ставова других конструктивистичких аутора (са изузетком Фридриха Кратохвила² (*Friedrich Kratochwil*)) о правилима, односно нормама (Katzenstein, 1996; Klotz, 1996; Ruggie, 1998). Наводећи да многи теоретичари међународних односа почињу себе да називају конструктивистима, те да говоре о нормама, Онуф истиче да је кључни недостатак код њих што не објашњавају шта је то што норме чини нормативним³. Назовиконструктивисти и остали либерални мислиоци, како их назива, о правилима и њиховим обележјима говоре апстрактно, закључујући да правила по својој функцији могу бити или *регулативна* или *конститутивна* (Onuf, 2014: 4).

Питер Каценштајн (*Peter Katzenstein*) у уводном делу зборника *The Culture of National Security: Norms and Identities in World Politics*, наводи да се концепт норми користи за описивање колективног очекивања пожељног (адекватног) понашања агента са датим, одређеним идентитетом (Katzenstein, 1996: 3). Даље наводи да у неким ситуацијама норме функционишу као правила која дефинишу идентитете агената, те имају конститутивни ефекат који конкретизује које акције ће довести до тога да релевантни *Дрући* препознају конкретан идентитет. Истиче и да постоје оне друге ситуације, у којима норме функционишу као стандарди који конкретизују пожељно (адекватно) понашање у односу на већ дефинисан идентитет, те имају регулативни ефекат који конкретизује стандарде исправног понашања. Супротно овако изведеном закључку о нормама, које „или дефинишу (конституишу) или прописују (регулишу) понашање“ (1996: 3), Онуф тврди да сва правила, по дефиницији, имају регулативне ефекте на понашање, истовремено на тај начин конституишући социјалне аранжмане у оквирима у којима функционишу. Премда је регулативна функција правила (свих правила) у служби повезивања агената у континуирано мењајућем свету, управо је таква његова структура производ конститутивне функције правила (Onuf, 2014: 4).

2 Кратохвил објављује своје дело *Rules, Norms and Decisions* такође 1989. године, када и Онуф *World of Our Making*. Онуф у својим каснијим делима експлицитно наводи Кратохвила као јединог аутора који у то време уочава значај норми на пољу међународних односа.

3 Поменути теоретичари разликују норме од правних правила, не улазећи у изворе њихове нормативности. Ограничени на уочавање норми свуда, Онуф наводи да они нису ништа више до нова генерација либералних институционалиста који се пробијају на свом путу у пољу дуго времена доминантног политичког реализма. Површно су схватили конструктивизам (њихов конструктивизам) као одговор на завршетак Хладног рата и дискредитованог реализма. (Onuf, 2014: 4).

Перформативни језик и нормативност

Како би било јасније из ког разлога се Онуф у бављењу било којим аспектом међународних, али и друштвених односа уопште напослетку окреће ка правилима проистеклим из перформативног говора, упутно је указати на његово виђење друштва и науке као „ствари и процеса, низа текстова, и сходно томе, конверзацију путем текстова“ (Onuf, 1994: 1). Чињеница да само под одређеним условима нормативност прати испуњавање обећања и обавеза, намеће потребу даљег истраживања нормативне праксе у ширем оквиру, у конституисању међународног друштва. У циљу општеприхваћеног разумевања нормативности (доласка до њеног конвенционалног одређења) на глобалном нивоу, неопходно је осврнути се како на извор обавезивања, а што представља говорни акт обећања и његово прихватање, тако и на развој нормативности кроз серије потоњих говорних аката (Wiener, 2017: 119). Уопштено говорећи, говорни акт је исказ чија је функција остваривање комуникације и представља акт за себе (2017: 119). Теоретичари међународних односа, ослањајући се на учења Лудвига Витгенштајна (*Ludwig Wittgenstein*), Џона Остина (*John L. Austin*) и Џона Серла (*John Searle*), окренули су се теорији говорних аката како би повезали значење и деловање (Fierke & Wiener, 1999; Adler, 2008; Pouliot, 2010; Zaiotti, 2011). Како наводи Чарлс Тејлор (*Charles Taylor*), „пракса не само да испуњава правило, већ му даје и конкретан облик у конкретним ситуацијама. Пракса је ... континуирана интерпретација и реинтерпретација правог значења правила“ (онога што правило заправо јесте) (2017: 119). Поменути теоретичари су користили овај концепт с циљем истраживања утицаја који исказ има у интеракцијама на међународном плану на конституисање међународних односа. Отуда реконструкција нормативности путем социјалних интеракција заправо значи потребу да се крене од примарних елемената перформативног говора⁴.

Онуфов приступ, такође, полази од учења Витгенштајна и Остина. Конкретно, Витгенштајнову основу користи за развијање концепта о конститутивној улози језика као друштвене праксе. Према мишљењу Онуфа, Витгенштајн је својим каснијим радовима припремио терен за конструктивистички пројекат друштвене теорије. Па ипак, Онуф сматра да Витгенштајнова теорија није конструктивистичка (Guzzini & Leander, 2017: 179). Упркос прилично оштрим критикама које му упућује, Онуф налази да круцијални допринос његове теорије лежи у инсистирању на

⁴ Онуф разликује репрезентативну и перформативну функцију језика. Перформативни језик би обухватао сваки исказ или говорни акт путем кога намеравамо да утичемо на оно што други чине (искључиво путем тог говорног акта).

употреби језика, што се директно доводи у везу са начином на који су према Онуфовом схватању повезана правила и пракса. Он се не задржава, међутим, на овако уопштеном социолингвистичком приступу теоријама говорних аката, већ настоји продрети дубље у анализу теорија о друштвеним правилима уопште (Weber, Parsons, Giddens). Незадовољан начином на који се у тим теоријама правила третирају, Онуф се окреће лингвистичкој теорији говорних аката Џона Остина, са циљем креирања још конкретнијег и специфичнијег концепта правила.

Највећу вредност Остинове теорије Онуф проналази у разликовању три врсте говорних чинова – локуционих, илокуционих и перлокуционих. Према Остину, „локуциони чин је оно што се говори, илокуциони је оно што се хоће изговарањем постићи, а перлокуциони чин је ефекат који се постиже изговарањем“ (Ејдус, 2016: 206, цитирано према Остин, 1980). Онуф ове чинове види као три класичне категорије, односно начина на које правила функционишу, као и конкретних веза које остварују са праксом (Guzzini & Leander, 2017: 180). Суштински допринос Остинове теорије језичких чинова види у стварању основа за извођење закључака о перформативној улози језика и последично у нагласку на (ко)конститутивности, на којој касније инсистира.

Онуфов фокус на перформативни ефекат језика (став да појединци и друштво континуирано конституишу једни друге путем правила, а да правила зависе од перформативне снаге језика) има корене још у учењу Аристотела⁵, односно у Аристотеловом општем моделу друштвених односа који неизбежно води до облика правила (Onuf, 2013: 141-160). У циљу репрезентовања појава (онога што представљају) и начина на који функционишу у узајамним односима, језик креира (ствара) појаве (укључујући и нас саме као агенте) какве јесу, креирањем света (било ког света друштвених односа) какав јесте (Onuf, 2013: 115). Свако од нас користи говор као инструмент (један од многих инструмената које нам језик чини доступним), како бисмо изнели своје индивидуалне намере - циљеве којима стремимо и које ценимо као прикладне нашим капацитетима. Па ипак, није могуће да у остваривању властитих намера успемо без партиципације других, како због језика који заједнички користимо, тако и због света – многоструких крајева (завршетака) и капацитета које стварамо за себе колективно (2013: 115).

Говорење (општење) је активност са нормативним последицама (2013: 116). Када говоримо, наше речи наводе друге да очекују да ћемо

5 Сам Онуф наглашава аналогију властитог одређења правила са Аристотеловим схватањем правила оличених у перформативном језику. Више о овоме у *Making Sense, Making Worlds*, 2013.

поступати на одређени начин, у складу са изреченим намерама. Наше речи (изговорене) су од значаја и за нас саме. Самим тим што су изговорене, такве намере и планови садрже извештан степен нормативне снаге. Онуф инсистира на неизбежној повезаности индивидуалних говорних аката и правила која, било да поступамо у складу са њима или не, симултано конституишу и регулишу наше социјалне аранжмане (2013: XXIV). У средиште свог интересовања ставља откривање и објашњење начина на који правила функционишу, чинећи наше вештине (активности) ефикаснијим у постизању наших крајњих циљева.

У вези са самим појмом правила, Онуф сугерише да постоје одређени услови који морају бити испуњени како би се нешто уопште могло сматрати правилом (Roberts, 2017: 86). Према његовом мишљењу, правила су искази (тврдње) или бар морају бити у стању да нешто тврде (налажу). Даље, правило мора да представља специфичну категорију акција, као и да идентификује оне акције на које се односи (примењује). Такође, правило одређује (указује на) поступке који представљају поступање по њему, као и поступке који то не чине. Правила би, уз поменуто, требало и да наводе на поступке који представљају поштовање тог правила, односно, правила морају садржати примесу нормативности. Како су правила искази, оличена (отелотворена) су у језику.

Резимирано, перформативни говор формализује правила (Onuf, 1989: 136). Основно својство перформативног језика (било ког његовог исказа или говорног акта) јесте намера да њиме утичемо на поступке (деловање) других људи (Tickner, 2017: XXIV). Вођени језиком и његовим правилима, ми креирамо правила као и стање правила, стварајући на тај начин свет каквим га видимо (2017: XV). Премда се овако представљено суштинско интересовање Онуфа за правила може чинити превише уопштеним, односно присутним и код других помињаних теоретичара који су признавали улогу и значај перформативног говора у мањој или већој мери, овакво схватање постаје особено када се има у виду Онуфов став да правила, односно говорни акти из којих она проистичу, претходе и друштву и људима, тако што „правила ограничавају вршење избора одређујући средства и циљеве доступне доносиоцима одлука“ (Onuf, 1989: 258). Чини се да је реч о настојању да се лингвистичка правила (говорни акти) подигну до нивоа нормативних друштвених правила. Оваква Онуфова тврдња, међутим, може имати основа искључиво уколико се разумева у смислу да правила, схваћена на његов начин, ограничавају наше виђење (разумевање, поимање) свега што нас окружује, односно света чији смо део.

Онуфова теорија говорних аката

Критиком превасходно легалистичких или легалистичко-позитивистичких теорија говорних аката, Онуф покушава да створи сопствену варијанту теорије говорних аката, а што резултира инклузивним сетом категорија у који сва правила могу бити сврстана (Onuf, 1989: 66). Ове категорије су идентификација различитих начина на која су правила истовремено регулативна и конститутивна. Да ли говорни акти производе правила, зависи од глагола који су изабрани и ефеката који ови искази намеравају да произведу. Да би се знало који су говорни акти (осим асертива, односно тврдњи) кандидати за правила, потребна је листа глагола коришћених у лингвистичком смислу за постизање утицаја на друштвене акције, или боље, класификацијска схема категорија говорних аката. Онуф сматра да је шема Џона Серла⁶ кључна како би теорија говорних аката могла постати друштвена теорија, односно, у контексту друштвене акције то је прикладна схема (1989: 86-87). Серл нуди пет категорија говорних аката: асертиви (тврђења, извештаји), директиве (упутства, наредбе), комисииви (обећања, претње, са обавезујућом снагом у будућности), експресиви (извињења, захваљивања, честитке, са указивањем на психолошко стање говорника) и декларативи (искази који изазивају тренутну промену неког стања) (1989: 87).

Користећи категорије говорних аката које је понудио Серл, Онуф верује да је идентификовао три категорије правила – категорије схваћене у традиционалном смислу термина апстрактних „контејнера“ (складишта), са појавама унутар и изван категорије (1989: 23). Ове категорије произилазе из разматрања језика као нечега што омогућава људима да изводе друштвене акте и остварују циљеве креирањем асертивних, директивних и комисивних исказа. У складу са значајем који придаје перформативном говору, Онуф изоставља Серлове две категорије – експресиве и декларативе, као говорне акте који немају могућност утицаја на понашање *Друјоді*. Како наводи, једном свестан ових категорија, Серл је уочио бројне варијације истих у многим текстовима, класичним и савременим, које су му привукле пажњу. Уочио их је нарочито у великим теоријама, које су теоретичари међународних односа узимали као централно место анархије за међународне односе и у дискусијама о стању правила. Будући да се ове категорије једнако примењују на правила и правило, види их као значајну подршку те дихотомије, одлучујуће за политичко друштво (1989: 23). С обзиром да се заснивају на читавом спек-

6 Више о класификацији говорних аката у Серловом делу “Говорни чинови: Оглед из филозофије језика” (1991).

тру људске праксе за коју је политичко друштво оперативан термин, нужне су за сортирање материјала које пажљивим читањем омогућава извођење значајних конструктивистичких закључака. Онуф сматра да не постоји ништа изненађујуће или оригинално у вези са његовим методом, који сеже чак до Аристотела⁷ (1989: 23).

Према Онуфовом мишљењу, постоје само три фундаменталне категорије говорних аката: асертивни, директивни и комисивни. Говорни акти помажу говорницима у остваривању циљева путем ефекта који остварују на друге, односно, они су нужно социјални, а сврставају се у помануте категорије у складу са начином на који функционишу. Асертивни говорни акти траже од слушаоца да “прихвати предложени садржај; одбијајући или игноришући чињеницу да такве тврдње ограничавају њихов утицај на стање света” (Wiener, 2017: 120). Директиве очекују од слушаоца да “прихвати извршење предочених задатака као властитих; одбијајући или игноришући чињеницу да директиве спречавају говорникове напоре да промени свет” (2017: 120). Комисивни говорни акти позивају слушаоца да “прихвати говорникове намере да промени свет; одбијајући или игноришући чињеницу да комисивни акти не спречавају говорнике толико будући да их ослобађају онога што би требало да представља обавезу да промене свет” (2017: 120).

Кључна претпоставка Онуфове теорије говорних аката јесте да три типа правила која уводи представљају шаблон, те да су функционално аналогна трима категоријама говорних аката (Onuf, 2014: 4). Свако од правила производи различите функције за агенте и структуре, у складу са властитим обележјима. Асертивни говорни акти креирају инструктивна правила тврдњом о стању ствари по ком би слушалац требало да поступа (Roberts, 2017: 86). Директивни говорни акти креирају директивна правила указивањем на поступке које говорник очекује да слушалац изврши (2017: 86). Комисивни говорни акти креирају комисивна правила, обезбеђујући правац деловања којим се говорник везује онда када је такво правило прихваћено од стране слушаоца (2017: 86). Уобичајени елемент оваквих класификација јесте онај који подразумева да говорник користи језик како би навео слушаоца да нешто учини (навео на акцију). Значајно је истаћи и да Онуф експлицитно прихвата могућност да су говорник и слушалац иста (једна) особа, барем у контексту комисивног правила (Onuf, 1989: 88).

7 На овом месту се преваходно мисли на аналогију са Аристотеловом трипартитном концепцијом *politeia*, односно са стањем правила карактеристичним за монархију, аристократију и политеју. Више у World of Our Making (1989) и Rule and Rules in International Relations (2014).

Дакле, према Онуфу постоје три типа различитих и међусобно искључивих говорних аката: асертивни (ја тврдим, констатујем...), директивни (ја захтевам...) и комисивни (ја обећавам...), који су концептуализовани као основа перформативног говорног језика и самим тим представљају базу стварања правила. Инструктивна правила имају нарочито значајну улогу у конструисању друштвених институција, укључујући и изворе националног интереса (Marlin-Bennett, 2017: 148). Тврдити шта нешто јесте, са снагом изјаве, навести слушаоца да разуме тврдњу, заправо значи створити круцијалну онтолошку тврдњу о свету, “ко одлучује шта је, односно, шта свет није” (2017: 148). Садржаји тврдњи које су прихваћене као инструктивна правила фундаментални су за социјалну конструкцију. Директивна и комисивна правила су на изванредан начин зависна (или можда чак произилазе) од инструктивних.

Сва друштвена правила, не само инструктивна, нужно су и истовремено конститутивна и регулативна. Уколико производећи инструктивна правила асертивни говорни акти имају и конститутивни и регулативни карактер, отвара се питање да ли свако правило има овакве ефекте или само она која произилазе из асертива. Овде је потребно вратити се на чињеницу да говорни акти чине језик перформативним. Асертацијом (тврђењем, изјављивањем) неко чини нешто друштвено, барем уколико нечији исказ добија одговор – било какав одговор (Onuf, 1989: 86). Па ипак, асертације тешко да исцрпљују спектар могућих говорних аката, више него што сва друштвена правила дају инструкције.

У свом делу *World of our making*, правила која се доводе у везу са законом (страх као мотивација за поштовање закона) Онуф назива директивним правилима. Инструктивна правила су, каже, попут рецепата у куварима, објашњавају начин на који је потребно да агенти поступају како би остварили прижељкивани резултат (Onuf, 2014: 3). Примедба упућена овим правилима јесте да нису ни обавезујућа, нити применљива (у извршном смислу) (2014: 3). Из наведеног, јасан је претеран утицај легалистичког начина размишљања. У случају непридржавања инструктивних правила, агентима ће бити теже да постигну оно чему се надају. Међутим, ова правила се могу поштовати и без даљег размишљања о томе на шта се односе, или пак, придајући томе огроман значај. Уколико их игноришу, Онуф верује, агенти ће вероватно доћи у ситуацију да их други подсећају на значај, или прецизније – потребу да учине оно што ова правила налажу. Неретко сама чињеница да бивају подсећани производи код ових агената осећај срамоте (2014: 3). Значајно је истаћи и да су правила која Мортон Каплан (*Morton A. Kaplan*) назива есенцијал-

ним⁸, заправо инструктивна правила која се уобичајено називају *принципима*. Комисивна правила су попут уговора склопљених како би се осигурао жељени заједнички резултат. Када се генерализују на друштво као целину, она постају оно што се данас подразумева под правима и дужностима (2014: 3). Правила ове врсте стављају нагласак на размену (неспоразуми о правима и дужностима се најчешће усмеравају ка трећој страни у циљу разрешења, док неуспех у остваривању својих дужности често доводи до осећаја кривице). Споразуми су типичан пример комисивних правила, а њихово обиље је значајна карактеристика савременог међународног друштва.

Правила и агентура

Када је реч о спрези овако одређених правила и агентуре, значајно је указати на неколико импликација. Инструктивна правила додељују статусе људима и институцијама, придајући значај разликама које дефинишу статусне групе или кохорте. Статусне кохорте су мрежно организоване, успостављајући на тај начин статусну хијерархију. Када мрежну организацију посматрамо са аспекта њених “чворова”, чланови статусних кохорти заузимају јединствен ниво, што их чини статусно једнаким. Са друге стране, када је посматрамо из аспекта њених „спајајућих нити“, чланови заузимају различите нивое и стога су стратификованог распореда. Према мишљењу Харолда Лазвела (*Harold Lasswell*) и Абрахама Каплана (*Abraham Kaplan*), статус најдиректније произилази из вредности коју чланови и друштво придају изражавању различитости (титулама, признањима и слично)⁹ (Onuf, 2014: 5).

Директивна правила додељују положаје/службе (у смислу моћи и дужности), организоване према рангу у опадајућем низу, на тај начин конституишући организацију. Термин “ранг” је примењиван на позиције у статусним кохортама (статусна хијерархија), што је према Онуфу погрешно. У циљу терминолошке јасноће Онуф прави разлику између статусне позиције и ранга, користећи термин “ранг” само када је реч о положају/служби са међусобно упоредивим моћима и дужностима. Број припадника кохорти једног нивоа показује тенденцију опадања у

8 Мортон Каплан, професор емеритус Универзитета у Чикагу, увео је нову аналитичку методу у проучавање међународних односа – системску анализу. Наводи шест есенцијалних правила за одржавање равнотеже моћи. Више у Review of Morton Kaplan's *Justice, Human Nature, and Political Obligation* (1997).

9 Онуф преузима овај став из Лазвеловог и Каплановог дела *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*, 1965.

односу на сваку наредну (вишу), ретко је фиксно одређен и не показује функционалне везе са непосредно вишим/нижим позицијама. Супротно томе, рангови су најчешће фиксни у обиму и функционално повезани са претходним/наредним рангом.

Комисивна правила додељују улоге, попут оних у позоришној представи. Улоге се разликују у зависности од статуса или положаја/службе, преваходно с обзиром на чињеницу да је њихово поседовање добровољне природе, те да је њихова организација хоризонталног типа. У том смислу, сви су чланови јединствене статусне кохорте, односно статусно једнаки. Без обзира на то колико се њихове улоге разликују (могу бити савезници, ривали или непријатељи), они конституишу асоцијацију.

Додељујући статусе, положаје (службе) и улоге, правила конституишу агентуру за људе и њихове институције. На тај начин је сваки агент у позицији да дела у свету, али увек у оквирима граница спецификованим од стране истих правила. Ниједан агент нема идентичну комбинацију статуса, положаја и улога као неки други агент, односно сваки агент је јединствено друштвено биће. И докле различита друштва преферирају ова или она правила приликом конституисања агентуре, крајњи резултат је да људи постају “егоцентрични”, што не значи нужно и “индивидуалисти” (Onuf, 2014: 5). Начин на који агенти делају у друштву зависи још и од њихових циљева и мотивације, као и расположивих средстава за остварење тих циљева.

Легалност међународног поретка

Најзад, Онуф доводи у везу са овако изведеним правилима и легалност (законитост) међународног поретка. Уопштено посматрано, легалност система се одређује у односу на степен до ког су правила формално уобличена, њихова екстерна димензија подржава институционализацију, лична одговорност агената за формализацију и институционалну подршку правилима специфично и формално приписана овим задацима, за које су неретко посебно обучени (Onuf, 1989: 136). Иако повезана на комплексан начин, ова три критеријума су и међусобно одвојива. Степен до ког је сваки испуњен у конкретном случају правила може се, мада и не мора, подударати. Такав несклад нарочито је очигледан у случају међународног система, а што отвара питање да ли уопште постоји легалан међународни систем. Јасно је да, чак и када су сва три критеријума испуњена, може се десити да поредак није легалан. За легалистичке позитивисте (H. L. A. Hart, G. Gottlieb, J. S. Austin) коначна оцена

легалности поретка представља поседовање суверенитета. Услов суверенитета захтева да формално повезан сет правила оперише ексклузивно у различитим временима и просторима (1989: 141).

Легалан међународни поредак је сет правила, чија кохерентност произлази из праксе повезане са формалном и институционалном подршком правила. Поврх свега, према мишљењу Онуфа, легални међународни поредак је “правничка конструкција” (1989: 144). Правници су ти који сету правила дају кохерентност која му недостаје (1989: 144). Мањег обима, али кохерентнији, сетови правила уочени у међународним односима су међународни режими. Режији поседују свој карактер, односно властити домашјај и кохерентност, у оквирима датог поља међународних односа. Значајно је, међутим, да су правила та која пружају било ком режиму домашјај и кохерентност разграничавањем улога (1989: 145). Што су ова правила формалнија и институционално подржанија, то је очигледније постојање конкретног режима. Као мање или више самосталан сет правила, међународни режими комбинују инструктивна, директивна и комисивна правила, од којих свака имају властити удео¹⁰.

Допринос Онуфове теорије студијама безбедности

Неоспоран допринос студијама безбедности дала је Копенхашка школа, која безбедност конципира као „процес социјалног конструисања претњи који укључује секуритизујућег актера, који означава одређено питање као ургентно и као претеће по опстанак референтног објекта што, једном када публика то прихвати, легитимише употребу ванредних мера ради отклањања претње“ (Шуловић, 2010: 3). Безбедност се у теорији секуритизације концептуализује као језички акт. „Овако схваћено, безбедност није реч која упућује на нешто што је реално, већ само изговарање ове речи представља безбедносни чин. Говорећи речи, нешто је учињено“ (Wæver, 1995: 55). Самим чином говора о неком питању као

10 Значајан допринос Онуфове теорије одређења правила у међународним односима свакако има и увођење три идеална стања правила (conditions of rule) која настају из различитих типова правила (множина). Свака категорија правила (једнина) кореспондира са једном од три категорије правила (множина), која представљају решења за проблеме међународног друштва, настала путем социјалног карактера језика. Покушавајући да повеже делове парадигме међу собом, као категорије, Онуф изводи следеће закључке – хијерархија произилази из директивних правила, хегемонија из инструктивних правила, те хетерономија из комисивних правила (Roberts, 2017: 88). Свако од поменутих стања правила присутно је када је присутно понашање засновано на поступању по неким од типова правила (инструктивних, директивних или комисивних). У својој конструктивистичкој интерпретацији ове проблематике, Онуф повезује први стадијум са стицањем знања и способности коришћења инструктивних правила, други стадијум са директивним правилима и трећи стадијум са комисивним правилима (Onuf, 1989: 97).

безбедносној претњи, оно постаје безбедносно питање, односно језички акт сам по себи постаје „аутореферентна структура“ (Шуловић, 2010: 4). Конструисање безбедносних питања путем језичких аката, међутим, није искључиво у рукама појединачног агента, већ је секуритизација „суштински интерсубјективни процес“ (Buzan, Wæver, de Wilde, 1998: 30). То је процес „константног преговарања између секуритизујућих актера који питање ставља на дневни ред и публике на којој је да наметнути дневни ред прихвати или не“ (Шуловић, 2010: 4).

Идејни творац теорије секуритизације је политиколог Оле Вевер (*Ole Wæver*), који подразумева да је секуритизација „дискурзивно конструисање нечега у безбедносној претњи“ (Ејдус, 2016: 206). Попут Онуфа, и Вевер се ослања на радове Серла и Остина, концептуализујући безбедност као „говорни чин којим политичке елите идентификују претње, а од друштва захтевају легитимитет за примену специјалних мера које у нормалним условима не би биле прихватљиве“ (2016: 206). Вевер, међутим, секуритизујући чин види као илокуциони, за разлику од Остина, према коме је безбедност перлокуциони чин, којим „нешто извршавамо, односно постижемо казивањем“ (Остин, 1980: 127). У каснијим радовима Вевер и остали припадници Копенхашке школе безбедносни дискурс и сами одређују као перлокуциони чин (Ејдус, 2016: 206). И Онуф дели ово схватање, али и Остинову и Серлову употребу језичких аката „изнутра ка споља“ (2016: 207), односно од сувереног говорника ка сувереном слушаоцу.

Осим што Онуф ни на једном месту експлицитно не примењује своју теорију на безбедносно проблематику, задржавајући се на уопштенијим одређењима у вези са међународним односима и међународним друштвом, уочавају се и друге значајне разлике између његове теорије говорних аката и теорија секуритизације, примера ради, Вевера. У теоријама секуритизације се уобичајено говори о четири елемента – чину, секуритизујућем актеру, специјалним мерама и публици, с тим да се управо говорном чину, одређеном као „дискурс којим се одређени политички проблем формулише као посебно значајан за опстанак заједнице чиме се премешта ван поља утврђених правила игре“ (2016: 207), посвећује неспразмерно мала пажња. Супротно томе, централно место у Онуфовом поимању припада управо говорним актима, као полазишној основи за промишљање о било ком аспекту друштвене и међународне, а тиме и безбедносне стварности.

Приметно је, међутим, а што се уочава и као један од круцијалних недостатака Онуфовог бављења овом проблематиком, непридавање адекватне пажње самим актерима, односно говорницима и слушаоцима. Онуф ни на једном месту у свом излагању не конкретизује услове које

је потребно остварити да би се могло говорити о носиоцу или примаоцу асертивног, директивног или комисиивног говорног акта. Како је реч о примени на пољу међународних односа, додатно компликује разумевање и Онуфова тврдња да су међународни односи – односи међу државама као формално једнаким, сувереним партнерима (Onuf, 2013: 4). Тумачена у овом контексту, Онуфова интерпретација, мада нигде није експлицитно исказана, може се чинити блиском теоријама секуритизације, у смислу да се под секуритизујућим актерима или говорницима мисли на политичке елите. Имајући у виду Онуфов начелни став у вези са колективним као „фикцијом“ или каквом вештачком творевином која се у крајњем своди на појединачне агенте (Onuf, 2014: 88), јасно је да се Онуф никако не ограничава на овакву агентуру. Са друге стране, уколико се имају на уму његови ставови о агентури уопште, односно о условима за агентуру, а који су, чини се, прешироко постављени до мере да се готово свака индивидуа са способношћу говора и мишљења може сматрати агентом у некој ситуацији (Onuf, 2013: 3-20), постоје основи за тумачење да Онуф у коначници говори о друштвеним правилима у најуопштенијем смислу, што није нарочито применљиво на област међународних односа, а поготово на студије безбедности.

Са једне стране, овакво различито Онуфово схватање говорника, носиоца говорног чина, а тиме и креатора конкретног правила (наравно, под условом да постоји повратни одговор) носи извесне предности, будући да превазилази недостатке проистекле из устаљених схватања карактеристичних за традиционални концепт безбедности, према коме су државе најважнији, често и једини релевантан, субјект међународних односа. Будући да се спектар безбедносно релевантних субјеката у савремено доба шири муњевитом брзином, укључујући и владине и невладине организације, у извесном смислу медије, али и, несумњиво, појединце, Онуфов приступ чини се применљивијим, односно избегава се недостатак теорија секуритизације оличен у превише уском кругу потенцијалних секуритизујућих актера. Са друге стране, међутим, Онуфово одређење говорника, или бар претпостављени садржај који он под њиме подразумева, будући да га нигде прецизно не наводи, може се наћи на мети критика да је прешироко постављено. У крајњем, говорник чији се акт прихвати од стране слушаоца аутоматски постаје креатор правила – ко су онда индивидуе које то могу бити када је реч о унутардржавним или међународним односима? Како конституисање међународних норми више није ексклузивно право држава, а оне и те како могу садржати конфликти потенцијал (опажен на тај начин са неке стране), нужно је прецизно одредити услове да би се могло говорити о говорнику који постаје креатор правила, и то нарочито у случају дирек-

тивних правила. Кредибилитет асертације нужно зависи и од статуса говорника, што само поткрепљује претходну сугестију.

Осим прецизнијег одређења говорника, Онуф се не бави у довољној мери ни слушаоцима. Да би се говорило о обавезивању, првенствено у контексту комисивног говорног акта и правила, а што је једно од значајнијих питања за међународне односе и међународну политику, мора се прецизно одредити и ко је слушалац, односно ко прихвата обавезивање. И у случају обећања мора бити експлицитно назначено о коме је реч, што Онуф, нажалост, нигде не чини, задржавајући се на прилично површном и уопштеном позивању на публику. Још важнијим чини се питање мотивације, односно зашто долази до пристајања или непристајања на норму у међународним односима, те који су то нормативни и практични услови потребни да би агенти пристали и да би те обавезе постале и легитимне.

Онуфова теорија говорних аката свој највећи допринос промишљању о међународним односима и студијама безбедности даје управо у претходно наведеном смислу. Конкретно, Онуфова настојања да препозна и отклони недостатке превасходно теорија легалистичког позитивизма, укоренење у уважавању само једне (конститутивне или регулативне) функције норми/правила, допринела су проширивању садржаја самог појма „правила“, резервисаног до тада углавном само за правне норме. Уочавањем истовремено и конститутивне и регулативне функције правила, омогућава се потпуније и свеобухватније разумевање не само норми, већ и свог друштвеног садржаја који Онуф под појмом „правила“ подразумева. Сам покушај подизања говорних аката на ниво општедруштвених правила, одговорних за креирање друштвене, међународне и безбедносне стварности, ипак се чини преамбициозним. За ставове попут оног о примату правила и у односу на друштво и на појединца, те генерално у односу на социјалну-конструисану стварност, захтева далеко утемељенију аргументацију и разраду, коју Онуф, међутим, не нуди. Такође, стиче се утисак да Онуфова теорија говорних аката избегава и критике упућене теоријама секуритизације, првенствено у вези са преуско постављеним одређењима секуритизујућег агента као политичке елите. Предност Онуфове схватања је шира могућност примене на истраживање безбедносних појава и процеса, неограничених на традиционалне концепте безбедности фокусиране на државе као агенте, односно, оно чини могућим узимање у разматрање и свих оних безбедносно релевантних субјеката који се појављују и јачају у савременом добу.

Упркос наведеном, могућности примене Онуфове поставке ограничене су, како је већ указано, непрецизним и непотпуним одређењем кључних појмова (говорника, аудиторијума, али и самог говорног акта/

правила), као нужним условом за операционализацију било каквог метода. Неопходно је, нарочито када је реч о импликацијама на разматрање међународних односа и безбедности, одредити јасне услове који некога могу чинити говорником и креатором правила, одредити прецизно слушаоце, првенствено као оне који прихватају обавезивање или обећање, те одредити, конкретизованије него што то Онуф чини, који говорни акт се може сматрати легитимним, нарочито у контексту међународних норми које се тичу најзначајнијих безбедносних питања. Деликатна и озбиљна проблематика о којој је реч захтева да се у сваком тренутку и у сваком конкретном случају могу недвосмислено идентификовати сви елементи процеса којим говорни акт постаје правило.

Тек на претходно наведени начин идентификовани елементи стварају могућности за примену Онуфове теорије говорних аката као аналитичког метода за истраживање безбедносних феномена. Ова теорија поседује нарочити потенцијал као оквир за анализирање речи које највећим делом чине садржину државних и међународних политика, односно којима се у највећој мери формулишу и презентују утврђене политике. Све изјаве које су на изванредан начин од политичког значаја могу бити анализирани у контексту асертивних, директивних и комисивних говорних аката. Њиховом идентификацијом, која их диже до нивоа инструктивних, директивних или комисивних правила, ствара се могућност да се ти акти потом сортирају, како би се одредио однос између говорника и аудитооријума, разлике између тврдњи какво је нешто и евентуалних аспирација за будућност и томе слично. Таква анализа мало се разликује од директне интерпретације која се не заснива на теорији говорних аката, али категоризација различитих исказа омогућава структурисанији приступ интерпретацији. Оваквом идејом водио се и Рене Марлин-Бенет (*Renée Marlin-Bennett*) у свом есеју *What is The American National Interest? Reading Obama with Onuf*. Важно је поменути и ауторову сугестију да се уведе и додатни корак у анализи, што би представљало увођење неизречених правила како би изговорени искази имали смисла.

Говорећи о евентуалним недостацима Онуфовог поимања ове проблематике, чита се недоследност у излагању о правилима уопште. Недостатак логичног следа, односно редоследа у извођењу правила из говорних аката, а потом из њих и стања правила на једном месту, неизбежно доводи до конфузије. Осим поменуте недоследности, присутна је и терминолошка нејасноћа, и то коришћењем термина “правила” у више различитих значења (укључујући и разликовање правила (једнина) и правила (множина)). Изузетно значајно је указати и на присутно подразумевање поштовања одређених правила. Изнимно мали простор

је посвећен, и то прилично површном објашњењу ситуација у којима долази до кршења правила. Занемаривање ситуација у којима је већа корист од кршења, или било којих других у којима до кршења правила долази, сугерише извођење потенцијално једностраних закључака. Наведено је нарочито упечатљиво у међународним односима, чијим примерима обилује историја (ратови из интереса). У том контексту, сматра се недовољним позивање на међународно право као ограничење.

Такође, и подразумевањем способности говора као јединог основа од значаја за друштвене односе, игнорише се у потпуности део популације у својству агентуре, или бар као фактора од утицаја на помену-те односе (а који апсолутно могу бити агенти без обзира на евентуалну немогућност говора). Недостатак је свакако и потпуно занемаривање неизговореног, прећутног и субјективног у друштвеним (и међународним) односима. Управо субјективна, психолошка компонента има великог утицаја на исходе понашања (“једно мисли, друго каже”, као и “једно мисли, друго ради”). Најзад, инструктивна правила далеко су општија и од директивних и од комисивних правила. Могло би се, условно, рећи да оба произилазе из њега, те се поставља питање колико је онда прикладно (оправдано) издвајати инструктивна као равноправна са директивним и комисивним правилима. Другим речима, уопштено посматрано, сва правила у крајњем дају извесне инструкције. И на овом месту се напомиње недостатак проистекао из занемаривања других фактора који утичу на исказ/изговорено (социјално-психолошких и психолошких уопште), а који последично доводи до тога да Онуфова три типа правила не исцрпљују све могућности перформативног говорног језика.

Закључна разматрања

Коначно, закључује се да међу најзначајнијим доприносима Онуфове теорије засноване на перформативном говору (заједно са правилима која производи) јесу свакако они видљиви на плану њене практичне примене. Имајући практичне импликације на разним нивоима друштвених (и међународних) односа, ова теорија чини се потенцијално плодносном за примену као аналитички оквир за истраживање најразличитијих проблематика у области безбедности, а будући да је изговорено објективно мерљиво, подложно анализи и извлачењу разноврсних закључака, чак и статистичких показатеља. Уз предложене измене и дубљу разраду полазних основа у вези са одређењем говорника, слушалаца, а нарочито самих говорних аката и правила, оваква анализа могла би се применити

на најзначајније политичке изјаве/документе, од говора политичких лидера, преко владиних докумената, па до оснивачких докумената и других текстова различитих регионалних и глобалних безбедносних организација. Новину у теоријском промишљању о правилима/нормама у домену међународних односа неизоставно представља и уочавање конститутивне и регулативне функције правила, чиме се, такође, проширује спектар могућности практичне примене. Напоследку, упутно је напоменути да извођење закључака о Онуфовом поимању легитимности међународног поретка, те класификација једноставних и комплексних институција извршена по основу критеријума доминације инструктивног, директивног или комисиивног правила, захтева далеко већи простор за аргументацију и разраду него што то овај рад нуди, те стога заузима споредно место у раду. Но, потребно је указати, барем на основу понуђеног најопштијег објашњења, на потенцијал који може имати за дубље разумевање међународног система, као и експланаторну моћ коју поседује када је реч о самим међународним режимима. Илустративан је и приказ импликација овако одређених правила на агентуру, у смислу да један агент увек представља оличење комбинације статуса, положаја и улога, а које никада не може бити истоветно са оном неког другог агента, но поново, како ни Онуфово поимање агентуре није у фокусу овога рада, примерено је задржати се на овако уопштеној оцени.

ЛИТЕРАТУРА

- Balzaq, T. (2005). The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*, (11) 2, 171-201.
- Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J. (1998). *Security - A New Framework Analysis*. Colorado: Lynne Rinner Publishers, Inc., Boulder.
- Ејдус, Ф. (2016). „Дискурзивна и практична конструкција међународне (не)безбедности“. У: Јовић, Д. (ур.), *Конструктивистичке теорије међународних односа*. Загреб: Факултет политичких знаности, 199-228.
- Guzzini, S. & Leander, A. (2017). „Following Onuf’s rules on rules: the legal road to social Constructivism“. In: Gould, H. (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*. London: Routledge, 175-188.
- Katzenstein, J. P. (1996). „Introduction: Alternative Perspectives on National Security“. In: Katzenstein, J. P. (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identities in World Politics*. New York: Columbia University Press, 1-27. Преузето 24.6.2019. са <http://www.ciaonet.org/book/katzenstein/katz01.html>
- Ковачевић, Б. (2016). „Што је то ново у конструктивизму?“. У: Јовић, Д., (ур.), *Конструктивистичке теорије међународних односа*. Загреб: Факултет политичких знаности, 37-88.
- Kowert, P. (2017). „Making sense of our world: competence, reason, and the emergence of ethical systems“. In: Gould, H. D. (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*. London: Routledge, 127-142.
- Marlin-Bennet, R. (2017). „What is the American national interest? Reading Obama with Onuf“. In: Gould, H. D. (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*. London: Routledge, 146-156.
- Onuf, N. (1994). The constitution of International Society. *European Journal of International Law*, 5(1), 1-19.
- Onuf, N. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Onuf, N. (2013). *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*. London: Routledge.
- Onuf, N. (2014). *Rule and rules in international relations*. Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights, University of Helsinki [онлајн]. Преузето 2. фебруара 2018, са http://www.helsinki.fi/eci/Events/Nicholas%20Onuf_Rule%20and%20Rules%20%204-2-14.pdf
- Остин, Џ. (1980). *Како деловати речима*. Нови Сад: Матица српска.

- Puchala, D. J. & Kegley, C. W. (1989). „Editor’s Preface“. In: *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press, ix-x.
- Roberts, J. C. (2017). „What do rules do? Making room for rationality in Constructivist thought“. In: Gould, H. D. (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*. London: Routledge, 80-90.
- Серл, Џ. (1991). *Говорни чиновни: оїлед из филозофије језика*. Београд: Нолит.
- Stritzel, H. (2007). Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond. *European Journal of International Relations*, (13)3, 357-383.
- Шуловић, В. (2010). Значење концепта безбедности и теорија секуритизације. Београдски центар за безбедносну политику. Преузето 4. 9. 2019. са bezbednost.org/Bezbednost/714/Znacenje-koncepta-bezbednosti-i-teorija.shtml
- Tickner, A. (2017). „Foreword“. In: Gould, H.D. (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*. London: Routledge, xiv.
- Вент, А. (2014). *Друшїивена теорија међународне полиїиике*. Београд: Факултет политичких наука.
- Wæver, O. (1995). „Securitization and Desecuritization“. In: Lipschutz, R. (ed.), *On Security*. New York: Columbia University Press, 46-86.
- Wiener, A. (2017). „Still missing the other half: world making and sense making“. In: Gould, H. D. (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*. London: Routledge, 113-123.

ONUF'S SPEECH ACT THEORY – IMPLICATIONS ON RESEARCH IN SECURITY STUDIES

Nevena Stanković, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

The focus of this research is a speech act theory of one of the most influential social constructivists - Nicholas Onuf. After a review of the most important premises about the rules, as a central concept to his approach (consequently, including the conditions of rule), the author attempts to represent the role and the significance that performative language has in international relations field, as much as in social relations in general. A central part of this paper is about speech act theory as an inclusive set of categories of the rules (instructive, directive and commissive), implications of the rules on the agency, and observed connection with legality of the international system. Eventually, the author made conclusions on contribution and possibilities of implementation in practice of the Onuf's speech act theory, primarily as an analytical tool for the research in security studies, and also eminent flaws, with the suggestions in order to overcome them. In conclusion, it appears that the potential contribution of Onuf's approach to this theme in security studies, and also to international relations, is extremely significant, but there is a need for further elaboration and emendation so that his theoretical position could have larger explanatory power for implementation.

Keywords: *Onuf, speech act theory, rules, analytical tool, research in security studies.*

УДК 355.1:355.48(436-89)"1914/1918"
COBISS.SR-ID 513529525

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.10

ЈЕЗИК КАО ПРЕПРЕКА ТАКТИЧКОЈ ЕФЕКТИВНОСТИ АУСТРОУГАРСКЕ ВОЈСКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ*

Михајло Копанџа**, истраживач-приправник
Институт за међународну политику и привреду, Београд

* Рад представља део научног пројекта „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивање положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179029), а реализује Институт за међународну политику и привреду, у периоду од 2011. до 2019.

** mihajlo.kopanja@diplomacy.bg.ac.rs

ЈЕЗИК КАО ПРЕПРЕКА ТАКТИЧКОЈ ЕФИКАСНОСТИ АУСТРОУГАРСКЕ ВОЈСКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Сажетак: *Постоји генерална сагласност међу ауторима да се аустро-угарска војска у Првом светском рату показала далеко испод онога што јој је њен војни потенцијал омогућавао, а амбиције захтевале. Међутим, сагласности око предоминантног разлога војне неефикасности аустроугарске војске нема. Циљ овог рада јесте да представи алтернативно објашњење неефикасности аустроугарске војске током Прве светског рата, кроз истраживање илустративних језика припадника оружаних снага Аустроугарске. Кључни аргументи рада јесте да је бројности језика којима су се служили припадници аустроугарске војске онемогућила адекватну комуникацију и координацију између војника и официра, али и између војника различитих националности, тиме онемогућавајући и остварење тактичке ефикасности на бојном пољу. Разматрајући појам тактичке ефикасности, тактике, као и повезаности између стратегијског, оперативне и тактичког нивоа, али и анализирајући Аустроугарску и њену војску уочи Прве светског рата, рад показује да се комплексна језичка политика аустроугарске војске показала неучинковитом и неодрживом у рату. Онемогућена је адекватна комуникација, координација, као и лидерство официра, што представља темеље остваривања тактичке ефикасности, а ефекти су се јавили на одређеним нивоима и довели до пораза Аустроугарске.*

Кључне речи: *тактика, тактичка ефикасност, војна ефикасност, језик, Аустроугарска.*

Увод

Уочи Првог светског рата, Аустроугарска је представљала једну од великих сила које су чиниле „Концерт Европе“. Иако несумњиво најслабија од свих европских сила тог времена, Аустроугарска је била далеко од безначајног актера у међународној политици (Kennedy, 1988: 163, 215-219). Са значајним територијалним, економским и демографским потенцијалима, који представљају основу војног потенцијала, могла је да се пореди са осталим значајним државама тог времена. Не рачунајући Русију, Аустроугарска је била територијално највећа држава и друга по популацији у Европи (Romsics, 2002: 1). Међутим, како Пол Кенеди (*Paul Kennedy*) наводи, „војни потенцијал ... није исто што и војна моћ“ (Kennedy, 1988: 198), и Аустроугарска још од врхунца своје моћи у 16. и 17. веку (Kennedy, 1988: 31-71) није успела да преведе војни потенцијал у војну моћ. У деценијама релативног мира у Европи након уједињења Немачке и Италије, овај недостатак био је у другом плану. Међутим, избијањем Првог светског рата сав недостатак војне моћи Аустроугарске изашао је на видело и у крајњој линији се може аргументовати да ју је коштао опстанка у међународној арени.

Случај неефективности аустроугарске војске током Првог светског рата није прошао неопажено у академској литератури и током година представљена су бројна објашњења разлога неефективности аустроугарске војске. Махом од интереса војним историчарима, ови радови несумњиво дају обиље материјала од користи за истраживања, међутим из перспективе наука безбедности и политичких наука то делом представља и отежавајућу околност. Приступ политиколога заинтересованог за историју и приступ историчара заинтересованог за политику имају своје различите нијансе (Strachan, 2019: 171-172; Murray and Millett, 2010: XI-XII). Историчар настоји да прикаже ширу слику и ретко наглашава јасну каузалну логику где се кључно објашњење може утврдити без значајније анализе самог рада.

У постојећој литератури која анализира неефективност аустроугарске војске преобладајућа су следећа објашњења фактора који су до тога довели: нелојалност припадника аустроугарске војске који етнички нису били Немци или Мађари, неадекватна опремљеност, неадекватна стратегија, парламентарно спутавање и неадекватно финансирање (Dredger, 2017: 1-9). Међутим, најзаступљеније међу њима свакако је објашњење да је нелојалност бројних етничких група које су сачињавале популацију Аустроугарске довело до неефективности њене војске. Једноставно речено, аустроугарска војска је била неефективна, јер знатан део њених припад-

ника, који нису били етнички Немци или Мађари, није желео да се бори. Ово објашњење присутно је још у радовима који су објављени током Првог светског рата (Trevelyan, 1915: 862; Цвијић, 1996: 261), међутим, новија истраживања га оповргавају, објашњавајући да представља производ предрасуда политичке елите у Бечу о етничким мањинама, као и страха да ће доћи до побуне припадника етничких мањина. Аутори наводе да је уочи Првог светског рата мобилизација војске спроведена без потешкоћа у свим деловима монархије (Павловић, 2018: 285; Rothenberg, 1989: 132), и да је током рата постојао осећај лојалности, храбрости и спремности за борбу међу припадницима аустроугарске војске (Schindler, 2003; 2015; Dredger, 2017; Cornwall, 1997; Lein, 2009; Herwig, 2009).

Наведена објашњења фактора који су довели до неефективности аустроугарске војске не треба схватати на начин да један апсолутно искључује утицаје других. Фокусирање радова на одређено објашњење подразумева да је тај фактор имао преобладајућу улогу, док су остали имали делимичан и споредни утицај. Пратећи такав приступ, овај рад пружа алтернативно објашњење преобладајућег разлога неефективности аустроугарске војске, стављајући у први план и истичући утицај језичке баријере међу њеним припадницима. Постојање разлика у језику онемогућило је ефективно спровођење војних операција током Првог светског рата. Иако помињана у литератури (Rothenberg, 1998; Schindler, 2015; Engle, 2014; Kardum and Korea Gajski, 2012), језичка баријера није идентификована као примарни разлог који је утицао на неефективност и у крајњој линији пораз аустроугарске војске у Првом светском рату.

С обзиром да рат представља колективни друштвени подухват који захтева залагање и заједничко деловање великог броја људи, способност комуникације између припадника оружаних снага представља основу ефективности оружаних снага и остварења ратних циљева. У овом случају, под способношћу комуникације се не мисли на системе веза и технологију која је омогућила замену једног Филипида или голуба писмоноше радио-везом, већ на базични смисао комуникације, то јест преношење мисли и значења између појединаца и група. Предуслов сваког заједничког деловања људи јесте разумевање шта треба урадити, како треба урадити и који појединац ће који део урадити. У савременом рату појединац не може сам донети победу, чак и уколико разуме ситуацију у којој се нашао и зна шта треба чинити, већ своје мисли мора поделити са другима, да би се кроз заједничко деловање успешно извршио тактички задатак (Marshall, 2000: 132-137). Нагли развој средстава комуницирања довео је до потпуног запостављања базичног смисла комуникације као говора између припадника јединице и поред тога што успешност остварења тактичког задатка почива на неопходности међусобног разговора (Marshall, 2000: 136-137).

У случају аустроугарске војске, питање језичке баријере као препреке ефективности је израженије и кључно на тактичком нивоу, из разлога што је, с једне стране аустроугарска војска била изразито етнички хетерогена, док је са друге стране официрски и подофицирски кор био сачињен готово апсолутно од Немаца и Мађара. Поред тога, тактички, оперативни и стратегијски нивои оружаних сукоба су међуповезани и тактика као најнижи ниво служи остварењу оперативног и стратегијског нивоа, као и политичких циљева због којих се ушло у рат (Betts, 2000: 6). Уколико се задаци на тактичком нивоу не могу ефективно остварити, то ће довести до пропасти остварења војних циљева и на оперативном и стратегијском нивоу (Betts, 2000: 6-7). Отуда је кључни аргумент овог рада да је до пораза Аустроугарске у Првом светском рату довела тактичка неефективност њених оружаних снага, изазвана немогућношћу комуникације између њених припадника услед разлика у језику.

Тактика и тактичка ефективност

Еволуција оружаних сукоба током деветнаестог века, у смислу технолошког развоја војне опреме, оперативног увођења артиљерије, повећања броја војника који учествују у војним операцијама, довела је до усложњавања процедура, одлука али и броја бојишта и условила потребу за бољом координацијом подухвата зарад остварења ратних циљева. Наведена потреба манифестовала се у својеврсној подели војних операција на три нивоа: стратегијски, оперативни и тактички. Иако се још од Сун Цуа (Сун Цу, 2015) правила дистинкција између стратегије и тактике, коју је додатно учврстио Клаузевиц (*Carl von Clausewitz*) (Clausewitz, 2007), оперативни ниво је у употребу ушао релативно касно, управо под утицајима тактичких „пат-позиција“ Првог светског рата (Luttwak, 1980-1981: 61-62; Strachan, 2008: 429), зарад прављења везе између стратегијских циљева и тактичких могућности (Бофр, 1968: 32).

За Клаузевица дистинкција између тактике и стратегије се огледа у томе да „тактика учи о употреби оружане силе у ангажовању (*engagement*)... [док је]...стратегиија употреба ангажовања за циљеве рата“ (Clausewitz, 2007: 74). Док се стратегија бави целокупним одвијањем оружаних сукоба, тактика се бави конкретним биткама. Тиме, тактика представља својеврсну апликацију стратегије на нижој равни у конкретном времену и простору (Hart, 1991: 321). Између тактике и стратегије стоји оперативни ниво који подразумева одабир адекватних тактичких маневара кроз које се остварују стратегијски циљеви (Luttwak, 1980-1981: 61). Међутим, веза

између стратегије, оператике и тактике није линија прости каузалности. Док је важно да се стратегијске замисли оперативно и тактички спроведу у дело, једна битка не мора нужно пресудити успешност целокупне стратегије. Термин *Пирова победа* управо служи да се нагласи чињеница да једна добијена битка може да изгуби рат. Истовремено, једна изгубљена битка не значи да се и рат губи. Ипак, серија изгубљених битака тешко се може надокнадити стратегијским умећем.

Тактика, као апликација стратегије употребом оружане силе у конкретним сучељавањима супротстављених оружаних снага, треба бити „што прецизнија могућа наука“ (Strachan 2005: 4). Остварењем циљева на тактичком нивоу доприноси се остварењу циљева на оперативном, потом стратегијском нивоу, које се надаље преноси на циљеве које је поставила политика и због којих се приступило рату. Док се за ниво политике, стратегије и оператике у начелу може применити принцип еквивалентности (*equifinality*), тактички ниво има јасан исход победе или пораза. Отуда, тактички ниво захтева већи ниво прецизности у односу на више нивое.

Међутим, зарад остварења циљева, независно од нивоа, оружане снаге држава морају поседовати не само одређени војни потенцијал, у смислу материјалних и људских ресурса, већ и степен војне ефективности (*military effectiveness*) (Brooks, 2007: 4). Поменуто разликовање војног потенцијала и војне моћи држава у случају Аустроугарске управо је служило наглашавању значаја војне ефективности по војну моћ и употребу војне моћи у оружаним сукобима. Штавише, сама међузависност стратегијског, оперативног и тактичког нивоа заправо представља један од кључних атрибута војне ефективности (Brooks, 2007: 10-11). Ипак, јасна дефиниција појма војне ефективности није уједначена са истраживањима социолога, војних историчара и политиколога, који из сопствене перспективе приступају и дефинишу појам (Brooks, 2007: 4-9). Поред тога, даљу забуну производи и повремена, готово наизменична употреба појмова *војне ефективности* и *војне ефикасности*. Разликовање ефикасности и ефективности не представља семантичку игру на енглеском језику, што је и видљиво у употреби оба термина и у српској литератури (Каровић и сар., 2011; Forca, 2011; Stefanović i Forca, 2005), већ имају своје разлике у значењу. Ефикасност подразумева да се ствари раде на прави начин, док ефективност подразумева да се раде праве ствари (Drucker, 2009: 32; Ковачевић и сар., 2018: 277; Jobbagy, 2009: 513). Међутим, како Алан Милет (*Allan Millett*), Вилијамсон Мари (*Williamson Murray*) и Кенет Ватман (*Kenneth Watman*) наводе, упркос разликовању појмова „ефективност инкорпорира одређене конотације ефикасности“ (Millet et al., 1986, 37).

Генерално гледано, војна ефективност је способност државе да на основу материјалних и људских потенцијала генерише војну моћ (Millet et al., 1986, 37; Brooks, 2007: 9; Brathwaite, 2018: 2). Оваквом погледу треба додати и Бидлову (*Stephen Biddle*) одредницу произвођења повољних војних исхода (Biddle, 2017), из разлога што ефективност подразумева рађење правих ствари и што постојање војне моћи *per se* не значи много без разматрања о њеној примени или могућности примене. Међутим, саму војну ефективност је тешко одредити увођењем конкретних и мерљивих индикатора. Милет, Мари и Ватман исправно указују да различитост циљева, процедура и делања на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу, упућује на неопходност одвојеног посматрања ефективности на свим нивоима (Millet et al., 1986: 38). Тек потом је могуће накнадно разматрање њихове интеграције на које упућује Риса Брукс (Brooks, 2007: 10-11). Из перспективе овог рада, тактичка ефективност је кључна и управо настоји да објасни како неадекватан степен тактичке ефективности може да доведе до свеобухватне војне неефективности.

У литератури тактичка ефективност се помиње и у алтернативном облику као борбена ефективност (*combat effectiveness*). Међутим, овакав термин је мање прецизан и може проузроковати забуне. На пример, у раду Филипа Хејварда (*Philip Hayward*) о мерењу борбене ефективности, није најјасније да ли аутор говори о тактичком или оперативном нивоу, јер се могу наћи елементи оба (Hayward, 1968). За разлику од Хејварда, Кристин Бретвајт (*Kristin Brathwaite*), у својој концептуалној анализи борбене ефективности, експлицитно упућује да се борбена ефективност преваходно односи на тактички ниво (Brathwaite, 2018: 2). Зарад избегавања оваквих забуна, сврсисходније и прецизније је говорити о тактичкој ефективности у складу са приступом Милета, Марија и Ватмана.

Управо рад Кристин Бретвајт представља значајан допринос разумевању тактичке ефективности. Анализирајући постојећу литературу о тактичкој ефективности, Бретвајт закључује да се истичу два кључна фактора: *вештине војника* и *воља за борбу* (Brathwaite, 2018: 3). Док поједини аутори стављају акценат или на вештину или на вољу, Бретвајт закључује да су оба фактора подједнако важна. Значајније, ауторка наводи и индикаторе на основу којих одређује и вештине и вољу. Индикатори вештина војника су: основна тактика, координација и комуникација и лидерство. Индикатори воље војника за борбу су: морал, дисциплина и иницијатива (Brathwaite, 2018: 3-7).

Враћајући се на циљ рада, ауторкино одређење фактора тактичке ефективности, као и њихових индикатора, указује на проблеме које језичка баријера може изазвати када је у питању тактичка ефективност.

Индикатори координације и комуникације унутар тактичке јединице, али делом и лидерство у смислу комуникације између претпостављених подофицира и официра са војницима, почивају на чињеници да сви припадници јединице говоре истим језиком. Уколико не говоре, индикатори координације и комуникације пре свега, али и индикатор лидерства, имаће негативне вредности, утичући и на негативну вредност тактичке ефективности. Из тактичке неефективности, кроз међуповезаност нивоа организовања оружаних снага, произилази негативна вредност војне ефективности, умањујући војну моћ и онемогућавајући војсци да оствари циљеве које је поставила политика.

Језичке разлике као препрека тактичкој ефективности аустроугарске војске

Плуралитет објашњења узрока који су довели до војне неефективности и пораза Аустроугарске у Првом светском рату није без разлога. Аустроугарска је уочи Првог светског рата била држава са дванаест различитих етничких група, од којих је свака чинила макар један проценат укупне популације, две велике политичко-административне целине, привременом аустријско-мађарском економском унијом, три одвојене оружане формације, а заједничка су била само министарства спољних послова и рата, као резултат Нагодбе из 1867. године (Kardum and Korea Gajski, 2012: 352-354). Оваква ситуација омогућила је широки простор за утицај разноликих варијабли на укупно стање војне ефективности Аустроугарске у Првом светском рату. Отуда и не чуди закључак из увода да се утицаји других објашњења, поред језичке баријере, не могу апсолутно искључити.

Као што је већ напоменуто, Аустроугарска је била, не рачунајући Русију, друга по бројности популације земља у Европи. Међутим, не само да је демографски била хетерогена, са наведених дванаест већих етничких група, него није имала апсолутну етничку већину ниједне етничке групе. Релативну већину имали су Немци, који су чинили 24 процента или око дванаест милиона људи (Romsics, 2002: 1). Поред Немаца, демографска слика Аустроугарске је процентуално била следећа: Мађари 20 процената, Чеси 13 процената, Пољаци 10 процената, Украјинци и Русини 8 процената, Румуни 6,5 процената, Хрвати 5 процената, Срби 3 до 4 процента, Словаци 4 процента, Словенци 2,5 процената, Италијани 1,6 процената и Бошњаци 1 проценат (Romsics, 2002: 1-3).

Приказана хетерогеност популације додатно је била отежана географском дистрибуцијом наведених етничких група и неравномерним

економским развојем. Иако се ови аргументи могу узети и при стављању у први план питања лојалности етничких мањина на војну ефективност, они могу бити протумачени и из језичке перспективе. Географска дистрибуција утицала је на то да поједине етничке групе нису имале готово никаквог контакта са другим групама. Помало је незамисливо да су Срби, Бошњаци и Хрвати из Босне и Херцеговине имали значајније интеракције са Италијанима из Тирола или Русинима и Украјинцима из Галиције, што би им омогућило да на основу говора препознају своје судржављане. Истовремено, ефекти неравномерног економског развоја се могу посматрати како кроз интеракције између етничких група, тако и кроз познавање додатних језика поред матерњег. Економски неразвијенији делови упућују на економију засновану на пољопривреди, у којој је становништво везано за земљу коју обрађују, што смањује могућност, али и потребу, за ширим интеракцијама ван непосредног окружења. Са друге стране, економски развијенији делови привлаче појединце из неразвијених крајева, дајући им прилику да науче додатни језик поред матерњег, доприносећи тако превазилажењу језичке баријере.

Оружане снаге Аустроугарске рефлектовале су како политичку, тако и демографску ситуацију у држави. Уместо јединствене, аустроугарска војска је била сачињена од три одвојене целине. Под контролом Аустрије била је Царско-краљевска војска (*Kaiserlich-Königlich Landwehr*), под контролом Мађарске Мађарска краљевска војска (*Magyar Királyi Honvédség*), док је заједничка војска царства била Царска и краљевска војска (*Kaiserlich und Königlich Armee*), која је уједно и чинила највећи сегмент аустроугарске војске (Bassett, 2016: 367). Оваква структура оружаних снага Аустроугарске је резултат компромиса између супротстављених тежњи две стране, где мађарска страна није желела заједничке оружане снаге, већ искључиво сопствену, аутономну војску, а аустријска страна није желела да дозволи одвојене оружане снаге.

По питању демографске структуре, аустроугарске оружане снаге рефлектовале су демографску слику царства без апсолутне етничке већине. Аустроугарска војска је била сачињена од десетак већих етничких група (видети табелу 1) и у апсолутним бројевима чинило ју је око два милиона људи (Strachan, 2003: 284). Међутим, демографска структура оружаних снага није одговарала демографској слици међу официрима, које су у готово 90 процената чинили Немци или Мађари, док су у резервном саставу чинили око 85 процената (Bassett, 2016: 458-459; Rothenberg, 1998: 127-128). Слична ситуација била је и у случају подофицира (Strachan, 2005: 282).

Табела 1. Процентуална заступљеност етничких група у аустроугарској војсци (Strachan, 2003: 282)

ЕТНИЧКА ГРУПА	ПРОЦЕНАТ ЗАСТУПЉЕНОСТИ
Немци	25%
Мађари	20%
Чеси	13%
Србо-Хрвати	9%
Пољаци и Украјинци	8%
Румуни	7%
Словаци	4%
Словенци	2%
Италијани	1%

И поред тога што није постојала апсолутна етничка већина у оружаним снагама Аустроугарске, официрски и подофицирски корпус су доминантно чинили Немци, делом и Мађари, што и не чуди с обзиром да је војна елита Аустроугарске била врло искључива према Словенима генерално. (Bassett, 2016: 371). Самим тим, постојао је раздор у војсци између официра и подофицира и војника који су били друге етничке припадности.

Језичка политика у аустроугарској војсци

Комплексна демографска и етничка структура Аустроугарске, која се рефлектовала и на оружане снаге земље, свакако није била неопажена у вишим војним круговима, па је аустроугарска војска имала политику решавања овог проблема. Подела војске на Царско-краљевску (у даљем тексту *Ландвер*), Мађарску краљевску војску (у даљем тексту *Хонвед*) и Царску и краљевску војску (у даљем тексту *Заједничка војска*), била је резултат компромиса између централизације и аутономије, који се пренео и на језике у употреби у овим оружаним снагама. Према компромису, немачки је остао командни језик (*Kommandosprache*) у свим јединицама (Bassett, 2016: 367). На нижем нивоу постојао је језик свакодневне службе (*Dienstsprache*), који је у Хонведу био мађарски, а у Ландверу немачки (Bassett, 2016: 367). Поред тога, пук који није био састављен од Мађара или Немаца користио је, такође, језик војника пука (*Regimentsprache*) у свакодневној употреби (Bassett, 2016: 367). Одређење језика пука се вршило уколико је барем 20 процената војника говорило тим језиком (Schindler, 2015: 42).

Према наведеној језичкој политици, могло је бити чак до 5 различитих језика пука, уз немачки као командни језик, а уколико је јединица била у склопу Хонведа још и мађарски. Иако је, на нивоу пука, језик пука био најзначајнији, према Џону Шиндлеру (*John R. Schindler*) сви војници су морали да знају отприлике 80 фраза командног језика на немачком, као и око хиљаду техничких израза и фраза такође на немачком као део језика свакодневне службе (Schindler, 2015: 41-42). Бројност пуковских језика углавном је зависила од географског седишта одређеног корпуса. Пошто су корпуси били организовани по територијалном принципу (Pernes et al., 2003: 335), етнички хетерогенији региони имали су јединице са већим бројем језика, као што су на пример били Банат или Истра.

Спровођење овакве језичке политике у оквирима сопствених оружаних снага, уз предоминантност Немаца и Мађара на нивоима официра и подофицира, захтевало је две ствари: прво, да војници усвоје одређени број фраза на немачком и да официри науче пуковске језике. За официре је оваква ситуација била знатно неповољнија, јер су морали не само да знају све признате пуковске језике, већ да их науче у року од три године, што би доказали полагањем испита (Schindler, 2015: 42). Са дванаест етничких група које су чиниле минимум један проценат оружаних снага Аустроугарске, оваква процедура захтевала је знатна улагања у развој кадрова које је, у случају губитка, било тешко надоместити.

Желећи да смање бројност језика, вероватно препознајући сличности између словенских језика, али и због чињенице да су отприлике 45 процената укупног броја војника чинили Словени, Аустроугарска је покушала да формира војно-словенски језик, који би сви словенски припадници могли да разумеју (Schindler, 2015: 43). Међутим, иако се не може порећи чињеница да су словенски језици међусобно довољно слични да се основна комуникација може остварити, поготово уз помоћ пантомиме, из перспективе заједничког тактичког деловања постоје проблеми. Они се највише манифестују у чињеници да међу словенским језицима постоје идентичне речи које имају друкчија значења. Можда најједноставнији пример се може пронаћи у поређењу чешког и српског језика. Чешка реч *řpravo* (*vpravo*) и српска реч *řправо*, иако готово идентичне имају различита значења, јер у Чешком *řправо* значи *десно*. Слично је и у другим западнословенским језицима у односу на јужнословенске. Неразумевање ове базичне речи приликом ангажовања снага у бици могло је произвести катастрофалне тактичке последице, што доводи у питање ефективност војно-словенског језика.

Утицај језика на тактичку ефективност

У претходним поглављима приказана је сва комплексност Аустроугарске, како државе, тако и њених оружаних снага. Међутим, свођење на конкретне бројеве још додатно приказује сложеност ситуације. Заједничка војска Аустроугарске имала је 102 пука, од којих је свега 15 имало више од 90 процената припадника једне етничке групе (Schindler, 2015: 42). Међутим, и у тих 15 нису сви пукови били искључиво немачки, као што је пример Двадесетосмог пука, који су у 98 процената чинили Чеси (Lein, 2009: 232). Ситуација је била још комплекснија на батаљонском нивоу, где је већина батаљона имала барем два ако не и више језика (Strachan, 2003, 282). У оквирима 142 јединице које су имале само један пуковски језик, свега 31 је била чисто немачка (Schindler, 2015: 42; Strachan, 2003: 282).

У случајевима јединица попут 129. Пука, који је „садржао 29 процената Немаца, 24 процената Срба, 20 процената Мађара, 20 процената Румуна и 3,5 процената Хрвата и Словака...[односно]...203. пука...[који је садржао]...27,5 процената Хрвата, 20 процената Мађара, 13 процената Срба, 12,5 процената Словака, 7,5 процената Чеха, 6,5 процената Немаца, 5,5 процената Румуна, 3,5 процената Пољака и Русина и 0,5 процената Словенаца“ (Herwig, 2009: 343), зарад адекватне тактичке ефективности њихови официри су морали познавати већину језика наведених етничких група да би успешно комуницирали и координирали тактичке замисли. Слични примери су 5. драгунски пук, где је „пуковски лекар редовно спроводио прегледе на седам различитих језика“ (Schindler, 2015: 42), или 61. пук, сачињен од Румуна, Немаца, Мађара и Срба (Schindler, 2015: 42).

У идеалном сценарију овакав систем је још донекле и могао да функционише. Уколико су официри и подофицири одређене јединице говорили разнолике пуковске језике, а војници усвојили кључне фразе командног језика, координација, комуникација и лидерство, као елементи тактичке ефективности су могли да функционишу. Међутим, у стварности таква ситуација се није манифестовала. Ретко која јединица је савладала све фразе командног језика (Herwig, 2009: 142), а пример батаљона Хонведа сачињеног предоминантно од Румуна, у којем ниједан официр није говорио румунски, био је правило а не изузетак (Strachan, 2003: 282). Штавише, чак и уколико бисмо занемарили „стање на терену“ и остали у оквирима идеалног сценарија, само отпочињање рата, које неминовно доводи до жртава, учинило је овакав систем неодрживим. Замена погинулих и повређених официра довела је резервне официре, који нису имали адекватан степен познавања језика пука ком су додељени (Engle,

2014: 150). Таква ситуација је била у 12. корпусу, који је после великог броја жртава добио нове официре који нису могли да комуницирају са својим румунским војницима (Schindler, 2015: 275).

Зарад остваривања тактичке ефективности јединица, адекватно лидерство њених официра је значајно. Међутим, без способности говорења истог језика, као кључног предуслова за задовољење индикатора лидерства (Brathwaite, 2018: 4), способност усмеравања делања на тактичком нивоу од стране официра је готово немогућа. Примери 129. или 203. пука указују на степен лингвистичких способности које су њихови официри морали поседовати да би задовољили неопходан степен тактичке ефективности и остварили стратегијске замисли. Са друге стране, почивање тоталног рата на масовној мобилизацији упућује и на обавезу сваког војника да не само успешно усвоји фразе командног језика, већ и да их у околностима борбених операција препозна и успешно изврши. Спровођење борбених активности и неопходност замене повређених и погинулих официра новима, само је чинила ситуацију још тежом.

Последице језичке баријере нису се искључиво односиле на однос официра и војника. Тактичка ефективност захтева и степен координације између самих војника. Уколико две одвојене јединице, на тактичком нивоу, нису у стању да сарађују, тактичка ефективност одређене војске опада. Дакле, неопходност комуникације коју језичка баријера онемогућава, не везује се искључиво за вертикални однос официр-војник, већ и за хоризонтални однос између две јединице војника. Током битке на Церу, војници из 21. дивизије су у неколико наврата отворили ватру на војнике 42. дивизије Хонведа, али и на друге јединице у којима су војници говорили српско-хрватски, мешајући их са српским војницима (Schindler, 2002: 169-170). Са друге стране, због страха од пребега, аустроугарска команда је редистрибуирала италијанске и словенске војнике на друге фронтове (Herwig, 2009: 154; Lein, 2009: 231), што је довело до тога да батаљони из Чешке и Тирола заједнички спроводе операције (Lein, 2009: 240). Различити пуковски језици онемогућили су ефективну тактичку координацију делања јединица различитих пукова. Претпоставка координације је комуникација, па без могућности разумевања услед непознавања језика тактичка ефективност садејства јединица различитих језика је ограничена.

На крају, успостављање утицаја језичке баријере искључиво у оквиру скупа вештина као детерминанти тактичке ефективности, иако важније, није једино. Утицаји језичке баријере имали су тенденцију да се прелију и у факторе воље за борбу, са случајевима где нови регрути у

аустроугарској војсци нису гледали благонаклоно на службу са војницима који говоре други језик (Cornwall, 1997: 178). Тиме, различити језици нису утицали само на вештине војника и официра неопходне за тактичку ефективност, већ и на морал, као одлику воље војника да се боре, што такође чини индикатор тактичке ефективности.

Закључак

Војна моћ одређене државе није искључиви производ простог збира материјалних и људских ресурса. Војна моћ захтева од државе и да поседује способност да наведене потенцијале искористи, координише и усмери зарад генерисања повољних војних исхода. Без адекватног степена војне ефективности, војни потенцијал се не може превести у војну моћ и тако држава постаје рањива у међународној арени. Уколико се не раде праве ствари, потенцијал остаје само потенцијал. Међуповезаност политике и стратегије, као и међуповезаност стратегијског, оперативног и тактичког нивоа, уз признавање њихових различитости које су и довеле до наведене диверсификације, захтевају постојање ефективности на свим нивоима и њихову заједничку усмереност ка остварењу државних циљева. Постојање прекида у ефективности на било ком нивоу, доводи до губитка свеобухватне војне ефективности.

Случај Аустроугарске представља можда најрепрезентативнији пример последица недостатка војне ефективности. Поред бројних проблема с којима се суочавала Аустроугарска, како уочи тако и током Првог светског рата, недостатак ефективности на најнижем тактичком нивоу, изазван језичким разликама, представљао је кључни (додуше не и једини) разлог њене војне неефективности. Етничка структура Аустроугарске, као најзаступљеније објашњење аустроугарског пораза, имала је утицаја на војну неефективност, и то индиректно, јер су различите етничке групе говориле различитим језицима, проузрокујући тако и немогућност војника да комуницирају како између себе тако и са својим официрима.

Иако је Аустроугарска успоставила комплексан систем језика команде, језика свакодневне употребе и пуковских језика, како би умањила утицај плуралитета језика у својим оружаним снагама, тај систем не само да никада у потпуности није заживео, него се и распао са порастом жртава током самог рата.

Улога језика, тачније познавања истог језика у оквирима једне јединице, представља кључни предуслов за тактичку ефективност те једи-

нице у остварењу борбених задатака. Без могућности комуникације и координације, као и преношења и разумевања упутстава од стране лидерства јединице, материјални капацитети и поседовање војног потенцијала нису сами по себи довољни за остварење војних циљева, из разлога што се не могу употребити ефективно, то јест на прави начин. Са својом хетерогеном етничком структуром и оружаним снагама које су сачињавали припадници бројних етничких група, чије је познавање немачког било упитно, аустроугарска војска се може узети као добар пример генералнијег питања шта се догађа када је војска сачињена од војника различитих националности који не говоре истим језиком, те отуда нису у могућности да ефикасно и ефективно комуницирају и координирају своје напоре.

ЛИТЕРАТУРА

- Bassett, R. (2016). *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army, 1619-1918*. New Haven: Yale University Press.
- Betts, R. K. (2000). Is Strategy an Illusion?. *International Security*, 25(2), 5-50.
- Biddle, S. (2017). Military Effectiveness. Preuzeto 13. jula, 2019., sa <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-35#acrefore-9780190846626-e-35-bibliography-0004>
- Brathwaite, K. J. H. (2018). Effective in Battle: Conceptualizing soldiers' combat effectiveness. *Defence Studies*, 18(1), 1-18.
- Brooks, R. A. (2007). Introduction: The Impact of Culture, Society, Institutions, and International Forces on Military Effectiveness. In R. A. Brooks and E. A. Stanley (Eds.) (2007). *Creating Military Power: The Sources of Military Effectiveness*. (pp. 1-26). Stanford: Stanford University Press.
- Clauzewitz, C. (2007). *On War*. Oxford: Oxford University Press.
- Cornwall, M. (1997). Morale and patriotism in the Austro-Hungarian army, 1914-1918. In J. Horne (Ed.) (1997). *State, society and mobilization in Europe during the First World War*. (pp. 173-191). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dredger, J. A. (2017). *Tactics and Procurement in the Habsburg Military, 1866-1918*. London: Palgrave Macmillan.
- Drucker, P. F. (2009). *Management: Revised Edition*. New York: Harper Collins e-books.
- Engle, J. (2014). "This monstrous front will devour us all": The Austro-Hungarian Soldier Experience, 1914-1915. In G. Bischof, F. Karlhofe and R. Williamson Jr (Eds.) (2014). *1914: Austria-Hungary, The Origins, and the First Year of World War I*. (pp. 145-166). New Orleans and Innsbruck: New Orleans University Press and Innsbruck University Press.
- Hart, L. B. H. (1991). *Strategy*. New York: Meridian.
- Hayward, P. (1968). The Measurement of Combat Effectiveness. *Operations Research*, 16(2), 314-323.
- Herwig, H. H. (2009). *The First World War: Germany and Austria-Hungary 1914-1918*. London: Bloomsbury Academic.
- Jobbagy, Z. (2009). The Efficiency Aspect of Military Effectiveness. *Militaire Spectator*, 178 (10), 506-514.
- Kardum, L and Korea Gajski, B. (2012). Language as a political issue: The case of language of command in the Austro-Hungarian army. *Jeziškoslovlje*, 13 (2), 351-371.

- Kennedy, P. (1988). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflicts from 1500 to 2000*. London: Unwin Hyman.
- Lein, R. (2009). „The “Betrayal” of the k.u.k. Infantry Regiment 28 Truth or Legend?“. In: A. Suppan and Lein, R. (Eds.) (2009). *East European Identities in the 19th and 20th Century*. Vienna: LIT Verlag, 231-256.
- Luttwak, E. N. (1980-1981). The Operational Level of War. *International Security*, 5(3), 61-79.
- Marshall, S. L. A. (2000). *Men against Fire: The Problem of Battle Command*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Millett, A. R., Murray, W. & Watman, K. H. (1986). The Effectiveness of Military Organizations. *International Security*, 11(1), 37-71.
- Murray, W. and Millett, A. R. (2010). „Introduction: Military Effectiveness Twenty Years After“. In: Murray, W. & Millett, A. R. (Eds.) (2010). *Military Effectiveness Volume 3: The Second World War*. New York: Cambridge University Press, xi-xix.
- Pernes, J., Dolejší, J., Fučík, J. & Havel, P. (2003). *Pod Cisarskym Praporem: Historie Habsburske Armady 1526-1918*. Praha: Nakladatelstvi Elka Press.
- Romsics, I. (2002). *Dismantling of Historic Hungary: The Peace Treaty of Trianon, 1920*. New York: Columbia University Press.
- Rothenberg, G. E. (1989). The Austro-Hungarian Campaign Against Serbia in 1914. *The Journal of Military History*, 53(2), 127-146.
- Rothenberg, G. E. (1998). *The Army of Francis Joseph*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Schindler, J. R. (2002). Disaster on the Drina: The Austro-Hungarian Army in Serbia, 1914. *War in History*, 9(2), 159-195.
- Schindler, J. R. (2003). Steamrolled in Galicia: The Austro-Hungarian Army and the Brusilov Offensive, 1916. *War in History*, 10(1), 27-59.
- Schindler, J. R. (2015). *Fall of the Double Eagle: The Battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary*. Lincoln: Potomac Books. Amazon Kindle Edition.
- Strachan, H. (2003). *First world war: Volume I: To Arms*. Oxford: Oxford University Press.
- Strachan, H. (2005). *European Armies and the Conduct of War*. London and New York: Routledge.
- Strachan, H. (2008). The lost meaning of strategy. In: Mahnken, T. G. & Maiolo, J. A. (Eds.) (2008). *Strategic Studies: A Reader*. New York: Routledge, 421-436.
- Strachan, H. (2019). Strategy in theory; strategy in practice. *Journal of Strategic Studies*, 42(2), 171-190.

LANGUAGE AS AN OBSTACLE TO THE TACTICAL EFFECTIVENESS OF THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR

Mihajlo Kopanja, Research Assistant
Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Summary

There exists a general agreement among authors that the Austro-Hungarian army, during the First World War underperformed far from what its military potential allowed for, and its ambitions demanded. Yet, the predominant reason for the lack of military effectiveness of the Austro-Hungarian army is far from being agreed upon. The goal of this paper is to present an alternative explanation to the ineffectiveness of the Austro-Hungarian army during the First World War by highlighting the plurality of languages among its soldiers. The main argument of the paper is that the plurality of languages of the soldiers of the Austro-Hungarian army prevented adequate communication and coordination between the soldiers and officers, as well as between soldiers of different nationalities themselves, thus reducing the tactical effectiveness on the battlefield. By analyzing the concept of tactical effectiveness, tactics, and the connection between strategic, operational and tactical levels, as well as Austro-Hungary itself and its army in the wake of the First World War, the paper shows that the complex language policy of Austro-Hungarian army proved inefficient and unsustainable during the war. Thus, adequate communication and cooperation as well as officer leadership, representing the foundations of tactical effectiveness, was disabled and its effects transferred to other levels leading to the defeat of Austro-Hungary.

Keywords: *tactics, tactical effectiveness, military effectiveness, language, Austro-Hungary.*

УДК 159.942-057.87
316.46-057.87
005.322:316.46-057.87
COBISS.SR-ID 513529781

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.11

СТРУКТУРА ЕМОЦИОНАЛНЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ И ЛИДЕРСТВА СТУДЕНАТА ФАКУЛТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ И УЧИТЕЉСКОГ ФАКУЛТЕТА

Виолета Тадић*, студенткиња докторских студија
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* tadicv33@gmail.com

СТРУКТУРА ЕМОЦИОНАЛНЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ И ЛИДЕРСТВА СТУДЕНАТА ФАКУЛТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ И УЧИТЕЉСКОГ ФАКУЛТЕТА

Сажетак: На њигодном узорку од 169 испитаника (студенти Факултета безбедности 58,6% и студенти Училишког факултета 41,4%) испитана је повезаност емоционалне интелигенције и лидерства. Испраживање емоционалне интелигенције је сроведено уииницима: Уииник емоционалне интелигенције, УЕК-45, УЕК-15, УЕРК. Испраживање лидерства је сроведено уииником који су конструисали аутори и проверили метријске карактеристике. Факторском анализом је изоловано осам фактора: Емпатијско разумевање и подршка ($\alpha=.93$), Познавање и управљање емоцијама ($\alpha=.92$), Емотивна контрола ($\alpha=.86$), Лидерство ($\alpha=.89$), Чишање емоција ($\alpha=.85$), Управљање људима ($\alpha=.69$), Упечатљивост негативних емоција ($\alpha=.65$) и Тежа за бољим деловањем ($\alpha=.66$). Лидерство позитивно корелира са три компонете емоционалне интелигенције – Емпатијским разумевањем и подршком ($r=.56$), Познавањем и управљањем емоцијама ($r=.51$) и Чишањем емоција ($r=.37$), док са Емотивном контролом изради негативну корелацију ($r=-.30$). Између студената Факултета безбедности и Училишког факултета нису утврђене статистички значајне разлике.

Кључне речи: емоционална интелигенција, лидерство, негативне емоције, емпатија, чишање емоција.

Увод

Последњих година, нарочито у вези са развојем теорије менаџмента, често се поставља питање шта је то што неке особе чини успешним лидерима. Општеприхваћен, али погрешан став јесте да је успех одређен само когнитивном интелигенцијом. Наиме, наша култура и образовни систем ослањају се искључиво на стечена академска знања и способности, вреднујући и успех младих на основу њих. На тај начин се занемарује низ других компетенција, које су од пресудног значаја како за образовање, тако и за каснији успех у животу.

Како бисмо разумели „где је пут ка срећи“ и због чега једна особа у животу напредује, а друга не, важно је разумети улогу и значај *емоционалне интелигенције*. Конструкт емоционалне интелигенције појавио се у психолошкој литератури деведесетих година прошлог века. Овим конструктом истраживачи су настојали да открију психичке процесе који су укључени у обраду емоционалних информација. Првобитно, емоционална интелигенција дефинисана је као „способност праћења својих и туђих осећања и емоција и употреба тих емоција у размишљању и понашању“ (Salovey & Mayer, 2000). Међутим, овакав начин дефинисања емоционалне интелигенције наглашавао је само опажање и регулацију емоција, занемарујући размишљање о њима. Тако аутори касније предлажу ревидирану дефиницију, по којој „емоционална интелигенција укључује способности брзога запажања, процене и изражавања емоција; способност увиђања и генерисања осећаја који олакшавају мишљење; способности разумевања емоција и знање о емоцијама; и способност регулисања емоција у сврху промоције емоционалног и интелектуалног развоја“ (Mayer & Salovey, 1997, према Takšić, Mohorić, & Munjaš, 2006). На основу наведеног, емоционална интелигенција се показала као конструкт који је подстакао свест о значају емоција.

Када је у питању операционализација и валидација конструкта емоционалне интелигенције, тај процес још увек није завршен. Међутим, потребно је осврнути се на резултате који су проистекли из истраживања датог појма. Досадашњим истраживањима је утврђено постојање различитог броја фактора емоционалне интелигенције. Петридес и Фурнам (Petrides & Furnham, 2001) су добили структуру коју чине четири фактора: Оптимизам (склоност да се очекује најбољи исход чак и у неповољним ситуацијама), Процена емоција (способност препознавања, процене и разликовања емоција), Социјалне вештине (способност представљања себе као кооперативног, корисног и конструктивног члана групе) и Корист од емоција (способност прилагођавања емоција,

мисли и понашања у променљивим условима). Одређени аутори, пак, заступају трофакторску структуру, која обухвата: Идентификацију емоција (способност запажања емоција код себе и других људи, у њиховом физичком стању), Разумевање емоција (способност разумевања емоционалних информација, повезаности међу емоцијама и размишљање о њиховом значењу) и Управљање емоцијама (отвореност за осећања, контрола емоција код себе и других у циљу личног разумевања и раста) (Matthews, Zeidner, & Roberts, 2002; Livingstone & Day, 2005).

Лидерство је веома сложена појава и изражено заступљена као истраживачка тема, па се сусрећемо са великим бројем дефиниција лидерства. Једна од њих лидерство дефинише као „способност једног појединца да утиче, мотивише и оспособи друге да доприносе учинку и успеху организације“ (House, Spangler, & Woycke, 1991, према Хајнцл, 2012). Лидерство се данас углавном везује за понашања и више представља улогу него саму функцију, тј. формални положај.

Комбинацијом различитих теорија лидерства добијени су одређени елементи који представљају предуслов успешног лидерства. Ти елементи се односе на: развијање колективног осећаја важности остварења циљева организације, преношење ставова о поштовању радних активности, одржавање оптимизма, сарадње и поверења у организацијама, подстицање флексибилности приликом доношења одлука, итд. (George, 2000).

Постоји пет главних приступа истраживању лидерства: приступ особина личности, бихејвиорални, приступ моћ-утицај, ситуациони и интегративни. Најзаступљенији је бихејвиорални приступ, који нагласак ставља на проучавање рада лидера кроз опис његових понашања у организацији, начина на који доноси одлуке и комуницира, не процењујући његова обележја. У литератури се често истиче да је главна разлика између ефективних и неефективних лидера управо у њиховом понашању (Stogdili & Cons, 1956, према Халпин, 1956).

Нови приступ вођењу указује на важност емоција у процесу лидерства. Емоције су повезане са мотивацијом, тј. односом према послу, као и међуљудским односима. Стога се сматра да је емоционална интелигенција значајан саставни део лидерства. Популарност емоционалне интелигенције везује се за рад у непосредној сарадњи са другима, у окружењу које се константно и брзо мења, при чему се ствара све већа потреба за социјално прихватљивим начином превладавања тешкоћа (Ashforth & Humphrey, 1995; Ashkanasy, Hartel, & Zerbe, 2000). У складу са тим, емоционална интелигенција се сматра главним квалитетом успешног лидера (Cooper, 1997; Goleman, 1998), важном компонентом комуникације

унутар тима (Yost & Taker, 2000), фактором који доприноси бољим перформансама (Abraham, 1999) и битним елементом пословне едукације (Tucker, Sojka & Barone, & McCarthy, 2000).

Евалуационе студије које се баве испитивањем повезаности емоционалне интелигенције и лидерства показују како ниво емоционалне интелигенције утиче на успех у вођењу и прави разлику између просечних и извршних руководилаца. Тако је Меклиланд (McClelland, 1998) у свом истраживању дошао до закључка да постоји одређена граница изражености емоционалних компетенција која пружа могућност разликовања изузетних од просечних менаџера. Како би се извршни менаџери разликовали од просечних, потребно је да овладају са минимум шест емоционалних компетенција. Истраживање које је наредне године спровео Бојазис само се ослања на истраживање Меклиланда и показује да што више изражених компетенција особа поседује, разлика између просечног и изузетног менаџера је већа (Boyatzis, 1999). Бојазис је, такође, утврдио да саморегулација има највећи утицај на успех у послу. На основу истраживања које су спровели Сласки и Картврајт (Slaski & Cartwright, 2003), а које се бавило питањем утицаја емоционалне интелигенције на управљање емоцијама у стресним ситуацијама на послу, закључено је да руководиоци који имају висок ниво емоционалне интелигенције процењују мањим стрес који доживљавају на послу.

Када је реч о значају емоционалне интелигенције у процесу регрутовања, селекције и едукације запослених, Бенсон, Зигарни и Нимон (Benson, Zigarni, & Nimon, 2012) су спровели посебно истраживање. Фокус њиховог истраживања био је на утврђивању везе између самопроцене емоционалне интелигенције код руководилаца и процене њиховог понашања од стране запослених. На основу резултата истраживања је закључено да ће руководиоци који поседују виши степен емоционалне интелигенције у већој мери практиковати примену подржавајућих понашања у односу са подређенима.

У овом истраживању жели се испитати повезаност лидерства, као диспозиције унутар личности, и различитих компоненти емоционалне интелигенције. Употребом два инструмента који мере емоционалну интелигенцију, на пригодном узорку студената жели се утврдити каква структура емоционалне интелигенције ће се добити и како ће поједине компоненте бити повезане са лидерством.

Метод истраживања

Спроведено је експлоративно истраживање, са циљем да се утврди повезаност емоционалне интелигенције и лидерства код студената. Истраживање је рађено употребом упитника. У анализи података коришћена је факторска анализа.

Узорак

Истраживање је рађено на пригодном узорку студената Факултета безбедности (58,6%) и Учитељског факултета (41,4%). У истраживању је учествовало 169 испитаника, од којих су 72,8% биле студенткиње и 27,2% студенти. Старост испитаника се кретала од 19 до 25 година ($AS=20,88$).

Инструменти

Истраживање је спроведено употребом упитника, са петостепеном Ликертовом скалом, који мере варијабле емоционалне интелигенције и лидерства. За истраживање емоционалне интелигенције коришћено је више инструмената: Упитник емоционалне интелигенције (Radosavljević i Đorđević, 2016) који мери пет варијабли (самосвесност, самоконтрола, самомотивација, емпатија, социјалне вештине), Упитник емоционалне компетентности (УЕК-45; Такшић, 2002), Упитник емоционалних вештина и компетентности (УЕК-15; Такшић, 2002) и Упитник емоционалне регулације и контроле (УЕРК; Такшић, 2003). За истраживање лидерства конструисана је скала за ову намену.

Резултати

Факторска анализа

Факторском анализом резултата добијених на свим тврдњама упитника, методом главних компоненти (са Promax ротацијом и Kaiser нормализацијом), изоловано је осам фактора који објашњавају укупно 48,697% варијансе (редом објашњавају 21,575%, 6,491%, 4,647%, 4,240%, 3,503%, 3,097%, 2,747% и 2,397%). Анализа поузданости (Кронбахов алфа коефицијент) показује да првих пет фактора имају веома високе и високе поузданости ($\alpha=0.937$, $\alpha=0.923$, $\alpha=0.867$, $\alpha=0.894$, $\alpha=0.854$), а последња три

средње поузданости ($\alpha=0.695, \alpha=0.654, \alpha=0.662$. Резултате добијене употребом последња три фактора треба узети у обзир са великом резервом.

Факторима су дата следећа имена: Емпатијско разумевање и подршка, Познавање и управљање емоцијама, Емотивна преплављеност, Лидерство, Читање емоција, Управљање људима, Упечатљивост негативних емоција и Тежња за бољим деловањем.

У оквиру фактора *Емпатијско разумевање и подршка* груписале су се тврдње које се односе на емоционалну повезаност са другима и разумевање њихових осећања и потреба („Покушавам да помогнем и разумем потребе и осећања других људи“ [.765], „Добар сам слушалац“ [.767], „Код пријатеља могу разликовати када је тужан, а када разочаран“ [.639]), затим разумевање и поштовање различитих перспектива и погледа на свет, поштовање и награђивање постигнућа других људи („Показујем осетљивост и разумевање за перспективе других“ [.731], „Признајем и награђујем код људи њихову предност, постигнућа и развој“ [.80]), као и постојање свести о својим вредностима, циљевима, искуствима, осећањима и њиховом утицају на будуће деловање („Из неугодних искустава учим како се убудуће не треба понашати“ [.624]).

Фактор *Познавање и управљање емоцијама* окупља тврдње које представљају индикатор способности препознавања, процене и изражавања својих емоција, разумевања емоција и размишљања о њима, као и управљања својим и туђим емоцијама, потискујући негативне, а подстичући позитивне. Тврдње које су показале највише засићење фактора су: „Могу добро изразити своје емоције (.911), „Могу описати како се осећам“ (.886), „Лако могу набројати емоције које тренутно доживим“ (.863).

Трећи фактор, *Емотивна преплављеност*, представља недостатак суздржаности и емоционалне самоконтроле, односно неспособност одржавања емоционалне стабилности, управљања својим унутрашњим емотивним стањем и импулсима, као и немогућност заустављања и преобликовања неприкладних аутоматских реакција. Тврдње које показују највеће засићење фактора су: „Моји су осећаји понекад изван моје контроле“ (.695), „Расположење ми снажно утиче на размишљање“ (.646), „Када се јако разбесним, као да ми ‘падне мрак на очи’“ (.589).

Четврти фактор, *Лидерство*, описује способност да се преузме руководећа улога у тиму и спремност на деловање како би се путем личног залагања и сарадње постигао заједнички успех. Тврдње које имају највише засићење фактора су: „Спреман сам да преузем организацију времена како би тим био успешнији“ (.862), „Спреман сам да утичем на друге људе ради стварања успешног тима“ (.847), „Спреман сам да разлажем сложене пројекте у мање изводљиве задатке да би тим био успешнији (.740).

Пети фактор, *Чишање емоција*, обухвата тврдње које се односе на способност запажања и процене емоција код других особа, у њиховом физичком стању („Могу запазити када се неко осећа беспомоћно“ [.707]), као и разликовање искреног од неискреног изражавања емоција („Приметим када неко настоји прикрити лоше расположење“ [.689], „Приметим када неко прикрива своје праве осећаје“ [.616]).

Шести фактор, *Управљање људима*, укључује поступке усмерене на способност одржавања односа, што доводи до бољих веза са другима и побољшава комуникацију. У конкретном случају се односи на вештину убеђивања, утицај и комуникацију („Добар сам у креирању драматичних догађаја како бих ефективно доказао поенту“ [.688], „Осећам се добро кад управљам људима“ [.650]).

Седми фактор, *Упечатљивост негативних емоција*, обухвата тврдње које се односе на процену утицаја негативних емоција и расположења на памћење („Посебно добро се сећам тренутака у којима сам био жалостан“ [.761], „Најбоље се сећам догађаја уз које ме вежу негативне емоције“ [.675]).

Осми фактор, *Тежња за бољим деловањем*, укључује активне поступке који усмеравају и одржавају жељено понашање у сврху постизања циља. Тврдње које остварују највишу засићеност фактора су: „Континуирано учим у циљу побољшања свог деловања“ (.574), „Обавезе и задатке радије одмах извршим, него да о њима мислим“ (.547).

Дескриптивна статистика према изолованим факторима

У Табели 1. приказани су дескриптивни показатељи изолованих фактора. Највећу израженост показују Емпатијско разумевање и подршка (AS=4.23) и Лидерство (AS=4.13), док је у најмањој мери изражена Емотивна преплављеност (AS=2.65), као и Упечатљивост негативних емоција (AS=2.90). Што се осталих димензија тиче, високо и умерено су изражене: Познавање и управљање емоцијама (AS=3.83), Тежња за бољим деловањем (AS=3.79), Читање емоција (AS=3.67) и Управљање људима (AS=3.12).

Између студената Факултета безбедности и Учитељског факултета нису утврђене статистички значајне разлике. На основу резултата, утврђено је постојање статистички значајних разлика према полу, и то за Емотивну преплављеност (м=2,507; ж=2,715) и Лидерство (м=4,256; ж=3,952).

Табела 1. Дескриптивна статистика фактора

	Min	Max	AS	St. Dev.
Емпатијско разумевање и подршка	2,04	5,00	4,23	0,523
Познавање и управљање емоцијама	2,10	5,00	3,84	0,646
Емотивна преплављеност	1,28	4,39	2,66	0,611
Лидерство	2,00	5,00	4,03	0,714
Читање емоција	2,36	5,00	3,68	0,552
Управљање људима	1,50	5,00	3,12	0,710
Упечатљивост негативних емоција	1,25	4,75	2,90	0,703
Тежња за бољим деловањем	1,80	5,00	3,79	0,645

Повезаности међу факторима

Повезаности међу факторима су углавном средње или ниске. У даљем тексту, биће коментарисано само првих пет фактора који показују високу поузданост. Лидерство гради средње повезаности са Емпатијским разумевањем и подршком и Познавањем и управљањем емоцијама и ниске повезаности са Емотивном преплављеношћу (негативна повезаност) и Читањем емоција. Добијени резултати потврђују повезаност лидерства као особине личности са емоционалном интелигенцијом, која је у овом истраживању разложена на четири горе наведене компоненте.

Табела 2. Корелације међу факторима

	Познавање и управљање емоцијама	Емотивна преплављеност	Лидерство	Читање емоција	Управљање људима	Упечатљивост негативних емоција	Тежња за бољим деловањем
Емпатијско разумевање и подршка	.633**	-.278**	.559**	.465**	.184*	-.080	.590**
Познавање и управљање емоцијама		-.257**	.510**	.478**	.137	-.042	.435**
Емотивна преплављеност			-.302**	-.076	.121	.279**	-.250**
Лидерство				.365**	.276**	-.101	.381**
Читање емоција					.274**	.034	.252**
Управљање људима						.240**	.214**
Упечатљивост негативних емоција							.059

Напомена: * $p < .05$, ** $p < .01$

Висока повезаност добијена је између Емпатијског разумевања и подршке и Познавања и управљања емоцијама, а дати фактори граде средњу повезаност са Читањем емоција и ниску негативну повезаност са Емотивном преплављеношћу.

Дискусија

Бројним истраживањима доказано је да емоције, ако се њима правилно управља, могу поспешити рационално размишљање, омогућити исправно доношење одлука и усмерити појединца на одговарајуће понашање (Михајлов и Михајлов, 2010). Такви налази су значајни за разумевање лидерства и повезаности са емоционалном интелигенцијом. Ово истраживање је потврдило повезаност емоционалне интелигенције и лидерства и утврдило посебне повезаности између појединих фактора емоционалне интелигенције и лидерства. Издвојена су четири поуздана фактора емоционалне интелигенције: Емпатијско разумевање и подршка, Познавање и управљање емоцијама, Емотивна преплављеност, Читање емоција и три мање поуздана фактора: Управљање људима, Упечатљивост негативних емоција и Тежња за бољим деловањем.

Добијена структура емоционалне интелигенције се делимично поклапа са трофакторским моделом емоционалне интелигенције, уколико се доведу у везу факторе Емпатијско разумевање и подршка, Познавање и управљање емоцијама и Читање емоција, у нашем моделу, са факторима Разумевање емоција, Управљање емоцијама и Идентификација емоција, у трофакторском моделу (Matthews, Zeidner, & Roberts, 2002; Livingstone & Day, 2005). Специфичност добијеног модела је што детектује Емотивну преплављеност као посебан фактор, који је негативно повезан са осталим факторима емоционалне интелигенције.

Добијени модел се слабо поклапа са моделом Петридеса и Фурнама (2001), због тога што се не види јасна повезаност са факторима Оптимизам и Корист од емоција. Евентуално се Емотивна преплављеност може посматрати као фактор са супротним предзнаком у односу на Корист од емоција. Повезаност се може тражити између фактора Процена емоција и, у нашем моделу, Читање емоција, те фактора Социјалне вештине и Лидерство, у нашем истраживању. Тиме се отвара нов концептуални проблем, да ли је лидерство једна од компоненти емоционалне интелигенције или је треба посматрати као засебну особину личности. Кад се спроведе факторска анализа другог реда на добијеним факторима овог

истраживања, лидерство се уклапа у структуру емоционалне интелигенције. То још увек није довољан разлог да се лидерство посматра као компонента емоционалне интелигенције, већ говори о великом значају емоционалне интелигенције за сналажење у међуљудским односима, генерално гледано, а посебно када је вођство у питању.

Резултати овог истраживања показују да је Лидерство повезано са свим факторима сем са Упечатљивошћу негативних емоција, што је од слабог значаја, пошто је реч о недовољно поузданом фактору. Позитивне повезаности се остварују са Емпатијским разумевањем и подршком, Познавањем и управљањем емоцијама и Читањем емоција, док се негативна повезаност остварује са Емотивном преплављеношћу. На основу тога се може закључити да је израженост особине лидерства повезана са разумевањем емотивних стања других особа и бољим сналажењем у међуљудским односима, који захтевају контролу властитих и туђих емоција. И ранија истраживања потврђују повезаност лидерства и емоционалне интелигенције (McClelland, 1998; Slaski & Cartwright, 2003; Benson, Zigarni, & Nimon, 2012). Емпатијско разумевање и подршка јесте компонента емоционалне интелигенције значајна за лидерство, јер се захваљујући тој компетенцији лидер боље сналази у контакту са људима са којима сарађује, боље утиче на њих и усмерава их у складу са својим запажањима. Дати налази се поклапају са налазима сличних истраживања (George, 2000; Mayer, Salovey, Caruso, & Cherkasskiy, 2011), која показују да особе које имају развијену способност познавања и управљања емоцијама лакше спроводе лидерство у међуљудским односима.

Изражено лидерство је повезано са компонентом Читање емоција. Способност да се опазе, именују и дају значења емоцијама саставни је део компоненте Читање емоција, која укључује низ посебних способности, као што су препознавање израза лица, говора тела, тона гласа и слично. Развијено читање емоција је неопходно за управљање људима, јер без доброг и адекватног начина опажања емоција других људи није могуће ни адекватно реаговати у социјалним односима (Mayer et al., 2011). Способност доброг опажања емоција је праћена и већом могућношћу испитаника да “уђе у ципеле” оног другог и да разуме различита емоционална стања. С друге стране, немогућност опажања емоција код других би директно онемогућила и разумевање истих, а самим тим и успостављање добрих односа заснованих на ефективној комуникацији и сарадњи.

Резултати овог истраживања показују да је изражено лидерство повезано са мањом Емотивном преплављеношћу. То се поклапа са резултатима студија које доводе у везу емоционалну контролу и лидерство

и истичу да способност контроле емоција омогућава вођи да се носи са стресом, фрустрацијама и разочарењима (Mayer et al., 2011; Downey, Parageorgiou, & Stough, 2005).

Емотивна преплављеност је, поред наведеног, повезана са слабије израженим Емпатијским разумевањем и подршком и Познавањем и управљањем емоцијама. Емотивна преплављеност, као и анксиозност, негативно утиче на когнитивне процесе и стога слаби квалитет и интензитет опажања и разумевања социјалног света и социјалних односа. Поред тога што се одражава на односе са другима, слаби и мотивацију за рад.

Интересантно је да на испитаном узорку жене показују израженију емотивну преплављеност, а мушкарци израженије лидерство. Дати резултати могу се довести у везу са чињеницом да се ради о пригодном узорку. У супротном, ако се закључци генерализују на популацију, може се рећи да је код жена више изражена емотивна преплављеност, што спутава њихово сналажење у социјалном свету, док су мушкарци спремнији да преузму руководећу улогу у тиму и показују већу тежњу ка заједничком успеху кроз лично залагање и сарадњу. Низак резултат мушкараца на емотивну преплављеност може се разумети тенденцијом да се дају нижи одговори на тврдње ове скале због тога што се дата особина традиционално посматра као слабост и жели да се прикрије. Према родно заснованим стереотипима, жене су означене као „природно“ лошији лидери, емоционално топлије (срдачније) и нестабилније, док су се стереотипи у погледу ефективног лидерства, поред чињенице да мушкарци воле да буду лидери, што је показало и наше истраживање, поклапали са стереотипима да су они компетентнији, живавији и мање топли (Balińska, 2007, према Górska, 2016; Bass, 1981; Powell & Butterfield, 1989).

Закључак

Овим истраживањем настојано је испитати повезаност лидерства и емоционалне интелигенције. Употребом два инструмента који мере емоционалну интелигенцију утврђена је структура емоционалне интелигенције, а затим је испитана повезаност појединих компоненти са лидерством. Издвојена су четири поуздана фактора емоционалне интелигенције, који уједно у нашем истраживању представљају компоненте на које је емоционална интелигенција разложена (Емпатијско разумевање и подршка, Познавање и управљање емоцијама, Емотивна преплављеност, Читање емоција) и три мање поуздана фактора (Управљање људи-

ма, Упечатљивост негативних емоција и Тежња за бољим деловањем). Истраживање је потврдило повезаност лидерства и емоционалне интелигенције. Показало се да што је код испитаника више изражена црта вођења, тј. лидерство, то су више изражене три компоненте емоционалне интелигенције: Емпатијско разумевање и подршка, Познавање и управљање емоцијама и Читање емоција. Такође, показало се да лидерство гради негативну повезаност са Емотивном преплављеношћу. На основу тога може се закључити да је израженост особине лидерства повезана са разумевањем емотивних стања других особа и бољег сналажења у међуљудским односима, који захтевају контролу властитих и туђих емоција. Такође, развијено Читање емоција је неопходно за управљање људима. Могућност особе да се стави у позицију других особа, да ствари посматра из њихове перспективе и да на адекватан начин опажа, именује и даје значења емоцијама, у значајној мери доприноси успостављању бољих међуљудских односа и сарадње.

ЛИТЕРАТУРА

- Abraham, R. (1999). Emotional intelligence in organizations: A conceptualization. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 125(2), 209-224.
- Ashforth, B. E., & Humphrey, R. H. (1995). Emotion in the workplace: A reappraisal. *Human relations*, 48(2), 97-125.
- Ashkanasy, N. M., Härtel, C. E. J. & Zerbe, W. J. (2000). Emotions in the Workplace: Research, Theory, and Practice. In: Ashkanasy, N. M., Härtel, C. E. & Zerbe, W. J. (Eds.), *Emotions in the workplace: Research, theory, and practice*. Westport: Quorum Books/Greenwood Publishing Group, 3-18.
- Bass, B. M. (1981). *Stogdill's Handbook of Leadership*. New York: Free Press.
- Benson, J., Zigarni, D. & Nimon, K. (2012). Manager's Emotional Intelligence, Their Perceived Use of Directive and Supportive Leader Behaviors and Resultant Employee Satisfaction. *Journal of Business Administration Research*, 1, 30-50.
- Cooper, R. K. (1997). Applying emotional intelligence in the workplace. *Training and Development*, 51(12), 31-38.
- Downey, L., Papageorgiou, V. & Stough, C. (2005). Examining the relationship between leadership, emotional intelligence and intuition in senior female managers. *LODJ*, 27(4), 250-264.
- George, J. M. (2000). „Emotions and leadership: the role of emotional intelligence“. *Human Relations*, 53, 1027-1055.
- Goleman, D. (1998). What makes a leader? *Harvard Business Review*, 76(6), 93-102.
- Górska, A. (2016). Gender Differences in Leadership. *Studia i Materiały*, 1(20), 136-144.
- Hajnc, Lj. (2012). *Emocionalna inteligencija i stilovi rukovođenja. Doktorski rad*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Halpin, A. W. (1956). The Behaviors of Leaders. *Educational Leadership*, 14, 172-176.
- Livingstone, H. A. & Day, A. (2005). Comparing the Construct and Criterion-Related Validity of Ability-Based and Mixed-Model Measures of Emotional Intelligence. *Educational and Psychological Measurement*, 65, 757-779.
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R. & Cherkasskiy, L. (2011). „Emotional intelligence“. In: Sternberg, R. J. & Kaufman, S. B. (Eds.), *The Cambridge handbook of intelligence*. New York: Cambridge University Press, 528-549.

- Matthews, G., Zeidner, M. & Roberts, R. D. (2002). *Emotional Intelligence: Science & Myth. A Bradford Book*. Cambridge: The MIT Press.
- McClelland, D. C. (1998). Identifying competencies with behavioral-event interviews. *Psychological Science*, 9(5), 331-340.
- Petrides, K. V. & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European journal of personality*, 15(6), 425-448.
- Powell, G. N. & Butterfield, D. A. (1989). The "good manager": Did androgyny fare better in the 1980s? *Group and Organization Studies*, 14(2), 216-233
- Salovey, P. & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9, 185-211.
- Slaski, M. & Cartwright, S. (2003). Emotional intelligence training and its implications for stress, health and performance. *Stress and Health*, 19, 233-239.
- Tucker, M. L., Sojka, J. Z., Barone, F. J., & McCarthy, A. M. (2000). Training tomorrow's leaders: Enhancing the emotional intelligence of business graduates. *Journal of Education for Business*, 75(6), 331-337.
- Yost, C. A. & Tucker, M. L. (2000). Are effective teams more emotionally intelligent? Confirming the importance of effective communication in teams. *Delta Pi Epsilon Journal*, 42(2), 101.
- Михајлов, С. и Михајлов, Н. (2010). Утицај емоционалне интелигенције на успешност руковођења. *БизИнфо*, 1, 71-82.
- Радосављевић, М. и Ђорђевић, Б. (2016). Емоционална интелигенција запослених - елементи, развој и ефекти. *Теме*, 40(3), 1069-108.
- Takšić, V., Mohorić, T., Munjaš, R. (2006). Emocionalna inteligencija: teorija, organizacija, primjena i povezanost sa pozitivnom psihologijom. *Društvena istraživanja Zagreb*, 4-5(84-85), 729-752.
- Такшић, В. (2002). „Упитници емоционалне интелигенције (компетентности)“. У: К. Лацковић-Гргин, К., Баутовић, А., Чубела, В. и Пенезић, З. (ур.), *Збирка психолоџских скала и ујишника*. Задар: Филозофски факултет, 27-45.
- Такшић, В. (2003). Скала емоционалне регулације и контроле (ЕРИК): провера факторске структуре. *Психолоџске теме*, 12, 43-54.

STRUCTURE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND LEADERSHIP OF THE STUDENTS OF THE FACULTY OF SECURITY STUDIES AND THE TEACHER EDUCATION FACULTY

Violeta Tadić, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

An appropriate sample of 169 subjects (students of the Faculty of Security Studies 58.6%, and students of the Teacher Education Faculty 41.4%) examined the connection between emotional intelligence and leadership. The emotional intelligence research was conducted using the following questionnaires: Emotional Intelligence Questionnaire, ECQ-45, ECQ-15 and ERCQ. Leadership research was conducted with questionnaires compiled by the authors and verified metric characteristics. Factor analysis isolated eight factors: Empathic understanding and support ($\alpha = .93$), Knowing and managing emotions ($\alpha = .92$), Emotional overwhelm ($\alpha = .86$), Leadership ($\alpha = .89$), Reading emotions ($\alpha = .85$), Managing people ($\alpha = .69$), Negative emotions striking ($\alpha = .65$), and Striving for better action ($\alpha = .66$). Leadership positively correlates with three components of emotional intelligence: Empathic understanding and support ($r = .56$), Knowing and managing emotions ($r = .51$), and Reading emotions ($r = .37$), while with Emotional overwhelm builds a negative correlation ($r = -.30$). No statistically significant differences were found between the students of the Faculty of Security Studies and the Teacher Education Faculty.

Keywords: *emotional intelligence, leadership, negative emotions, empathy, reading emotions.*

УДК 004.773:343
COBISS.SR-ID 513530293

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.12

ПРИМЕНА АНАЛИЗЕ СОЦИЈАЛНИХ МРЕЖА У ИСТРАЖИВАЊИМА ОНЛАЈН КРИМИНАЛНИХ ФОРУМА

Анђелија Ђукић*, студенткиња докторских студија**
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* djukicandjelija93@gmail.com

** Ауторка је и стипендисткиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ПРИМЕНА АНАЛИЗЕ СОЦИЈАЛНИХ МРЕЖА У ИСТРАЖИВАЊИМА ОНЛАЈН КРИМИНАЛНИХ ФОРУМА

Сажетак: У раду се разматрају основне појаве о функционисању криминалних група високојтехнолошкој криминала, када су кривична дела извршена на Интернету, као месту, средству и месту извршења. Деловање онлајн криминалних форума и тржишта, као најзначајнијих облика организовања криминалаца на Интернету, може се, поред осталих метода и техника, истраживањем и применом анализе социјалних мрежа (АСМ). АСМ представља концепт и скуп метода и техника за истраживање друштвених мрежа. Онлајн криминални форуми представљају специфичан облик друштвених мрежа. Креирају их појединци повезани заједничким криминалним активностима, на основу којих израђују међусобне односе. У раду је показан основни концепт, моћности примене и основна методика АСМ којом се може описати структура и функционисање криминалних мрежа на Интернету. Одређивање улога појединаца у мрежи и њихово лоцирање може помоћи органима закона да елиминирају деловање форума и санкционишу одговорна лица. Развијени софтвер за прикупљање и обраду података олакшава примену АСМ и омогућава анализу широких мрежа са великим бројем актера. Дати примери истраживања показују широке моћности примене АСМ, при чему се долази до знања о структури и начину функционисања онлајн криминалних форума, односима између актера, начинима трансакција, очувању поверења и кључним актерима криминалне мреже.

Кључне речи: анализа социјалних мрежа, онлајн криминални форуми, криминалне групе високојтехнолошкој криминала, структура мреже, централности мреже.

Увод

Све већи број студија после 2010. године, указује да су глобализациони процеси и комерцијализација Интернета допринели да високотехнолошки криминал (ВТК), у великој мери, постане организован. ВТК је достигао ниво националних приоритета и приоритета међународне политике (Wall, 2017: 531), а основни разлог су велики финансијски губици којима су изложени појединци, институције, корпорације и државе. Као последица деловања ВТК у 2018. години, процењује се да настали губици износе преко хиљаду милијарди долара ($1 \cdot 10^{12}$), да ће 2019. године губици бити око две хиљаде милијарди долара, а 2021. године око шест хиљада милијарди долара, од чега ће преко хиљаду милијарди бити ангажовано за сајбер безбедност (Forbes, 2018). Најизразитији облик организованог ВТК представљају илегални онлајн криминални форуми и на њима оформљена тржишта на којима се тргује украденим подацима грађана, злонамерним софтвером, хардвером, интелектуалним услугама и другом нелегалном „робом“ потребном за криминалне активности на Интернету. Кроз истраживања онлајн криминалних форума дошло се до сазнања да се њихова организациона структура и основни принципи функционисања битно разликују од традиционалних организованих криминалних група (ОКГ), јер форуми имају мрежну организациону структуру са слабијом хијерархијом и већом специјализацијом кадрова.

Онлајн криминални форуми су специфичан облик друштвених мрежа, јер представљају скуп појединаца који су међусобно повезани заједничким криминалним активностима, на основу којих ступају у одређене интеракције. Познавање кључних актера и структуре онлајн криминалних форума олакшава надлежним државним органима њихову елиминацију и санкционисање одговорних лица. Са овим циљем, поред осталих метода и техника, у последњим деценијама се интензивно користи концепт познат као анализа социјалних мрежа (АСМ) (*Social Network Analysis - SNA*), који представља скуп метода и техника за описивање и квантификацију параметара друштвених (социјалних) мрежа (Serrat, 2017: 40). Развоју АСМ умногоме је допринео развој теорије графова у математици, као и нарастање снаге рачунара који су потребни за обраду великог броја података. Примена АСМ у криминологији даје могућност стицања сазнања о актерима у криминалним мрежама и везама међу њима, идентификације истакнутих актера, процене тенденција развоја и одрживости мреже и друго. Битно ограничење таквих истраживања је поступак прикупљања података на мрежи, чиме могу бити угрожена приватност и друга људска права, односно истраживања се морају реализовати уз одговарајуће дозволе правосудних органа.

У овом раду су приказани основи организовања ВТК, са нагласком на функционисању онлајн нелегалних форума као друштвених мрежа, дати су основи АСМ као концепта за анализу скривених мрежа на Интернету, као и приказ неких истраживања и њихових резултата о структури и деловању криминалних група на онлајн форумима. Оваква истраживања доприносе бољем разумевању структуре и функционисања криминалних група на Интернету и повећава се могућност супротстављања њиховом деловању.

Криминални форуми на Интернету

При дефинисању организованог ВТК у фокусу истраживања је још увек питање да ли нови облици реализације криминалних дела ВТК представљају организовани криминал или се криминална дела само изводе на организован начин, односно да ли је технолошки напредак само олакшао извршење традиционалних облика криминала или је дошло до стварања новог таласа традиционалног, виртуалног и организованог криминала (Brenner, 2010; McCusker, 2012; Leukfeldt, Lavorgna & Kleemans, 2017a). Већина истраживача под организованим ВТК не подразумева дела у којима је Интернет помоћно средство које се користи ради ефикаснијег извршења, већ обухвата само дела која не би било могуће извршити без употребе Интернета (McGuire & Dowling, 2013: 4; Yar, 2013: 10). Тако се под појмом ВТК подразумева облик криминалног понашања у сајбер простору у коме се ИКТ и системи, првенствено рачунари и рачунарске мреже, појављују као циљ, средство и место извршења кривичног дела. То је нови облик криминала, чије извршење је усмерено против безбедности, доступности и целовитости рачунарских система и мрежа, а без употребе нових ИКТ и Интернета таква дела не би било могуће извршити (Дракулић и Дракулић, 2014: 206).

У законодавству Републике Србије независно су дефинисани појмови *организовани криминал* и *високојтехнолошки криминал*. Ове дефиниције су усклађене са дефиницијама из Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола из 2000. године (Закон о потврђивању..., 2001) и Конвенције о високотехнолошком криминалу из 2001. године (Закон о потврђивању..., 2009). Појам *организовани криминал* одређује се у чл. 346. Кривичног законика (КЗ) кривичним делом „удруживање ради вршења кривичног дела“, које се састоји у организовању групе или организоване криминалне групе која има за циљ вршење кривичних дела (Кривични законик [КЗ], 2005). Под

организованом криминалном групуом подразумева се група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, а ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи (чл. 112, став 36. КЗ). Групу чине најмање три лица повезана ради трајног или повременог вршења кривичних дела. Не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру (чл. 112, став 22. КЗ), а њено организовање има за циљ вршење кривичних дела за која се може изрећи казна затвора од три године или тежа казна (чл. 346. став 1. КЗ).

Високотехнолошки криминал је дефинисан важећим Кривичним закоником и Законом о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала (Законом о организацији... [ЗОНДОВТК], 2005). У глави двадесет седам КЗ (чл. 298-304а), као кривична дела ВТК, наведена су кривична дела против безбедности рачунарских података: (а) оштећење рачунарских података и програма; (б) рачунарска саботажа; (в) прављење и уношење рачунарских вируса; (г) рачунарска превара; (д) неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података; (ђ) спречавање и ограничавање приступа јавној рачунарској мрежи; (е) неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже; (ж) прављење, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података (КЗ, 2005). У члану 2 ЗОНДОВТК дефинисано је да: “Високотехнолошки криминал представља вршење кривичних дела код којих се као објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарски системи, рачунарске мреже и рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику. Под производима у електронском облику посебно се подразумевају рачунарски програми и ауторска дела која се могу употребити у електронском облику“. Ова два одређења ВТК су висококорелативна и чине јединствену целину, јер одређују ВТК са становишта места, циља и средства извршења.

Високотехнолошки криминал је постао организованији и са емпиријски потврђеним претпоставкама о новој подели послова и постојању организованих група криминалаца за извршење криминалних радњи у виртуалном свету, односно на Интернету и у сајбер простору (Brenner, 2002; Grabosky, 2007; McGuire, 2012; Lusthaus, 2012; Yar, 2013; Leukfeldt, 2015; Wall, 2015). Многи истраживачи указују на постојање различитих типова организационих структура укључених у ВТК и на основу тога га сврставају у организован криминал (Williams 2001; McGuire 2012; Grabosky 2017), што није у складу са дефиницијом која је, посредством

одређења појмова *орјанизована криминална група и џежак злочин*, дата у Конвенцији УН (Закон о потврђивању..., 2001). Други истраживачи су критичнији и сматрају да не постоје чврсти докази да се направи аналогича између организованог криминала и ВТК; остављају могућност формирања криминалних група у сајбер простору, али сматрају да оне неће бити онлајн реплика традиционалних ОКГ (Wall 2005/15; Lusthaus 2013; Leukfeldt, Kleemans & Stol, 2016; Lavorgna, 2018).

Криминалне групе ВТК, углавном, нису организоване на традиционалан начин, већ делују као лабаве онлајн мреже које су кратког трајања. Већи степен хијерархије је постигнут код онлајн илегалних тржишта, чиме се постиже веће поверење клијената, боље управљање и стабилност тржишта, али је оваква организација осетљивија на дејство полицијских органа (Holt, 2013; Lusthaus, 2013; Holt, Smirnova, Chua & Copes, 2015). Поред мрежне компоненте ВТК, у појединим случајевима, организације имају и јаке ванмрежне и локалне компоненте¹, јер криминалци често одлуче да раде са њима познатим особама, из комшилука или школе, чиме се појачава међусобно поверење и изграђује затвореност система према надлежним државним органима. Оваквом статусу организације доприноси и корупција, посебно на локалном нивоу (Lusthaus & Varese, 2017: 1).

Криминални форуми имају важне улоге (функције) у активностима криминалних мрежа, а најважније су (Wehinger, 2011; Hutchings & Holt, 2014; Leukfeldt, Kleemans & Stol, 2017b): *социјална функција* – на форуму се криминалци могу састајати, формирати савезе или договарати услуге; *функција учења* – врши се размена информација и деле специфична стручна знања међу криминалцима; *тржишна функција* – једна од примарних функција која омогућава илегално трговање различитом робом и информацијама. Форуми и на њима формирана онлајн тржишта имају различите локације и доступност на Интернету (Wehinger, 2011: 210): легитимне веб-странице код мањих и мање контролисаних провајдера; преузети форуми који су раније имали другу намену и њихово проширење за криминалне активности; директне веб-странице лоциране на дубокој мрежи Интернета (*Deep Web*); отворени форуми код мање познатих провајдера у земљама са мањом контролом и слабијом законском регулативом; затворени форуми, организовани као и отворени, али са ограниченим и контролисаним чланством.

1 Румунски град Рамнику Валча (Râmnicu Vâlcea) је пример повезивања криминалаца на мрежи и на локалном нивоу. У овом граду се хиљаде људи бави онлајн преварама заснованим на оглашавању продаје лажних производа и контактира са жртвама ради стицања поверења. Жртве су грађани САД и других западних земаља. Уплата робе врши се на рачуне у западним земаљама, новац преузимају инострани тимови („муле за пренос новца“), а у Румунију се исти преноси посредством агенција за пренос новца (Lusthaus & Varese, 2017: 5).

Форуми представљају специфичан облик друштвених мрежа. Уопштено, социјална (друштвена) мрежа је скуп социјално релевантних чворова које повезује један или више односа, где су чворови (чланови мреже, актери) јединице чији се односи проучавају (Marin & Wellman, 2011: 11). Ово су карактеристике и криминалних мрежа у сајбер простору, јер су оне састављене од многих актера – сарадника који имају различите улоге и који изграђују специфичне односе (McGloin & Kirk, 2010: 170). Треба нагласити да криминалне мреже нису, једноставно, друштвене мреже које делују у криминалном окружењу. Окружење криминалних мрежа је сложено и укључује деловање конкуренције и полиције, због чега се у криминалним мрежама захтевају и специфичне интеракције унутар и изван мреже (Morselli, 2009: 9; Neto, 2017: 181).

Специфичност форума, бар оних са изграђенијом структуром, огледа се у постојању унутрашњег механизма за регулацију и контролу понашања клијената. У том циљу постоје хијерархијски постављене специјализоване улоге: на врху су администратори и тим стручних лица са софистицираним знањима (техничари, програмери, криптоаналитичари), следе посредници, брокери, а затим и остали чланови, укључујући и преносаче новца (*money mules*) (Yip, Shadbolt & Webber, 2012: 60). Руководиоци форума задржавају хијерархијски систем управљања као основни систем руковођења, јер тиме обезбеђују већу ефикасност рада и остварују већу контролу над форумом, упркос олакшаном откривању од стране органа гоњења. За разлику од мрежа на Интернету које се уобичајено називају друштвеним мрежама (нпр. Фејсбук), у подземним форумима образац комуникације је кодиран и садржи динамичне односе поверења код, иначе, неповерљивих странака – криминалаца (Motoyama, McCoу, Levchenko, Savage & Voelker, 2011: 72).

Мрежна организација криминалних форума у сајбер простору је прихваћена и потврђена истраживањима бројних аутора (Yip, Webber & Shadbolt, 2013; Wall, 2015; Leukfeldt et al., 2017b), али су још увек недовољно познати односи унутар група, начини функционисања, а посебно главни актери и њихове локације. Подземни форуми и на њима формирана тржишта, сматрају се најорганизованијим обликом ВТК и углавном функционишу као веб-странице² (Lusthaus, 2013: 57). Овакве мреже могу имати и неколико хиљада умрежених појединаца окупље-

2 Процењени број неиндексираних веб-страница на Интернету, на мрежи која је позната као дубока мрежа (*Deep Web*), могао би да буде 400 до 500 пута већи од броја индексираних веб-страница смештених на *површинској мрежи* Интернета (*Surface Web*). На само 60 подземних *Deep Web* локација чува се око 40 пута већа маса података него на свим легалним површинским локацијама; „дубока мрежа Интернета уједно је и његова тамна страна која цвета“ (Sui, Caverlee & Rudesill, 2015: 6).

них у мање подргрупе.³ Испитивање структуре криминалних форума, њиховог функционисања и улога и локација појединаца, представља посебан изазов за примену АСМ, што може довести и до хапшења кључних појединаца и гашења форума.

Анализа социјалних мрежа

Анализа социјалних мрежа има корене у истраживањима која су вршена још 30-тих година прошлог века, али брз развој АСМ почиње 70-тих година XX века и у математичком смислу се ослања на теорију графова, а у рачунарском – на моћне рачунаре (Zhang, 2010: 25). АСМ се углавном дефинише као мапирање и мерење односа и токова информација између појединаца, група, организација, рачунара или других субјеката информационог процеса (Can & Alatas, 2019: 3). Данас је АСМ главни концепт који се користи у проучавању организационе структуре некриминалних и криминалних друштава, организованих око одређених односа и који чине мрежу⁴ (Morselli, 2009: 2; Neto, 2017: 180).

У суштини, АСМ није формална теорија, већ приступ за истраживање друштвених структура, због чега се често назива и структурна анализа (Serrat, 2017: 40). АСМ је више од скупа метода – то је оријентација на разумевање људског понашања која се фокусира на важност друштвених односа, али је и скуп алата који омогућавају истраживање друштвених односа и њихових последица (Neto, 2017: 183). АСМ сагледава друштвене односе на начин како је то дефинисано у теорији мрежа, при чему се мрежа састоји од чворова (*nodes*) и веза (*ties*). Чворови су појединачни актери унутар мрежа, а везе су односи између актера (називају се и ивице, конекције или интеракције) (Lu, Luo, Polgar & Cao, 2010: 33; Marin & Wellman, 2011: 11). Везе могу бити различитог интензитета и одражавати различите типове односа (припадност групи, пријатељство, сарадништво, родбински однос) или њихове комбинације. Традиционално проучавање друштвених мрежа започиње од актера и структуре и води према њиховим односима, а АСМ процес започиње од односа појединаца (углавном непознатих), на основу којих ствара структуру мреже и одређује улоге чланова.

3 На пример, за форум *Infraud*, који је међународном полицијском акцијом угашен 2018. године, сумња се да је био један од највећих нелегалних форума по броју чланова (близу 11 хиљада чланова). Министарство правде САД претпоставља да је форум одговоран за губитке више од 530 милиона долара (Министарство унутрашњих послова РС, 2018).

4 Данас је то постала област истраживања која има своју међународну организацију (*INSNA - International Network Social Network Analysis, USA*, формирана 1977), истраживачке центре, центре за обуку, часописе, на десетине уџбеника, као и развијене софтверске алате, посебно дизајниране да олакшају прикупљање и анализу структуралних података при реализацији конкретних истраживања.

У истраживању онлајн криминалних форума, резултати АСМ омогућавају да се квантификују и визуелно прикажу информације и параметри о великим онлајн криминалним мрежама и комплексним односима њихових актера. Проучавањем размене информација, и уопште комуникације на овим мрежама, могу се извести закључци о структури мреже, идентификовати глобални обрасци понашања и стећи увиди у међусобне односе актера и њихове улоге (Holt & Smirnova, 2014; McGloin & Kirk, 2014; Serrat, 2017). При проучавању организационе структуре, примена АСМ олакшава разумевање утицаја појединаца, структуре криминалних организација и криминалног друштвеног понашања, али је најзначајније да може бити користан алат надлежним органима за смањење криминалитета.⁵

Поступак АСМ при истраживању онлајн форума садржи неколико логичких корака: прикупљање података са форума и њихово разврставање у бинарну матрицу повезаности (0-1, два чвора су повезана или нису повезана) и матрицу интензитета веза или догађаја; израчунавање квантитативних параметара појединаца и комплетне мреже; визуелизација мреже (социограм) и квалитативна анализа (McGloin & Kirk, 2010: 172).

Прикупљање података о криминалној мрежи (форуму) представља и посебан проблем у спровођењу поступка АСМ, а врши се анализама полицијских евиденција, разговорима са починиоцима кривичних дела или жртвама, снимањем комуникација криминалаца или праћењем њихових активности на Интернету (Motoyama et al., 2011; Yip et al., 2013; Holt & Smirnova, 2014; Rechavi, Berenblum & Maimon, 2018). Због нарушавања људских права применом надзора и снимањем комуникација на Интернету, у Србији надлежни државни органи (полиција, Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенција) могу вршити снимање података само по одобрењу надлежног суда. Подаци о криминалној мрежи могу се прикупљати само по одобрењу судије за претходни поступак (Законик о кривичном поступку [ЗКП], 2011). Прикупљање, снимање и надзор комуникације која се обавља путем телефона или других техничких средстава или надзор електронске или друге адресе осумњиченог, може трајати највише шест месеци (чл. 166-170. ЗКП). Овакав надзор комуникација се може одредити, поред других, и за кривична дела ВТК, као што су: оштећење рачунарских података и програма (чл. 298. став 3. КЗ), рачунарска саботажа (чл. 299. КЗ), рачунарска превара (чл. 301. став 3. КЗ) и неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради пода-

⁵ Надлежни органи за откривање, кривично гоњење и суђење за кривична дела ВТК у Србији су: Посебно тужилаштво за ВТК, Служба за борбу против ВТК и Виши суд у Београду који је надлежан за територију Републике Србије (ЗОНДОВТК, 2005).

така (чл. 302. КЗ) (ЗКП, 2011). На овај начин је створен правни оквир за примену АСМ у откривању криминалних мрежа на Интернету, али и других облика организовања криминалаца.

Од развијених техника за прикупљање података о криминалним мрежама на Интернету, као најзначајније се издвајају (Canali, Colajanni & Lancellotti, 2011: 2-9):

(а) *Анализа мрежној саобраћаја (Network traffic analysis)* као процес снимања, прегледања и анализирања мрежног саобраћаја у сврху прикупљања података о комуникацијама између корисника. У АСМ криминалних форума, најчешће се примењује техника „њушкања“ (*sniffing*), којом се врши снимање одређених садржаја на мрежи, а затим се информације анализирају са циљем упаривања корисника мреже према садржају комуникација. Са правног аспекта, постоје ограничења у примени технике, јер се угрожава приватност грађана.

(б) *Аг-хок апликација (Ad-hoc applications)*, као апликација трећег учесника (*third-party applications*), злоупотребљава интерфејс за програмирање апликација (*application programming interface - API*) и прикупља информације са регистрованих корисничких профила. Проблеми везани за приватност у прикупљању података овде не постоје, јер корисници самовољно креирају профиле на мрежама (нпр. Фејсбук) и прихватају могућност губитка информација. Техника има објективне недостатке и ређе се користи.

(в) *Техника њузања (crawling)* представља индексирање актера мреже, полазећи од познатих чланова мреже и откривајући остале чланове кроз велики број итерација (корак-по-корак), чиме се граф мреже шири. За ову технику је развијена завидна софтверска подршка, чак и за нове платформе, као што је рачунарство у облацима (*cloud-based crawling*) (Canali et al., 2011: 6). Софтвер омогућава бржи процес прикупљања података, избегавање контрамера криминалних форума и примену модларног софтвера којим се, уз мања прилагођавања, могу прикупљати подаци из више криминалних мрежа.

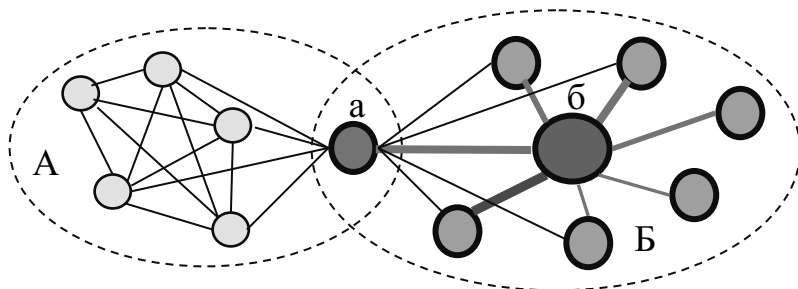
Добијени подаци се даље користе за израчунавање параметара појединачно и мреже. За анализу мреже у целини потребно је одредити кључне мрежне метрике за ниво чвора и ниво мреже (Kim, Choi, Yan & Dooley, 2011; Carrington, 2011; Johnsen & Franke, 2018).

На нивоу чворова, најважнији параметри односе се на централност чворова која одражава важност појединих чворова, а основне метрике су:

- степен централности (*degree centrality*) као мера која показује број директно повезаних чворова са посматраним чвором; већи

степен централности указује на важније чворове и појединце у мрежи и они су видљивији при визуелизацији мреже (слика 1, чвор б);

- *централности између њојруја (њодрежа) (betweenness centrality)* омогућава идентификацију чворова који се најчешће појављују као посредници у комуникацијама, што су и слаба места у мрежи због могућности прекида комуникације; актери са високом *betweenness* вредношћу имају важну улогу у мрежи, они углавном немају централно место у мрежи нити у подгрупама мреже, већ се налазе на периферији више подгрупа и битно утичу на односе између других чворова (слика 1, чвор а);
- *централности њо близини чворова (closeness centrality)* представља просечну близину (удаљеност) појединог актера од осталих актера у мрежи или брзину којом се могу достићи сви остали чворови у мрежи; висока вредност ове метрике је типична за чворове који су близу центра подгрупа у већој мрежи, а актери са високом *closeness* вредношћу су веома утицајни на нивоу подгрупа и мање утицајни на нивоу целе мреже.

Слика 1. – Приказ основних метрика чворова и мрежа⁶

На нивоу мреже, основна метрика је (Kim et al., 2011; Carrington, 2011):

- густина мреже (*network density*) – однос броја остварених веза према броју укупно могућих веза у мрежи (број једнак или мањи од један); густина мреже највеће вредности „један“ значи да су сви чворови у мрежи међусобно директно повезани (слика 1, подмрежа А);

⁶ Приказана је основна метрика чворова и мрежа, где је: а – чвор са високом *betweenness* вредношћу, б – чвор са високом *degree* вредношћу, А – подмрежа највеће густине и најмање централизације, Б – подмрежа најмање густине и највеће централизације (дебљина линија означава интензитет везе, а величина круга – значај чвора).

- *централизација мреже (network centralization)* – мера која показује степен организованости мреже око одређених чворова; најмањи степен централизације је постигнут ако сви чворови имају једнак број веза (подмрежа А), а највећи степен централизације постоји за звездасту структуру мреже, где је један чвор изразит по броју веза (подмрежа Б);
- *сложеност мреже (network complexity)* – представља меру (број) остварених односа унутар мреже, односно сложеност мреже зависи од броја чворова и степена њихове повезаности; веће и сложеније мреже захтевају већи степен координације и напора да се иста контролише.

Примена АСМ захтева обраду и анализу великог броја података (али и њихово прикупљање, селекцију и класификацију), израчунавање више параметара чворова и мреже и разне форме визуелизације, за шта је потребан адекватан софтвер и други рачунарски алати. За потребе приступа великом броју података и њихове обраде, развијено је мноштво софтверског алата АСМ⁷, а већина пружа могућност израчунавања свих потребних метрика, визуелизацију мрежа и откривање подмрежа и кључних актера. Међутим, интеграција софтвера за АСМ може довести до кршења етичких и правних норми, што захтева и коришћење у складу са законом.

Примери примене АСМ у истраживањима онлајн криминалних форума

Применом АСМ могу се истраживати различите особености криминалних мрежа у сајбер простору, а у основи су првенствено истраживања њихових структура и веза међу члановима. То чини и полазиште за сагледавање других карактеристика, као што су: подела послова, начини приступања, понашање чланова, поступци трансакција, очување поверења и друго. Ради илустрације примене АСМ у сагледавању појединих карактеристика онлајн криминалних форума, наводе се нека истраживања:

- Истраживање криминалних активности на четири оперативна и јавно доступна подземна форума (Pastrana, Hutchings, Caines, & Buttery, 2018), омогућио је посебно дизајниран софтвер за снимање података. Прикупљање података је вршено током девет месеци,

⁷ Преглед софтвера за АСМ може се наћи на интернет страницама *INSNA - International Network Social Network Analysis* (<https://www.insna.org/>) и *RankRed - Science, Technology, Knowledge* (<https://www.rankred.com/free-social-network-analysis-tools/>).

применом технике пузања (crawling). Софтвер је осмишљен тако да се подаци прикупљају прикривено, спрече злоупотребе и обезбеди етичност истраживања, а омогућавао је праћење историје форума уназад десет година. Тиме су сагледани развоји форума, где поједини имају тенденције даљег раста, док други бележе стагнацију. Применом АСМ утврђена је структура, чланови форума и њихове улоге и елементи хијерархијског управљања. Закључци сутеришу да постоје карактеристике својствене свим истраживаним форумима: приступ је омогућен само регистрованим члановима; постоје посебни и затворени одељци који су доступни само појединцима; постоје посебни одељци за трговину; сви користе технике и софтвер за забрану неовлашћеног приступа и снимања података. Истакнута је и улога администратора и стручног тима ради одржавања стабилности форума.

- У истраживању хакерске заједнице која је вршила компромитовање ИКТ система државних институција Израела (Rechavi et al., 2018), за прикупљање података коришћена је техника мрежног саобраћаја. Успостављена је мрежа допунских рачунара који су повезани са 60 ИП адреса институција и током 36 дана су снимани сви напади (понекад неколико стотина у минути). Вршено је повезивање напада са познатим хакерима, затим њихово међусобно повезивање, што је створило структуру глобалне рачунарске мреже. Истраживањем су мапиране хакерске активности у Израелу, али и изван њега. Установљено је да постоји јасна подела посла међу хакерима и да се напади изводе у две фазе: напади ради откривања приступних лозинки и кодова (једна група хакера) и главни напади ради компромитовања ИКТ система (друга група). За време снимања, изведено је 389 успешних напада у којима су учествовали хакери из 53 државе. Истраживање је показало да постоји мрежно језгро хакерске заједнице које је кључно за активности мреже, да је мрежа разграната широм света, да су јаке подмреже у САД и Кини и да вероватно у Израелу постоји форум за трговину лозинкама и кодовима ИКТ система институција и организација.
- Истраживање различитих криминалних форума које је спровео Марти Мотојама (Marti Motoyama) са сарадницима, засновано је на полицијским и тужилачким базама података (SQL dumps) за 6 подземних форума⁸ (Motoyama et al., 2011). Истраживање је било усмерено на испитивање својстава криминалних мрежа, асортимана

⁸ У оквиру овог истраживања су проучавани форуми: *Black Hat World*, *Carders*, *Hack Sector*, *Hack Elite*, *Freehack* и *L33tCrew*.

роба и услуга које се размењују и откривање начина успостављања поверења унутар тржишта. Установљена је јака веза између продаваца и купаца и са администраторима форума, као и добар ниво поверења међу њима, чему је допринео и механизам саморегулације тржишта и контрола од стране администратора форума.

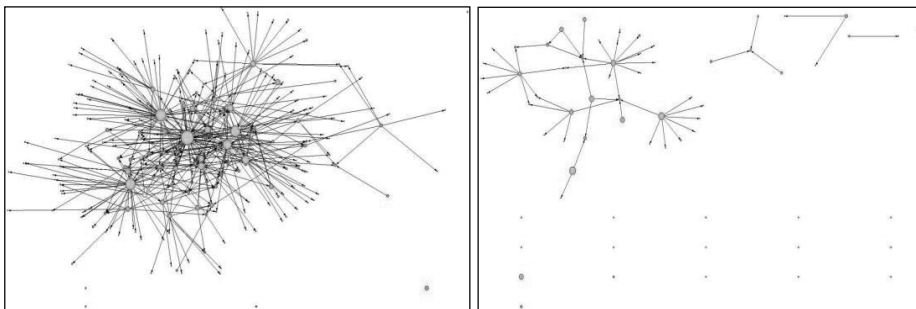
- Социјална динамика између сајбер криминалаца била је база за истраживање функционисања подземних онлајн тржишта (Yip et al., 2013). У сарадњи са органима за сузбијање организованог криминала Велике Британије, истраживачи су користили анонимне записе о приватним порукама на четири позната кардинг (*carding*)⁹ форума који су касније угашени.¹⁰ Применом АСМ показано је да су ови форуми функционисали на завидном нивоу поверења међу криминалцима, због: (а) могућности међусобне сарадње и коришћења форума за успостављање приватних веза и провера партнера; и (б) хијерархијског управљања форумом и развијеног механизма контроле и санкција од стране администратора форума. У студији се сугерише да ће профитабилни сајбер криминалци наставити да теже хибридној организационој структури, са хијерархијом у управљању форумима.
- Применом АСМ спроведено је истраживање Томаса Холта (*Thomas Holt*) и сарадника, са циљем одређивања карактеристика хакера и њихових односа (Holt, Strumsky, Smirnova & Kilger, 2012). На широко доступним друштвеним мрежама снимане су комуникације 336 руских хакера, за које су добијене информације о међусобним односима, понашању, интересима, ставовима, уверењима и локацијама. Према учешћу у креирању, дистрибуцији и употреби злонамерног софтвера и хаковању података, израђене су оцене ризика сваког хакера. Установљено је да је само мали број хакера у категорији високог ризика – висококвалификовани хакери (око 6%), док је већина са скромним информатичким знањима. Већина хакера лоцирана је у Русији, највећи број њих има од 21 до 29 година, мало је жена које су укључене у заједницу (око 2%), а појединци су истовремено чланови више хакерских подгрупа. Хакери са значајним техничким вештинама су лоцирани у средишту мреже. На мрежи је уочено више хакерских подгрупа које су повезане између себе, али и са другим форумима који се баве трговином малициозним софтвером и

9 Кардинг форуми су специјализовани за продају и куповину података о банковним картицама и другим креденцијалима грађана.

10 Истраживани су форуми: *Carderplanet*, *Shadowcrew*, *Cardersmarket* и *Darkmarket*.

украденим подацима грађана.

- Истраживање засновано на праћењу активности 13 форума, чији су учесници комуницирали на руском и енглеском језику, имало је за циљ проучавање криминалне економије и организације криминалних тржишта украдених података (Holt & Smirnova, 2014). Резултати показују различите облике и комплексност организација, различито време трајања форума и присуство различитих односа између група и унутар група. Неки од форума су имали структуру и у облику хијерархијских организација, док су други били вођени тимовима, краћег трајања и слабије организације.

Слика 2. – Организационе структуре два различита форума (Holt & Smirnova, 2014: 118-120)

Резултати добијени применом АСМ указују да ове мреже дуже и успешније функционишу уколико су везе између актера гушће. Основна карактеристика мрежа је редувантност, што подразумева да уклањањем једног кључног актера на мрежи (било купца или продавца), мрежа наставља да функционише, јер тај актер бива замењен другим на истој функцији. Из овог истраживања могу се издвојити две карактеристичне мрежне организације, приказане на Слици 2, на којој величина чворова представља број директно остварених веза – централност чвора. Форум (а) има структуру у којој је преко 90% корисника међусобно повезано. Овај форум бележи ретку економску активност, јер га већина чланова користи за размену информација. Форум (б) је релативно мањи у односу на форум (а) и обухвата само 66 корисника. Сви продавци на овом форуму су централни актери, док су неутрални корисници и купци најбројнији.

На основу приказаних истраживања криминалних организација ВТК применом АСМ (али и других истраживања), установљено је да онлајн криминални форуми функционишу и као онлајн криминална тржишта. На форуму може постојити језгро које чине стални чланови, а у општој шеми хијерархијских односа, поред руководиоца, на врху фо-

рума се истичу администратори са тимом стручних лица која имају софистицирано знање у одређеним подручјима. Илегална онлајн тржишта су добри примери тржишта која имају способност саморегулације и где нема правне заштите имовине. За разлику од легитимних, онлајн криминални форуми и развијена тржишта имају мању отпорност на јаке спољне ударе, било да они долазе из криминалног окружења или од стране тужилаштва и полиције, посебно када се уклањају кључни актери. Уклањањем најважнијих актера мреже, уклањају се и кључне везе у мрежи, што може да демонтира и мрежу у целини, чиме се доприноси елиминацији мреже и смањењу онлајн криминала.

Закључак

Технике АСМ су развијене тако да омогућавају откривање образаца интеракције између актера у друштвеној мрежи. Посебно су корисне за проучавање криминалних мрежа, јер нуде концептуалне оквире, технике и софтверске алате за мерење и визуелизацију емпиријских мрежа било које врсте, па тако и онлајн криминалних мрежа. То је један од основних концепата који се користе за проучавање ОКГ, јер су оне састављене од појединаца који успостављају одређене односе и међусобну сарадњу и имају одређене улоге у групама, тако да се ОКГ могу посматрати, описивати и проучавати као друштвене мреже. Применом АСМ на криминалне мреже, може се емпиријски открити организациона структура мреже, идентификовати централни појединци, открити обрасци интеракција, идентификовати подгрупе у мрежи и стећи сазнања о комплексној криминалној структури.

Структура и функционисање онлајн криминалних форума и тржишта је још увек недовољно позната, али су многа истраживања показала да се применом концепта АСМ може доћи до сазнања о организацији и актерима тржишта, оствареним односима између криминалаца, како се постиже неопходно поверење, који су механизми саморегулације тржишта и слично. Применом АСМ, њених метода и техника, успешно се могу окарактерисати криминалне мреже које делују у сајбер простору, при чему се могу идентификовати места и улоге појединаца, лидерске позиције, локације лидера и друго. Оваква истраживања имају и практичне импликације, кроз обезбеђење података за деловање надлежних органа који се баве сузбијањем овог облика криминала.

ЛИТЕРАТУРА

- Brenner, S. W. (2002). Organized cybercrime - how cyberspace may affect the structure of criminal relationships. *North Carolina, Journal of Law and Technology*, 4(1), 1-50.
- Brenner, S. W. (2010). *Cybercrime: criminal threats from cyberspace*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Canali, C., Colajanni, M., & Lancellotti, R. (2011). Data acquisition in social networks: Issues and proposals. Доступно на <https://pdfs.semanticscholar.org/ebbf/fbe487fad0ee63e8c68a17f049d57c7da2d.pdf> (приступљено 24. 8. 2019).
- Can, U. & Alatas, B. (2019). A new direction in social network analysis: Online social network analysis problems and applications. *Physica A*, 535, 1-38.
- Carrington, P. J. (2011). „Crime and social network analysis“. In: Skott, J. & Carrington, J. (Eds.), *The SAGE handbook of social network analysis*. London: Sage Publications, 236-255.
- Дракулић, М. и Дракулић, Р. (2014). *Cyber криминал*. У: Урошевић, В. (Ур.), *Информационо-комуникационе технологије у контексту ирегуларних миграција и трговине људима*. Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије, 167-388.
- Forbes. (2018). You Need A Hacker's Mindset To Fight Cybercrime's \$6 Trillion Price Tag. Приступљено 10. 1. 2019. на <https://www.forbes.com/sites/sap/2018/01/30/you-need-a-hackers-mindset-to-fight-cybercrimes-6-trillion-price-tag/#7dfe1f384281>.
- Grabosky, P. (2007). The internet, technology, and organized crime. *Asian Journal of Criminology*, 2(2), 145-161.
- Grabosky, P. (2017). „The evolution of cybercrime, 2006-2016“. In: Holt, T. J. (Ed.), *Cybercrime Through an Interdisciplinary Lens*. New York: Routledge, 15-36.
- Holt, T., Strumsky, D., Smirnova, O. & Kilger, M. (2012). Examining the Social Networks of Malware Writers and Hackers. *International Journal of Cyber Criminology*, 6(1), 891-903.
- Holt, T. J. (2013). Examining the forces shaping cybercrime markets online. *Social Science Computer Review*, 31, 165-177.
- Holt, T. J. & Smirnova, O. (2014). *Examining the structure, organization, and processes of the international market for stolen data*. Приступљено 20. 1. 2019. на <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/245375.pdf>.
- Holt, T. J., Smirnova, O., Chua, Y. T. & Copes, H. (2015). Examining the risk reduction strategies of actors in online criminal markets. *Global*

- Crime*, 16(2), 81-103.
- Hutchings, A. & Holt, T. J. (2014). A crime script analysis of the online stolen data market. *British Journal of Criminology*, 55(3), 596-614.
- Kim, Y., Choi, T. Y., Yan, T. & Dooley, K. (2011). Structural investigation of supply networks: A social network analysis approach. *Journal of Operations Management*, 29(3), 194-211.
- Johnsen, J. W. & Franke, K. (2018). Identifying Central Individuals in Organised Criminal Groups and Underground Marketplaces. In: *International Conference on Computational Science*. Switzerland, Cham: Springer, 379-386.
- Lavorgna, A. (2018). Cyber-organised crime. A case of moral panic?. *Trends in Organized Crime*, 1- 18. Приступљено 20. 12. 2018. на <https://doi.org/10.1007/s12117-018-9342-y>.
- Leukfeldt, E. R. (2015). Organised Cybercrime and Social Opportunity Structures. A Proposal for Future Research Directions. *The European Review of Organised Crime*, 2(2), 91-103.
- Leukfeldt, E. R., Kleemans, E. R. & Stol, W. P. (2016). Cybercriminal networks, social ties and online forums: social ties versus digital ties within phishing and malware networks. *British Journal of Criminology*, 57(3), 704-722.
- Leukfeldt, E. R., Lavorgna, A. & Kleemans, E. R. (2017a). Organised Cybercrime or Cybercrime that is Organised? An Assessment of the Conceptualisation of Financial Cybercrime as Organised Crime. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 23(3), 287-300.
- Leukfeldt, R., Kleemans, E. & Stol, W. (2017b). The Use of Online Crime Markets by Cybercriminal Networks: A View From Within. *American Behavioral Scientist*, 61(11), 1387-1402.
- Lu, Y., Luo, X., Polgar, M. & Cao, Y. (2010). Social network analysis of a criminal hacker community. *Journal of Computer Information Systems*, 51(2), 31-41.
- Lusthaus, J. (2012). Trust in the world of cybercrime. *Global crime*, 13(2), 71-94.
- Lusthaus, J. (2013). How organised is organised cybercrime?. *Global Crime*, 14(1), 52-60.
- Lusthaus, J. & Varese, F. (2017). Offline and local: The hidden face of cybercrime. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 1-11.
- Marin, A. & Wellman, B. (2011). „Social Network Analysis: An Introduction“. In: Skott, J. & Carrington, J. (Eds.), *The SAGE handbook of social network analysis*. London: SAGE, 11-25.
- McCusker, R. (2012). Organised cybercrime: myth or reality, malignant or benign? In: Manacorda, S. (Ed.) *Cybercriminality: finding a balance*

- between freedom and security*. Milano: ISPAC, 107-116.
- McGuire, M. (2012). *Organised crime in the digital age*. London: John Grieve Centre for Policing and Security.
- McGuire, M. & Dowling, S. (2013). Cyber crime: A review of the evidence. *Home Office Research report*, 75, 1-34.
- Morselli, C. (2009). *Inside criminal networks (Studies of organized crime)*. New York: Springer.
- McGloin, J. M. & Kirk, D. S. (2010). An overview of social network analysis. *Journal of Criminal Justice Education*, 21(2), 169–181.
- Motoyama, M., McCoy, D., Levchenko, K., Savage, S. & Voelker, G. M. (2011). An analysis of underground forums. Paper presented at the *Proceedings of the 2011 ACM SIGCOMM conference on Internet measurement conference*. Berlin: IMC-11, 71-80.
- Министарство унутрашњих послова РС. (2018). Саопштења (08.02.2018). Београд: МУП. Приступљено 09. 2. 2018. на <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>.
- Neto, J. (2017). Social Network Analysis and Organised Crime Investigation: Adequacy to Networks, Organised Cybercrime, Portuguese Framework. In: Viano, E. (Ed.), *Cybercrime, Organized Crime, and Societal Responses*. Cham: Springer, 179-199.
- Pastrana, S., Hutchings, A., Caines, A. & Buttery, P. (2018). Characterizing eve: Analysing cybercrime actors in a large underground forum. In: *International Symposium on Research in Attacks, Intrusions, and Defenses*. Cham: Springer, 207-227.
- Rechavi, A., Berenblum, T. & Maimon, D. (2018). The Secondary Global Market for Hacked Data. *International Journal of Cyber Criminology*, 12(2), 408-426.
- Serrat, O. (2017). Social network analysis. In: *Knowledge solutions*. Singapore: Springer, 39-43.
- Sui, D., Caverlee, J. & Rudesill, D. S (2015). *The Deep Web and the Darknet: A Look Inside the Internet's Massive Black Box*. Washington: Wilson Center.
- Wall, D. (2005/15). The Internet as a conduit for criminal activity. In: Pattavina, A. (Ed.), *Information Technology and the Criminal Justice System*, Thousand Oaks, CA: Sage, 77-98.
- Wall, D. S. (2015). Dis-organised crime: Towards a distributed model of the organization of cybercrime. *The European Review of Organised Crime*, 2(2), 71-90.
- Wall, D. S. (2017). Towards a Conceptualisation of Cloud (Cyber) Crime. In: Tryfonas, T. (Ed.) *Human Aspects of Information Security, Privacy and Trust*. New York: Springer International, 529-538.

- Wehinger, F. (2011). The Dark Net: Self-regulation dynamics of illegal online markets for identities and related services. In: *Intelligence and Security Informatics Conference (EISIC), 2011 European*. IEEE, 209-213
- Williams, P. (2001). Organized crime and cybercrime: Synergies, trends, and responses. *Global Issues*, 6(2), 22-26.
- Yar, M. (2013). *Cybercrime and society*. London: Sage.
- Yip, M., Shadbolt, N. & Webber, C. (2012). Structural analysis of online criminal social networks. In: *Intelligence and Security Informatics (ISI), 2012 IEEE International Conference on*. IEEE, 60-65.
- Yip, M., Webber, C. & Shadbolt, N. (2013). Trust among cybercriminals? Carding forums, uncertainty and implications for policing. *Policing and Society*, 23(4), 516-539.
- Zhang, M. (2010). Social network analysis: History, concepts, and research. In: *Handbook of social network technologies and applications*. Boston: Springer, 3-21.

Правни прописи

- Кривични законик (КЗ). (2005). Сл. гласник РС бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/13, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Законик о кривичном поступку (ЗКП). (2011). Сл. гласник РС бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019.
- Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала (ЗОНДОВТК). (2005). Сл. гласник РС бр. 6/2005 и 104/2009.
- Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола. (2001). Сл. лист СРЈ - МУ, бр. 6/2001.
- Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу. (2009). Сл. гласник РС – МУ бр. 19/2009.

THE APPLICATION OF SOCIAL NETWORK ANALYSIS ON THE RESEARCH OF ONLINE CRIMINAL FORUMS

Анђелија Ђукић, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

The paper discusses the basic assumptions about the functioning of cybercrime groups, when offenses are committed on the Internet, as a place, medium and target. The functioning of online criminal forums and markets, as the most important forms of criminal organization on the Internet, can be explored, among other methods and techniques, by the application of Social Network Analysis (SNA). SNA represents the concept and set of methods and techniques for social networking research. Online crime forums are a specific form of social networks, made up of individuals connected by common criminal activities, on the basis of which they build relationships. The basic concept, application possibilities and basic metrics of SNA are presented, which can describe the structure and functioning of criminal networks on the Internet. Determining the role and position of individuals in the network can help law enforcement to eliminate the forum activities and to sanction the responsible persons. The developed data collection and processing software facilitates the deployment of SNA and enables the analysis of wide networks with a large number of participants. The given research examples show the wide possibilities of application of SNA, whereby it is learned about the structure and way of functioning of online criminal forums, relations between participants, modes of transactions, preservation of trust and key members of the criminal network.

Keywords: *Social Network Analysis, online criminal forums, cybercrime groups, network structure, network centrality.*

УДК 355.40(497.11)

351.78(497.11)

COBISS.SR-ID 513530549

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.13

РЕФОРМА БЕЗБЕДНОСНО-ОБАВЕШТАЈНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – ПОТРЕБА ЗА УСПОСТАВЉАЊЕМ ОБАВЕШТАЈНОГ (ПОД)СИСТЕМА *

Слађана Турчић**, студенткиња докторских студија
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* Рад представља прилагођен део мастер рада *Реформа Војнообавештајне агенције (ВОА) у оквиру безбедносно-обавештајног система Републике Србије*, који је одбраћен 26. септембра 2019. године на Факултету безбедности Универзитета у Београду.

** scurcic50@gmail.com

РЕФОРМА БЕЗБЕДНОСНО-ОБАВЕШТАЈНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – ПОТРЕБА ЗА УСПОСТАВЉАЊЕМ ОБАВЕШТАЈНОГ (ПОД)СИСТЕМА¹

Сажетак: У зависности од специфичности потреба једне земље, могућности, институционалних ресурса, као и политике националне безбедности и одбране, безбедносно-обавештајни систем може бити организован на различите начине. У светлу савремених политичких процеса, безбедносних ризика и ресурса са којима се државе суочавају, посебан акценат се ставља на превенцију, због чега је постојање ефикасних и осовољених обавештајних служби неујитно. Полазећи од развоја и тока реформе безбедносно-обавештајној сисџема Рейублике Србије, анализе садашње организационе структуре истој, сагледавања ујоредне праксе других земаља, али уз уважавање потреба и могућности наше државе, у раду се указује на неадекватности постојеће „модела” и потребу за адекватном институционализацијом и унапређењем обавештајних капацитета. Укидање Службе за истраживање и документацију (СИД) и намењање њакве улоге Војнообавештајној агенцији (ВОА), условили су да фокус рада буде на указивању на неопходности консолидација цивилне/војне обавештајне службе, која би уз ВОА чинила обавештајни систем, односно подсистем безбедносно-обавештајној сисџема. Тако би се темељне основе сисџема националне безбедности ојачале постојањем кредибилне и осовољене обавештајне службе, која би имала кључну улогу у војнополитичком одлучивању и смањењу ризика по националне интересе, праћењем и анализом прошлих и актуелних догађаја и процесом сличних процеса у будућности.

Кључне речи: реформа сектора безбедности, безбедносно-обавештајни систем, обавештајни систем, службе безбедности, Рейублика Србија

¹ Како сваки подсистем у оквиру неког ширег система јесте и систем за себе, у даљем тексту користиће се појам обавештајни систем, при чему се подразумева да је исти, у односу на безбедносно-обавештајни систем као део те целине, заправо обавештајни подсистем.

Увод

Изазови које је пред савремене државе на почетку 21. века ставило ново постхладноратовско безбедносно окружење, у виду нетрадиционалних безбедносних ризика и претњи, условили су потребу за прилагођавањем националних система безбедности новонасталој међународној стварности и превођењем истих из постојећег у квалитативно ново стање. Узимајући у обзир националне, политичке, војне, економске и друге интересе и потребе једне државе, јавља се и неопходност прилагођавања безбедносно-обавештајног система, како би службе безбедности, као носиоци планирања и реализације активности тог система, могле ефикасно одговорити на савремене претње националној безбедности.

Тај задатак је много захтевнији када су питању државе које још увек пролазе кроз процес транзиције и демократизације, каква је и Србија, где су у периоду владавине комунистичког режима, службе безбедности² биле у служби остваривања интереса владајуће структуре. Демократске промене подразумевале су и промене у сектору безбедности и самим тим постепену трансформацију безбедносно-обавештајног система у политички и идеолошки неутралан систем. Уважавајући наслеђе које је оставио ауторитарни политички режим, као и стандарде и захтеве које намеће стратешко опредељење Републике Србије за чланство у ЕУ, реформа безбедносно-обавештајног система би требало да буде континуиран процес.

Карактер спољне политике Србије, ограничене могућности и ресурси државе и тренд смањења бројности оружаних снага, захтевају јачу обавештајну компоненту у циљу ефикасне превенције претњи по националну безбедност. То указује на потребу преиспитивања постојеће организације безбедносно-обавештајног система Србије, елемената који га чине, њихових функција и начина на који исте обављају.

Искуства већег броја развијених демократских држава показују да би језгро безбедносно-обавештајног система државе требало да чине национална обавештајна служба, војна обавештајна служба, национална безбедносна служба, војна контраобавештајна служба (Мијалковски, 2009). Из претходно наведеног „модела”, евидентно је да наш систем не почива

2 У документима, медијима и уопште у комуникацији, за ове службе се користе углавном четири назива: 1) безбедносно-обавештајне службе – када се жели нагласити значај унутрашње безбедности, која је претежно у надлежности служби безбедности; 1) обавештајно-безбедносне службе – када се жели нагласити значај спољних чинилаца безбедности, који су претежно у надлежности обавештајних служби; 3) службе безбедности – појам под којим се подразумевају обе врсте служби: обавештајне и безбедносне. Није грешка ако се користи било који од ових појмова, с тим што треба водити рачуна да се службе не мешају, на пример када се говори о Војнообавештајној агенцији, исправно је да се подразумева обавештајна служба (Крга, 2017: 206-207).

у потпуности на савременим концепцијама организације безбедно-обавештајних система у свету. Савремене државе све више улажу у унапређење и јачање капацитета и способности својих обавештајних служби, које су одувек биле важно средство остваривања утицаја и креирања токова унутар држава и између њих. Стога се у раду, полазећи од садашње организационе структуре безбедно-обавештајног система Републике Србије и анализе позиционираности „обавештајне компоненте” у оквиру њега, преиспитује достигнути степен реформе безбедно-обавештајног система и потреба за даљим реформским решењима.

Концепт реформе сектора безбедности (РСБ)

Услед већ поменутих промена безбедносног окружења, након нестанка комунистичког блока и распада Југославије, многе новонастале државе су кренуле путем реформи у циљу успостављања неког облика либерално-демократског система, што је подразумевало и реформу сектора безбедности (Стефановић, 2017). Да би се сагледала суштина и динамика тог процеса у Републици Србији, потребно је осврнути се на сам концепт реформе сектора безбедности, у контексту прилагођавања новонасталим околностима, а потом се усмерити на безбедно-обавештајни систем и обавештајну компоненту на којој је тежиште овог рада. Познавање тадашњих прилика и њима условљених промена у сектору безбедности, допринеће разумевању тренутних околности, безбедносних процеса и даљих праваца кретања у погледу реформе безбедно-обавештајног система Србије.

Концепт реформе сектора безбедности настао је у оквиру донаторске и академске заједнице током деведесетих година 20. века (Ејдус, 2009). Сам концепт је различито схватан током времена. Тимоти Едмундс (Timothy Edmunds) наводи да се реформа сектора безбедности може дефинисати као „процес адаптације актера сектора безбедности на политичке и организационе захтеве трансформације, како би били ефикаснији у стварању безбедног окружења за појединце и заједнице, на начин који је у складу са демократским нормама и принципима доброг управљања” (2007: 15). Оно по чему се овај концепт разликује од ранијих схватања РСБ, јесте холистички приступ реформи, оличен у повезивању свих значајних актера и институција, повезивању законских одредби са добрим управљањем и људским правима, уз посебно наглашавање безбедности појединаца у било ком процесу реформе која се одвија, а не само безбедности државе (Edmunds, 2007).

Према томе, реформисан сектор безбедности био би онај „који ефикасно и ефектно пружа људску и државну безбедност у оквирима демократске владавине” (Hänggi, 2004: 275). Ефикасност реформе сектора безбедности подразумева склад између остварених резултата и употребљених средстава, док се ефективност може одредити као склад између постављених циљева и остварених резултата (Ејдус, 2009).

Дакле, реформисан сектор безбедности може се посматрати из три различите перспективе: 1) из угла идеалног типа реформисаног сектора безбедности (претходно наведена Хангијева дефиниција), 2) на основу регионалних стандарда реформисаности и 3) на основу анализе и оцене процеса реформе у одређеној земљи у односу на стање на почетку реформе (Edmunds, 2004).

Концепт РСБ се састоји од четири елемента – актера, контекста, циљева и димензија (Ејдус, 2009). Холистички приступ актерима реформе сектора безбедности обухвата четири групе – *државне актијере који користе силу* (војска, полиција, службе безбедности, итд.), *државне актијере који не користе силу* (парламент, правосудни систем, независна тела, итд.), *недржавне актијере који користе силу* (приватне безбедносне компаније, парамилитарне јединице, итд.), *недржавне актијере који не користе силу* (организације цивилног друштва, медији, универзитети, итд.) (Hänggi, 2004: 275). Оно чиме се холистички приступ РСБ заокружује, јесте јачање демократске и цивилне контроле, што се често наводи и као предуслов реформе. При том је кључно укључивање јавности у демократски надзор, како би се осигурала одговорност и транспарентност у сектору безбедности (Cararini & Cole, 2008).

Реформа сектора безбедности је свеобухватан процес, који у пост-конфликтном и постауторитарном друштву, какво је српско, може бити успешан само уколико је саставни део демократске реформе читавог друштва и стога не подразумева само преображај државних апарата силе, већ и симултану реформу политичког и економског система (Хаџић, 2007). Осим тога, сагледавање различитих искустава и компаративна анализа обавештајно-безбедносних система држава у региону, могу послужити као основ за утврђивање могућих реформских решења, те критичку анализу позитивних и негативних аспеката, а све у циљу „привођења” нашег безбедносно-обавештајног система потребном и оптималном моделу.

Како свака држава има своје специфичности, тако је и њима условљен процес реформи у земљама у региону водио променама које су се најчешће односиле на обједињавање обавештајне и контраобавештајне компоненте у једну организацију, што је код нас већ дужи низ годи-

на још увек отворено питање. Такав модел примењивале су многе владе постсоцијалистичких држава, као универзални рецепт приликом реорганизације служби безбедности. Тако су, на пример, формиране словеначка СОВА (Slovenska obveščevalno-varnostna agencija), хрватска СОА (Сигурносно-обавештајна агенција) и ВСОА (Војна сигурносно-обавештајна агенција), босанскохерцеговачка ОСА/ОБА (Обавештајно сигурносна/безбједносна агенција) (Петровић, 2009).

Обавештајно-безбједносна агенција (ОБА) у БиХ је цивилна обавештајна институција и има статус независног административног органа. Формирана је 2004. године и у њен састав су ушле цивилне обавештајно-безбедносне институције које су раније деловале у Федерацији Босне и Херцеговине (Федерална обавештајно-безбједносна служба) и у Републици Српској (Обавештајно безбједносна служба Републике Српске). Контраобавештајна функција је делимично дата Војнообавештајном роду Оружаних снага БиХ. Он пружа помоћ ОБА у прикупљању стратешких војних података и вршењу противобавештајних активности (Стефановић, 2017).

У Црној Гори Агенција за националну безбједност (АНБ) се јавља као посебан цивилни орган који обавља обавештајно-безбедносне послове. Такође, постоји Одељење за војно-безбедносне послове, као организациона јединица Министарства одбране, која се бави безбедносним питањима у области одбране (чл. 41 Закона о одбрани Црне Горе, „Службени лист Републике Црне Горе”, бр. 02/17). Припадници АНБ-а немају полицијска овлашћења, али службеници који су посебно изложени опасностима, а које одреди директор, имају право држања и ношења службеног пиштоља, али га могу употребити само у крајњој нужди (чл. 30 и 31 Закона о Агенцији за националну безбједност, „Службени лист Републике Црне Горе”, бр. 08/15).

Након кризе која је задесила Македонију 1995. године, након неуспелог атентата на тадашњег председника Македоније, обавештајна заједница у Македонији је подељена на три органа: Обавештајну агенцију, Управу за безбедносне и контраобавештајне послове и Војно безбедносно-обавештајну службу. Обавештајна агенција је основана Законом о Обавештајној агенцији из 1995. године, те је једина служба у Македонији која је основана органским законом (Закон за Агенцијата за разузнавање, 2001), док су друге две службе у саставу министарстава и регулисане Законом о унутрашњим пословима, односно Законом о одбрани (Bogdanovski & Lembovska, 2012). Управа за безбедносне и контраобавештајне послове (УБК) је настала као последица обједињавања већ постојећих организационих јединица у оквиру Министарства унутрашњих послова, док је

Војно безбедносно-обавештајна служба смештена унутар Министарства одбране и уређена је Законом о одбрани којим је предвиђено да се Служба бави прикупљањем, документацијом и анализом обавештајних података који су важни за одбрану државе (Yusufi, 2007).

Албанија је прошла кроз неколико фаза реформе обавештајно-безбедносног система. Још 1991. године усвојен је Закон о Државној обавештајној служби (ДОС), као цивилној безбедносној служби. Исте године основана је и Војно-обавештајна служба (ВОС) која је била део Министарства одбране (Hroni & Sulstarova, 2007). Прва реформа се дешава 2003. године усвајањем новог Закона о ВОС-у, и то у контексту приступања НАТО-у и радикалних реформи оружаних снага Албаније, при чему је оснажена контраобавештајна функција ове службе у смислу прикупљања података о претњама по уставни поредак, шпијунажу, тероризам и субверзивне акте (Durmishi, Kuçi & Gjokutaj, 2011). Наредна реформа војно-обавештајне компоненте се десила 2014. године, оснивањем Одбрамбене обавештајно-безбедносне агенције (ООБА) која је наследила ВОС и представља генерални директорат у оквиру Министарства одбране и активни је део оружаних снага (Стефановић, 2017).

Безбедносно-обавештајни систем Републике Хрватске је у последње две деценије у више наврата реформисан и усавршаван – у периоду од 1993. до 1995. године, 1997. године, а нарочито 2002. године, када су донети Стратегија националне безбједности и Закон о службама безбједности (Лечић, 2014). Некадашње језгро обавештајно-безбедносног система Републике Хрватске чиниле су четири службе које су се бавиле обавештајним радом, док је УНС (Уред за националну сигурност) био њихова кровна организација. Те службе су: Хрватска извјештајна служба (ХИС), Служба за заштиту уставног поретка МУП-а (СЗУП), Сигурносно-информативна служба Министарства одбране (СИС) и Обавјештајна управа Главног стожера Оружаних снага (ОбУ ГСОСРХ) (Тукић, 2018). Даљу трансформацију и данашњи изглед, безбедносно-обавештајни систем у Хрватској доживео је 2006. године, доношењем Закона о сигурносно-обавјештајном саставу Републике Хрватске. Сходно овом Закону, систем се састоји од Вијећа за националну сигурност (ВНС), Савјета за координацију сигурносно-обавјештајних агенција (СКСОА), Уреда вијећа за националну сигурност (УВНС), Завода за сигурност информацијских сустава (ЗСИС), Оперативно-техничког центра за надзор телекомуникација (ОТЦ), Сигурносно-обавјештајне агенције (СОА) и Војне сигурносно-обавјештајне агенције (ВСОА) (Закон о сигурносно-обавјештајном саставу Републике Хрватске, „Народне новине”, бр. 105/06).

Када је у питању Србија, важно је нагласити да су суштинске реформе обавештајних и безбедносних служби, имајући у виду и потребу испуњавања захтева које намећу процеси демократизације и евроинтеграција, управо у њиховом интересу, без обзира на уобичајене оцене да се због устаљености и затворености као инхерентне карактеристике њиховог рада, службе опиру контроли, а тиме и реформама (Ковач, 2007).

Како је реформа сектора безбедности представљала један од декларисаних циљева свих демократских влада у Србији од 2000. године до данас, то додатно налаже да она буде разматрана као специфичан облик материјализације намераваних демократских промена (Хаџић, 2007). У том смислу, реформа је важно средство за бржи и одржив развој наше земље, али не и циљ за себе, идеал који се може остварити, већ континуиран процес, који се одвија у складу са променама у земљи и окружењу.

Безбедносно-обавештајни систем Републике Србије

Ток реформе безбедносно-обавештајног система

Безбедносно-обавештајни систем Србије има одређену генезу развоја и стога ће се у даљем тексту хронолошки изложити ток његове реформе, јер док се развијао и мењао, овај систем се заправо реформисао, у складу са околностима и променама друштвеног и политичког карактера. Овакав осврт на промене које су се одвијале и достигнути ниво реформе, као и сагледавање садашње структуре безбедносно-обавештајног система, омогућиће утврђивање недостатака, па тиме и потребе за реформом.

Процес демократских промена у Републици Србији започео је 2000. године, још у време СР Југославије, а настављен је и током постојања Државне заједнице Србије и Црне Горе. Реформа се тицала свих друштвених области, посебно државне управе и њених установа и институција (Бајагић, 2007).

У оквиру свеобухватних реформи након петоктобарских политичких промена, у јулу 2002. године, донета су два важна закона – Закон о службама безбедности СРЈ („Службени лист СРЈ”, бр. 37/2002), којим се уређује начин рада цивилних и војних служби на савезном нивоу и Закон о Безбедносно-информативној агенцији („Службени гласник РС”, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС 66/2014 и 36/2018), којим је Ресор државне безбедности (РДБ) издвојен из МУП-а и трансформиран у посебну владину агенцију – Безбедносно-информативну агенцију (БИА) (Лазичић, 2013).

Законом о службама безбедности СРЈ, војне службе су преименоване у Војну службу безбедности и Војну обавештајну службу (Хорват, 2007). Овај закон представљао је озбиљан искорак у демократском преображају, будући да је створио услове за покретање суштинских реформи служби безбедности, и то кроз следеће промене: војне службе безбедности издвојене су из Генералштаба и потчињене министру одбране; службама су одузета полицијска овлашћења, а у војној служби безбедности раздвојене су војно-полицијска и контраобавештајна функција; посебна средства и методе рада су могли бити примењивани само по одлуци суда; нормативно су успостављени механизми демократске цивилне контроле,³ иако, нажалост нису добро функционисали у пракси (Ковач, 2007). Настале су промене и у нормативно-правној сфери, организационој, методолошкој, оперативно-техничкој и кадровској области (Хорват, 2007). Одлуком министра одбране из 2004. године, војне службе безбедности су преименоване у Војнобезбедносну агенцију (ВБА) и Војнообавештајну агенцију (ВОА) (Милосављевић и Петровић, 2009).

Распадом Државне заједнице, Србија је добила прилику да реформише и обликује безбедносно-обавештајни систем на свеобухватан и целовит начин, у складу са својим могућностима и потребама, изазовима, ризицима и претњама (Ђукић и Аврамовић, 2019). Крајем 2007. године, у великој журби, без консултација стручне јавности и озбиљне стручне расправе, усвојен је Закон о основама уређења служби безбедности (ЗОУСБ) („Службени гласник РС”, бр. 116/2007 и 72/2012), који као предмет има једино надзор и координацију служби безбедности (Милосављевић и Петровић, 2009). Две године касније, 2009. усвојен је Закон о Војнобезбедносној (ВБА) и Војнообавештајној агенцији (ВОА) („Службени гласник РС”, бр. 88/2009, 55/2012 – одлука УС и 17/2013), према којем су ВБА и ВОА војне службе, организоване као органи управе у саставу Министарства одбране, које обављају безбедносно-обавештајне послове од значаја за одбрану и подређене су министру одбране и Влади.

На основу ЗОУСБ, престале су да постоје две службе безбедности при Министарству спољних послова - Служба за истраживање и документацију (СИД)⁴ и Служба безбедности (СБ). Део њихове надлежности преузела је Безбедносно-информативна агенција, посебно у оном делу који се односи на безбедносну заштиту наведеног министарства (Лазић, 2013).

3 Те механизме чинили су: Комисија за контролу служби безбедности (као орган законодавне власти), Влада, непосредно и преко Генералног инспектора, који је представљао унутрашњу контролу (као представници извршне власти) и надлежни судови у складу са Законом о кривичном поступку (Закон о службама безбедности СРЈ, 2002).

4 Новоформирано Одељење за аналитику и подршку спољно-политичком планирању при Кабинету министра, преузело је дотадашњу документацију некадашњег СИД-а. Опширније о томе може се видети и у Информатору о раду Министарства спољних послова.

Један број стручњака који се баве проблематиком реформе служби безбедности, у изнесеним оценама, тврди да је концепт реформе служби безбедности површан, да недостаје озбиљна програмски утемељена стратегија за њено истинско спровођење, те да су механизми контроле у пракси недовољно разрађени и да не постоји озбиљнија политичка воља актера за функционални надзор (Хаџић, 2009). Као пример наводе се мањкавости третирања безбедности у постојећем Уставу, одуговлачење у доношењу Стратегије националне безбедности (Хаџић, 2009), а потом усвајање Нацрта Стратегије која није донела много новог и значајног у односу на претходну (Национални конвент о Европској унији, 2018), те одређене непрецизности и недоследности у донетим законима (Бајагић, 2007). Врло често се у стручној јавности може чути и оцена да Србија тапка у месту када је реч о реформи служби безбедности и да се све што је до сада урађено на том плану може оценити као почетна, „прва фаза” или „прва генерација” реформе сектора безбедности (Хаџић, 2009: 24).

Очигледно је да је реформа служби безбедности у нашој земљи далеко значајнија и дубља него што се о томе у јавности зна, јер основни проблем у демократским друштвима представља како измирити потребу за тајношћу рада служби безбедности са основним чиниоцем демократског поретка – са јавношћу рада државних институција (Милосављевић, 2003).

Имајући у виду да се Србија налази пред неколико кључних изазова, тешко је очекивати да њени национални потенцијали могу поднети одједном све организационе, финансијске и друге захтеве који се очекују од постојећих обавештајно-безбедносних установа (Бајагић, 2007). Будући да радикалне реформе могу само нарушити функционисање система, треба водити рачуна о томе да свака промена буде плански осмишљена, спроведена након опсежне анализе, континуирано и постепено, без нарушавања континуитета и ефикасности у раду служби безбедности.

Структура безбедносно-обавештајног система Републике Србије

Савремене обавештајне и безбедносне службе у Републици Србији настале су као последица распада Државне заједнице СЦГ 2006. године. То је била добра прилика да се новим уставним решењима, а на основу актуелних безбедносних изазова и претњи, те стратешких, спољнополитичких и геополитичких опредељења, узимајући у обзир претходна негативна искуства, као и стандарде функционисања савремених оба-

вештајно-безбедносних заједница, створе нове обавештајне и безбедносне институције, чији ће рад бити по мери безбедносних потреба новонастале државне творевине, Републике Србије (Михајловић, 2017).

Неки аутори сматрају да ни тада није у потпуности довршен процес дисолуције претходног политичког система, односно да су нове службе безбедности формиране без детаљне припреме и темељне консултације свих релевантних политичких и безбедносних чинилаца, као и да су у питању само „козметичке” и формацијске, али не и суштинске промене (Милосављевић и Петровић, 2009).

У Нацрту Стратегије националне безбедности (2017), наводи се да је безбедносно-обавештајни систем функционално обједињен део система националне безбедности, који чине Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенција и Војнообавештајна агенција. Законом о основама уређења служби безбедности (2007), регулисано је усмеравање и усклађивање рада служби безбедности и надзор над њиховим радом, те дефинисана руководећа и контролна тела и њихове надлежности.

У оквиру структуре безбедносно-обавештајног система, фокус ће бити на службама безбедности као кључним елементима система.

Безбедносно-информативна агенција (БИА)

Безбедносно-информативна агенција формирана је 2002. године, Законом о БИА, када је Ресор државне безбедности издвојен из Министарства унутрашњих послова. Аутономан статус који БИА има, обезбеђује јој да буде посебна републичка организација која је подређена непосредно Влади. На челу БИА налази се директор кога поставља и разрешава Влада (Петровић, 2009).

Према пословима који су јој стављени у надлежност⁵, очигледно је да она представља централну безбедносно-обавештајну службу, надлежну како за обавештајне, тако и за контраобавештајне и безбедносне послове (Петровић, 2009). Уопштеност тако формулисаних надлежности БИА састоји се у томе што: 1) штити безбедност матичне државе од угрожавајућих делатности, превиђајући субјекте опасности или угрожавања, који иначе јесу и могу да буду спољни и/или унутрашњи и 2) није евидентно да послове које обавља првенствено карактерише тајност, иако

⁵ Агенција обавља послове који се односе на: заштиту безбедности Републике Србије и откривање и спречавање делатности усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка Републике Србије, истраживање, прикупљање, обраду и процену безбедносно-обавештајних података и сазнања од значаја за безбедност Републике Србије и информисање надлежних државних органа о тим подацима, као и друге послове утврђене Законом (чл. 2 Закона о БИА).

истражује и онемогућава носиоце који углавном делују тајно против безбедности и виталних вредности и интереса државе (Мијалковски, 2009).

С обзиром да члан 16⁶ Закона о БИА, омогућава Агенцији грубо задирање у полицијске послове, недопустиво је да се, поред постојања обученог и оспособљеног државног органа за обављање таквих послова, ресурси обавештајне и безбедносне службе троше на такве активности (Драгишић, 2011). Између осталог, такво задирање огледа се у чињеници да припадници БИА приликом обављања појединих послова⁷ имају право да примењују полицијска овлашћења, укључујући и право хапшења (Петровић, 2011). Стручњаци критикују такво решење, јер БИА треба да буде професионална, политички и интересно неутрална обавештајна и безбедносна служба, која ће се бавити прикупљањем, обрадом и анализом безбедносно интересантних података и информација (Драгишић, 2011).

Поред тога, стручна јавност је критиковала Закон о БИА, због читавог низа других недостатака. Најпре, Закон се састоји од свега 28 чланова, који непотпуно и непрецизно регулишу материју на коју се Закон односи. Нису јасно раздвојене обавештајна и контраобавештајна компонента, као ни функције службе безбедности (Бајагић, 2003). И поред свега, предлози о потреби доношења новог Закона о БИА још увек нису уважени, већ су уследиле само измене и допуне Закона 2018. године.

Војнобезбедносна ајенција (ВБА)

Војнобезбедносна агенција је контраобавештајна служба Војске Србије, која је настала из Контраобавештајне службе (КОС) Војске Југославије. Реформом служби безбедности извршеном 2002. године, КОС је преименована у ВБА и измештена из Управе безбедности Генералштаба ВЈ, те стављена под директну контролу министра одбране (Петровић, 2009).

ВБА је надлежна за безбедносноу и контраобавештајну заштиту Министарства одбране и Војске Србије, у оквиру које обавља безбедносне, контраобавештајне и остале послове и задатке од значаја за одбрану Републике Србије (чл. 5 Закона о ВБА и ВОА).

6 „Када посебни разлози безбедности Републике Србије то захтевају, Агенција може да преузме и непосредно обави послове који су у надлежности Министарства надлежног за унутрашње послове. Одлуку о преузимању и обављању послова из делокруга Министарства надлежног за унутрашње послове споразумно доносе директор Агенције и министар надлежан за унутрашње послове. У случају сукоба надлежности одлучује Влада, у складу са законом и другим прописима.“

7 У те послове спадају: откривање, праћење, спречавање и пресецање делатности организација и лица усмерених ка вршењу организованог криминала и кривичних дела са елементом иностраног, унутрашњег и међународног тероризма и најтежих облика кривичних дела против човечности и међународног права, као и против Уставом утврђеног поретка и безбедности Републике Србије (чл. 12 Закона о БИА).

Безбедносни или контраобавештајни⁸ циклус деловања ВБА, карактерише и тајно прикупљање података применом посебних поступака и мера, којима се привремено ограничавају Уставом и законом утврђена људска права и слободе, а преваходно у превентивне сврхе, односно у циљу предупредња претњи усмерених против Министарства одбране и Војске Србије (чл. 11 Закона о ВБА и ВОА).

Наведене надлежности и овлашћења ВБА указују на њене структурне елементе и начин руковођења. Директор ВБА руководи радом службе и за њен рад одговара министру одбране, Влади и Народној скупштини. Организациону структуру ВБА чине следеће организационе јединице: 1) операције; 2) аналитика; 3) подршка; 4) општи послови; 5) унутрашња контрола и 6) центри ВБА, као извршни органи (Војнобезбедносна агенција, 2017).

Војнообавештајна агенција (ВОА)

Војнообавештајна агенција, заједно са Управом за обавештајно-извиђачке послове (Ј-2) чини војнообавештајни систем Србије, с тим што у ту структуру улазе и организације по дубини, обавештајне, обавештајно-извиђачке и извиђачке јединице у оперативним и тактичким саставима Војске (Жикић, 2008).

У складу са Законом, ВОА је надлежна за обављање обавештајних послова од значаја за одбрану, који се односе на прикупљање, анализу, процену, заштиту и достављање података и информација (војног, војно-политичког, војно-економског или научно-технолошког карактера) о потенцијалним и реалним опасностима, активностима, плановима или намерама страних држава и њихових оружаних снага, међународних организација, група и појединаца, које су усмерене из иностранства против система одбране Републике Србије (чл. 24 Закона о ВБА и ВОА).

Иако најављено у Стратегијском прегледу одбране РС из 2007. године, једно од значајних питања, још увек присутно у стручној јавности, јесте обједињавање ВБА и ВОА у једну агенцију (Лазич, 2013). У истраживањима која проблематизују ова и слична питања, истакнута је потреба јасног дефинисања надлежности и овлашћења обе војне службе, њихове деполитизације, модернизације, одређеног вида реорганизације,

⁸ Иако су безбедносни и контраобавештајни послови међусобно повезани, правни систем у Србији их разликује. Тако безбедносне послове сачињавају све активности физичко-техничке заштите појединаца и објеката, заштите података и информационе инфраструктуре, као и израде безбедносних процена и провера. Контраобавештајни послови обухватају све активности које се односе на откривање, надгледање и пресецање деловања страних обавештајних служби у Србији (Петровић, 2011).

јаче унутрашње и спољне парламентарне контроле. У погледу будућности ВОА, постоје мишљења да је треба укинути, у склопу шире реформе сектора безбедности и заменити јединственом цивилно-обавештајном службом, док друга акценују потребу реформе ВОА, јачање инфраструктуре и технике, обуку кадрова за организовано и планско праћење криза у регионима где су или могу бити анагажоване националне снаге у мултинационалним операцијама, као и за учешће у развоју међуармијске сарадње (Центар за евроатлантске студије, 2012).⁹

Адекватност постојећих закона, начин на који регулишу делокруг рада и овлашћења обавештајних и безбедносних служби, као и увид у организацију безбедно-обавештајних система држава са дугом демократском традицијом, доводе до закључка да БИА није нормативно препозната као обавештајна служба, иако постоји организациона јединица која покрива ту област и да национални обавештајни капацитети нису у потпуности утемељени у нормативном и стратешком оквиру, те самим тим нису ни адекватно институционализовани. У таквим околностима, ВОА излази из свог оквира и покушава да одговори на националне обавештајне потребе, услед непостојања националне обавештајне агенције. Иако има довољно капацитета за такав рад, проблем је што је таква пракса дугорочно неодржива, јер води исцрпљивању ресурса.

На тај начин је потреба за изградњом обавештајног система уско повезана са функционисањем и статусом ВОА, тако да је један од битних аспеката реформе безбедно-обавештајног система оптимално димензионисање свих елемената „обавештајног подсистема” система одбране, што би омогућило рационализацију његовог функционисања у складу са потребама система одбране, али и потребом за успостављањем истинског и функционалног националног обавештајног система.

Потреба за успостављањем обавештајног система Републике Србије

Претходним навођењем надлежности служби безбедности, јасно се уочава да би коректном реализацијом наведених обавеза, читав систем безбедности био на солидним основама, међутим, питање које даје простор за преиспитивање тих основа јесте структура служби у оквиру безбедно-обавештајног система (Крга, 2017).

⁹ Истраживање у којем су као испитаници учествовали народни посланици, државни службеници и представници цивилног друштва.

Као што се може приметити, у раду је већа пажња посвећена критичкој анализи основних поставки функционисања БИА и ВОА, јер се управо разлози за успостављање обавештајног система налазе у уоченим изазовима и недостацима у њиховом раду, који у извесној мери умањују ефикасност истог. Тако анализа безбедносно-обавештајног система Републике Србије указује да у нормативном и организационом смислу не постоји обавештајни систем државе, односно, постоји обавештајна компонента, што потврђује и терминолошка конструкција. Изградњи оптималног обавештајног система допринело би оснивање националне обавештајне агенције, као кровне организације, чиме би се и ВОА растеретила додатних послова и задатка и бавила искључиво пословима из своје надлежности.

Значајан део изазова, ризика и претњи по безбедност и интересе наше земље (глобални и регионални политички процеси и нови изазови, попут светске финансијске кризе и неконтролисаних миграција), остају ван сфере интересовања наших служби, будући да су оне професионално уже усмерене и ниједна нема у приоритету ова питања. То не значи да се постојеће службе не могу бавити и тим проблемима, већ је питање да ли за то, поред својих бројних примарних обавеза, имају капацитета и довољно стручних кадрова (Крга, 2017). Овом проблематиком се баве тзв. спољне цивилне обавештајне службе, које представљају окосницу националних обавештајних система већине развијених држава у свету (Драгишић, 2011). Структуру већине тих система чине *војна обавештајна служба, национална обавештајна служба и национална служба безбедности (контраобавештајна)* – као на пример у САД,¹⁰ Великој Британији,¹¹ Русији,¹² Немачкој,¹³ Бугарској.¹⁴

Намеће се питање која служба код нас врши функцију националне обавештајне службе, будући да је у организационом смислу немамо? БИА или ВОА? Поједини аутори сматрају да је БИА најмање обавеш-

10 Централна обавештајна агенција (ЦИА), Агенција националне безбедности (НСА), Обавештајна агенција одбране (ДИА), Федерални истражни биро (ФБИ), као најзначајније иако их има још (Мијалковски, 2009: 185).

11 Централна обавештајна машинерија у оквиру Владе, Тајна обавештајна служба (МИ6) – цивилна спољно-обавештајна служба, Служба безбедности (МИ5) – цивилна служба безбедности у оквиру Министарства спољних послова, Владин штаб за комуникације, Обавештајни штаб Министарства одбране, Здружени центар за праћење тероризма (Лазовић, 2010: 144).

12 Спољна обавештајна служба, Војна обавештајна служба, Федерална служба безбедности (Мијалковски, 2009: 198).

13 Савезна обавештајна служба (БНД) – централна, Савезна служба за заштиту уставног поретка, Војна контраобавештајна служба, Савезни криминалистички уред, Заједнички Интернет центар, (Лечић, 2014: 211).

14 Национална обавештајна служба, Национална служба безбедности, Војна обавештајна служба (Мијалковски, 2009: 212).

тајна агенција, иако има обавештајно одељење у свом саставу, а највише безбедносна и контраобавештајна служба, будући да је задржала сва полицијска овлашћења и стога би требало јасно да се зна које су то обавештајне функције БИА (Бајагић, 2003). Са друге стране, усвајањем Закона о основама уређења служби безбедности, укинут је СИД, једина служба са искључиво обавештајном мисијом и задацима, на чији рад се југословенска дипломатија деценијама ослањала, као на озбиљан извор обавештајних информација, анализа и процена (Драгишић, 2011). Због тога Србија нема више праву цивилну обавештајну службу. Њено укидање је образложено чињеницом да је Србија мала држава, те да јој није потребан велики број различитих служби (Петровић, 2011). Из тога следи, да се ВОА, као једина функционална обавештајна служба, али војна, очигледно мора бавити и неким задацима из домена националне обавештајне делатности, а који су били у надлежности укинутог СИД-а.

У центру интересовања СИД-а била су сазнања о намерама, активностима, прикривеним плановима и тајном деловању, усмереном на угрожавање уставног уређења, безбедности, суверенитета и територијалног интегритета државе и њених националних и државних интереса. Служба је била задужена и за прикупљање, анализу, процењивање и достављање података политичке, економске и безбедносне природе о страним државама, међународним организацијама, групама и појединцима, од значаја за утврђивање и вођење спољне политике (чл. 12 Закона о службама безбедности СРЈ, 2002).

Због очигледног значаја ове службе, нејасан је мотив да се иста маргинализује или потпуно укине, пошто би она у овом тренутку представљала значајну карику у безбедносно-обавештајном систему Србије, као спољна или „дипломатска” обавештајна служба (Драгишић, 2011). Постојање спољне, цивилне обавештајне службе, омогућило би државним органима да знатно квалитетније процењују све важније изазове, ризике и претње који се тичу безбедности, интереса и међународног положаја државе. То би, такође, нашу земљу представило као озбиљнијег партнера у односима са другим земљама, а сигурно би се позитивно одразило и на започети процес европских интеграција (Крга, 2017).

Како се у складу са новим трендом, од обавештајних служби захтева не само да прате светске догађаје, већ и да буду један од креатора спољне политике (Laquer, 1985), некадашњи СИД би у томе могао да оствари значајан утицај. Све процесе – политичке, економске, научне, информационе, демографске, еколошке и друге, треба пратити, извештавати политичке одлучиоце о њима и по могућности, утицати на њих. То би

могла само квалитетна национална обавештајна служба, која је оперативна, аналитичка, кадровска и материјално оспособљена, адекватно позиционирана и политички усмеравана. Због евидентних обавештајних капацитета и улоге СИД-а у прошлости, а услед немогућности ВОА да се као ресорна обавештајна служба на ефикасан начин бави ширим спектром задатака, ван војних и одбрамбених, у стручној јавности присутни су предлози реактивирања СИД-а, као ефективне националне обавештајне службе.¹⁵

Дакле, у хипотетичкој ситуацији постојања спољне/националне обавештајне службе (нпр. обновљен СИД), Војнообавештајне агенције, као обавештајне службе која се искључиво бави војним ризицима и претњама и унапређеног обавештајног одељења БИА, могли бисмо да говоримо о обавештајном систему Републике Србије. На тај начин би и ВОА могла у потпуности да се посвети обавештајној делатности у области одбране, што би последично допринело ефикаснијем и квалитетнијем раду. Тако би синергија спољне политике и одбране државе (СИД¹⁶ и ВОА), представљала главни елемент остваривања и заштите стратешких спољнополитичких интереса и ослонац политичким одлуцима, који би своје деловање и одлуке темељили на релевантним и правовременим информацијама.

Закључак

Како транснационалност и комплексност безбедносних претњи нису заобишли ни нашу земљу, као држава у транзицији Србија је настојала да, колико је могуће, прати промене у сфери безбедности и прилагођава свој систем. Иако отежано и споро, од 2001. године до данас јесте дошло до помака у реформи безбедносно-обавештајног система, међутим бројне анализе и истраживања показују да стање у овој области изискује даљи интензиван рад у циљу отклањања изазова и препрека у изградњи савременог и функционалног безбедносно-обавештајног система.

Узимајући у обзир и оцене у Извештају Европске комисије из 2019. го-

15 Један од предлога о успостављању обавештајног система, који је произашао као исходиште експертског интервјуа у оквиру истраживања спроведеног у мастер раду.

16 Коришћен је постојећи назив Службе – СИД, будући да се најчешће говори о њеној обнови/реактивирању, као могућем решењу успостављања националне обавештајне службе. Друга варијанта је формирање потпуно нове обавештајне службе, која би преузела део кадрова из ВОА, део из ВБА, део из БИА и из Министарства спољних послова. У сваком случају, носила би неки од следећих назива: Српска обавештајна служба (СОС) или Обавештајна агенција Србије (ОАС) или Национална обавештајна служба/ Спољна обавештајна служба (Крга, 2017).

дине о свеукупном напретку Србије у процесу приступања ЕУ, где се говори о неопходности стабилизације политичког стања у земљи, о потреби суштинских напора у нормализацији односа са Косовом, те „извесном напретку“, „достигнутом на одређеном нивоу“ у области јавне администрације, судства, борбе против корупције и организованог криминала (European Commission, 2019), јасно је да су у овим круцијалним сферама друштвеног и политичког живота нужне даље промене и интензиван рад. Уз бројне проблеме у економској сфери и непостојање напретка у слободи изражавања, утисак је да општа оцена напретка у свим наведеним сферама није задовољавајућа и да последично следи и континуиран рад на унапређењу система безбедности, као дела ширег друштвеног система, што потврђује потребу за претходно наведеним холистичким приступом у реформи система безбедности, односно безбедносно-обавештајног система.

Приоритет у том процесу јесте успостављање делотворне обавештајне компоненте система. За развој стабилног демократског друштва и адекватно спољнополитичко и безбедносно позиционирање државе, значај обавештајног система је немерљив, нарочито у времену нових безбедносних претњи, које карактеришу глобална распрострањеност, непредвидљивост и асиметричност. Стога би и за Србију било изузетно значајно да, конституисањем обавештајног система унапреди потенцијале за ефикасно превентивно реаговање и суочавање са савременим безбедносним ризицима и претњама.

Да би се овакав циљ остварио, потребно је реализовати неколико кључних предуслова: 1) усклађен стратегијско-доктринарни и нормативни оквир, који регулише рад служби безбедности¹⁷; 2) оптимизација контролне функције; 3) адекватно организационо позиционирање и управљање; 4) материјално-финансијско обезбеђење у складу са потребама; 5) адекватна политика пријема, развоја и вођења стручног кадра; 6) развијање безбедносне културе у друштву.

Уважавањем наведеног, изграђен обавештајни систем, нормативно и организационо, имао би круцијалну улогу у процесу креирања одлука највишег државног руководства, а целокупан систем националне безбедности био би значајно унапређен и усклађен са стандардима или бар праксом највећег броја држава у овој области.

¹⁷ Полазећи већ од анализе правне регулативе, јасно је да национални обавештајни капацитети нису адекватно институционализовани. Адекватно нормативно и стратегијско усклађивање би започело од нове Стратегије националне безбедности, где би требало јасније дефинисати спољнополитичку и безбедносно оријентацију Србије, а затим би уследило усвајање Националне обавештајне стратегије / Стратегије спољне политике Србије. Такав документ би требало да дефинише главне циљеве, обавештајне приоритете и стратешка опредељења Републике Србије у спољној и одбрамбеној политици, као и устројство будућег обавештајног система државе.

ЛИТЕРАТУРА

- Caparini, M. and Cole, E. (2008). „The Case for Public Oversight of the Security Sector: Concepts and Strategies“. In: Cole, E., Eppert, K. and Kinzelbach, K. (Eds.), *Public Oversight of the Security Sector: A Handbook for Civil Society Organizations*. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), UNDP Bratislava Regional Centre. Преузето 12. септембра 2019. ca: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/CSO_Handbook.pdf
- Dyrnishi, A., Kuçi, B. & Gjokutaj, E. (2011). *An assessment of the role of the Independent Oversight Bodies in Security Sector Reform in Albania*. Tirana: Institute for Democracy and Mediation (IDM). Преузето 13. октобра 2019. ca: http://idmalbania.org/wp-content/uploads/2014/11/Assessment_of_the_role_of_the_iob_in_ssr_in_albania_eng_November-2011.pdf
- Edmunds, T. (2004). Security sector reform: concepts and implementation. In: Fluri, P. and Hadžić, M. (Eds.), *Sourcebook on security sector reform*. Belgrade: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Centre for Civil-Military Relations (CCMR). Преузето 21. септембра 2019. ca: http://www.bezbednost.org/upload/document/zbirka_za_reformu_sektora_bezbednosti.pdf
- Edmunds, T. (2007). *Security sector reform in transforming societies: Croatia, Serbia and Montenegro*. Manchester: Manchester University Press.
- European Commission. (2019). *Serbia 2019 Report*. Brussels: European Commission. Преузето 13. октобра 2019. ca: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-serbia-report.pdf>
- Hänggi, H. (2004). „Conceptualising Security Sector Reform and Reconstruction“. In: Bryden, A. & Hänggi, H. (Eds.), *Reform and reconstruction of the security sector*. Geneva: Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 3-12.. Преузето 22. септембра 2019. ca: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/bm_YB2004.pdf
- Hroni, S. & Sulstarova, E. (2007). „Republic of Albania: Survey on Intelligence Services“. In: Ebnöther, A. H., Fluri, P. H. & Jureković, P. (Eds.), *Security sector governance in the Western Balkans: self-assessment studies on defence, intelligence, police and border management reform*. Geneva: National Defence Academy, 203-218. Преузето 13. октобра 2019. ca: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/bm_cavtat_II_eng.pdf
- Yusufi, I. (2007). „The Republic of Macedonia: Intelligence Sector assessment“. In: Ebnöther, A. H., Fluri, P. H. & Jureković, P. (Eds.), *Security sector governance in the Western Balkans: self-assessment studies on defence, intelligence, police*

- and border management reform*. Geneva: National Defence Academy, 242-261. Преузето 13. октобра, 2019. са: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/bm_cavtat_II_eng.pdf
- Бајагић, М. (2003). „Реформа служби безбедности“. У: Јанковић, П. (Ур.), *Друџа школа реформе секџора безбедности: зборник љредавања*. Београд: Центар за проучавање одбране и безбедности, Г17 Институт, 32-56.
- Бајагић, М. (2007). „Реформа обавештајно-безбедносног сисџема Републике Србије“. У: Јанковић, П. (Ур.), *Девеџа школа реформе секџора безбедности*. Београд: Центар за међународне и безбедносне послове (ISAC), 69-85. Преузето 23. септембра, 2019. са: https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2017/01/IX_master.pdf
- Bogdanovski, A. & Lembovska, M. (2012). *Towards 2nd Generation of Security Sector Reform in Macedonia*. Скопје: Analytica. Преузето 13. октобра 2019. са: <https://www.analyticamk.org/images/stories/books/pub-ssr-web.pdf>
- Драгишић, З. (2011). *Сисџем националне безбедности Републике Србије*. Београд: Факултет безбедности.
- Ђукић, С. и Аврамовић, Н. М. (2019). Компаративна анализа националног обавештајно-безбедносног сисџема Републике Србије и Републике Мађарске. *Војно дело*, 71(3), 95-111.
- Ејдус, Ф. (2009). Концепт реформе сектора безбедности. У: Хаџић, М. и сар. (Ур.), *Годишњак реформе секџора безбедности у Србији*. Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО) и Дан Граф, 69-75. Преузето 20. септембра 2019. са: <http://www.bezbednost.org/upload/document/godisnjak.pdf>
- Жикић, З. (2008). *Месџо и улоџа Војнообавештајне службе у обавештајно-безбедносној сисџему Републике Србије*. Магистарски рад. Београд: Факултет безбедности.
- Закон о Агенџији за националну безбједност, *Службени лисџ Републике Црне Горе*, бр. 28/05, 86/09, 73/10, 20/11, 08/15.
- Закон о Безбедносно-информативној агенџији, *Службени џласник РС*, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС 66/2014 и 36/2018.
- Закон о Војнобезбедносној и Војнообавештајној агенџији, *Службени џласник РС*, бр. 88/2009, 55/2012 – одлука УС и 17/2013.
- Закон о одбрани Црне Горе, *Службени лисџ Републике Црне Горе*, бр. 47/07, 88/09, 25/10, 40/11, 14/12 и 2/17.
- Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије, *Службени џласник РС*, бр. 116/2007 и 72/2012.
- Закон о сигурносно-обавештајној сисџему Републике Хрватске, *Народне новине*, бр. 79/06, 105/06.

- Закон о службама безбедности Савезне Републике Југославије, *Службени лист СРЈ*, бр. 37/2002.
- Званична интернет страница Војнобезбедносне агенције (ВБА): <http://www.vba.mod.gov.rs/>
- Ковач, С. (2007). „Реформа обавештајно-безбедносних служби у Србији“. У: Хаџић, М. (Ур.), *Реформа сектора безбедности у Србији – доспјехи и перспективе*. Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО), 79-85. Преузето 13. септембра 2019. са: http://www.bezbednost.org/upload/document/rsb_dostignuca_i_perspektive.pdf
- Крга, Б. (2017). *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*. Београд: Медија центар „Одбрана“.
- Лазић, Р. (2013). *Демократска и цивилна контрола рада служби безбедности у Републици Србији од 2000. до 2010. године*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука.
- Лечић, Б. (2014). *Европски модели организације и надлежности служби безбедности у сузбијању тероризма*. Докторски рад. Нови Сад: Правни факултет.
- Мијалковски, М. (2009). *Обавештајне и безбедносне службе*. Београд: Факултет безбедности.
- Милосављевић, Б. (2003). „Реформа обавештајно-безбедносних служби Србије“. У: Јанковић, П. (Ур.), *Прва школа реформе сектора безбедности: зборник предавања*. Београд: Центар за проучавање одбране и безбедности, Г17 Институт, 75-101.
- Милосављевић, Б. и Петровић, П. (2009). „Безбедносно-обавештајне службе Републике Србије“. У: Хаџић, М. и сар. (Ур.), *Годишњак реформе сектора безбедности у Србији*. Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО) и Дан Граф, 222-253. Преузето 22. септембра, 2019. са: <http://www.bezbednost.org/upload/document/godisnjak.pdf>
- Михајловић, Д. (2018). *Положај и улога служби безбедности у савременом ујравном систему*. Докторска дисертација. Београд: Факултет политичких наука.
- Национални конвент о Европској унији (NKEU – Радна група за поглавља 30 и 31). (2018). *Коментари на Нацртне Стратегије националне безбедности и одбране*. Београд: Центар за међународне и безбедносне послове (ISAC). Преузето 18. септембра 2019. са: <http://eukonvent.org/wp-content/uploads/2018/06/Komentari-na-nacрте-Strategije-nacionalne-bezbednosti-i-nacioalne-odbrane.pdf>
- Петровић, П. (2009). *Безбедносне и обавештајне службе Републике Србије*. Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО). Преузето 13. септембра 2019. са: http://www.bezbednost.org/upload/document/cv_bezbednosno_obavestajne.pdf

- Петровић, П. (2009). Непотпун искорак ка преуређењу безбедносно-обавештајног система у Србији – Критички осврт на Предлог Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије. *Безбедноси Зайадној Балкана*, 3(7-8), 137-143. Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО). Преузето 17. септембра 2019. са: [http://www.bezbednost.org/upload/document/bzb_3\(07-08\).pdf](http://www.bezbednost.org/upload/document/bzb_3(07-08).pdf)
- Петровић, П. (2011). *Назор служби безбедноси на Зайадном Балкану: Случај Србија*. Београд: Београдски центар за безбедносни политику (БЦБП). Преузето 15. септембра 2019. са: http://www.bezbednost.org/upload/document/nadzor_sluzbi_bezbednosti_na_zaradnom_balkanu_-_sl.pdf
- Стефановић, А. (2017). *Реформа безбедносно-обавештајних сисџема на Зайадном Балкану: сирукџура, уйрављање и конџрола*. Преузето 12. септембра 2019. са: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/52446697/Reforma_bezbednosnoobavestajnih_sistema_na_Zaradnom_Balkanu_Struktura__upravljanje_i_kontrola_Andrej_Stefanovic.pdf
- Стратегија националне безбедности Републике Србије – нацрт. 2017. Преузето 14. септембра 2019. са: http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/javna%20rasprava/strategije/Nacrt%20Strategije%20nacionalne%20bezbednosti.pdf
- Тукић, И. (2018). *Национална сиурносџи и развој сиурносно-обавјештајних служби у Републици Хрвџаској*. Дипломски рад, Загреб: Филозофски факултет, Одсјек за информацијске и комуникацијске знаности.
- Хаџић, М. (2007). „Домети реформе сектора безбедности у Србији“. У: Хаџић, М. (Ур.), *Реформа секџора безбедноси у Србији – досџијинућа и ѓерсијекџиве*. Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО), 13-18. Преузето 13. септембра 2019. са: http://www.bezbednost.org/upload/document/rsb_dostignuca_i_perspektive.pdf
- Хаџић, М. (2009). „Биланс реформе сектора безбедности у Србији“. У: Хаџић, М. (Ур.), *Годишњак реформе секџора безбедноси у Србији*. Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО), 23-31. Преузето 20. септембра 2019. са: [http://www.bezbednost.org/upload/document/\(1\)_hadzic_2009_bilans_rsb.pdf](http://www.bezbednost.org/upload/document/(1)_hadzic_2009_bilans_rsb.pdf)
- Хаџић, М. (2009). „Контексти реформе сектора безбедности“. У: Хаџић, М., Петровић, П. и Стојановић, С. (Ур.). *Годишњак реформе секџора безбедноси у Србији* (стр. 109-137). Београд: Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО). Преузето 2. септембра 2019. са: <http://www.bezbednost.org/upload/document/godisnjak.pdf>

- Хорват, З. (2007). „Реформа војних служби безбедности“. У: Јанковић, П. (Ур.), *Девеџа школа реформе сектора безбедности*. Београд: Центар за међународне и безбедносне послове (ISAC), 121-137.
- Центар за евроатлантске студије - ЦЕАС. (2012). За динамичнију реформу сектора безбедности. *Нови век, тромесечник Центра за евроатлантске студије* бр. 2. Београд: ЦЕАС. Преузето 19. септембра 2019. са: <https://www.ceas-serbia.org/images/tromesecnik/Novi-vek-broj-2.pdf>

THE SECURITY-INTELLIGENCE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA REFORM – THE NEED TO ESTABLISH AN INTELLIGENCE (SUB)SYSTEM

Sladana Ćurčić, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

Depending on the specifics of a country's needs, capabilities, potential threats, as well as national security and defense policies, the security-intelligence system can be organized in different ways. In the context of contemporary political processes, security risks and threats that countries face, special emphasis is placed on prevention, which makes the existence of effective and qualified intelligence services indisputable. Starting from the development and progress of the reform of the security-intelligence system of the Republic of Serbia, analysis of the current organizational structure of the system, considering the comparative practices of other countries, but taking into account the needs and capabilities of our country, the paper points out to the inadequacy of the existing "model" and the need for adequate institutionalization and improvement of the intelligence capacities. The abolition of the Research and Documentation Service (RDS) and the imposition such a role to the Military Intelligence Agency (MIA), have conditioned that the focus of the paper is on indicating the necessity of constituting a national intelligence service, which, in addition to the MIA, would constitute an intelligence system, that is a subsystem of the security-intelligence system. In this way, the basics of the national security system

would be strengthened by the existence of a credible and qualified intelligence service, which would play a key role in foreign policy decision-making and risk reduction to national interests, by monitoring and analyzing past and current events and assessing similar processes in the future.

Keywords: *security sector reform, security-intelligence system, intelligence system, security services, Republic of Serbia.*

УДК 351.78:[330.15:005
COBISS.SR-ID 513530805

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.14

БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ УПРАВЉАЊА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА

Милош Томић*, студент докторских студија
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* milosttomic@yahoo.com

БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ УПРАВЉАЊА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА

Сажетак: *Постојање природних ресурса у оквиру граница једне државе може се посматрати на два различита начина: као извор оштре благодети (природни ресурси – „блаослов“) или чешће као извор нестабилној безбедносној стања (природни ресурси – „проклетство“). У многим државама које обилују природним ресурсима, економске перформансе које се остварују њиховим одрживим коришћењем ограничene су настанком и развојем низа различитих безбедносних претњи (корупција, насилни сељаристички покрети, грађански рат). Искусвени резултати одређеног броја истраживачких студија указују на јединствену симбиотичку везу између природних ресурса и насилних сукоба. Парадоксалан пример представљају неразвијене земље боље природним ресурсима (Ниџерија, Јужни Судан, Индонезија), у којима је присутан усворен економски раст са праћењем политичком и друштвеном диспоријом. С друге стране, у свету постоје и примери успешне управљања природним ресурсима, са свим позитивним економским перформансама по читаву заједницу (Норвешка, Чиле, Боцвана). Циљ овог рада јесте представљање безбедносних аспеката управљања природним ресурсима кроз анализу појединих студија случаја.*

Кључне речи: *природни ресурси, безбедносне претње, управљање природним ресурсима.*

Увод

Управљање природним ресурсима (енг. *Natural resource management, NRM*) предмет је истраживања више научних дисциплина (политичке науке, економија, социологија, правне науке). Управо због ове чињенице могуће је истраживати више различитих аспеката процеса управљања природним ресурсима. Овај рад има за циљ да укаже на појаву различитих врста безбедносних претњи (са потенцијалом угрожавања више штићених вредности) које се појављују у самом процесу управљања природним ресурсима. Наиме, сложеност процеса управљања природним ресурсима једним делом огледа се у потреби постојања уређеног друштвеног, економског и политичког система. У случају изостанка поменутих уређених система, рањивост држава које поседују природне ресурсе знатно је изражена.

Управљање природним ресурсима у великом броју земаља условљено је настанком и развојем низа различитих безбедносних појава. Распрострањеност природних ресурса у оквиру граница једне државе поједини аутори (Kronenberg, 2004; Bhattacharyya, 2010; Van der Ploeg, 2011) сматрају „проклетством“ (енг. *curse*) више него „благословом“ (енг. *blessing*). Наиме „проклетство“ ресурса описује нестабилну безбедносну ситуацију у којој се налазе државе које поседују веће количине природних ресурса (Нигерија, Јужни Судан, Индонезија) и пролазе кроз слаб економски, политички и друштвени прогрес. Анализом неповољног безбедносног стања у поменутих државама могуће је препознати неке од следећих индикатора: неефикасне бирократске институције, фискалне малверзације, корупција, велики јаз између богатих и сиромашних грађана и повећане сепаратистичке аспирације појединих етничких група. Дакле, уколико се управљање природним ресурсима одвија на основу захтева за економски одрживим и рационалним коришћењем уз поштовање принципа једнаке друштвене расподеле, безбедносно стање у државама богатим природним ресурсима неће доживљавати драматичне преокрете, о чему сведоче примери држава попут Норвешке, Чилеа и Боцване. Уопштено посматрано, природни ресурси нису проблем сами по себи („проклетство“), већ начин управљања који (не) спроводи држава.

Међуресорни оквирни тим Уједињених нација за превентивно деловање (енг. *The United Nations Interagency Framework Team for Preventive Action*)¹ у свом извештају из 2012. године упозорава да је управљање

¹ Оквирни тим координише активности Уједињених нација и Европске уније које се тичу управљања земљиштем и превенцијом сукоба око природних ресурса, повезујући при томе следеће организације: Одељење УН за економске и социјалне послове (UNDESA), Програм УН за развој (UNDP), Програм УН за животну средину (UNEP), Програм УН за људска насеља (UN-HABITAT), Одељење УН за политичке

природним ресурсима блиско повезано са превенцијом сукоба који настају њиховим неадекватним коришћењем (The Framework Team or FT, 2012). Како се још наводи у том извештају, приликом анализе повезаности природних ресурса (узрока) и нестабилног безбедносног стања (последица) неопходно је узети у разматрање следећа три фактора:

- 1) висока вредност ресурса (бенефити, трошкови и одговорности нису правично расподељени; политичке одлуке се доносе на не-транспарентан начин и без учешћа локалне заједнице; у појединим случајевима добици остварени коришћењем природних ресурса могу се користити за финансирање насиља);
- 2) ограниченост обновљивих ресурса у животној средини (смањење доступности природних ресурса неопходних за егзистенцију, повећава конкурентност између корисника);
- 3) стављање земље под закуп (управљање и приступ земљишту сматрају се неправедним, односно уобичајена пракса често је у сукобу са формалним законима) (2012: 10).

Треба напоменути да сам процес управљања природним ресурсима подразумева постојање нормативно-правне регулативе, која уз ефикасну институционалну подршку доприноси еколошки/економски прихватљивој расподели друштвених добара.

Ради прецизније анализе повезаности управљања природним ресурсима и различитих безбедносних претњи, пре свега потребно је класификовати природне ресурсе.² У научној литератури постоји неколико класификација природних ресурса, а за потребе овог рада биће коришћена класификација коју је понудио Алао Абиодун (Abiodun, 2007). Природни ресурси се према поменутом аутору деле на: ресурсе који су од егзистенцијалне важности за заједницу и ресурсе који омогућавају комфор крајњим корисницима. У прву групу ресурса убрајају се сви они од којих зависи опстанак људске популације насељене на одређеној територији: вода, обрадиво земљиште и рибарство (2007). С друге стране, постоје природни ресурси који омогућавају људској популацији лагоднији начин живота, и то су нафта и минерални ресурси (злато, сребро, дијаманти) (2007). У овом контексту, дискрепанција потреба већинског дела становништва које тежи стабилној егзистенцији и појединих друштвених група (елита) чији је циљ очување свог положаја, сматра се једним од основних узрока настанка насилних грађанских сукоба.

послове (DPA) и Канцеларија за подршку изградњи мира (PBSO). Опширније на адреси: <https://www.un.org/en/land-natural-resources-conflict/strengthening-capacity.shtml>

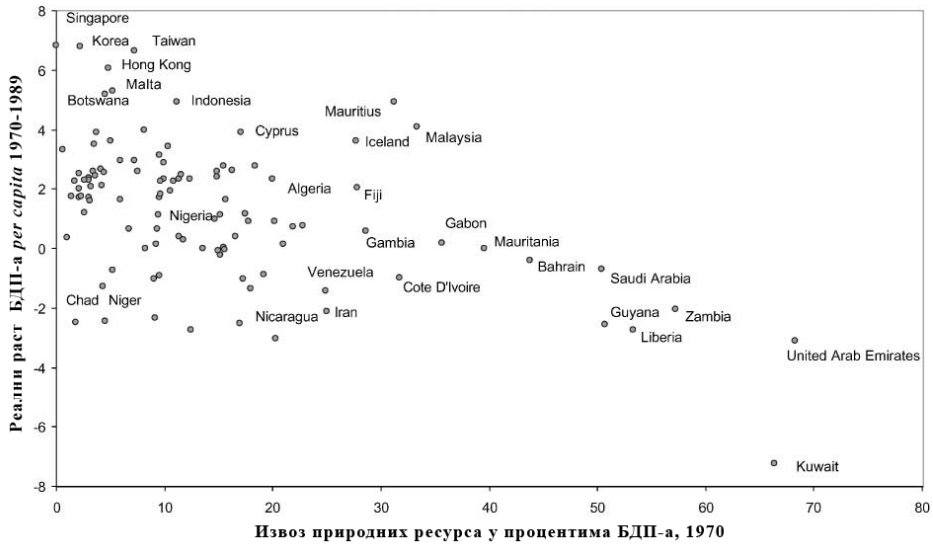
2 Неопходности класификације природних ресурса доприноси чињеница да је у научној литератури високо заступљена анализа безбедносног стања у државама (или регионима) које поседују извесне количине пре свега нафте, гаса, угља, као и других ресурса који доприносе одржавању капиталистичке производње.

Корупција и економске перформансе природних ресурса

Постоји уврежено мишљење да природни ресурси представљају извор економског просперитета и благостања за државу којој припадају. Међутим, нестабилно безбедносно стање у појединим државама које обилују природним ресурсима, потпуно оповргава ову тврдњу. Сакс и Варнер (Sachs and Warner, 1997) објашњавају да расположивост природних ресурса и њихово неадекватно коришћење (кроз различите облике злоупотребе) често производе висок ниво корупције и неефикасну бирократију. Осим тога, аутори објашњавају да се кроз злоупотребу коришћења природних ресурса онемогућава свеобухватни континуирани развој националне економије (1997). Речју, расположивост природних ресурса на одређеној територији може се тумачити на два различита начина: као фактор који омогућава економски развој државе и друштва (ретки примери) или као фактор који омогућава појаву и развој различитих врста безбедносних претњи које угрожавају државу и њене грађане.

Једна од најзаступљенијих безбедносних претњи која се појављује у самом процесу управљања природним ресурсима јесте корупција. Штавише, извештаји међународних институција из области економије (Светска банка, Међународни монетарни фонд) указују на симбиотичку везу која постоји између (расположивости) природних ресурса, стабилности демократских институција и корупције (нпр. State Capture Index, SCI). Природни ресурси као што су нафта, минерали, дрво, обично бивају ненаменски трошени, односно постају средство за брзо и лако стицање профита (Ascher 1999).

Корупција као једна врста злоупотребе јавних овлашћења ради остваривања приватних интереса (Tanzi, 1998), посебно се негативно одражава на укупан социо-економски развој земље (графикон 1). Мауро (Mauro, 1996) описује да присуство корупције на високом нивоу има веома ограничавајући ефекат на директна домаћа и страна улагања, што се неповољно одражава на брзину економског развоја. Осим тога, поједини аутори (Ades and Di Tella, 1999; Robinson et al., 2006) наводе да корупција може довести до погрешне алокације ресурса и свих других активности у вези са коришћењем истих. Адес и Ди Тела у свом раду развијају теоријски модел помоћу кога је могуће предвидети бирократску корупцију изазвану недостатком конкуренције на тржишту и произвољним рентирањем ресурса, уз учачавање доказа који поткрепљују тврдњу да се корупција повећава у односу на укупне количине извоза горива, минерала и метала (1999). До сличних закључака долазе и Лејт и Вејдман (Leite and Weidman, 2002), тврдећи да „извоз природних ресурса (као значајан део бруто националног производа, БНП) има тенденцију да повећа корупцију што се неповољно одражава на економски раст“.

Графикон 1. Повезаност расположивости природних ресурса и економског раста

Извор: Sachs and Warner, 2001:829

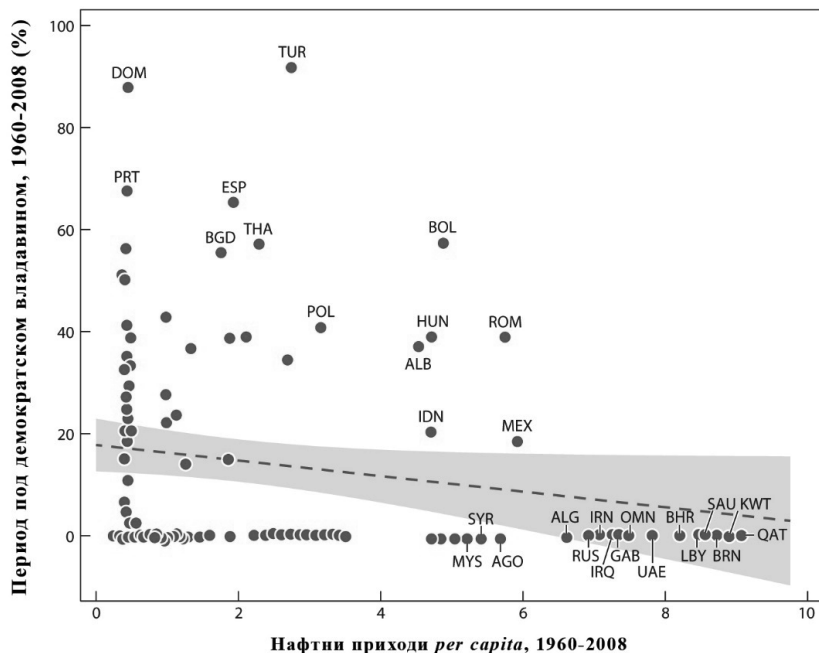
Управљање природним ресурсима кроз одрживо коришћење и адекватан третман захтева постојање ефикасних државних институција, које својим радом, заснованим на усвојеним правним актима, доприносе општем друштвеном прогресу. Уколико овај услов није испуњен, постоји могућност да земље (економије) које зависе од експлоатације природних ресурса постану безбедносно нестабилне. Мехлум и сарадници (Mehlum et al, 2006) објашњавају да природни ресурси подстичу економски развој (перформансе) само уколико су институције прилагођене потребама произвођача, док с друге стране могу смањити позитиван економски ефекат уколико су „предаторски“ настројене.

Анализирајући нестабилно стање у Нигерији, Кан (Khan, 1994) наводи да су „нафтни бум и нефункционалне институције заслужни за висок ниво корупције у овој држави“. Висенте (Vicente, 2010) у свом раду под називом „Да ли нафта корумпира?“ представља приближно сличне искуствене доказе о тврдњи да је откриће нафте у држави Сао Томе и Принципе³ крајем 1990. године повећало ниво перцепције корупције у друштву.

Резултати великог броја емпиријских истраживања указују на чињеницу да земље које економски веома зависе од извоза ресурса (сирови-

3 Сао Томе и Принципе је држава која се налази на ободу централне Африке и сматра се најмањом афричком економијом, са БДП-ом од 254 милиона долара у 2011. години. Држава увози 90% свих потребних количина хране, док се извоз базира углавном на нафти и нафтним дериватима (Global security, 2019). Опширније на: <https://www.globalsecurity.org/military/world/africa/stp-economy.htm>

на) прате неадекватна заштита људских права, неефикасна бирократија и висок ниво корупције. Колијер и Хефлер (Collier and Hoeffler, 2009) свој истраживачи фокус усмеравају на проучавање утицаја демократије на развој у друштвима богатим ресурсима. Аутори долазе до закључка да стабилни механизми контроле (енг. *checks and balances*) често недостају у новоформираним државама са демократским обликом владавине, што је, између осталог, од велике важности за континуирани раст и развој (2009). С друге стране, Рутланд (Rutland, 2006) констатује да је зависност од нафте и нафтних деривата неуједначена у више различитих политичких система, али да највећи потенцијал за злоупотребу ресурса (аутор користи термин „проклетство ресурса“) постоји у „стабилној демократији ређе него у традиционалној монархији“. До сличних закључака долази и Рос (Ross, 2015: 243), који у свом раду износи тврдњу „да што су већи приходи државе од нафте то је мања вероватноћа за успешну транзицију у демократски облик владавине“ (графикон 2). Дакле, уколико постоји нестабилно политичко стање (које се манифестује неадекватним радом државних институција, кршењем људских права, сталном репресијом власти над становништвом, непостојањем грађанских слобода) унутар једне државе, управљање природним ресурсима бива угрожено појавом низа различитих безбедносних претњи.

Графикон 2. Нафта и транзиција ка демократији 1960-2008. године

Извор: Ross, 2015:244

Занимљиво је приметити да у земљама богатим природним ресурсима, демократска владавина права јесте обрнуто пропорционална националном доходу по глави становника, оствареном извозом нафте. Штавише, у овим државама (нпр. Иран, Либија, Ирак) индекс перцепције корупције према извештају *Transparency International* из 2006. године је на веома високом нивоу.⁴ Конкретно, Иран се налази на 105. месту са индексом 2,7, као и Либија, док Ирак заузима 160. место са индексом 1,9.

Богатство природним ресурсима често се тумачи као „проклетство“ (енг. *curse*), са чим се суочавају многе земље широм света. Рос (Ross, 1999) наводи да „нагли успон (бум) искоришћавања природних ресурса може да ослаби државне институције, повезујући при томе неадекватан квалитет институција и економски развој“. Са безбедносног аспекта проблем је више него изражен у неразвијеним земљама и земљама у развоју које обилују природним ресурсима (Moore et al, 2007; Moss, 2010; Томић, 2019). Наиме, у поменутиим земљама носиоци политичких власти (углавном влада) обезбеђују алтернативне изворе прихода који су изузети од пореских обавеза грађана. У таквим условима, уобичајена социјална веза која постоји између грађана и политичке власти бива нарушена. Када се остварује расподела прихода (пореским обавезама грађана), најчешће је пажња јавног мњења усмерена на сам начин трошења истих, што у крајњем случају намеће обавезу сталног оправдавања политичким званичницима. С друге стране, приходи остварени извозом природних ресурса стварају могућност финансијске независности политичких власти и повољан амбијент за појаву корупције. У многим случајевима тада долази до демотивисања грађана у погледу плаћања пореза (по принципу „туђи новац туђа брига“), што представља увод у економски колапс (порески систем) државе. Опасност је посебно изражена због чињенице да, како тврди Франсис Фукујама (Fukuyama, 2014), „сам порески систем представља основну детерминанту развоја државе“.

За разлику од неразвијених земаља, где је квалитет институција одговорних за ефикасно управљање природним ресурсима великим делом незадовољавајући, развијене земље су сам процес нагле индустријализације (где долази до значајног коришћења ресурса) једним делом оствариле помоћу стабилних и функционалних институција. Асимоглу и сарадници (Acemoglu et al, 2000) наглашавају да су Норвешка, Аустралија, Сједињене Америчке Државе и Нови Зеланд прави примери земаља у којима је у време открића природних ресурса био присутан висок ква-

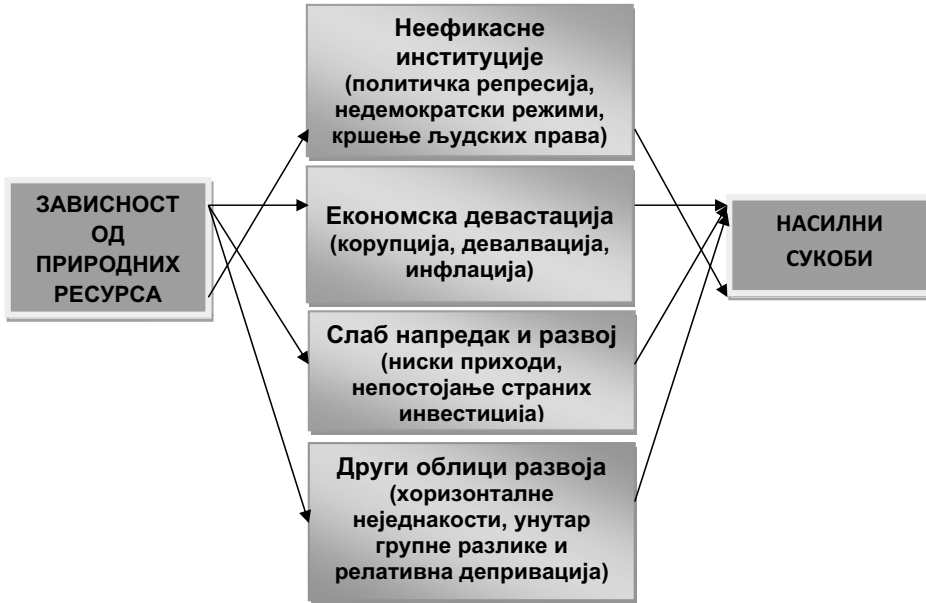
4 Индекс перцепције корупције анализира ниво корупције у 163 државе широм света. Интензитет корупције протеже се у распону од 1 до 10, где нижи бројеви означавају виши ниво присуства корупције. Опширније на: https://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2006/0

литет институција. С друге стране, државе као што су Ангола, Нигерија, Сијера Лоне, Демократска Република Конго и Венецуела апсолутно нису поседовале развијене институције у време открића природних ресурса на својој територији (2000).

Проблем функционалне неефикасности институција добија знатно већи значај уколико се посматра укупна расподела друштвених добара унутар држава које поседују веће количине природних ресурса. Барбиер (Barbier, 2003) истиче да „се у појединим земљама у развоју ресурсне ренте (енг. *resource rents*) често не усмеравају у продуктивне инвестиције већ се углавном расипају кроз корупцију, гламазну бирократију и политику проналажења интересних група које би користиле ресурсе“. Дакле, економске перформансе природних ресурса (биле оне позитивне или негативне) зависе од више различитих фактора, који својим кумулативним дејством доприносе (не)стабилности националних држава.

Повезаност природних ресурса и насилних сукоба

Резултати историјске анализе насилних сукоба указују на специфичну повезаност природних ресурса на одређеној територији омеђеној државним границама са насилним активностима појединих етничких група. Поједини аутори (Berdal & Keen, 1997; Le Billon, 2000; Le Billon, 2001) истичу да након завршетка Хладног рата долази до постепеног ускраћивања подршке (финансијске, оружане, дипломатске) државама и побуњеничким групама широм света, што је зарађене стране приморало да пронађу алтернативне изворе прихода, у виду мобилизације приватних ресурса за континуирано одржавање политичких и војних активности. Под овим условима коришћење природних ресурса постаје највећи (често и једини) могући начин доласка до већих новчаних средстава. Рос (Ross, 2012) тврди да „грађански рат представља врло брз и разоран начин преобраћања природних ресурса од благослова до проклетства“. Дакле, политичка економија ратова великим делом одређена је контролом природних ресурса (шема 1), имајући у виду наглу потрошњу и све већу зависност држава од истих.

Шема 1. Могући оквир анализе повезаности природних ресурса и конфликта
Извор: прилагођена верзија Tadjoeiddin, 2007:9

У складу са теоријом сукоба око природних ресурса (енг. *Theory of natural resources conflict*),⁵ Колијер и Хефлер (Collier & Hoeffler, 2009) објашњавају да је већина побуна у свету уско повезана са контролом (освајањем) природних ресурса. Касели и Колман (Caselli & Coleman, 2006) допуњују наведени теоријски правац инкорпорирањем етничке димензије сукоба око природних ресурса. Наиме, аутори наводе да се дуж етничких граница формирају коалиције које су такмичарски на-стројене према коришћењу природних ресурса. У етнички хомогеним друштвима чланови коалиције која је изгубила право на коришћење ресурса успех супротне стране (победничку коалицију) посматрају као нископрофитни, што искључује сукоб и као исход има стање равнотеже (2006). Насупрот томе, у етнички хетерогеним друштвима кривце за губитак права на коришћење ресурса траже у потенцијалним инфилтраторима стигматизованим према боји коже или другим физичким карактеристикама, при чему их екскомуницирају (2006). Као доказ за изнете

5 Теорија сукоба око природних ресурса има могућност примене на три нивоа: 1. ниво држава; 2. ниво друштвених група; 3. ниво појединаца. На првом нивоу примене анализирају се односи између држава, односно нестабилност сарадње у енергетском сектору. Други ниво примене могуће је остварити проучавањем сукоба различитих етничких, религијских и националних група око коришћења природних ресурса на одређеном делу територије. Најнижи ниво подразумева анализу сукоба унутар групе, који настају због појединачних права на поседовање и коришћење природних ресурса.

претпоставке аутори наводе перманентне сукобе око ресурса у етнички хетерогеним друштвима, као што су Авганистан, Руанда, Судан, док су сукоби на простору етнички хомогене Боцване мање извесни.

Поједини аутори (Nillesen & Bulte, 2014) додатно надограђују теорију сукоба око ресурса уводећи геопросторну расподелу природних ресурса. Речју, уколико одређена етничка група доминира на простору који обилује природним ресурсима (за разлику од остатка државе), већи су изгледи за ескалацију сепаратистичких аспирација и појаву насилних сепаратистичких покрета који теже осамостаљењу, при чему сукоби постају неизбежни.

Ле Билон (Le Billon, 2001) наводи да „поред тога што повећавају ризик од оружаног сукоба кроз финансирање и мотивисање конфликта, природни ресурси имају потенцијал да повећавају рањивост државе на оружане сукобе кроз смањење способности политичких институција за њихово мирно решавање“. Управо су сукоби узроковани недостатком природних ресурса један од честих узрока миграција становништва (нпр. Сирија, Авганистан, ДР Конго, Етиопија)⁶. Насилни конфликти са пратећом политичком, економском и социјалним девастацијом најчешће су присутни у регионима Блиског истока, Југоисточне Азије као и у појединим деловима афричког континента⁷.

У периоду између 1961. године, када је држава Сијера Леоне стекла независност од Уједињеног Краљевства и 1991. године, када овде долази до избијања грађанског рата, највећи безбедносни изазови са којима се „нова“ држава суочавала јесу, пре свега, унутрашње природе и тичу се политичке корупције и војних преврата (Berman and Labonte, 2006). Почетком марта 1991. године, Револуционарни уједињени фронт (енг. *Revolutionary United Front, RUF*), група коју је активно подржавао либеријски председник Чарлс Тејлор, покреће побуну у Сијера Леонеу. Примарни циљ РУФ-а била је контрола алувијалних наслага дијаманата, односно илегална експлоатација ради обезбеђивања финансијских средстава. У сукобу између РУФ-а и владиних снага живот је изгубило више од 50.000 људи (Global security, 2019).^{8,9}

Анализом већег броја насилних сепаратистичких покрета може се закључити да су природни ресурси представљали један снажан фактор¹⁰

6 Опширније на: <https://www.globalwitness.org/en/>

7 Сви наведени региони поседују веће количине (резерве) природних ресурса (претежно нафте) који доприносе повећању рањивости од избијања насилних сукоба.

8 Опширније на: https://www.globalsecurity.org/military/world/war/sierra_leone.htm

9 Озбиљност насилних сукоба додатно је повећавао висок ниво корупције политичких званичника, који нису пронашли адекватну стратегију супростављања побуњеничким покретима.

10 Поред етничких, културолошких, историјских, демографских фактора.

који је утицао на ескалацију сепаратистичких аспирација многих етничких група. Рос (Ross, 2012) наводи пример курдског сепаратистичког покрета у Турској, Ираку и Ирану, односно у регијама ових држава са већим резервама нафте. Отцепљење Јужног Судана богатог нафтом од Судана 2011. године, једним делом иницирано је и тежњом већинских етничких група да успоставе контролу над свим приходима оствареним извозом нафте. Слична ситуација задесила је Индонезију, азијску државу која поседује огромне количине природних ресурса (Ross, 2005; Yasmi, 2007; Tadjoeddin, 2007). Перманентни сукоби се воде између владиних снага и Ослободилачког покрета Ацех (енг. *Aceh Freedom Movement*) око контроле провинције Ацех, на чијој територији се налазе веће резерве нафте и гаса.¹¹ Сам конфликт између сукобљених страна проузроковао је смрт неколико хиљада људи током 1991, 2000, 2001. и 2002. године, са свим другим карактеристикама грађанског рата (Ross, 2005).

Афричка држава Нигерија је један од највећих светских произвођача нафте и нафтних деривата, чији извозни приходи обухватају 40% бруто домаћег производа¹² (Lawal 2004). Међутим, појас нафтних резерви око делте реке Нигер може се посматрати као један од могућих узрока стварања нестабилног безбедносног стања у читавој држави. Од деведесетих година прошлог века делта реке Нигер постала је језгро свих унутаргрупних ривалитета и насилних протеста (заједница лишених нафте) против савеза нигеријске државе и мултинационалних нафтних компанија (Ukeje, 2004; Afinotan and Ojakorotu, 2009). Деценијска експлоатација нафте праћена деградацијом животне средине, уз занемарујући став државе, за последицу је имала осиромашено, маргинализовано и експлоатисано становништво (Ikelegbe, 2005). Осим тога, у земљи више од двадесет година континуирано траје насилни отпор грађана, који углавном предводе млађи чланови друштва (2005). Дакле, огромне резерве нафте у делти Нигера на индиректан начин доприносе сталном повећању ризика од избијања насилних сукоба и нарушавању стабилности целокупног социо-економског стања.¹³

11 У провинцији Ацех између 1974. и 1987. године долази до демографског бума, када се број становника са 490.000 нагло повећао на 755.000. Овом броју треба додати континуирани прилив становника из осталих делова Индонезије (Hiorth 1986). У поменутом периоду стране компаније почињу да улажу незанемарљиве количине новца у изградњу прерадних капацитета сирове нафте.

12 Током 2003. године приходи остварени продајом нафте и гаса чинили су 80,6% укупних прихода федералне владе (Lawal 2004).

13 Према извештају АЦЛЕД-а (енг. The Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED) из 2017. године, у Нигерији постоји висок ниво насиља и протеста у односу на читав континент. Тачније, Нигерија заузима друго место по укупном степену насиља у Африци, односно 10% свих политичких сукоба на недељном нивоу одвија се у овој држави (ACLED, 2017). Опширније на: <https://www.acleddata.com/dashboard/>

Потреба за ефикасним управљањем природним ресурсима поткрепљена је чињеницом да је расположивост природних ресурса (пијаћа вода и храна нарочито) људској популацији последњих неколико година угрожена убрзаним климатским променама и природним хазардима. Орландо (Orlando, 2015) објашњава да ће у наредном периоду доступност пијаће воде¹⁴ бити упитна, посебно због климатски индукованог стреса у животној средини. Штавише, у свету постоје огромне диспропорције у снабдевању пијаћом водом, при чему је ситуација посебно забрињавајућа у супсахарској Африци, где половина популације (углавном сиромашан део) користи воду из неадекватних извора (The Guardian, 2019). Поред више него извесног дефицита пијаће воде, окосницу потенцијалних сукоба представљају и све мање резерве хране. У глобалном извештају УН о кризи хране (енг. The 2018 Global Report on Food Crises) из 2018. године, процењује се да је тренутно 124 милиона људи у 51 држави суочено са кризом небезбедности хране (World Food Programme, 2019). Велики број светских организација (УН, ЕУ, група Г7, АСЕАН) формално истиче важност концепта одрживог развоја¹⁵ као једино могуће решење за заустављање нарастајуће деградације животне средине. Парадоксално, поједине државе (нпр. Сједињене Америчке Државе)¹⁶ активно занемарују важност очувања животне средине / природних ресурса, дајући предност свим облицима капиталистичке производње у којима природни ресурси једино имају улогу постизања или очувања светске супремације.

Закључак

Само постојање и расположивост природних ресурса унутар граница једне државе није гарант економског просперитета друштва, односно њихово коришћење праћено је настанком и развојем безбедносних претњи са потенцијалом угрожавања ширег опсега штићених вредности. Наиме, веза која се успоставља између природних ресурса (њиховог коришћења) и корупције предмет је интересовања многих научних студија, чији резултати указују на изузетно негативне безбедносне им-

14 Према проценама Светске здравствене организације, до 2025. године половина светске популације живеће у водно-стресним (енг. *water-stressed*) областима. Посебно су угрожене неразвијене земље, од којих 22% нема развијен систем стабилног водоснабдевања (World health organization, 2019).

15 У смислу одрживог коришћења природних ресурса са акцентом на замени необновљивих обновљивим ресурсима.

16 Председник САД Доналд Трамп је током 2017. године најавио повлачење САД из Париског споразума о клими због, како је истакао, „неравноправног положаја“ његове државе.

пликације, нарочито на економски (порески) систем. Угроженост економског система државе корупцијом и другим облицима финансијских малверзација (на узрочно-последичан начин), одражава се на укупну друштвену мобилност (велики јаз између богатих и сиромашних) и социјално благостање читавог становништва. Осим тога, поменута веза између корупције и природних ресурса посебно је видљива током склапања финансијских аранжмана у области закупљивачких права. Том приликом иза протекционистичке политике надлежних институција често се скривају моћни финансијски лобији, који својим средствима (у већини случајева незаконито стеченим) битно утичу на читав управљачки процес. Дакле, неадекватно управљање природним ресурсима настаје као последица неефикасног рада бирократских институција, при чему позитивне перформансе експлоатације истих нису посебно изражене. Штавише, остварене бенефите настале извозом ресурса користи мала група људи на штруб већинског дела становништва које, између осталог, не располаже ни основним људским слободама и правима.

У складу са теоријом сукоба око природних ресурса, велики број насилних сукоба широм света блиско је повезан са контролом природних ресурса. Нестабилно безбедносно стање у појединим земљама обележено је, пре свега, непостојањем адекватних механизма контроле (стабилне институције), помоћу којих би управљање природним ресурсима било ефикасно. Даље, девастација економског, политичког и друштвеног система у државама које располажу природним ресурсима, сконцентрисаним у једном делу територије, може се посматрати као један од фактора који доприноси тенденцији раста сепаратистичких аспирација појединих етничких група. Идеални примери сепаратистичких покрета у државама попут Судана, Ирака, Ирана, Турске и Индонезије, најбоље илуструју повезаност управљања природним ресурсима и насилних сукоба.

Период након деколонизације сматра се посебно критичним за управљање природним ресурсима у неразвијеним земљама и земљама у развоју. Генерисање мултидимензионалних сукоба око природних ресурса повезано је са свеукупним унутрашњим политичким, економским и социјалним стањем. Речју, „рат око ресурса“ или или чешће „нафтни рат“, доводи се у директну везу са очигледно све већом зависношћу друштва од коришћења природних ресурса. Осим тога, анализом стратегијско-доктринарних докумената држава широм света може се закључити да је управљање природним ресурсима важан аспект националне безбедности, односно препозната вредност коју треба заштитити.

Последњих неколико година поједини војно-политички савези (нпр. НАТО) предвођени великим силама, главни су заговорници хуманитарних интервенција које се спроводе (према наводима политичких званичника) у циљу заштите националне безбедности, демократије, људских права и других тековина модерне цивилизације. Међутим, примери држава (објект интервенције) које располажу извесним количинама природних ресурса, као што су Ирак, Либија, Авганистан, Савезна Република Југославија и сада већ извесно Венецуела, најбоље осликавају безбедносне аспекте управљања природним ресурсима у више нивоа анализе (појединачни, национални, регионални и глобални). Штавише, важност контроле природних ресурса нарочито је истакнута током геополитичких сучељавања водећих актера међународног система. На крају, треба напоменути да је управљање природним ресурсима сложен процес на који утиче мноштво различитих унутрашњих и спољашњих (не)предвидивих безбедносних изазова, ризика и претњи.

ЛИТЕРАТУРА

- Abiodun, A. (2007). *Natural Resources and Conflicts in Africa: The Tragedy of Endowment*. Rochester, New York: University of Rochester Press.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2000). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American economic review*, 91(5), 1369-1401.
- Ades, A., & Di Tella, R. (1999). Rents, competition, and corruption. *American economic review*, 89(4), 982-993.
- Afinotan, L. A., & Ojajorotu, V. (2009). The Niger Delta crisis: Issues, challenges and prospects. *African journal of political science and international relations*, 3(5), 191-198.
- Ascher, W. (1999). *Why Governments Waste Natural Resources: Policy Failure in Developing Countries*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Barbier, E. B. (2003). The Role of Natural Resources in Economic Development. *Australian Economic Papers*, 42(2), 253-272.
- Berdal, M. & Keen, D. (1997). Violence and Economic Agendas in Civil Wars: Some Policy Implications. *Millenium: Journal of International Studies*, 26(3), 795-818.
- Berman, E., & M. Labonte. (2006). Sierra Leone. In *Twenty-first century peace operations*, ed. W. J. Durch. Washington, D.C.: United States Institute of Peace.
- Bhattacharyya, S., & Hodler, R. (2010). Natural resources, democracy and corruption. *European Economic Review*, 54(4), 608-621.
- Caselli, F., & Coleman, W. J. (2006). *On the theory of ethnic conflict*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Collier, P., & Hoeffler, A. (2009). Testing the neocon agenda: Democracy in resource-rich societies. *European Economic Review*, 53(3), 293-308.
- Fukuyama, F. (2014). *Political order and political decay*. London: Macmillan.
- Global security (2019). Презето 22.05.2019. године са адресе <https://www.globalsecurity.org/military/world/africa/stp-economy.htm>
- Global witness (2019). Презето 28.08.2019. године са адресе: <https://www.globalwitness.org/en/>
- Hiorth, F. (1986). Free Aceh: an impossible dream?. *Kabar Seberang*, 17(4), 182-94.
- Ikelegbe, A. (2005). The economy of conflict in the oil rich Niger Delta region of Nigeria. *Nordic Journal of African Studies*, 14(2), 208-234.
- Khan, S. A. (1994). *Nigeria: the political economy of oil*. Oxford: Oxford University Press.

- Kronenberg, T. (2004). The curse of natural resources in the transition economies. *Economics of transition*, 12(3), 399-426.
- Lawal, Y. (2004). Economic Crimes Panel now try oil theft cases. *The Guardian*, Monday, 19 July, 2004. Lagos.
- Le Billon, P. (2000). The political economy of war: what relief agencies need to know. *HPN Network Paper* 33. London: Overseas Development Institute.
- Le Billon, P. (2001). The political ecology of war: natural resources and armed conflicts. *Political geography*, 20(5), 561-584.
- Leite, C. & Weidmann, J. (2002). „Does mother nature corrupt? Natural resources, corruption, and economic growth“. In: Abed, G. & Gupta, S. (Eds.). *Governance, Corruption, and Economic Performance*. Washington DC: IMF, 159-196.
- Mauro, P. (1996). The effects of corruption on growth, investment, and government expenditure. Washington, D.C: IMF Working Paper .
- Mehlum, H., Moene, K., & Torvik, R. (2006). Institutions and the resource curse. *The economic journal*, 116(508), 1-20.
- Moore, M., Unsworth, S., Knowles, C. and Hickman, N. (2007). How does taxation affect the quality of governance?, Vol. 280. Sussex: Institute of Development Studies at the University of Sussex.
- Moss, T. J. (2010). Oil to cash: Fighting the resource curse through cash transfers. Yale: Center for global development.
- Nillesen, E., & Bulte, E. (2014). Natural resources and violent conflict. *Annu. Rev. Resour. Econ.*, 6(1), 69-83.
- Orlando, L. (2015). Fighting Water Wars: Regional Environmental Cooperation as a Roadmap for Peace. *Fletcher Forum of World Affairs*, 39(2), 101-110.
- Robinson, J. A., Torvik, R. and Verdier, T. (2006). Political foundations of the resource curse. *Journal of Development Economics*, 79(2), 447-468.
- Ross, M. (1999). The political economy of the resource curse. *World politics*, 51(1): 297-322.
- Ross, M. (2012). *The oil curse: how petroleum wealth shapes the development of nations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ross, M. (2015). What have we learned about the resource curse? *Annual Review of Political Science*, 18, 239-259.
- Ross, M. L. (2005). Resources and rebellion in Aceh, Indonesia. *Understanding civil war*, 2(2), 35-58.
- Rutland, P. (2006). *Oil and politics in Russia*. Middletown: Wesleyan University.
- Sachs, J. & Warner, A. (1997). *Natural resource abundance and economic growth – revised version*. Harvard: Harvard University.

- Sachs, J. & Warner, A. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(1), 827-838.
- Tadjoeddin, M. Z. (2007). *A future resource curse in Indonesia: The political economy of natural resources, conflict and development*. Sydney: Western Sydney University.
- Tanzi, V. (1998). Corruption around the world: Causes, consequences, scope, and cures, *Staff Papers*, 45(4): 559-594.
- The Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED (2019). Преузето 25.04.2019. године са адресе <https://www.acleddata.com/2019/01/11/acled-2018-the-year-in-review/>
- The Guardian (2019). Преузето 29. 8. 2019. године са адресе: <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2017/mar/17/access-to-drinking-water-world-six-infographics>
- The United Nations Interagency Framework Team for Preventive Action (2012). Преузето 29.08.2019. године са адресе: https://www.un.org/en/land-natural-resources-conflict/pdfs/GN_Extractive.pdf
- Transparency International (2019). Преузето 3. 5. 2019. године са адресе: https://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2006/0
- Ukeje, C. (2004). From Aba to Ugborodo: gender identity and alternative discourse of social protest among women in the oil delta of Nigeria. *Oxford Development Studies*, 32(4), 605-617.
- Van der Ploeg, F. (2011). Natural resources: curse or blessing?. *Journal of Economic Literature*, 49(2), 366-420.
- Vicente, P. C. (2010) „Does oil corrupt? Evidence from a natural experiment in West Africa“. *Journal of development Economics*, 92(1), 28-38.
- World Food Programme (2019). Преузето 28. 8. 2019. године са адресе: <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2018>
- World health organization (2019). Преузето 29. 8. 2019. године са адресе: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water>
- Yasmi, Y. (2007). *Institutionalization of conflict capability in the management of natural resources: theoretical perspectives and empirical experience in Indonesia*. Wageningen, Netherlands: Wageningen University.
- Томић, М. (2019). Социјална димензија климатских промена. *Годишњак Факултета безбедности, 2019*, 223-234.

THE SECURITY ASPECTS OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT

Miloš Tomić, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

The presence of natural resources within the boundaries of a state can be viewed in two different ways: as a source of general benefits (natural resources - “blessing”) or more often as a source of an unstable security state (natural resources - “curse”). In many countries that abound in the natural resources of economic performance that are driven by their sustainable use, they are limited by the emergence and development of a variety of different security threats (corruption, violent separatist movements, civil war). Experiential results of a number of research studies suggest that there is a unique symbiotic relationship between natural resources and violent conflicts. The paradoxical situation is the underdeveloped countries rich in natural resources (Nigeria, South Sudan, Indonesia) where slow economic growth with accompanying political and social distortion is present. On the other hand, there are examples of successful management of natural resources with all positive economic performance across the whole community (Norway, Chile, Botswana). The aim of this paper is to attempt to present (a systematic review of literature) a number of negative security aspects that appear in the management of natural resources.

Keywords: *natural resources, security threats, management of natural resources.*

УДК 551.583:355.48(63)
COBISS.SR-ID 513531317

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.15

УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА НА ПОЛИТИЧКЕ НЕМИРЕ И СУКОБЕ У АФРИЦИ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ЕТИОПИЈЕ

Гордана Мишев*, студенткиња докторских студија
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

* gmisev@gmail.com

УТИЦАЈ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА НА ПОЛИТИЧКЕ НЕМИРЕ И СУКОБЕ У АФРИЦИ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ЕТИОПИЈЕ

Сажетак: Безбедносни изазови, ризици и претње, превазилазећи традиционалне облике, постали су толико комплексни да је њихово разумевање начин да се идентификују специфични типови интеракције који урожавају безбедности. Климатске промене и глобално загревање могу имати озбиљне последице по људско здравље, социјални и економски развој. Интензивирање климатских промена може повећати ризик од политичких немира и конфликта у државама чији је економски и друштвени развој условљен слободним приступом природним ресурсима. Узрок сукоба никад није лако одредити, јер је то скуп различитих фактора, који су у међусобној интеракцији. У раду је дао краћак осврт на сукобе у Африци, са посебним напласком на сукобе у Етиопији и региону, како би се истагла сложеност и међузависност климатских промена и њихових последица на политичке одлуке, друштвене немире, принудне миграције и грађанске и међународне сукобе.

Кључне речи: климатске промене, политички сукоби, миграције, Африка, Етиопија.

Увод

Безбедност животне средине представља угрожавање политичке стабилности, смањење или превенцију рата или оружаних сукоба који произлазе из еколошких промена, природних несрећа, као и еколошких последица рата (Јовановић Поповић, 2013). На деградацију животне средине утиче велики број фактора, било да су настали природним (поплаве, земљотреси), антрополошким путем (индустријски акциденти, загађење ваздуха) или најчешће комбинацијом оба наведена. Може се рећи да је међународна заједница сажела проблем еколошких криза у три сегмента: 1. превенција и спречавање даље деградације животне средине и очување природних ресурса; 2. санација и развој области угрожених еколошким катастрофама и 3. спречавање и решавање сукоба као последица недостатка ресурса и њихове трајне деградације. Научна предвиђања промена у животној средини и последица миграција људи су од суштинског значаја за развој стратегија за дугорочно економско планирање и друштвени развој, као и постизање благостања и просперитета (Parfenova et al., 2019).

У Петом извештају Међувладиног панела о климатским променама (Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC) из 2014. године, наглашавајући утицај антропогених фактора на климатске промене, научници су скренули пажњу да раст температуре повећава вероватноћу разорних утицаја који могу бити изненађујући или неповратни. У овом извештају се наводи да људи и екосистеми широм света имају различит степен рањивости у зависности од региона, обухватајући целу планету, од малих острва до великих континената (IPCC, 2014). У том смислу, економски, политички и друштвени развој земаља Африке отежан је дуготрајном деградацијом животне средине. Чињеница је да климатске промене и деградација животне средине, оружани сукоби и политичке, економске и кризе у вези са храном (недостатак или неприступачност) настављају да присиљавају људе на бег (ИОМ, 2019).

Канадски научник Томас Хомер Диксон сматра да деградација животне средине већ доприноси насилним сукобима у многим деловима света у развоју, што утиче на рапидно повећање броја еколошких миграната. Пораст броја избеглица је по њему први знак пораста насиља у наредним деценијама, које ће бити изазвано оскудицом и исцрпљивањем природних ресурса. Сиromaшна друштва ће бити посебно погођена, јер су мање способна да се одбране од деградације животне средине и социјалних криза (Homer-Dixon, 1994).

Еколошке катастрофе (земљотреси, цунамији, поплаве, ерозије) су огроман изазов безбедности, јер изненадне и акутне промене које пого-

де одређене територије често доводе до хуманитарне катастрофе, узрокујући бројне људске жртве и нехумане услове живота у тим регионима. У том смислу имамо примере цунамија у Индијском океану 2004, урагана Катрина 2005. и земљотреса у Јапану 2016. године.

Трајне деградације животне средине, као што су суше и салинизација земљишта, највише погађају земље Африке. С друге стране, регион Пацифика је угрожен порастом нивоа мора, а азијске земље ураганима и земљотресима. Забрињава чињеница да су то подручја која обухватају земље с ниским степеном економског развоја, које немају довољно средстава да се ефикасно боре са деградацијом животне средине, а додатно су дестабилизоване политичким сукобима. Регија Блиског истока и Северне Африке (*MENA*), која обухвата преко 355 милиона људи, била је предмет бројних студија о ефектима климатских промена (Grossman, 2017).

Као последица ових појава на глобалној арени појављује се нови феномен: *еколошке избеглице*. Нису сви напустили своје земље (интерно расељени), али сви су привремено напустили своју домовину, ако не и трајно, са мало наде у предвидљиви повратак (Myers, 2005). Иако је немогуће за одређене сукобе експлицитно тврдити да имају само један узрок, чињеница је да је до краја 2018. године скоро 70,8 милиона појединаца било присилно расељено широм света као резултат прогона, сукоба, насиља или кршења људских права (UNHCR, 2018).

Обично се еколошки разлози избијања сукоба објашњавају различитим политичким, верско-националистичким и војним разлозима, док су, у ствари, сви у сталној сложеној међузависности. На пример, Рувени (Reuveni, 2007) је дао 38 савремених примера еколошких миграција и установио да је 19 од њих резултирало насилним сукобом, док 19 није. Ови подаци потврђују да климатска миграција није потребна ни довољна да би се објаснио сукоб (Plante et al., 2017). Међутим, многи теоретичари тврде да је клима један од многих фактора ризика који доприносе насиљу и сукобима, често у спрези са социјалним, политичким и економским факторима.

Према Извештају Међународне организације за миграције, Блиски исток и Афрички рог били су регион са највећим порастом броја избеглица у свету у 2012. години (ИОМ, 2019). Током 90-их година XX века, у сукобима повезаним с контролом над експлоатацијом природних ресурса и профитима оствареним од ове експлоатације, животе је изгубило више од пет милиона људи, од чега далеко највећи део у Подсахарској Африци (Santrač, 2018). Такође, у сукобима су уништени и исцрпљени значајни и углавном оскудни природни ресурси на овим просторима. Бројне студије указују и на то да су земље које су захватили сукоби и које су већ угрожене еколошким деградацијама (као што је оскудица

воде или плодног земљишта) под највећим ризиком да доживе пораст сукоба и насиља због глобалних климатских промена (Gleditsch, 2002; Raleigh and Urdal, 2007; Van de Vliert, 2013; O'Loughlin, Linke and Witmer, 2014; Mares and Moffett, 2015). У многим од ових случајева, деградација животне средине је тачка која је на крају кулминирала међуљудским насиљем, услед страха и несигурности, перципиране оскудице или масовног пресељења, односно свих оних фактора који слабе друштвену контролу и супротстављају се механизмима које друштва користе да мирно реше спорове (Nardulli et al., 2015).

Одређени региони света изложени су конфликтима више од других. Бројне студије показале су да грађански рат у једној земљи значајно повећава вероватноћу да ће суседне државе доживети сукоб (Salehyan and Gleditsch, 2006). Конфликтни потенцијал Етиопије у сценаријима климатских промена везан је за околне државе Судан и Египат, као и остале државе које су политички нестабилне, а имају склоност ка сукобима. Оне припадају Афричком рогу, Арапском полуострву и Блиском истоку (Messner, 2010).

Претпоставља се да ће вода у будућности бити ресурс око кога ће се водити сукоби широм планете. Према извештају Уједињених нација, у свету преко 780 милиона људи нема приступ здравој пијаћој води. До 2030. године 47% светске популације ће живети у подручјима са недовољном количином воде, објављено је у извештају *Организације за економску сарадњу и развој* (Jeftić i sar., 2018). Несташица воде и велике суше или велике поплаве, земљотреси и цунамији, уопште девастирање природних услова живота као последица еколошких фактора, најпре имају економске последице (зависност пољопривреде, индустрије, глад и сиромаштво), политичке (протести, немири и смена власти), социјеталне (миграције становништва) и коначно војне (оружани конфликти). Неретко, конфликти услед глобалних еколошких промена прерастају у политичке конфликти на међународном нивоу и укључују ширу међународну заједницу.

Сукоби као последица деградације животне средине у Африци

Према Четвртом извештају ИПСС из 2007. године, посматрајући читав један век климатских промена, количина падавина у периоду од 1900. до 2005. повећала се у Северној и Јужној Америци, Северној Европи и Северној и Централној Азији, док се смањила у Јужној Африци и Јужној Азији, Медитерану и Сехелу (ИПСС, 2007). Анализирајући реги-

он Африке, овај извештај предвиђа да ће пољопривредна производња, укључујући приступ храни, у многим афричким земљама бити озбиљно угрожена. Процене су да ће до 2020. године између 75 и 250 милиона људи бити изложено повећаном водном стресу због климатских промена, док би се у неким земљама приноси из пољопривреде могли смањити и до 50% (IPCC, 2007).

Еколошки сукоби у Африци који настају као последица дуготрајне деградације животне средине могу се начелно поделити у три групе: 1. сукоби око природних ресурса (Мауританија, Сенегал и Сирија); 2. сукоби настали као последица климатских промена (Кенија, Етиопија) и 3. сукоби повезани са миграцијама (Јужни Судан, Еритреја). Хомер Диксон сматра да друштвени сукоб није увек лоша ствар: масовна мобилизација и грађански сукоби могу произвести прилике за корисну промену у расподели земље и богатства у процесима управљања (Homer-Dixon, 1994). Међутим, брзи, непредвидиви и сложени еколошки проблеми често анулирају напоре конструктивне друштвене и политичке реформе.

Поплаве, суше, болести и глад само су окидачи пораста политичких сукоба и конфликта. Сукоби у Етиопији, Сомалији, Јужном Судану, Анголи и у другим државама, очит су пример утицаја екстремних климатских појава на безбедност држава, али и њихових суседа, па и читавог региона. Према извештају Међународне организације за избеглице (ИОМ), због конфликта у Конгу, Јужном Судану и Сомалији велики је пораст избеглица и у Бурундији, Етиопији, Руанди, Судану и Уганди. Само у Кенији постоји највећи избеглички камп са око 600.000 избеглица из Сомалије (ИОМ, 2019), што додатно угрожава безбедност ове државе, која је и сама разорена сукобима око ресурса. Ови људи су највећим делом сиромашни, недовољно социјално укључени и економски неразвијени и врло често и сами животно угрожени, због чега често немају могућности за напуштање тих подручја или се крећу унутар државе, односно региона. Незадовољство које проузрокују сиромаштво и глад обично ескалира политичким немирима. С друге стране, они који су због недостатка ресурса, еколошке катастрофе, политичких немира и/или оружаних сукоба, приморани на избеглиштво, постају проблем домаћина. Долазак великог броја избеглица у један регион доводи до пораста притисака на ресурсе и економију тог региона, што често узрокује нове конфликте (Етиопија и Еритреја, Кенија и Сомалија).

Специфичност Африке јесте и у томе што већина становништва живи и зависи од пољопривреде, те је већи део популације сконцентрисан у руралним пределима, док сточарство подразумева номадски начин живота. У Кенији је дошло до ескалације насиља између заједница

Покомо и Орма, због дуготрајног спора у вези са земљом и изворима воде око реке Тане (Jeftić i sar., 2018). Покомо заједницу претежно чине пољопривредници и риболовци, који живе дуж реке Тане. Орма су номадски пасторалисти који се крећу са једног места на друго како природа диктира, обично у потрази за пашњаком и водом за своју стоку, која им је основни извор средстава за живот (Shaiye, 2012). Река Тана је важно подручје за пасторалисте из читаве Етиопије, који у време суше мигрирају у потрази за водом и пашњаком. Између ових племена избијали су сукоби последње три деценије, који су у новије време интензивирани увозом оружја из околних земаља. Само током сукоба 2012. године погинуло је више од 110 људи, а на хиљаде је расељено (Shaiye, 2012). Номадски и полуномадски начин живота карактеристичан је за многе афричке земље, као што су Етиопија, Сомалија, Нигерија и Уганда.

Не трпи само Африка последице климатских промена и оскудице природних ресурса. Деградација животне средине има озбиљне последице на људско здравље, економски развој, али и стратешки значај за државе које своју моћ заснивају на природним ресурсима као што су вода, нафта, природни гас, руде и самим тим су узрок конфликта. Узрок Заливског рата 1991. године је у покушају Ирака да доминира Персијским заливом и поврати доминацију над Кувајтом. Сукоби у Јужном Судану 2012. године око нафтних поља натерали су бројне Суданце у избеглиштво, јер им је због војних сукоба вода била недоступна (Jeftić i sar., 2018). Оба ова сукоба, као и други, у распону од бивше Југославије, Либерije, Сомалије и Великог језера до Бутана и Бурме, могло би се рећи да имају више везе са порастом етничког (и/или религиозног) национализма него са еколошким сукобом (Black, 2001). Између Турске и њених суседа, Ирака и Сирије, управо због воде (реке Еуфрат и Тигар) још од 1960-их, траје спор на највишем нивоу.

Климатске промене, оскудица природних ресурса и сукоби у Етиопији

Када је Етиопија у питању, климатске промене које узрокују велике суше, заједно са оскудним водним ресурсима, два су основна узрока грађанских, али и међународних сукоба у овом региону Африке. Етиопија историјски представља студију случаја засновану на доказима о томе како глад може изазвати насилни сукоб – несигурност у храни, као и начин на који политичке димензије сукоба и деструктивности стварају несигурност наредним генерацијама (Messer, 2010).

Специфичност климе у Етиопији је смена доминације сувог ветра (харматана) у зимским месецима и монсуна током летњег периода. Будући да су главни допринос етиопској киши летњи монсуну (74% годишње кише), њихова слабост или изостанак имају катастрофалне последице за источну Африку (Comenetz and Caviedes, 2002). Осамдесет процената становништва Етиопије и даље зарађује за живот на копну, што резултира тиме да је већина становништва под великим утицајем климе (Messer, 2010). Тако је *Ел Нињо*, у периоду од 1970-их до краја 1990-их, узроковао дуготрајне суше у Етиопији, праћене глађу и политичким превирањима, која су резултирала радикалним променама владе, сецесијом и масовним миграцијама становништва. Многи сматрају да је пад етиопског цара Хајле Селасија (1974) и његова замена војним режимом подстакнута социјалним немирима услед суша и очекивањима да политика реши круцијална животна питања. Политички и друштвени догађаји нису се завршили сменом власти, већ су погоршани даљим догађајима и политичким превратима (свргавањем Менгисту Хајле Маријама), односно оскудицом у храни услед суша које су произвеле последице *Ел Ниња* 1976-77, 1982-83, 1991-93. и 1997-98. године. То само показује да стварни узроци незадовољства нису били политички разлози.

Као што је уобичајено у таквим ситуацијама, недостатак хране и немогућност политичких актера да реше проблем глади и болести, изазвао је грађанске и политичке сукобе. Након иницијалне реакције владе засноване на употреби оружане силе за заустављање незадовољства, ширење регионалног отпора против војске сузбијало се административним мерама, од којих је најдуготрајнија и најдеструктивнија била реорганизација административних граница (Comenetz and Caviedes, 2002). Недуго затим глад је у тој мери завладала да је становништво почело да мигрира у суседне земље. Прилив избеглица може повећати ризик од сукоба, посебно грађанског рата који, по дефиницији, укључује државу као актера. Међутим, многи постулирани механизми који повезују избеглице са већим ризиком таквог сукоба односе се на тензије са локалним становницима (Bove et al., 2018). Дуги периоди суше током деведесетих година узроковали су пораст политичког насиља у Етиопији. По неким проценама, у периоду 1997-98. године суша коју је изазвао још један *Ел Нињо* коштала је готово 28 милиона долара штете (Comenetz and Caviedes, 2002). Ову сушу пратила је катастрофална поплава 1998. године, која је надокнадила недостатак хране. Поред тога, било је руралног егзодуса и миграција градова, погоршаних расељавањем скоро 350.000 Етиопљана који су испливали из пограничног региона са Еритрејом када су гранични спорови довели до оружаных непријатељстава између две земље (Comenetz and Caviedes, 2002). Еколошке миграције

врше додатни притисак на ресурсе на чијој се територији налазе, што изазива нове сукобе (борба за ресурсе), овај пут са домицилним становништвом на граници са Еритрејом.

У случају Етиопије, климатске промене које узрокују еколошку деградацију воде и земљишта, не само да су узрок незадовољства, већ су додатно погоршале и продубиле политичке сукобе. Другим речима, климатска криза узроковала је политичку кризу, а један од начина на који је влада одговорила на ова ова проблема било је наметање политике миграције. Према подацима Међународне организације за миграције, у просеку 820.000 људи истерано је из својих домова у региону Гедео, а 150.000 на западу региона Оромија (ИОМ, 2019). Тако је Етиопија због грађанских сукоба, поред добровољних миграција, била суочена и са принудном политичком миграцијом и њеним последицама. Поред унутрашњих политичких сукоба са циљем промене власти, ове мере изазвале су међународне граничне сукобе две нације.

Појаве еколошких деградација на афричком континенту додатно компликују проблем приступачности пијаћој води. Река Нил пролази кроз 11 земаља Централне и Источне Африке: Египат, Судан, Јужни Судан, Етиопију, Еритреју, Бурунди, Конго, Кенију, Руанду, Уганду, Танзанију. У Судану и Етиопији у порасту је индустријска производња, што захтева повећање потрошње воде Нила у циљу производње електричне енергије, као и потребе развоја пољопривреде. Етиопија је планирала да изгради систем брана на Нилу, чиме би се обезбедило наводњавање додатног пољопривредног земљишта за потребе производње хране за растућу популацију. Томе се оштро супротставља Египат, који сматра да је постојећим уговорима стекао законско право да располаже водом Нила, па свако непоштовање уговора сматра директним нападом на свој национални интерес (Ostojić, 2016). Наиме, у току 1929. године (измењен 1959. године после стицања независности Судана) потписан је уговор између Велике Британије и тадашње колоније Египта, којим је дефинисано коришћење воде реке Нила, при чему је Египту обезбеђено 55 милијарди м³ воде годишње, а Судану 18 милијарди (Ostojić i Blagojević, 2011). Остале државе у сливу ове реке немају право коришћења воде, па долази до пораста тензија. Због пораста потреба за водом, Египат тражи ревизију уговора из 1959. године и повећање удела у коришћењу воде, док се остале државе у сливу томе противе.

Власти у Етиопији сматрају да је Плави Нил, који извире у Етиопији, национални ресурс са којим могу слободно да располажу. „Базен горњег Плавог Нила налази се у етиопском горју, који је најважнији подслив Нила. Типично током јула-октобра око 80% укупног тока реке Нил про-

тиче у Асуан у Египту, који долази из реке Плави Нил“ (Elsanabar and Abdelkader, 2015, стр. 2). Плави Нил као природни ресурс је од виталног значаја за развој индустрије и пољопривреде у Етиопији. С друге стране, Египат се плаши да ће му етиопски план изградње огромне хидроелектране на Плавом Нилу ускратити довољне количине воде.

С обзиром на њен стратешки положај, политичко-географска питања Етиопије била су предмет велике међународне забринутости, посебно за САД и Европску унију, које су од 2005. године уложиле милионе у изградњу безбедносних мера, као што су дистрибуција хране и помоћ најсиромашнијима (Young, 2004).

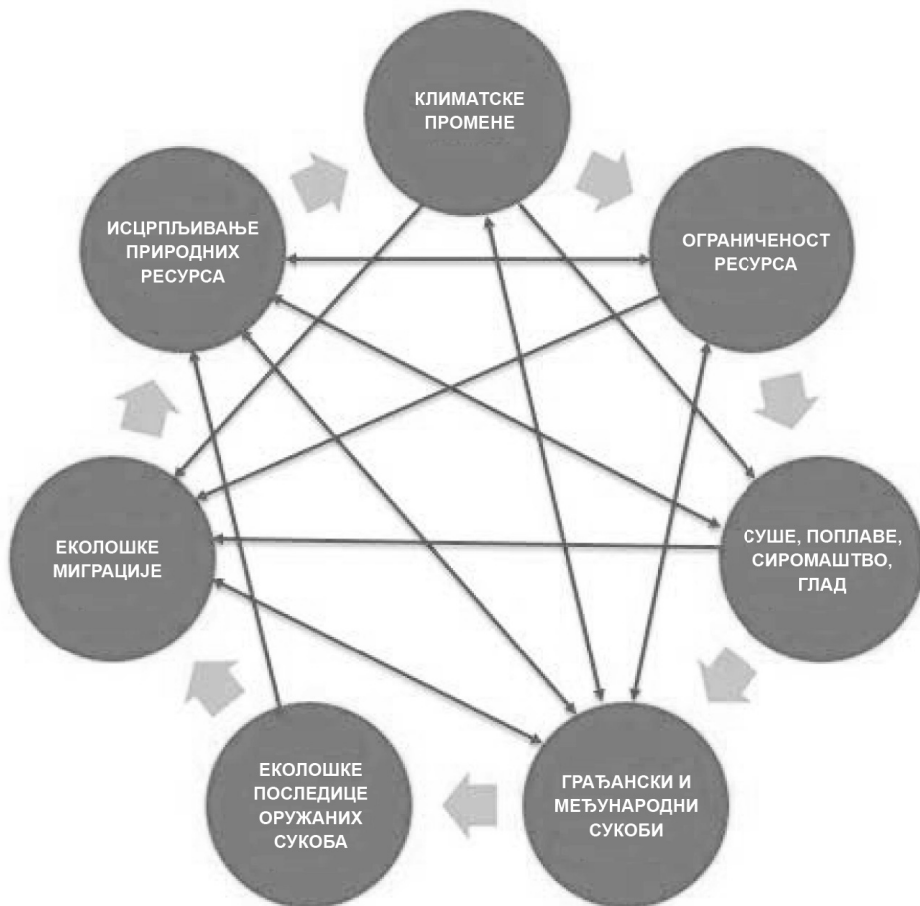
Закључак

Питања животне средине имају велику улогу у развоју конфликта, а њена деградација лако може бити основни узрок сукоба. Проблем је у томе што је у сукобима тешко изоловати одређени узрок, а да није у међузависности са другим узроцима. Анализирајући сукобе у једном ширем контексту, може се видети да углавном економски фактори: сиромаштво, недостатак хране, неприступачност природних ресурса подстичу незадовољство, које уз етничке и верске разлоге кулминира политичким немирима, па чак и оружаним сукобима.

Јасно је да деградација животне средине има снажан утицај на друштвене структуре и политичку стабилност. Зато је конфликте неопходно анализирати у дужем временском периоду и на тај начин повезати климатске промене, односно борбу за ресурсе, са политичким и друштвеним немирима, који често ескалирају у оружане сукобе. Велика међузависност узрока конфликта пружа слику о томе да се данашњи конфликти морају сагледавати много шире него раније (слика 1). Политичке и друштвене промене изазване су пре свега економским, односно еколошким факторима (борба за ресурсе), као у случају Кеније, док с друге стране, политички фактори (оружани сукоби), као у Јужном Судану, изазивају еколошку кризу, односно немогућност једнаког приступа природним ресурсима (води).

Посматрајући конфликте у једној широј констелацији, Етиопија је случај где су сви фактори у међусобној зависности, од еколошких промена, политичке борбе за власт и промене режима, социјалног фактора (миграције) до војног сукоба са Еритрејом. Етиопија је најбољи пример како деградација животне средине и оскудица ресурса изазивају конфликте и политичке промене не само унутар земље, већ и пограничне сукобе (Еритреја) и међународне спорове (Нил). Узрок свих ових кон-

фликата јесте деградација животне средине и борба за оскудне ресурсе, а последице су све веће еколошке миграције становништва. Међутим, миграције не само да не решавају сукобе, већ могу бити извор нових сукоба, као у случају Етиопије и Еритреје. Пораст миграната у другом региону, уз могућу појаву националне, етничке, верске или расне нетрпељивости, може изазивати притисак на постојеће ресурсе, њихово исцрпљивање и самим тим нове конфликте. Конфликти, поготово оружани сукоби (коришћење ресурса, бомбрадовање осиромашеним уранијумом, рушење енергетске инфраструктуре), додатно исцрпљују и уништавају природне ресурсе и остављају негативне последице на животну средину. Тако улазимо у један зачарани круг узрока и последица који су у сталној међусобној интеракцији и сложеној међузависности (слика 1).

Слика 1. Климатске промене, миграције и сукоби

Државе угрожене климатским променама морају да буду спремне на прилагођавање последицама деградације животне средине, али и да дају допринос њиховој превенцији и ублажавању, било мерама пошумљавања као у случају Етиопије (садња 350 милиона стабала), заједничким пројектима наводњавања, до решавања проблема салинизације земљишта. Прилагођавање еколошким променама је продуктивно кад постоји развој путем демократских и економских процеса, док социјални проблеми (сиромаштво, дискриминација, етничке и верске поделе) негативно утичу на друштвено окружење и продубљују сукобе. Ово се негативно одражава не само на сукобе и угрожавање људских права на слободу и живот, већ и на сам екосистем. Због грађанских немира, владе бројних држава, али и целокупна међународна заједница, улажу напоре у решавање политичких и социјалних конфликта, уместо у превенцију и решавање еколошких проблема, у чијим коренима и леже узроци друштвеног незадовољства и самих сукоба.

ЛИТЕРАТУРА

- Black, R. (2001). Environmental refugees: myth or reality? *New Issues in Refugee Research Working Paper No. 34*. UNHCR, Geneva. Преузето 10. августа 2019. ca: <https://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3ae6a0d00.pdf>
- Bove, V., Bohmelt, T., and Gleditsch, K. (2018) *Blame the victims? Refugees, state capacity, and non-state actor violence*, *Journal of Peace Research*. Преузето 16. октобра 2019. ca: https://www.researchgate.net/publication/327271050_Blame_the_victims_Refugees_state_capacity_and_non-state_actor_violence
- Comenetz, J., and Caviedes, C. (2002). Climate variability, political crises, and historical population displacements in Ethiopia. *Global Environmental Change Part B: Environmental Hazards*, 113-127.
- Elsanabar, M. H., and Abdelkader T., A. (2015). *Hydrological And Environmental Impacts Of Grand*. Eighteenth International Water Technology Conference IWTC18. Преузето 12. августа 2019. ca: <http://iwtc.info/wp-content/uploads/2015/04/80.pdf>
- Gleditsch, K. (2002) *All International Politics is Local: The Diffusion of Conflict, Integration, and Democratization*, University of Michigan Press, ISBN 978-0-472-11267-8
- Grossman, L. (2017). *Climate Change and Conflict: The Relationship Between Government Response to Climate Change and Civil Unrest in the Middle East and North Africa*. Department of Political Science and International Affairs of the University of Mary Washington. Преузето 10. октобра 2019. ca: <https://cas.umw.edu/polisci/>
- Homer-Dixon, T. F. (1994). Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases. *International Security* 19, 5-40.
- IOM. (2019). *East Africa and the Horn of Africa*. International Organization of Migration. Преузето 1. avgusta 2019. ca <https://www.iom.int/east-africa-and-horn-africa>
- IPCC (2007). *AR4 Climate Change 2007: Synthesis Report*. IPCC. Intergovernmental Panel on Climate Change. Преузето 10. октобра 2019. ca: HYPERLINK “<https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/>” <https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/>
- IPCC (2014). *AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014*. IPCC. Intergovernmental Panel on Climate Change. Преузето 10. октобра 2019. ca: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>
- Jeftić, Z., Mišev, G., Stanojević, P., i Obradović, Ž. (2018). Savremeni konflikti i njihove tendencije. *Vojno delo*, 7/2018, 23-40.

- Jovanović-Popović, D. (2013) Environment and security: The concept of ecological and environmental security. HYPERLINK "<http://176.222.236.226/doaj?func=issues&jId=88657&uiLanguage=en>" *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 103-118.
- Mares, D., and Moffett, K. (2015). Climate change and interpersonal violence: A "global" estimate and regional inequities. *Climatic Change*, 297–310.
- Messer, E. (2010). *Climate Change and Violent Conflict: A critical literature review*. Boston: Oxfam America Inc, Headquarters. Преузето 10. октобра 2019. ca: <https://www.oxfamamerica.org/static/oa3/files/climate-change-and-violent-conflict.pdf>
- Myers, N. (2005). *Environmental refugees: an emergent security issue*. *Environment and Migration*. Prague: 13th Economic Forum. Преузето 8. августа 2019. ca: <https://www.osce.org/eea/14851?download=true>
- Nardulli, P., Peyton, B., and Bajjalieh, J. (2015). Climate change and civil unrest: The impact of rapid-onset disasters. *Journal of Conflict Resolution*, 59(2), 310–335.
- O'Loughlin, J., Linke, A., and Witmer, F. (2014). Effects of temperature and precipitation variability on the risk of violence in sub-Saharan Africa, 1980–2012. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Преузето 9. септембра 2019. ca: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4250158/>
- Ostojić, G. (2016). Klimatske promene i nacionalna bezbednost. *Vojno delo*, 7, 45-67.
- Ostojić, G., i Blagojević, M. (2011). Primena hegemonije u rešavanju međunarodnih sporova oko resursa pijaće vode. *Međunarodni problemi*, 3, 359-391.
- Parfenova, E., Tchebakova, N., and Soja, A. (2019). Assessing landscape potential for human sustainability and 'attractiveness' across Asian Russia in a warmer 21st century. *IOP Publishing, Environ. Res. Lett.*, 14, 2-14.
- Plante, C., Allen, J., and Anderson, C. (2017). Effects of Rapid Climate Change on Violence and Conflict. *Policy, Politics, and Governance, Future Climate Change Scenarios, Communication Online Publication*. 1-27.
- Raleigh, C., and Urdal, H. (2007). Climate change, environmental degradation, and armed conflict. *Political Geography*, 26, 674–694.
- Reuveny, R. (2007). Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography*, 26, 656–673.
- Salehyan, I. and Gleditsch, K. (2006) *Refugees and the Spread of Civil War*, Cambridge University Press. Преузето 15. октобра 2019. ca: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/refugees-and-the-spread-of-civil-war/661D0F75EBC76E48585151BEBF858436>

- Santrač, S. (2018). *Ratovi za resurse u novom geološkom dobu*. Urban Logic Centre Препузето 18. avgusta 2019. ca: <http://urbanlogic.edu.rs/index.php/sr-yu/zurnal/5-ratovi-za-resurse-u-novom-geoloskom-dobu>
- Shaiye, A. (2012). *Factors Influencing Conflict Between Communities The Case Study Of Orma And Pokomo Communities In The Tana Delta Of Tana River County, Kenya*. University of Nairobi. Препузето 18. августа 2019. ca: <http://repository.uonbi.ac.ke/handle/11295/62235>
- UNHCR (2018) *Global trends 2018*. United Nations High Commissioner for Refugees. Препузето 11. oktobra 2019. ca: <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>
- Van de Vliert, E. (2013). Climato-economic habitats support patterns of human needs, stresses, and freedoms. *Behavioral and Brain Sciences* 36, str. 465–521.
- Young, H. (2004). *Ethiopia 2003: Towards a Broader Public Nutrition Approach*, Humanitarian Exchange Magazine 27. Препузето 10. oktobra 2019. ca: www.odihpn.org/report.asp?id=2647.

THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON POLITICAL UNRESTS AND CONFLICTS IN AFRICA: A CASE STUDY OF ETHIOPIA

Gordana Mišev, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Summary

Security challenges, risks, and threats, beyond traditional forms, have become so complex that understanding them is a way of identifying specific types of interaction that threaten security. Climate change and global warming can have serious consequences for human health, social and economic development. Intensifying climate change can increase the risk of political unrest and conflict in countries whose economic and social development is conditioned by free access to natural resources. The cause of conflict is never easy to determine because it is a set of different factors that interact with one another. A brief overview of conflicts in Africa with a particular focus on conflicts in Ethiopia and the region is presented. This paper reports on the complexity and interdependence of climate change and its consequences on political decisions, social unrest, forced migration and civil and international conflicts.

Keywords: *climate change, political conflicts, migration, Africa, Ethiopia.*

УДК 343.13:323.28]:351.74/.76(497.6)
COBISS.SR-ID 513532341

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.16

КАПАЦИТЕТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ПОГЛЕДУ КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА ТЕРОРИСТА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА УЛОГУ ПОЛИЦИЈСКИХ АГЕНЦИЈА

Предраг Поповић*, виши асистент
Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбедносних наука

* predrag84@yahoo.com

КАПАЦИТЕТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ПОГЛЕДУ КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА ТЕРОРИСТА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА УЛОГУ ПОЛИЦИЈСКИХ АГЕНЦИЈА

Сажетак: У посљедње вријеме, тероризам као неајивна друштвена појава збој своје актуелности, појавних облика и посљедица које произрокује привлачи велику пажњу. Кривично гоњење терориста представља веома тежак и мукошриан посао, који изискује мобилизацију и ангажовање одређеног броја институција (правосудни органи и полицијске агенције). Поред тога, важан допринос у овом погледу има и сам квалитет законске регулативе којом се регулише наведена област. У Босни и Херцеговини постоји велики број кривичних закона и закона о кривичном поступку, као и других закона који регулишу ову област. У овом раду, посебан акценат се ставља на улогу полицијских агенција које несумњиво представљају значајан сегмент у овој области.

Кључне ријечи: тероризам, криминалистичка полиција, кривично гоњење, Кривични закон, Закон о кривичном поступку.

Увод

У контексту свеобухватних негативних друштвених појава тероризам заузима посебно мјесто, с обзиром на његову присутност и тренд сталне експанзије, те тенденције да се испољава кроз нове појавне облике, са високим степеном организованости, тајности и интернационализације, прилагођавајући се при томе друштвено-економским и политичким односима сваке земље. У вези с тим, Босна и Херцеговина као веома сложена држава није поштеђена утицаја терористичких пријетњи. Њена специфичност огледа се у комплексној државној организацији, мултиетничности и мултирелигијској заступљености. Овакво стање ствари у великој мјери доприноси настанку појединих групација које претендују ка вршењу терористичких активности (Поповић, 2017: 44).

Свака модерна држава, па и Босна и Херцеговина, улаже одређене напоре како би се супротставила овој негативној друштвеној појави. То је и разумљиво, ако се узме у обзир став да је реч „терориста“ данас толико демонизована да има исту негативну конотацију као што су некада имале речи „фашиста“ и „комуниста“ (Хербст, 2003: 163).

Један од значајних сегмената борбе против тероризма јесте кривично гоњење терориста. Вођење кривичног гоњења извршилаца кривичних дјела је у надлежности тужиоца. Дакле, он је обавезан да врши кривично гоњење кад се стекну законски услови за покретање кривичног поступка. У вези с тим, улога тужиоца је у директној вези са примјеном начела акузаторности, по ком се кривични поступак може покренути и провести само по захтјеву тужиоца. Да би се остварили предуслови за покретање и спровођење кривичног поступка, потребно је располагати сазнањима и доказима о постојању кривичног дјела и његовог учиниоца, до чега тужилац долази поступањем у складу са својим правима и дужностима (Симовић, 2009:104).

У данашње вријеме јавља се стална потреба за унапређивањем капацитета кривичног гоњења. Прије свега, ради се на јачању институција и законске регулативе. У овом раду, поред правосудних органа и законске регулативе која регулише ову област, посебан акценат ће бити стављен на улогу полицијских агенција Босне и Херцеговине, које такође имају значајне активности у погледу кривичног гоњења. Ријеч је о Државној агенцији за истраге и заштиту (Сипа), Министарству унутрашњих послова Републике Српске, Министарству унутрашњих послова Федерације Босне и Херцеговине и Полицији Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. Такође, овдје ће бити приказани резултати емпиријског истраживања, који се односе на капацитете кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини.

Капацитети кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини

Босна и Херцеговина је држава која има сложено државну структуру. Према Уставу Босне и Херцеговине она је државна творевина која се састоји од два ентитета (Република Српска и Федерација Босна и Херцеговина) и Брчко Дистрикта (Кунић, Каран, 2012: 205). У вези с тим, јасно се види да оба ентитета и Брчко Дистрикт располажу властитим капацитетима кривичног гоњења. Међутим, поред наведених капацитета постоје и институције на државном нивоу које су надлежне за кривично гоњење.

Најзначајнији орган кривичног гоњења, као што је већ поменуто, је-сте тужилац. Тужилац је странка у кривичном поступку, али и државни орган, са задатком да гони учиниоце кривичних дјела (Симовић, 2007: 88). На тлу Босне и Херцеговине због већ поменуте сложене структуре постоји велики број тужилаштава. Наиме, организација тужилаштава у Босни и Херцеговини постављена је тако да постоје: Тужилаштво Босне и Херцеговине, Федерално тужилаштво у Федерацији Босне и Херцеговине, кантонална тужилаштва Федерације Босне и Херцеговине, Републичко тужилаштво и окружна тужилаштва у Републици Српској и Тужилаштво Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (Симовић, 2009: 106). Када је у питању борба против тероризма, важно је указати на значај Тужилаштва Босне и Херцеговине, које у пракси једино ради по предметима који се односе на кривично дјело тероризма¹. Оваква ситуација је апсурдна, пошто су и нека друга тужилаштва надлежна за кривично гоњење кривичног дјела тероризма (на примјер окружни судови у Републици Српској)².

Поред тужилаштава, и судови имају значајну улогу у овој области. Суд није орган кривичног гоњења, али у великој мјери може својим одлукама да допринесе квалитету и резултату кривичног гоњења. У погледу борбе против тероризма важно је поменути Суд Босне и Херцеговине који, такође, једини у пракси ради по предметима кривичног дјела тероризма³.

Такође, и законска регулатива је овдје шаролика. Наиме, на државном нивоу постоји Кривични закон и Закон о кривичном поступку. Такође, сваки ентитет и Брчко Дистрикт засебно имају те исте законе. Сваки од

1 Доступно на: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/>

2 Доступно на: https://www.okruznisud-bl.com/index.php?option=com_content&view=article&id=83&Itemid=55

3 Доступно на: <http://www.sudbih.gov.ba/stranica/91/pregled>

ових кривичних закона инкриминише иста кривична дјела тероризма. Ипак, једно кривично дјело које се односи на стране терористичке борце инкриминише само Кривични закон Босне и Херцеговине (члан 162б - Противзаконито формирање и придруживање страним паравојним и параполицијским формацијама). Поред наведених закона примјењује се и низ других закона који омогућавају кривично гоњење терориста⁴.

У вршењу кривичног гоњења терориста, тужилаштвима помажу одређене полицијске агенције, које у одређеним ситуацијама, и то у фази истраге, могу да раде по налогу тужиоца (Симовић, 2007: 266). У даљем тексту приказаћемо капацитете којима располажу те институције.

Државна агенција за истраге и заштитију (Сипа)

Ова полицијска агенција представља једну од најзначајнијих институција на тлу Босне и Херцеговине која се бави борбом против тероризма. Она у својој надлежности има спречавање, откривање и провођење истрага кривичних дјела из надлежности Суда Босне и Херцеговине, а посебно тероризма, организованог криминалитета, ратних злочина, трговине људима и других кривичних дјела против човјечности и вриједности заштићених међународним правом, те тешког финансијског криминала, затим, заштититу угрожених свједока и свједока под пријетњом и друге послове из њеног дјелокруга који су одређени законом (Јовичић, Шетка, 2015: 262).

Организациона структура Сипе, укључујући организационе јединице у сједишту и ван сједишта је следећа: Кабинет директора, Сектор за планирање, аналитику, сарадњу и информисање, Криминалистичко-истражно одјељење, Одјељење за унутрашњу контролу, Сектор за истраживање ратних злочина и кривичних дјела кажњивих по међународном

4 Овдје је важно навести неколико закона који омогућавају кривично гоњење терориста: Кривични закон Босне и Херцеговине (*Службени гласник*, број: 3/2003, 32/2003 - испр., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 и 35/2018); Кривични законик Републике Српске (*Службени гласник РС*, бр. 64/2017 и 104/2018 - одлука УС); Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине (*Службене новине Федерације БиХ*, бр. 36/2003, 21/2004 - испр., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 46/2016 и 75/2017); Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (*Службени гласник*, бр. 33/2013 - пречишћени текст, 47/2014 - исправка 26/16, 13/2017 и 50/2018); Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине (*Службени гласник*, бр. 93/2009, 72/2013 и 65/2018); Закон о кривичном поступку Републике Српске (*Службени гласник*, бр. 53/2012, 91/2017 и 66/2018); Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине (*Службени гласник*, бр. 35/03); Закон о Кривичном поступку Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (*Службени гласник*, бр. 34/2013 - пречишћен текст, 27/2014 и 3/2019); Закон о спречавању прања новца и финансирања терористичких активности (*Службени гласник БиХ*, бр. 47/14); Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима (*Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 53/2009 и 58/2013) и сл.

хуманитарном праву, Финансијско-обавјештајно одјељење, Јединица за специјалну подршку, Сектор за администрацију и унутрашњу подршку, Сектор за материјално-финансијске послове, Јединица интерне ревизије, Одјељење за заштиту свједока и Сектор за оперативну подршку (Јовичић, Шетка, 2018: 261).

У погледу борбе против тероризма велики значај има Криминалистичко-истражно одјељење, које ради на откривању и истраживању кривичних дјела из надлежности Суда Босне и Херцеговине, проналажењу и хапшењу починилаца тих кривичних дјела и њиховом довођењу тужиоцу, под надзором, смјерницама и налозима тужиоца, а у складу са Законом о кривичном поступку. Такође, ово одјељење ради на спречавању кривичних дјела, пружа оперативну помоћ Финансијско-обавјештајном одјељењу, прикупља обавјештења и податке о кривичним дјелима, прати и анализира безбједносну ситуацију и појаве које погодују настанку и развијању криминалитета и организује и обавља криминалистичко-стручне послове (Јовичић, Шетка, 2015: 264).

Борба против тероризма представља приоритет у раду ове агенције, што потврђује и чињеница да се у оквиру поменутог Криминалистичко-истражног одјељења Сипе налази Одсјек за борбу против тероризма и трговине АБХО. У вези с тим, као дио антитерористичке коалиције, у складу са програмским циљевима Сипе и усвојеним стратешким документима на нивоу Босне и Херцеговине, Одсјек је оспособљен да спроводи најсложеније истраге у вези с тероризмом, о чему свједоче бројне реализоване оперативне акције у овој области. Одсјек за борбу против тероризма и трговине АБХО врши спречавање, откривање и истрагу кривичних дјела тероризма и кривичних дјела недозвољене трговине нуклеарним материјама и хемијско-биолошким оружјем; изучава стање и појавне облике криминала у овој области; планира и изводи полицијске активности у рјешавању најсложенијих предмета из ове области; прати, анализира, координира и заједнички учествује у предузимању мјера и радњи у раду на најсложенијим предметима у овој области који се воде у регионалним уредима; анализира услове и околности настанка појавних облика ове врсте криминала; предлаже мјере за превенцију и обавља друге послове, у складу са законом⁵.

Поред наведеног, овдје је важно поменути и Финансијско-обавјештајно одјељење, које представља једину финансијско-обавјештајну јединицу у Босни и Херцеговини која функционише у складу са обавезујућим међународним стандардима у области спречавања и борбе против

5 Доступно на: <http://www.sipa.gov.ba/sr/o-nama/struktura/organizaciona-struktura/kriminalisticko-istravno-odjeljenje>

прања новца и финансирања терористичких активности. Ово одјељење прима, сакупља, евидентира и анализира податке, информације и документацију, те истражује и просљеђује резултате анализа и/или истрага, податке и документацију тужилаштвима и другим надлежним органима, како у Босни и Херцеговини тако и у иностранству. Такође, обавља и послове превенције прања новца и финансирања терористичких активности, промовише сарадњу између надлежних органа Босне и Херцеговине, Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, односно промовише сарадњу с надлежним органима других држава и међународних организација у овој области⁶.

Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Ова институција такође представља једну од најзначајнијих институција у погледу борбе против тероризма. Она се састоји од следећих основних организационих јединица у сједишту Министарства: Служба министра, Кабинет министра, Служба за заштиту интегритета и законитости у раду, Полицијски одбор, Директор полиције, управе (Управа полиције, Управа криминалистичке полиције, Управа за организовани и тешки криминалитет, Управа за борбу против тероризма и екстремизма, Управа за обезбјеђење личности и објеката, Управа за полицијску подршку, Управа за информационо-комуникационе технологије, Управа за правне и кадровске послове, Управа за материјално-финансијске и имовинске послове, Управа за полицијску обуку), Специјална антитерористичка јединица и Центар за обуку. Једина основна организациона јединица ван сједишта Министарства је полицијска управа, као регионални ниво организације, којих има десет. У њеном саставу су: полицијске станице, сектори, одјељења, јединице, оперативна дежурства, одсјеци, групе, тимови и станична одјељења полиције (Јовичић, Шетка, 2018: 165).

Када је ријеч о тероризму, све униформисане и криминалистичке организационе јединице Министарства се на неки начин у склопу својих редовних послова и задатака баве и борбом против тероризма. У оквиру Службе министра постоји Одјељење за међународну сарадњу, које координира послове међународне сарадње (што се односи и на сарадњу по питању тероризма), у складу са законским прописима Републике Српске и Босне и Херцеговине и споразумима потписаним са полицијским структурама Босне и Херцеговине и Брчко Дистрикта⁷.

6 Доступно на: <http://www.sipa.gov.ba/sr/o-nama/struktura/organizaciona-struktura/finansijsko-obavjestajno-odjeljenje>

7 Доступно на: <http://www.mup.vladars.net>

Даље, овдје је важно поменути Управу за борбу против тероризма и екстремизма, која је формирана с циљем да се на тај начин актуелизира и појача сваки вид превентивно репресивне дјелатности (Поповић, 2017: 47). Она се састоји од двије јединице: Јединице за борбу против тероризма и екстремизма и Јединице за превенцију и аналитику. Поменута управа има следеће надлежности: врши обраду кривичних дјела из области тероризма и екстремизма као и ратних злочина и кривичних дјела по међународном хуманитарном праву; врши послове контроле, надзора и инструктивног усмјеравања рада свих организационих јединица Министарства унутрашњих послова Републике Српске надлежних за рад по наведеним кривичним дјелима, уз подршку криминалистичко-обавјештајних анализа, криминалистичко-техничких метода и средстава и посебних оперативних послова; врши надзор над законитошћу рада тих организационих јединица, предлаже мјере, одређује рокове, одређује обавезе полицијских управа у области контроле наложених мјера, а све с циљем превенције, откривања и расвјетљавања кривичних дјела из области тероризма и екстремизма, као и откривања и расвјетљавања ратних злочина и кривичних дјела по међународном хуманитарном праву; за потребе вођења аналитичке истраге користи све расположиве базе података Министарства, као и податке и информације из свих отворених извора; под условом и на начин прописан законом, издваја и користи случајне налазе прикупљене истражним и посебним истражним радњама ради покретања нове истраге или допуне постојећих истрага; прати реализацију, предлаже мјере унапређења, прати, проучава и анализира стање, кретање и појавне облике криминалитета из своје надлежности, као и примјену криминалистичко-техничких метода, криминалистичко-обавјештајне анализе и посебних оперативних послова; усмјерава рад других организационих јединица на пословима борбе против тероризма и екстремизма и њихове превенције; предузима мјере на унапређењу организације, вршења послова и послова побољшања ефикасности на пољу борбе против тероризма и екстремизма; припрема подзаконске прописе којима се регулише рад и поступање на пољу борбе против тероризма и екстремизма; припрема програме стручног оспособљавања и усавршавања, припрема аналитичко-информативне материјале из дјелокруга рада; остварује потребну сарадњу са другим државним органима; поступа по релевантним сазнањима обавјештајно-безбједносне службе када се односе на дјелокруг рада Управе; обавља и друге послове из дјелокруга рада Управе⁸.

8 Доступно на: <http://www.mup.vladars.net/lat/index.php?vijest=policija&vrsta=uprava-terorizam-ekstremizam>

Такође, овдје је важно споменути и Специјалну антитерористичку јединицу, која планира, организује и извршава најсложеније безбједносне послове и задатке који се односе на сузбијање тероризма, као што су: директна интервенција у циљу елиминисања терористичких група и разбијања организованих мрежа терориста; откривање, хватање и неутрализовање организованих криминалних група и појединаца; усклађивање плана акција са другим учесницима у акцији; помоћ оперативним организационим јединицама Министарства у извршавању одређених оперативно-тактичких мјера и радњи које су ван њиховог домена дјеловања. Такође, један од важних задатака Специјалне антитерористичке јединице је рјешавање талачких ситуација, које се одвија кроз следеће активности: ослобађање талача из отетог авиона, воза, пловног објекта, теретног или путничког моторног возила, стана, куће или другог грађевинског објекта; преговарање о ослобађању талача без употребе силе; успостављање јавног реда и мира у ситуацијама високог ризика и сл.⁹

Министарство унутрашњих послова Федерације Босне и Херцеговине

Министарство унутрашњих послова (МУП) Федерације Босне и Херцеговине је такође важна и значајна институција у погледу борбе против тероризма. МУП врши спречавање и откривање кривичних дјела тероризма, међукантоналног криминала, стављања у промет опојних дрога и организованог криминала, те проналажење и хватање учинилаца тих кривичних дјела и њихово привођење надлежним органима. У надлежности МУП-а су и: осигурање одређених особа и зграда Федерације; школовање, стручно оспособљавање и усавршавање; стицање и престанак држављанства Федерације. Поред наведених послова, ова институција је надлежна и за заједничке послове Федерације Босне и Херцеговине и кантона, који нису надлежни за кривична дјела тероризма, а у које спадају: провођење закона и других прописа о држављанству, лично име, матичне књиге и матични регистар, агенције и унутрашње службе за заштиту људи и имовине, инспекцијски надзор заштите од пожара, експлозивне материје, превоз опасних материја, послови детективске дјелатности, провођење одређених мјера и радњи које се односе на област насиља у породици, у складу са законом, као и други послови одређени законима Федерације. Поменуте послове ова институција

9 Доступно на: <http://www.mup.vladars.net/lat/index.php?vijest=policija&vrsta=saj>

обавља преко својих организационих јединица: Кабинета министра, Секретара, Сектора за правне послове, Сектора за материјално-финансијске послове, Сектора за опште и заједничке послове, Полицијске академије, Федералне управе полиције, Инспектората за надзор рада агенција и унутрашњих служби за заштиту људи и имовине од пожара и Јединице за интерну ревизију (Јовичић, Шетка, 2018: 273).

Министарство унутрашњих послова Федерације Босне и Херцеговине¹⁰, као што смо рекли, у оквиру своје надлежности бави се и спречавањем и откривањем кривичних дјела тероризма. Наведену активност остварује путем своје организационе јединице, Федералне управе полиције. Наиме, овдје је важно напоменути да се у оквиру Федералне управе полиције налази Федерална истражна служба криминалистичке полиције, која непосредно спроводи најсложеније криминалистичке обраде на подручју Федерације Босне и Херцеговине. У вези са тим, у складу са надлежностима Федералног министарства унутрашњих послова, организује и остварује сарадњу по питањима спречавања и откривања кривичних дјела, укључујући и кривично дјело тероризма. Такође, и Сектор униформисане полиције има велики значај у погледу борбе против тероризма. Његови припадници планирају појачане мјере безбједности за заштиту личности приликом њиховог боравка на подручју Федерације Босне и Херцеговине, анализирају и утврђују матрицу сигурносног ризика за личности које штите, те на такав начин превентивно дјелују на могуће терористичке пријетње. Поред наведеног, пружају подршку другим организационим јединицама у извршавању оперативних акција, при хапшењу, претресима и задржавању лица, што се односи и на терористе¹¹.

У оквиру Федералне управе полиције налази се и Специјална полицијска јединица, која је намјењена за вршење сложених и високоризичних безбједносних послова. Прије свега, ту се мисли на борбу против тероризма, организованог криминала и хапшење посебно опасних криминалаца и криминалних група које својом дјелатношћу представљају велику опасност по живот или пријете разарањем материјалних добара с тешким посљедицама. Такође, ова јединица је обучена и опремљена да у компликованим и екстремним ситуацијама (на примјер талачке ситуације) обавља најсложеније полицијске послове – антиснајперске заштите, потраге, праћења, блокаде, засједе, претресе, привођење опасних и одбјеглих особа (Шетка, 2016: 141).

10 Доступно на: <http://www.fmup.gov.ba/v2/>

11 Доступно на: <http://www.fup.gov.ba/>

Полиција Брчко Дистрикта

Полиција Брчко Дистрикта такође даје свој допринос у борби против тероризма. Она је надлежна за следеће послове: заштита живота и имовине; заштита људских права и слобода грађана загарантованих Уставом Босне и Херцеговине и Статутом Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине; спречавање, откривање и истраживање кривичних дјела и прекршаја који нису у искључивој надлежности других полицијских органа Босне и Херцеговине; послови и задаци који се односе на одржавање јавног реда и мира; осигурање одређених личности и објеката у Дистрикту; послови и задаци који се односе на одржавање јавних скупова; послови безбједности саобраћаја на путевима Дистрикта и други послови у области безбједности саобраћаја утврђени законом; послови контроле набавке, држања и ношења оружја и муниције и вођења прописаних евиденција; други послови и задаци које полицији повјери тужилац Дистрикта и друга тужилаштва у Босни и Херцеговини; послови који се односе на област производње, промета и складиштења експлозивних материја које су у надлежности Дистрикта; послови који се односе на рад агенција за заштиту људи и имовине; провођење прописа о оружју и муницији; инспекцијски надзор у областима из своје надлежности; управни и други стручни послови утврђени законом или другим прописима; други послови и задаци стављени у њену надлежност у складу са законом (Шетка, 2016: 145-146).

Основне организационе јединице полиције Брчко Дистрикта су: Кабинет шефа полиције, Оперативно комуникацијски центар, Јединица опште полиције, Јединица криминалистичке полиције, Јединица саобраћајне полиције, Јединица специјалне полиције, Јединица за истраживање ратних злочина, Јединица за сузбијање тероризма и екстремног насиља, Јединица за професионалне стандарде и Јединица за административне послове¹².

Као и код ентитетских министарстава, све униформисане и криминалистичке организационе јединице Полиције Брчко Дистрикта се на неки начин у склопу својих редовних послова и задатака уједно баве и борбом против тероризма. Као примјер може послужити Јединица опште полиције, која обезбјеђује одређене личности и објекте и на такав начин превентивно дјелује у погледу спречавања терористичких активности¹³.

Даље, овдје је најважније поменути Јединицу за спречавање и сузбијање тероризма и екстремног насиља, која је надлежна да: прати, изучава и истражује стања и појавне облике кривичних дјела тероризма и појаве у овом подручју полицијског дјеловања и пружа стручну помоћ; организује, планира, предузима оперативне и друге мјере и радње и најпогодније начине за спречавање и откривање извршилаца кривичних дјела и носилаца безбјед-

12 Доступно на: <https://policijabdbih.gov.ba/sr/organizacione-jedinice-policije/kabinet-efa-policije.html>

13 Доступно на: <https://policijabdbih.gov.ba/sr/organizacione-jedinice-policije/jop.html>

носно интересантних појава из овог подручја полицијског дјеловања; врши израду и судјелује у изради информација и других стручних материјала; сарађује са другим организационим јединицама Полиције Брчко Дистрикта; остварује непосредну сарадњу с другим државним тијелима, институцијама, међународним организацијама и полицијама страних држава у обављању послова који се односе на борбу против тероризма и вођење прописаних евиденција из своје надлежности¹⁴.

Емпиријско истраживање

Истраживање „Стратешки и правни аспекти контроле тероризма са посебним освртом на Босну и Херцеговину“ извршено је у периоду од 22. 3. 2019. до 29. 5. 2019. године, а као инструмент за прикупљање података кориштен је интервју.¹⁵ У питању је структурирани интервју, у коме је кориштена Ликертова скала. Наведено истраживање је спроведено на узорку од 22 испитаника, а ријеч је о политичким представницима, тужиоцима, руководиоцима полицијских и безбједносних тијела, научним и образовним радницима, експертима из области борбе против тероризма који се баве институционалном сарадњом, стратешким питањима и стратешким планирањем везаним за тероризам и полицијским службеницима који се баве контролом тероризма. Из поменутог ширег истраживања, за потребе овог рада биће анализирана три питања.

Табела 1. Процијените капацитете кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини користећи скалу од 1 до 5 (1 - капацитети не постоје; 2 - капацитети су лоши; 3 - капацитети су нити лоши, нити добри; 4 - капацитети су добри; 5 -капацитети су изванредни)

	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Кумулативни процент
Капацитети не постоје	2	9,1	9,1	9,1
Капацитети су лоши	5	22,7	22,7	31,8
Капацитети нити су лоши, нити су добри	8	36,4	36,4	68,2
Капацитети су добри	6	27,3	27,3	95,5
Капацитети су изванредни	1	4,5	4,5	100,0
Укупно	22	100,0	100,0	

14 Доступно на: <https://policijabdbih.gov.ba/sr/organizacione-jedinice-policije/jssten.html>

15 Интервју је спроведен у циљу израде докторске дисертације

На питање да процијене капацитете кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини користећи скалу од 1 до 5 (1 - капацитети не постоје; 2 - капацитети су лоши; 3 - капацитети су нити лоши, нити добри; 4 - капацитети су добри; 5 - капацитети су изванредни), од укупног броја испитаника (22), два испитаника (9,1%) сматрају да капацитети не постоје, пет (22,7%) сматра да су лоши, осам испитаника (36,4%) сматра да су нити лоши, нити добри, шест испитаника сматра да су капацитети добри и један испитаник (4,5%) сматра да су изванредни.

Анализом добијених резултата у погледу одговора на горе наведено питање, јасно се види да капацитети кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини постоје и да су на средњем нивоу. Мишљења смо да извјесни капацитети постоје, али да се не користе на адекватан начин. Главни разлог за то огледа се у специфичности саме Босне и Херцеговине и њеној сложеној државној структури. И поред тога, поменуто капацитете је потребно свакодневно унапређивати и на квалитетан начин користити у пракси.

Табела 2. Шта се конкретно ради по питању унапређења капацитета кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини?

	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Кумулативни процент
Извршена је модификација законског система и прилагођавање законских прописа тренутној ситуацији, инкриминисана су сва кривична дјела тероризма која су актуелна у свијету и формиране су различите организационе јединице које се баве овом области	16	72,7	72,7	72,7
Едукују се и опремају кадрови, размјењују се подаци, указује се на нове трендове и опасности, гдје се тежиште ставља на превенцију	1	4,5	4,5	77,3
Не ради се ништа	5	22,7	22,7	100,0
Укупно	22	100,0	100,0	

Анализом одговора на питање шта се конкретно ради по питању унапређења капацитета кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини, од укупног броја испитаника (22), 16 испитаника или њих 72,7% сматра да је извршена модификација законског система и прилагођавање законских прописа тренутној ситуацији, инкриминисана су сва кривична дјела тероризма која су актуелна у свијету и формиране различите организационе јединице које се баве овом области; један испитаник (4,5%) сматра да се едукују и опремају кадрови, размјењују подаци, указује на нове трендове и опасности, гдје се тежиште ставља на превенцију, док је пет испитаника (22,7%) изразило мишљење да се не ради ништа.

Добијени резултати јасно указују шта се конкретно ради по питању наведеног унапређења. У вези са тим, не можемо се сложити са ставом пет испитаника који сматрају да се ништа не ради. Спровodeћи своје обавезе које произилазе из различитих међународних докумената, Босна и Херцеговина уједно предузима и горе наведене активности у циљу унапређења кривичног гоњења. Такође, важно је поменути ставове појединих испитаника који сматрају да је овдје највећи проблем то што по овом питању раде судије које немају довољно знања и искуства, као и тужиоци који воде истрагу, а немају знања из криминалистике. Мишљења смо да је потребно поставити квалитетан кадар на мјеста судија и тужилаца, те повећати ниво едукације и оспособљавања поменутог кадра.

Табела 3. Шта би по вашем мишљењу требало промијенити по питању унапређења капацитета кривичног гоњења терориста у БиХ?

	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Кумулативни процент
Да се на адекватан начин законска регулатива спроводи у пракси	15	68,2	68,2	68,2
Интензивирати рад у пракси	4	18,2	18,2	86,4
Укинути тужилачки концепт истраге и вратити концепт истражног судије који је много ефикаснији, а тиме би се вратила нека овлаштења полицији, гдје би она могла нешто самосталније да ради уз адекватну контролу правосуђа	1	4,5	4,5	90,9
Да ентитетска тужилаштва раде по овом питању, а не само Тужилаштво БиХ	2	9,1	9,1	100,0
Укупно	22	100,0	100,0	

На питањешта би требало промијенити по питању унапређења капацитета кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини, 15 испитаника или њих 68,2% сматра да би требало да се на адекватан начин законска регулатива спроводи у пракси, четири испитаника (18,2%) да би требало интензивирати рад у пракси, један испитаник (4,5%) сматра да би требало укинути тужилачки концепт истраге и вратити концепт истражног судије који је много ефикаснији, а тиме би се вратила нека овлаштења полицији, гдје би она могла нешто самосталније да ради уз адекватну контролу правосуђа над радом полиције” и два испитаника (9,1%) сматрају да би требало да се подијеле надлежности и да ентитетска тужилаштва раде по овом питању, а не само да то ради Тужилаштво Босне и Херцеговине.

Анализирајући добијене резултате, са сигурношћу можемо рећи да су испитаници понудили квалитетне приједлоге шта би по овом питању требало промијенити. Мишљења смо да у Босни и Херцеговини постоје могућности адекватније примјене законске регулативе, као и интензивирања рада у пракси по питању кривичног дјела тероризма. На примјер, евидентно је да су се у Босни и Херцеговини у протекло вријеме изрицале благе кривичне санкције за одлазак на страна ратишта. Даље, тужилачки концепт истраге се није показао баш као квалитетно ријешење. Нису постигнути резултати који су очекивани примјеном наведеног концепта. Потребно је да се полицији дају већа овлаштења, гдје би резултати били сигурно квалитетнији. Поред тога, потребно је да правосудни органи ентитета раде на предметима из ове области, јер би се на такав начин подигао квалитет рада и постигли већи резултати у овој области.

Закључак

Тероризам као негативна друштвена појава је у посљедње вријеме постао једна од највећих пријетњи глобалној и националној безбједности. Са његовим посљедицама, нажалост, у посљедње вријеме суочава се и Босна и Херцеговина. С обзиром на специфичности Босне и Херцеговине, морамо да укажемо на постојање већих безбједносних изазова које те специфичности проузрокују. Дакле, због сложености државне структуре, мултиетничности, мултирелигијске заступљености, Босна и Херцеговина је постала погодна тло за стварање одређених групација које испољавају екстремистичке идеје и спроводе терористичке активности.

У таквим околностима долазе до изражаја капацитети кривичног гоњења као један од значајних сегмената борбе против тероризма. Јасно се види да Босна и Херцеговина располаже великим бројем институција које могу да врше кривично гоњење терориста. Наиме, поред Тужилаштва Босне и Херцеговине постоје и друга тужилаштва која могу да врше кривично гоњење терориста. Ипак, у пракси то само врши Тужилаштво Босне и Херцеговине, чије се надлежности у овом погледу, као што смо видјели, преклапају са надлежностима тужилаштва из ентитета. Такође, таква ситуација је и са судовима, гдје у пракси, о предметима кривичног дјела тероризма одлучује искључиво Суд Босне и Херцеговине.

Што се тиче законске регулативе, јасно се види да постоји мноштво закона који регулишу ову област. Међутим, овдје је евидентан проблем који се односи на чињеницу да сви кривични закони на тлу Босне и Херцеговине на исти начин регулишу кривична дјела тероризма. То представља велики проблем и ствара велику забуну, што свакако може довести до преклапања и сукоба надлежности између институција које примјењују поменуте законе. Потребно је такве ствари промијенити и прецизно одредити један кривични закон који ће ове инкриминације регулисати и на бази тога прецизно одредити надлежности институција које тај закон спроводе. Не може се правним нередом створити ред у држави.

Босна и Херцеговина располаже и мноштвом полицијских агенција које помажу тужилаштву у погледу кривичног гоњења тероризма. Ове полицијске агенције располажу значајним капацитетима у погледу својих организационих јединица, које могу да предузму значајне мјере у погледу борбе против тероризма. Такође, због конфузне законске регулативе и међу њима некад, нажалост, дође до преклапања и сукоба надлежности.

И најзад, на основу добијених резултата истраживања јасно се види да капацитети кривичног гоњења терориста у Босни и Херцеговини постоје и да су на неком средњем нивоу. Нажалост, постојећи капацитети се не користе на адекватан начин. Такође, евидентан проблем је недостатак квалитетних кадрова у правосуђу који раде на предметима из области тероризма. Даље, у циљу унапређења капацитета кривичног гоњења терориста неопходно је: на адекватан начин законску регулативу спроводити у пракси; интензивирати рад у пракси; укинути тужилачки концепт истраге и вратити концепт истражног судије који је много ефикаснији, а тиме би се вратила нека овлаштења полицији, те би она могла самосталније да ради, уз адекватну контролу правосуђа; поделити надлежности и да ентитетска тужилаштва раде по овом питању, а не само Тужилаштво Босне и Херцеговине.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовичић, Д., Шетка, Г. (2015). *Организација и надлежност полиције*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
- Јовичић, Д., Шетка, Г., (2018). *Организација и надлежност полиције*. Бања Лука: Графомарк.
- Кунић, П., Каран, С., (2012). *Уставно право*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
- Поповић, П., (2017). Сарадња полиције Републике Српске са другим субјектима у размени информација од значаја за контролу тероризма у Босни и Херцеговини. *Безбедност*, 59(2), 43-58.
- Симовић, М., (2007). *Кривично процесно право*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
- Симовић, М., (2009). *Кривично процесно право*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
- Herbst, P., (2003). *Talking Terrorism: A Dictionary of the Loaded Language of Political Violence*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Шетка, Г., (2016). *Ушлицај организације полицијских струкура у Босни и Херцеговини на стање безбједности*. Бања Лука: Факултет за безбједност и заштиту.
- Кривични закон Босне и Херцеговине, *Службени гласник*, број: 3/2003, 32/2003 - испр., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 и 35/2018.
- Кривични законик Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 64/2017 и 104/2018-одлука УС.
- Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 36/2003, 21/2004 - испр., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 46/2016 и 75/2017.
- Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник*, бр. 33/2013 - пречишћени текст, 47/2014 - исправка 26/16, 13/2017 и 50/2018.
- Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине, *Службени гласник*, бр. 93/2009, 72/2013 и 65/2018).
- Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Службени гласник*, бр. 53/2012, 91/2017 и 66/2018.
- Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине, *Службени гласник*, бр. 35/03.
- Закон о Кривичном поступку Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник*, бр. 34/2013 – пречишћен текст, 27/2014 и 3/2019.
- Закон о спречавању прања новца и финансирања терористичких активности, *Службени гласник БиХ*, бр. 47/14.
- Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима, *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 53/2009 и 58/2013.

Интернет извори

Криминалистичко-истражно одјељење Сипе, доступно на: <http://www.sipa.gov.ba/sr/o-nama/struktura/organizaciona-struktura/kriminalisticko-istravno-odjeljenje> (приступљено 8. септембра 2019. године).

Криминалистичко-обавјештајно одјељење Сипе, доступно на: <http://www.sipa.gov.ba/sr/o-nama/struktura/organizaciona-struktura/finansijsko-obavjestajno-odjeljenje> (приступљено 8. септембра 2019. године).

Министарство унутрашњих послова Републике Српске, доступно на: <http://www.mup.vladars.net> (приступљено 9. септембра 2019. године).

Управа за борбу против тероризма и екстремизма Министарства унутрашњих послова Републике Српске, доступно на: <http://www.mup.vladars.net/lat/index.php?vijest=policija&vrsta=uprava-terorizam-ekstremizam> (приступљено 9. септембра 2019. године).

Специјална антитерористичка јединица Министарства унутрашњих послова Републике Српске, доступно на: <http://www.mup.vladars.net/lat/index.php?vijest=policija&vrsta=saj> (приступљено 9. септембра 2019. године).

Федерално министарство унутрашњих послова, доступно на: <http://www.fmup.gov.ba/v2/> (приступљено 10. септембра 2019. године).

Федерална управа полиције, доступно на: <http://www.fup.gov.ba/> (приступљено 10. септембра 2019. године).

Полиција Брчко Дистрикта, доступно на: <https://policijabdbih.gov.ba/sr/organizacione-jedinice-policije/kabinet-efapolicije.html> (приступљено 10. септембра 2019. године).

Јединица опште полиције Брчко Дистрикта, доступно на: <https://policijabdbih.gov.ba/sr/organizacione-jedinice-policije/jop.html> (приступљено 10. септембра 2019. године).

Јединица за спречавање и сузбијање тероризма и екстремног насиља, доступно на: <https://policijabdbih.gov.ba/sr/organizacione-jedinice-policije/jssten.html> (приступљено 10. септембра 2019. године).

Суд Босне и Херцеговине, доступно на: <http://www.sudbih.gov.ba/stranica/91/pregled> (приступљено 10. септембра 2019. године).

Тужилаштво Босне и Херцеговине, доступно на: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/> (приступљено 12. септембра 2019. године).

Окружни суд у Бања Луци, доступно на: https://www.okruznisud-bl.com/index.php?option=com_content&view=article&id=83&Itemid=55 (приступљено 12. септембра 2019. године).

CAPACITY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN TERMS OF CRIMINAL PROSECUTION OF TERRORISTS WITH SPECIAL EMPHASIS TO THE ROLE OF POLICE AGENCIES

Predrag Popović, Assistant
University of Banja Luka, Faculty of Security Studies

Summary

Lately, terrorism as a negative social phenomenon has been attracting a lot of attention because of its actuality, its forms of manifestations and its consequences. Prosecution of terrorists is a very difficult and demanding job, requiring the mobilization and involvement of a number of institutions (judicial authorities and police agencies). In addition, the quality of the legislation, which regulates the mentioned area, has an important impact. There are a number of Criminal Laws and Criminal Procedure Laws in Bosnia and Herzegovina, as well as some other laws that regulate this area. In this article, special emphasis is placed on the importance of police agencies, which undoubtedly represent a really significant segment in this area.

Keywords: *terrorism, police agencies, criminal prosecution, criminal Law, criminal procedure code.*

УДК 343.1

COBISS.SR-ID 513532853

https://doi.org/10.18485/fb_godisnjak.2019.17

ПРАВНО ДЕЈСТВО СПОРАЗУМА О ПРИЗНАЊУ КРИВИЧНОГ ДЕЛА*

Наталија Живковић**, студенткиња докторских студија***
Универзитет у Београду, Правни факултет

* Овај рад је скраћена верзија приступног рада одбрањеног на Правном факултету Универзитета у Београду.

** nataly.zivkovic@gmail.com

*** Ауторка је и стипендисткиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ПРАВНО ДЕЈСТВО СПОРАЗУМА О ПРИЗНАЊУ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Сажетак: Споразум о признању кривичног дела је правни инструмент који омогућава да се кривични поступак води у поједностављеној форми. Представља својеврстан вид нагодбе јавног тужоца и окривљеног о постојању кривичног дела на страни окривљеног и санкцији за то дело. У раду, аутор најпре разматра питање истинитости самог признања, односно могућности размимилажења стварног чињеничног стања и чињеничног стања наведеног у споразуму. Затим је приказан један репрезентативан случај из праксе, на коме се може сагледати суштина проблема коришћења пресуде по основу споразума као доказа у другим кривичним поступцима. У централном делу рада указано је на разлоге због којих судови у поступцима против других окривљених не би требало да узимају као већ утврђене чињенице из пресуда донетих на основу споразума о признању кривичног дела, ни да наведеном пресудом подупиру постојање одређених чињеница. У раду су, ипак, анализирани пресуде и правни ставови које судови заузимају по овом питању, а направљена је и паралела са решењима овог питања у земљама региона.

Кључне речи: споразум о признању, пресуда, нагодба, правно дејство, доказни значај.

Увод

Споразум о признању кривичног дела представља правни институт “преговарачке правде”, пореклом је из правног система САД, где има традицију дугу више од два века¹ и сматра се једном од најизраженијих особености англосаксонског правног система (Turner, 2017: 221). Иако је овај споразум предмет критика, може се уочити “тријумфални марш консенсуалне (и друге јефтиније) процесне форме” (Weigend, 1992: 486, 493, наведено према Thaman, 2007: 1). Озакоњење овог правног института у САД уследило је 1970. године, одлуком Врховног суда САД у случају *Brady v. United States*,² када је заузет став да је преговарање о кривници инхерентно кривичном праву (Alschuler, 1979: 6).³

У европскоконтиненталним земљама споразуми се јављају знатно касније, а један од разлога за то јесте традиционално схватање да кривични поступак служи интересима којима окривљени не могу располагати (Дамашка, 2004а: 8). Идеја о корисности института споразума у европскоконтиненталним земљама узима маха тек након Другог светског рата. У српско кривичнопроцесно законодавство овај правни институт уведен је Законом о изменама и допунама ЗКП-а 2009. године.⁴ Заузимање јединственог става стручне јавности о споразуму као важном инструменту повећања ефикасности борбе против криминалитета, имало је за последицу озакоњење института споразума о признању кривице (Бејатовић, 2012: 8). Основни циљ његовог увођења у наш правни систем је поједностављење кривичног поступка.⁵

Споразум о признању кривичног дела представља сагласност воља, тј. својеврсну нагодбу јавног тужиоца и окривљеног о постојању кривичног дела на страни окривљеног, што подразумева договор о правној квалификацији и чињеничном опису, као и санкцији за то дело. Главни мотив окривљеном за закључење овог споразума јесте блажа санкција од оне коју би добио да се против њега води редовни кривични поступак.⁶

1 Настанак и развој споразума о признању кривичног дела везује се за прву деценију 19. века. Иако постоје чврсти докази о преговарању о кривници и у ранијим вековима, такви случајеви су изоловани и спорадични, што не даје основа да се говори о постојању систематског режима споразума (Fisher, 2000: 864).

2 United States Supreme Court, *Brady v. United States*, 397 U.S. 742 (1970).

3 Пре тога се судови и законодавац нису изјашњавали о пракси примене института споразума и он се нашироко примењивао, али се сматрало да спада у “сиву зону” (Бајовић, 2009: 56).

4 Службени гласник РС, бр. 72/09.

5 Применом института споразума о признању кривичног дела кривични поступак се убрзава на тај начин што се избегава доказни поступак. Такође, смањују се процесни трошкови и штеде буџетска средства, а судовима омогућава да се изборе са великим бројем судских предмета без повећања броја судија (Грубач, 2015: 6).

6 Додатни мотив окривљеном за закључење споразума може бити потреба да се избегну неизвесност и нелагодност које носи вођење кривичног поступка, као и да се избегну трошкови кривичног поступка, односно немогућност да се снесе такви издаци (Delibašić, 2014: 264).

Са друге стране, корист од овакве “сарадње” на страни јавног тужиоца огледа се у значају који исказ окривљеног има за поткрепљивање навода оптужбе (Илић и сар., 2018: 817). Јавни тужилац отклања неизвесност коју за њега носи терет доказивања постојања кривичног дела, будући да се доказни поступак не спроводи уколико споразум буде прихваћен и потврђен судском одлуком. Поред тога, јавни тужилац добија уштеду на времену и буџетским средствима које може искористити за гоњење других окривљених.

Према Бајовић, “правно дејство споразума о признању кривичног дела огледа се у могућности доношења пресуде (а самим тим и изрицања и извршења кривичне санкције према окривљеном) и без вођења редовног кривичног поступка” (Бајовић, 2015а, 677). У пракси наших судова уочава се тенденција да се пресуда на основу споразума о признању кривичног дела користи као доказ у кривичним поступцима који се воде против других окривљених. Таква пракса је спорна како са аспекта учесника кривичног поступка, тако и са нормативног и теоријског аспекта.

Споразум (нагодба) и истина

Обе стране у преговорима за закључење споразума о признању кривичног дела су обично искусни учесници. И тужиоци и браниоци на основу искуства имају добар осећај за “тржишну цену” кривичног дела за сваки појединачни случај (Scott and Stuntz, 1992: 1922). Стога се поставља питање да ли чињенично стање описано у споразуму о признању кривичног дела одговара стварном чињеничном стању или представља производ “трговине”, односно уступака и једне и друге стране учињених приликом преговора о закључењу споразума. Признајући кривицу, оптужени “продају” своја процесна права тужиоцу, а заузврат добијају уступке које више цене од права која су предали (Easterbrook, 1992: 1975).⁷

Шкулић указује да “када се амерички тужилац споразумева са окривљеним, често је врло битна ‘ставка’ спремност окривљеног да се појави као сведок против других ‘озбиљнијих играча’” (Шкулић и Илић, 2012: 94). Како је код нас споразум о сведочењу окривљеног могуће закључити само у погледу кривичних дела за која је надлежно јавно тужилаштво посебне надлежности, тим пре ће јавни тужилац тежити да

⁷ У теорији је присутан и став који заступа Лангбејн (Langbein), да могућност изрицања веће казне, као и велики трошкови поступка, уколико се води редовни кривични поступак уместо склапања споразума о признању кривичног дела, представља средство приморавања окривљеног да закључи споразум (Langbein, 1978: 12-13).

кроз признање једног окривљеног стекне “оружје” које ће искористити против других окривљених. Тако окривљени може под притиском јавног тужиоца признати да је друго лице такође учествовало у извршењу кривичног дела и предузело одређене радње, само зато што му то тражи јавни тужилац, а заузврат добија блажу казну и друге погодности. У том смислу често се истиче да окривљеног не интересује истина, него само корист коју може добити, па и по цену да призна неистините делове оптужнице (Делибашић, 2015: 64).

Треба напоменути да окривљени некад не схватају у потпуности последице признања које дају, с обзиром да закон не предвиђа обавезу јавног тужиоца да упозори окривљеног да споразум, односно пресуда донета на основу споразума, може бити коришћен као доказ против других окривљених. Сматрамо да је разлог због кога не постоји таква законска одредбе у томе што интенција законодавца није била да се наведени споразум и пресуда користе као доказ. Не схватајући у потпуности последице склапања споразума по саокривљене, окривљени се води логиком да од таквог признања, које се од њега захтева, он има користи док други нема штете. Ипак, бранилац који познаје судску праксу требало би да упозори окривљеног на могућност коришћења пресуде на основу споразума о признању као доказа. Са друге стране, могуће је да окривљени намерно пребаци део одговорности са себе на друга лица како би “боље прошао” у поступку.

Исказ из споразума не може се поистоветити са исказом сведока кога би заклетва и страх од кривичне одговорности терали на истинито исказивање (Бајовић, 2017: 725). Овде је реч о исказу окривљеног који у кривичном поступку нема дужност да говори истину. Штавише, нови Законик о кривичном поступку (ЗКП)⁸ је укинуо дужност суда да утврђује истину у кривичном поступку. Суд при потврђивању споразума о признању кривичног дела проверава само да ли су други докази који су прибављени у супротности са признањем окривљеног, док се не захтева да постоје докази који поткрепљују признање. Имајући у виду све наведено, може се закључити да споразуми и нагодбе нису поуздан пут ка утврђивању чињеница као што је то случај у неким другим областима (Данашка, 2004b: 1032).

⁸ Законик о кривичном поступку - ЗКП, *Службени гласник РС*, бр.72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019.

Случај из праксе

У наредним излагањима приказан је репрезентативан случај из праксе, на коме се може сагледати суштина проблема.

Лицу С.Б., као и још једанаесторици саокривљених, стављено је на терет да су као припадници организоване криминалне групе проналазили стране држављане – мигранте, заинтересоване за прелазак државне границе, у циљу стицања финансијске користи, за шта је С.Б. и осуђен. Првостепени суд је у доказном поступку изводио као доказ пресуде донете по основу споразума о признању кривичног дела за лица К.Ј., В.Б., П.Д. и О.А. Виши суд у Београду је констатовао да су неке чињенице потврђене тим пресудама, док је на једном месту у образложењу пресуде експлицитно наведено да је постојање организоване криминалне групе утврђено наведеним пресудама донетим по основу споразума. При томе је у току поступка одбијен предлог одбране да се лице В.Б. и друга лица која су склопила споразуме испитају на главном претресу као сведоци на околност постојања организоване криминалне групе.

На првостепену пресуду одбрана је уложила жалбу, истичући да је С.Б. поступао самостално, односно у саизвршилаштву, а да није био члан организоване криминалне групе, те да је постојање организоване криминалне групе утврђено доказом на коме се пресуда не може заснивати – пресудом по основу споразума о признању кривичног дела лица В.Б. Наведено је и да окривљени никада у животу није ни видео ни чуо В.Б. и да је таква пресуда производ преговора, односно прагматична одлука тужилаштва и лица В.Б. У жалби је истакнуто и да је одбрани ускраћено уставно и законско право да поставља питања лицу В.Б., из чијег се исказа, односно споразума о признању кривичног дела и пресуде утврђује нека чињеница.

Пресудом Апелационог суда у Београду жалба је одбијена као неоснована и потврђена је првостепена пресуда, уз образложење да “наведене пресуде донете по основу споразума о признању кривичног дела нису пуки споразум, да представљају доказ, који је првостепени суд правилно ценио у склопу са свим осталим доказима, не заснивајући притом своју одлуку само на пресудама којима је прихваћен споразум о признању кривичног дела, а утврђујући из истих искључиво чињенице које се и односе само на лица која су тај споразум закључила”. Поставља се питање како се то чињеница постојања организоване криминалне групе односи само на лице које је закључило споразум, ако су и други саоптужени осуђени не за саизвршилаштво већ за извршилаштво у оквиру организоване криминалне групе? Наведеном пресудом Апелационог суда

такође је потврђен став да се лица осуђена пресудом по основу споразума о признању кривичног дела не могу испитати као сведоци да не би у истом поступку имали и својство окривљеног и својство сведока.⁹

На наведеном примеру из праксе види се да су спорне две околности. Прво, да ли се пресудом по основу споразума о признању кривичног дела могу доказивати чињенице у другом кривичном поступку против другог окривљеног. Друго, да ли се лице које је закључило споразум може испитати на главном претресу у кривичном поступку против другог окривљеног у својству сведока, како одбрани не би било ускраћено уставно и законско право да поставља питања лицу које га терети.

Теоријска анализа проблема

У вези са наведеним, најпре је потребно поставити питање какав је иначе значај правоснажне пресуде и чињеница које су њоме утврђене у другим поступцима (Бајовић, 2015а: 678). У судској пракси је неспорно да се чињенице које су утврђене у пресуди донетој у редовном кривичном поступку не могу преузети као утврђене, тј. доказане, у неком другом кривичном поступку.¹⁰ Разлог за такав став судова лежи у владавини *начела непосредности*, које налаже да између извора сазнања и кривичног суда нема посредника и да суд одлучује на основу онога што у погледу чињеница сам утврди (Јекић, 2003: 168). Дакле, суд утврђује чињенично стање и заснива пресуду само на основу доказа који су изведени на главном претресу (чл. 419 ЗКП).

Када је у питању дејство пресуде на основу споразума о признању кривичног дела у кривичним поступцима против других окривљених, не треба изгубити из вида да је по својој правној природи споразум о признању кривичног дела уговор¹¹, склопљен између јавног тужиоца и окривљеног, чије дејство се ограничава *inter partes*.¹² Како се ниједан уговор не може

9 Види пресуду Вишег суда у Београду бр. К По1 37/2012 од 12.02.2014. и пресуду Апелационог суда у Београду бр. Кж1 По1 22/14 од 06.02.2015.

10 Када су у питању други, некривични поступци, треба напоменути да су суд и други државни органи везани кривичном пресудом само у погледу постојања кривичног дела, али не и чињеничним стањем које је утврђено у кривичном поступку (Бајовић, 2015б: 194).

11 Иако постоје очигледне разлике, споразум о признању кривичног дела делује на начин који је приближно аналоган прелиминарним преговорима у грађанском праву. Тужилац окривљеном пружа шансу да "решити" случај тако што ће платити мањи износ од оног који би био тражен на суђењу (Church, 1979: 514). Фактор који разликује кривичне преговоре од већине грађанских преговора су потешкоће квантификација и поређења погодности које стране добијају из споразума о признању кривичног дела (Zacharias, 1998: 1132).

12 Овакав став да је споразум о признању кривичног дела по правној природи уговор заступа Бајовић, о томе види: Бајовић, 2015а: 672-677. У теорији су присутна и супротна мишљења. Тако према Ђурђићу "споразум о признању кривичног дела није грађанскоправни уговор мада садржи признање, тј. акт самооптуживања који обухвата не само признање чињеница него и правне закључке, по чему је близак акту признања тужбеног захтева у грађанској парници" (Ђурђић, 2016: 84).

закључити на терет трећих лица, тако се дејство споразума о признању кривичног дела мора ограничити на јавног тужиоца и окривљеног који су склопили споразум, а не сме се протезати на друге окривљене.¹³

У судској пракси, када се пресуда по основу споразума о признању кривичног дела изводи као доказ, или се судови позивају на примену чл. 406 ст. 1 тач. 5 ЗКП или се наводи да се пресуда по основу споразума о признању кривичног дела изводи као писани доказ као и свака друга правоснажна судска одлука. Према наводима Врховног касационог суда (ВКС), у ситуацији коришћења пресуде по основу споразума о признању кривичног дела као доказа долази до примене одредбе чл. 406 ст. 1 тач. 5 ЗКП, која прописује да се може прочитати записник о исказу саоптуженог према којем је кривични поступак раздвојен или је већ окончан правоснажном осуђујућом пресудом.¹⁴ Другим речима, ВКС пресуду по основу споразума поистовећује са записником о исказу саоптуженог. Међутим, одредба чл. 406 ст. 1 тач. 5 ЗКП односи се на исказ саоптуженог дат у складу са одредбама за саслушање. То значи да окривљени у слободној форми износи своју одбрану, те бранилац, тужилац, суд и друга лица имају право да му постављају питања ради провере веродостојности исказа и утврђивања свих релевантних чињеница. Том приликом, јавни тужилац и окривљени су две супротстављене стране. За разлику од тога, код споразума је само признање производ нагодбе јавног тужиоца и окривљеног, где обе стране имају интерес да суд прихвати споразум. При томе, на рочишту на коме се одлучује о споразуму само се утврђује да ли су испуњени формални услови за прихватање споразума. Дакле, исказ дат по одредбама за саслушање и исказ из споразума не могу се ставити у исту раван и имати исти доказни значај.

Такође, треба указати на ситуацију када је поступак према саокривљеном раздвојен ради склапања споразума о признању кривичног дела пре него што је у јединственом поступку била подигнута и потврђена оптужница. Тада тај саокривљени и није постао саоптужени, па стога свакако не би могло доћи до примене одредбе чл. 406 ст. 1 тач. 5 ЗКП, јер се се ова одредба односи само на саоптуженог, а не и на саокривљеног.

Са друге стране, ако разматрамо могућност да се пресуда по основу споразума о признању кривичног дела изводи као писани доказ попут сваке друге правоснажне судске одлуке¹⁵, онда треба напоменути да по

13 Радишић за дејство уговора наводи да “за остала, тзв. трећа лица, уговор не производи ни права ни обавезе, он је за њих ‘туђи посао’ (*alios acta*), који им не може ни шкодити ни користити (*neque nocere neque prodesse potest*)” (Радишић, 2004: 141).

14 Види пресуду Врховног касационог суда бр. Кзз ОК 8/2014 од 22.05.2014.

15 Види пресуду Апелационог суда у Београду бр. Кж1 389/2018 од 05.11.2018.

својој природи било која пресуда представља јавну исправу. Члан 138 ст. 2 ЗКП регулише доказивање јавном исправом, те прописује да се оно што је садржано у јавној исправи има сматрати веродостојним. С обзиром да суд у овом поступку није изводио доказе, нити је непосредно утврђивао чињенично стање, пресуда на основу споразума јесте јавна исправа из чл. 138 став 2 ЗКП, али само о томе да је окривљени у споразуму са тужиоцем признао кривично дело, да је суд прихватио тај споразум, да је окривљени оглашен кривим и да му је изречена санкција (Тодоровић, 2016). Како ништа од наведеног није предмет доказивања у поступку против другог окривљеног, судови би требало да одбију доказни предлог да се прочита пресуда донета на основу споразума о признању кривичног дела, јер се извођењем наведеног доказа могу доказати само чињенице које нису предмет доказивања у поступку против другог окривљеног.

При томе, чак и када би закон дозвољавао да суд приликом потврђивања овог споразума спроводи доказни поступак и утврђује чињенично стање, преузимање тако утврђених чињеница опет не би требало допустити због начела непосредности, које налаже да се чињенице морају непосредно утврђивати на главном претресу. Поврх свега, због различитих “стратегија одбране” и вештине бранилаца, и када би тужилац одређене чињенице доказао извођењем доказа у поступку против једног окривљеног, не значи нужно да би у поступку против другог окривљеног исход доказивања био исти (Бајовић, 2015а: 682).

Извођењем доказа читањем пресуде на основу споразума о признању кривичног дела долази до кршења претпоставке невиности,¹⁶ јер се упознавањем са садржином пресуде као јавне исправе ствара оборива претпоставка да је окривљени извршио одређене радње.¹⁷ Члан 138 ст. 3 ЗКП прописује да је дозвољено доказивати да садржај веродостојне исправе није веродостојан или да исправа није правилно састављена. Дакле, окривљени би могао да доказује да чињенице наведене у пресуди нису истините, с тим што се тада на њега пребацује терет доказивања који иначе има јавни тужилац.¹⁸

16 “Та претпоставка уноси у процес доказивања ред који је нужан да би се спречила тиранија државних органа. Она одређује ко има доказивати, а ко не треба да доказује” (Бајер, 1972: 45).

17 Осим чланом 3 ЗКП, претпоставка невиности загарантована је и одредбом чл. 6 ст. 1 Европске конвенције о људским правима (Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, 4 November 1950). Европски суд за људска права заузео је следећи став: “Чланови судског већа не смеју поћи од предубеђења да је оптужени учинио дело за које се терети. Терет доказивања је на тужилаштву и свака сумња мора ићи у корист оптуженог...”. Види пресуду *Case of Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain*, Application No. 10590/83, Strasbourg 1988.

18 У теорији је присутно и мишљење које заступа Ригни (Rigney), да преузимањем чињеница не долази до кршења претпоставке невиности или преокретања крајњег терета доказивања, јер тужилаштво и даље мора доказати кривицу окривљеног изнад разумне сумње (Rigney, 2013: 4).

Поред тога, иако окривљени има формалну могућност да доказује да садржај пресуде као јавне исправе није веродостојан, фактички такво доказивање представља *probatio diabolica*, јер у пракси судови одбијају предлог одбране да се у својству сведока испита оно лице на чијем признању се заснива пресуда, под образложењем да би у тој ситуацији дошло до дуплирања процесних улога (и окривљени и сведок). Такав став није исправан из више разлога. Прво, поступак против лица које је осуђено на основу споразума о признању кривичног дела је већ правоснажно окончан, па не би дошло до дуплирања процесних улога ако би се то лице појавило као сведок у другом кривичном поступку, у коме се као доказ изводи пресуда по основу споразума. Друго, окривљени који склапа споразум о сведочењу управо има двоструку улогу, што значи да интенција законодавца није да се у свим процесним ситуацијама забрани дуплирање процесних улога. Треће, уставно је и законско право окривљеног да поставља питања лицу које га терети.

Судска пракса и упоредноправна решења

Што се тиче судске праксе по питању коришћења пресуде на основу споразума о признању кривичног дела као доказа у кривичном поступку против других окривљених, издвојићемо две пресуде.

1) Пресудом Апелационог суда у Београду утврђено је да се неосновано жалбом тужилаштва наводи да су изреке правоснажних пресуда о усвајању споразума о признању кривичног дела правно обавезујуће према свима.

Апелациони суд наводи да “правилно првостепени суд у образложењу побијане пресуде налази да остале чињенице које не обухватају субјективне и објективне елементе кривичног дела за која су лица која су сачинила споразум о признању кривичног дела оглашена кривим, а које се користе у неком другом кривичном поступку, морају у сваком случају бити поткрепљене и другим доказима, а не само садржином пресуде донете након усвојеног споразума о признању кривичног дела”. Надаље суд истиче да правна природа споразума о признању кривичног дела, као и чињеница да окривљени има право да “не говори истину зарад одређених бенефита, најчешће блаже казне, обавезује суд да у поступку који се води против било ког окривљеног кривицу окривљеног поткрепи и утврди другим доказима осим пресудама донетим након усвајања споразума о признању кривичног дела”.

Под осталим чињеницама, логички протумачено, суд подразумева и радње других окривљених. У погледу оваквог тумачења, проблем представља околност да су радње окривљених често тесно испреплетане, те да их је тешко посматрати потпуно изоловано једне од других. Другим речима, оно што представља субјективне и објективне елементе кривичног дела лица које је закључило споразум о признању кривичног дела, може у исти мах обухватати и радње другог окривљеног.¹⁹

2) У другом поступку Врховни касациони суд је утврдио да је суд “извео дозвољен доказ упознавањем на главном претресу са садржином исправа“, односно са „правоснажним пресудама донетим против другог окривљеног на основу споразума о признању кривичног дела. Дакле, овај суд налази да је нижи суд у доказном поступку извео доказ на коме се по одредбама ЗКП-а пресуда може заснивати, те да није учињена битна повреда одредаба кривичног поступка“. ВКС изричито наводи да пресуда на основу споразума о признању кривичног дела представља доказ на коме се пресуда може заснивати, а при томе се не изјашњава о кругу чињеница које могу бити доказане овом пресудом, у смислу да се овом пресудом не могу доказивати радње другог окривљеног, или бар да се такве чињенице не могу искључиво или у одлучујућој мери заснивати на пресуди донетој на основу споразума о признању кривичног дела.²⁰

У неким нама суседним земљама, са којима имамо заједничку правну традицију, сусрећу се донекле различити правни ставови. Тако је Врховни суд Црне Горе заузео правни став да се правоснажна пресуда донета на основу споразума о признању кривице може прочитати у доказном поступку у кривичном предмету против другог окривљеног. Међутим, таква пресуда “доказ је о чињеницама и околностима које се односе на кривично дело и кривицу лица осуђеног том пресудом, али не и доказ о чињеницама и околностима које се односе на кривично дело и кривицу другог окривљеног лица“. Такође, заузет је и став да лице које је правоснажно осуђено пресудом на основу споразума о признању кривице може на главном претресу који се води против другог окривљеног, бити саслушано у својству сведока.²¹

Сличан став заузима и Врховни суд ФБиХ, који истиче да “наводи чињеничног описа дела из правоснажних пресуда, по мишљењу овог суда, не могу се у овом кривичном поступку унапред сматрати утврђеним

19 Види пресуду Апелационог суда у Београду бр. Кж1 По1 18/14 од 10.10.2014.

20 Види пресуду Апелационог суда у Београду бр. Кж1 По1 24/13 од 24.01.2014. против које је уложен захтев за заштиту законитости, а о коме је одлучено у пресуди ВКС бр. Кзз ОК 8/2014 од 22.05.2014.

21 Види правни став Врховног суда Црне Горе Su. VI br. 64/17, доступно на: <https://sudovi.me/podaci/vrhs/dokumenta/5625.pdf>, 22. јануар 2019.

како је то закључио првостепени суд у побијаној пресуди... Осим тога, супротно закључивање није примерено начелу правичног поступка и праву на одбрану, те правним стандардима који су им гарантовани нашим процесним законом како би се чињенично стање правилно и потпуно утврдило.”²²

Закључак

Међу актерима кривичног поступка не постоји сагласност у погледу могућности коришћења и доказног значаја пресуде на основу споразума о признању кривичног дела у кривичном поступку против других окривљених. Док јавни тужиоци теже да коришћењем наведене пресуде надоместе недостатак других доказа и овом пресудом докажу одређене чињенице, браниоци сматрају да законске одредбе не пружају могућност коришћења пресуде по основу споразума о признању кривичног дела као доказа. Са друге стране, судска пракса није усаглашена, при чему претеже став да се наведена пресуда може користити као доказ, али је споран круг чињеница које се њоме могу доказати.

Нама се чини да ако пресудом донетом у редовном кривичном поступку не можемо ништа доказивати у другим кривичним поступцима, што у пракси није спорно, тим пре чињенице не можемо доказивати ни пресудом на основу споразума о признању кривичног дела. Ово стога што је споразум о признању кривичног дела производ нагодбе јавног тужиоца и другог окривљеног. Окривљени који склапа споразум о признању кривичног дела има интерес да са себе скине што већи део одговорности и добије блажу казну, док јавни тужилац има интерес да осим осуде окривљеног без спровођења доказног поступка, такође стекне моћно „оружје“ против других окривљених.

Да би суд потврдио споразум о признању кривичног дела није потребно да постоје други докази који поткрепљују признање, већ је довољно да не постоје докази који су у супротности са признањем. Поред тога, доказни поступак се не спроводи, сам суд не утврђује чињенично стање. Дакле, питање је да ли се чињенично стање утврђено пресудом донетом на основу споразума о признању кривичног дела подудара са стварним чињеничним стањем. Због тога ова пресуда може бити доказ само о томе да су јавни тужилац и окривљени споразумно решили спор-

²² Види решење Врховног суда ФБиХ бр. 04 0 К 004818 15 Кž 7 од 07.07.2016., доступно на: https://www.pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=47660, 15. март 2019.

но питање, за шта је окривљени оглашен кривим и за шта му је изречена санкција, а што је ирелевантно за кривични поступак који се води против другог окривљеног.

Шкулић указује да “из саме чињенице да је у Законнику о кривичном поступку паралелно уређено постојање више врста страначких споразума, од којих је једна врста ‘чист’ споразум о признању кривичног дела, чиме се омогућава релативно сумарно окончање кривичног поступка, док су друге две врсте начини (за)добивања кооперативних сведока (споразуми о сведочењу окривљеног/осуђеног), произлази да се споразумом о признању кривичног дела не могу остваривати они интереси који се могу постићи једино споразумом о сведочењу. Супротна пракса се своди на својеврсно ‘изигравање’ законског решења и представља крупно одступање од начела правичног вођења кривичног поступка” (Шкулић, 2015: 213-214).

Када се пресудом донетом на основу споразума о признању кривичног дела подупире постојање одређених чињеница или се преузимају одређене чињенице из пресуде на основу споразума, знатно се отежава одбрана. Уколико се одређена чињеница преузме из наведене пресуде, ствара се оборива претпоставка о таквој чињеници. На тај начин терет доказивања пребацује се са тужиоца на окривљеног, а такође се крши претпоставка невиности, јер се претпоставља да постоје одређене чињенице које иду на терет окривљеном. Иако окривљени има формалну могућност да доказује да садржај пресуде као јавне исправе није веродостојан, фактички такво доказивање представља *probatio diabolica*, јер се окривљеном онемогућава да испита оно лице на чијем признању се заснива пресуда.

На основу свега наведеног, сматрамо да се пресудом на основу споразума о признању кривичног дела не може доказати ниједна релевантна чињеница у кривичном поступку против другог окривљеног. Став да се из наведене пресуде могу преузети чињенице које се односе на субјективна и објективна обележја кривичног дела лица које је закључило споразум, док се не могу преузети остале чињенице, такође није правилан. Пресудом на основу споразума не може се ни подупирати постојање одређених чињеница када други докази о њима нису довољно чврсти, већ је неопходно извести додатне доказе, а ако их нема треба поступити у складу са начелом *in dubio pro reo*.

ЛИТЕРАТУРА

- Alschuler A. (1979). Plea Bargaining and its History. *Columbia Law Review*, 79(1), 1-43.
- Church T. (1979). In Defense of "Bargain Justice". *Law & Society Review*, 13(2), 509-525.
- Damaška M. (2004b). Negotiated Justice in International Criminal Courts. *Journal of International Criminal Justice*, 2(4), 1018-1039.
- Delibašić V. (2014). Plea Agreement. In: *International Scientific Conference "Archibald Reiss Days" Thematic Conference Proceedings of International Significance Vol. III*. (str. 264). Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies.
- Easterbrook F. (1992). Plea Bargaining as Compromise. *Yale Law Journal*, 101(8), 1969-1978.
- Fisher G. (2000). Plea Bargaining's Triumph. *Yale Law Journal*, 109(5), 857-1086.
- Langbein J. H. (1978). Torture and Plea Bargaining. *University of Chicago Law Review*, 46(1), 3-22.
- Rigney S. (2013). The Impact of Using Adjudicated Facts on ensuring a fair and expeditious trial at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *International Criminal Justice Working Papers*, 15, 360-376.
- Scott R. and Stuntz W. (1992). Plea Bargaining as Contract. *Yale Law Journal*, 101(8), 1909-1968.
- Turner J. I. (2017). Plea Bargainig and International Criminal Justice. *U. Pacific. L. Rev.*, 48(2), 219-246.
- Thaman S. (2007). Plea-Bargaining, Negotiating Confessions and Consensual Resolution of Criminal Cases. *Electronic journal of comparative law*, 11(3), 1-54.
- Zacharias F. (1998). Justice in Plea Bargaining. *William & Mary Law Review* 39(4), 1121-1189.
- Weigend Th. (1992). Die Reform des Strafverfahrens. Europäische und deutsche Tendenzen und Probleme. *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft*, 104, 486-512.
- Бајер В. (1972). Југословенско кривично процесно право: право о чињеницама и њиховом ујврђивању у кривичном поступку. Загреб: Школска књига.
- Бајовић В. (2009). Споразум о признању кривице – упоредноправни приказ. Београд: Правни факултет.
- Бајовић В. (2015a). Правна природа и правно дејство споразума о признању кривичног дела. *Правни животи*, 64(9), 671-685.

- Бајовић В. (2015б). *О чињеницама и истини у кривичном поступку*. Београд: Правни факултет - едиција Crimen.
- Бајовић В. (2017). Исказ саокривљеног као доказ у кривичном поступку. *Правни животи*, 66(9), 715-730.
- Бејатовић С. (2012). Споразуми јавног тужиоца и окривљеног и нови ЗКП РС. *Ревизија за криминологију и кривично право*, 50(1-2), 63-86.
- Грубач М. (2015). Споразум о признању у кривичном и прекршајном поступку. *Избор судске праксе: научни, стичручни и информативни часопис*, 23(11), 5-14.
- Дамашка М. (2004а). Напомене о споразумима у казненом поступку. *Хрвајски љејопис за казнено право и праксу*, 11(1), 3-20.
- Делибашиић В. (2015). *Споразуми јавног тужиоца и окривљеног*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад.
- Ђурђиић В. (2016). Изрицање кривичних санкција на основу споразума странака. У: *Темајски зборник радова међународног значаја, Кривичне и прекршајне санкције и мере: изрицање, извршење и услови отипуст*. Србија: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 83-96.
- Илић Г., Мајић М., Бељански С. & Трешњев А. (2018). *Коменитар Законика о кривичном поступку*. Београд: Службени гласник.
- Јекић З. (2003). *Кривично процесно право*. Београд: Графичко предузеће "Димитрије Давидовић".
- Радишић Ј. (2004). *Облигационо право – општи део*. Београд: Номос.
- Тодоровић Ј. (2016). *Нагодба као доказ*. Преузето 19. јануара 2019., са <http://boljaadvokatura.com/nagodba-ka0-dokaz/>
- Шкулић М. (2015). Докази и доказни поступак на главном претрес. У: *Главни прејтрес и суђење у разумном року – регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*. (213-214). Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији.
- Шкулић М., Илић Г. (2012). *Нови Законик о кривичном поступку Србије: Реформа у стичилу "један корак напред – два корака назад"*. Београд: Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије.

Закони и други акти

Законик о кривичном поступку – ЗКП, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019.

Закон о изменама и допунама Закона о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/09.

Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, 4 November 1950.

LEGAL EFFECTS OF THE PLEA AGREEMENT

Natalija Živković, PhD Student
University of Belgrade, Faculty of Law

Summary

The Plea Agreement is a legal institute that allows criminal proceedings to be conducted in a simplified form. It is a kind of settlement between the public prosecutor and the defendant on the legal qualification and factual description of the criminal act. In the paper, the author first considers the question of the truthfulness of the confession itself, that is, the possibility of disagreement between the actual facts and the facts stated in the agreement. Then, a representative case-law is presented, where one can look at the substance of the problem of using a judgement that is based on a Plea Agreement as evidence in other criminal proceedings. The author indicated the reasons why courts in proceedings against other defendants should not take as already established facts from the judgement that is based on the Plea Agreement, nor support the existence of some facts with stated judgement. The paper also analyzes the judgments and legal positions taken by the courts on this issue and draws a parallel with the solutions of this issue in the countries of the region.

Keywords: *plea agreement, judgement, compromise, legal effects, the significance of evidence.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355/359

ГОДИШЊАК Факултета безбедности

= Faculty of Security Studies Annual / главни и одговорни
уредник Светлана Станаревић

. - 2008- . - Београд : Факултет безбедности, 2009 - (Земун
: Бирограф КОМП). - 24 cm

Годишње. - Је наставак: Зборник радова (Факултет
безбедности) = ISSN 1452-8428 ISSN 1821-150X = Годишњак
Факултета безбедности COBISS.SR-ID 158358796